

182

DE WILIGIMAN-DANI

EEN CULTUREEL-ANTHROPOLOGISCHE STUDIE
OVER RELIGIE EN OORLOGVOERING
IN DE BALIEM-VALLEI

DOOR

J. TH. BROEKHUIJSE

DE WILIGIMAN-DANI

*Een cultureel-anthropologische studie
over religie en oorlogvoering in de Baliem-vallei.
Religion and warfare
among the Dani of Baliem-valley.
(with a summary in English)*

PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE SOCIALE WETENSCHAPPEN
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT,
OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS, Prof. Dr A. C. DE VOOYS,
VOLGENS BESLUIT VAN DE SENAAT
IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 22 SEPTEMBER 1967
DES NAMIDDAGS TE 3.15 UUR DOOR
JOHAN THEODORUS BROEKHUIJSE
GEBOREN OP 22 DECEMBER 1929 TE VLEUTEN

DRUKKERIJ UITGEVERIJ H. GIANOTTEN N.V. TE TILBURG

Photographs are the property of the Film Study Center Harvard University
and cannot be reproduced without authorization.

PROMOTOR: PROF. DR. H. TH. FISCHER

VOORWOORD

Het merkwaardige feit, dat de bewoners van de 'Grote Vallei' oorlog voerden met primitief uitgeruste legerscharen van enige honderden krijgers, vormde de aanleiding tot het onderzoek naar de achtergronden van dit verschijnsel.

Het was politiek onaanvaardbaar, dat in een Nederlands gebiedsdeel (Nieuw-Guinea) in het midden van de 20e eeuw nog 'stammenoorlogen' woedden. Het ontwerpen van een verantwoord pacificatiebeleid, zonder een grondiger kennis van zaken, bleek uiteraard evenmin eenvoudig te zijn.

De opdracht, die ik in december 1959 ontving, luidde: het bestuur gaande houden en voorts een onderzoek instellen naar de achtergronden van de oorlogvoering. Vanwege de onverenigbaarheid van beide aspecten, zou ik zo spoedig mogelijk van de bestuurstaak ontheven worden om mij geheel aan het onderzoek te kunnen wijden.

De periode vanaf september 1960 tot september 1961 werd grotendeels aan onderzoek gewijd, eerst in de Zuid-Vallei onder de Mulaik-Hisachè, later bij de Wiligiman, die in het noord-oosten van de vallei wonen. Het onderzoeksmateriaal zou tevens als grondslag moeten dienen voor een door de Harvard-Peabody expeditie te vervaardigen cultureel-anthropologische film. De medewerking daaraan gedurende 6 maanden kostte veel tijd en energie, maar leverde relatief veel inzicht en veel feitelijke gegevens.

Het grootste deel van het aldus verkregen materiaal is in dit proefschrift verwerkt.

Mij past een woord van dank aan Dr J. V. de Bruyn, de oorspronkelijke initiatiefnemer tot de Harvard-Peabody expeditie, die als Hoofd van het Kantoor voor Bevolkingszaken ook mijn werk sterk heeft gestimuleerd.

Met grote dankbaarheid vermeld ik de vriendschap van Robert Gardner, de leider van de Harvard-Peabody expeditie en directeur van het 'Film Study Center' van Harvard University, Karl Heider, Peter Matthiessen, Sam Putman, Eliot Elisofon en wijlen Michael Rockefeller. De opgave om in betrekkelijk korte tijd (6 maanden) een wetenschappelijk verantwoorde film te maken van een zo wisselvallig en gevaarlijk object als de

Dani, eiste de volledige inzet van eenieder, op basis waarvan een hartelijke en collegiale samenwerking ontstond. De inmiddels gereed gekomen montage 'Dead Birds' is m.i. een bijzonder geslaagde, cultureel-anthropologische film. Ik acht het een voorrecht om daaraan meegewerkt te mogen hebben.

In het bijzonder wil ik Robert Gardner danken voor zijn stimulerende belangstelling voor de totstandkoming van dit proefschrift en het ter beschikking stellen van veel uniek fotomateriaal.

Hooggeleerde Fischer, hooggeachte promotor, U hebt mij ingeleid in een uitermate boeiende tak van wetenschap. Met scherpe kritische geest hebt U het ontstaan van deze dissertatie begeleid en bevorderd. Uw blijvende interesse, ook na mijn doctoraal examen, is voor mij van grote betekenis geweest. Ik dank U daarvoor oprecht.

Met een gevoel van schuld ten opzichte van mijn vrouw en kinderen denk ik terug aan de vele soms maandenlange perioden, die ik 'op tournee' geweest ben om onderzoek te verrichten. Mijn vrouw heeft dit altijd opgevat als een hoogst onplezierige, maar onvermijdelijke bijkomstigheid en heeft mij bijgestaan waar haar dit mogelijk was. Later, bij het schrijven van het proefschrift, heeft zij het manuscript geheel getypt en gecorrigeerd en mij op tal van onvolkomenheden gewezen. Alhoewel deze vorm van samenwerking in een gezin al gauw een vanzelfsprekend karakter krijgt, ben ik mij bewust van haar grote steun en bijdrage en wil daarvan gaarne getuigen.

Drs. A. J. J. Warmenhoven, Chef van de Directie Technische Hulp van het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Den Haag, ben ik veel dank verschuldigd voor zijn belangstelling en de moeite, die hij zich heeft willen getroosten om mij een studieverlof van enkele maanden te geven. Zonder zijn effectieve steun zou ik dit werk niet hebben kunnen beëindigen.

Tenslotte wil ik gaarne degenen danken, die bijgedragen hebben tot de correctie van de Engelse en Nederlandse tekst. In het bijzonder denk ik daarbij aan Mejuffrouw B. Seed en de Heer D. van Foeken.

INHOUD

HOOFDSTUK I.

INLEIDING

Begrenzing van het woongebied der Dani	13
Chronologie van de ontdekking	13
Klimaat	16
De Grote Vallei der Baliem	16
Het verkeer	18
Het gebied van het onderzoek	19

HOOFDSTUK II.

DE SOCIALE ORGANISATIE VAN DE WILIGIMAN-SAMENLEVING

Sociale structuur	21
Moieties	21
Ukul	21
Lineages	23
Ap logalek	24
De samenwoning	27
De dorpswijk	27
Het dorp	29
De samenwoning van de Wiligiman	30
Het huwelijk	31
Kinderaantal	32
Monogamie en polygynie	32
De huwelijksluiting	32
Het gewone huwelijk	33
Het eenzijdig vluchthuwelijk	36
Het tweezijdig vluchthuwelijk	38
Het roofhuwelijk	40
De echtscheiding	41
De huwelijken van de Wiligiman onderling	42
De politieke betekenis van de huwelijken van de Wiligiman	46

HOOFDSTUK III.

DE TUINBOUW-ECONOMISCHE ORGANISATIE VAN DE WILIGIMAN

De tuincomplexen	49
De tuinbezitters in Alima en Simokama	49
De tuinbezitters in Wululumo en Elapeinima	51
De tuinbezitters in Abukulumo en Sisibaga	51
De samenwerking in de verschillende tuincomplexen	52
Factoren, die de economische samenwerking beïnvloeden	54
De samenwoning	54
De aard van de te verrichten arbeid	55
De rechten op de grond	55
De permanente oorlogsdreiging	59

HOOFDSTUK IV.

DE POLITIEKE ORGANISATIE

De ap logalek-groepering (agot logalek)	60
De confederatie (lapuchoro)	62
De neutrale confederatie	63
De confederaties van de traditionele vijanden van de Logomabel	64
Andere traditioneel oorlogvoerende confederaties in de vallei	67
Veranderingen in de politieke constellatie	68

HOOFDSTUK V.

STATUS EN LEIDERSCHAP

Kain en kepu	74
Het leiderschap	84
Het leiderschap van de uma	84
Het leiderschap van het dorp	85
Het leiderschap van de lineage	86
Het leiderschap van de ap logalek	86
De leiders van de Wiligiman	87
Oorlogsleiders en ceremoniële leiders van de ap logalek	88
Het leiderschap van de ap logalek-groepering	91
Het leiderschap van de oorlog	91
De leider van de confederatie	93
Historisch verloop van het leiderschap van Kurelu	93
De tugirè	95

HOOFDSTUK VI.

DE RELIGIEUZE VOORSTELLINGEN EN HANDELINGEN

Definitie	97
De heilige stenen (kanèkè)	98
Het wam kanèkè, de rite ter versterking van de relatie tussen de mensen en de geesten der voorouders	102
Het wam tipat nekka, de inwijding van de tipat-amulet	103
Oba hotarek, de reiniging van de heilige stenen	113
De walo-légèt, de woonplaats van de geesten der voorvaderen	114
Weem holak, het oorlogspad	117
Het samèlek, het vangen en eten van ratten	118
Weem kanèkè, de heilige stenen van de oorlog	122
De ceremoniën	125
Ebe ako of mauwè, het grote varkensfeest	127
Wam ero palin, de openingsceremonie	128
Noapè labetta, het apaiseren van de geesten der overledenen	129
Het wam kanèkè ter gelegenheid van het grote varkensfeest	130
Pelai inako, het afsluiten van de rouw	131
Lokkop palek manman uogoluk, de beraadslaging over de gedode vijanden en de gesneuvelde krijgers	131
Wam-oat palin, de beloning voor het doden en de schadeloosstelling van de familie van de gedoden	132
Nako hèsèl wok, het teken om de varkensgeesten tegen te houden	133
Ap natogolekma, de verblijfplaats van de geesten der gesneuvelde krijgers	134

Jè alsagali wanin, de compensatie van het verlies van (gesneuvelde) mensen	134
Ap waja hagasin of harinjaparek, de initiatie-ceremoniën	138
Hè jokal of jokal isin, de initiatie en uithuwelijking van de meisjes	142
Wakun, het dodenritueel	146
De plaats van de wakun	147
Het opbaren van de dode	148
Pea, de zetel van de dode	148
Het rouwbeklag	149
De giften voor de dode	152
Njerak eelhabaga, de kroning van de dode	154
Het smoren van de wakunvarkens	154
Njerak putè, de verdeling van de schelpenbanden	155
Jè talek, het samenstellen van de bundel waardegoederen voor de MoBr van de dode	158
Hètu nan, de crematie	161
Ineki palin, de vingermutilatie	164
Su walon, de representatie van de moeder van de dode	165
Wakun lukèga, de raadpleging van de geesten	167
Ap oak melabogo hégarekma, de knekelplaats	168
Su putha, de verdeling van de draagnetten	168
De gemeenschappelijke bereiding van voedsel	169
Wasikalok, de verdrijving van de geest van de dode	169
Wenèkak uogoluk, de deliberatie over de oorzaak van het onheil	170
De siluk jilik, de representatie van de geest van de dode	171
Wam pelai nekkarek, de afsluiting van de rouwperiode	172
Wam eko, de beloning van het hulpbetoon bij de wakun	173
De wakunuak, de verblijfplaats van de geesten der overledenen	175
Ap natogolekma, de verblijfplaats van de geesten der gesneuvelde krijgers	178
De nègehè, de ziel van de levende mens	182
De jugulik, de (zieke) man tijdelijk zonder nègehè	184
De hathalè, de (zieke) vrouw tijdelijk zonder nègehè; c.q. de vrouw, die over de deskundigheid beschikt om de ziel in het lichaam terug te voeren	188
Hola ulawok, een rite ter afwering of verdrijving van geesten uit het vijandig gebied	194
De kolok, een rite ter afwering of verdrijving van vijandige mokat	197
De mokat angku, stelling ter apaisering van kwade mokat	197
Aijinam, een rite ter verdrijving van kwade mokat	200
Jibi, een rite ter apaisering van de geesten der voorvaderen	201
Mototok, een rite ter afwering van de geest van een gedode, vijandige krijger	202
Silo, het tabuteken	202
Bageik injalu, een rite ter activering van de (goede) geesten	205
Mep hali, de verbranding van het bloed (c.q. de excrementen) van gesneuvelde krijgers	206
Jarobo, tekens van de mokat aan de mensen	206
Wesa en wesagun, het sakrale en een bedienaar	209
De mokat, de geesten van de (ge)doden	213

HOOFDSTUK VII.

DE OORLOGVOERING

Definitie	216
De oorzaken	216
De traditionele oorlogsplaatsen	218
De wapens	221
De speer	221
De pijl en boog	222
De oorlogsdracht	223
Het systeem van de verdediging	224
De bouw van de kaio	228
De bewaking van de kaio	230
De mokat van de kaio	231
Relaas van de gevechten, waarbij de Wiligiman betrokken waren, vanaf april tot begin september 1961	232
De veldslag van 10 april	232
De veldslag van 15 april	236
De hinderlaag van 27 april	239
De overval op de Wittai-tuinen van 10 mei	240
De veldslag van 26 mei	244
De overval op de Wiligiman-tuinen van 4 juni	246
De veldslag van 5 juni	248
De veldslag van 7 juni	249
De overval van de Wittai op 10 juni	251
De veldslag van 22 juni	253
De overval van de Wiligiman op de Wittai-tuinen op 5 juli	258
De veldslag van 6 augustus	261
De veldslag van 16 augustus	264
De overval op de Wettipaloo op 25 augustus	265
Etai, de overwinningsdans	267
De etai van 4 en 5 april 1961	272
De etai van 10 en 11 mei	273
De etai van 27 mei	275
De etai van 29 en 30 mei	276
De etai van 25, 26 en 27 augustus	277
BIJLAGE I	279
BIJLAGE II	285
SUMMARY	288
GERAADPLEEGDE LITERATUUR	290
LIJST VAN DANI-WOORDEN	292
CURRICULUM VITAE	299
KAARTEN	
Kaart 1. Dani woongebied	14
Kaart 2. Het Wiligiman-woongebied	50
Kaart 3. De confederatie van de Logomabel	61
Kaart 4. De confederaties van de Grote Vallei	66
Kaart 5. Oorlogsgrenzen anno 1935 en 1950	69
Kaart 6. Schematische en geografische voorstelling van de activiteit van de mokat	214
Kaart 7. De traditionele oorlogsplaatsen van de Wiligiman	219

HOOFDSTUK I.

INLEIDING

Begrenzing van het woongebied der Dani

Het naar schatting 150.000 leden tellende Dani-volk¹⁾, dat cultureel en linguïstisch een eenheid vormt, woont in het Oostelijk Bergland van Westelijk Nieuw-Guinea.

De grenzen van het woongebied zijn thans nog niet nauwkeurig aan te geven daar grote delen van het Oostelijk Bergland nog niet verkend en nog niet in kaart gebracht zijn. Uit de beschikbare gegevens mag worden afgeleid, dat het woongebied in het noorden wordt begrensd door het gebergte, dat zich langs de Idenburg-rivier uitstrekt, inbegrepen de bovenloop van de Hablifoeri-rivier.

De oostelijke grens wordt waarschijnlijk gevormd door een lijn, lopend van de uitmonding van de Hablifoeri in de Idenburg-rivier naar het Valentijn- en J. P. Coen-gebergte.

De zuidelijke grens wordt ongeveer bepaald door de overgang van het gebergte naar de laagvlakte van Zuid Nieuw-Guinea.

De westgrens loopt globaal van het punt, waar de Swart- en de Roufaer-rivier samenkomen, naar het brongebied van de West-Baliem.

Chronologie van de ontdekking²⁾

1909: Dr H. A. Lorentz³⁾ maakt gedurende de tweede Zuid Nieuw-Guinea-expeditie contact met de Pësëchem, die in het bergland zuidelijk van de Grote Vallei wonen en die waarschijnlijk tot de Dani gerekend moeten worden.

1911: Een militair exploratie-detachement bezoekt de bovenloop van de

---

¹⁾ Aan de eerste explorateurs werd verteld, dat de bewoners van de Grote Vallei e.o. zichzelf 'Dani' noemen. Waarschijnlijk is dit een ukul-naam (zie pag. 21) van de groep, waarmee het eerste contact werd gelegd. De Dani hebben geen specifieke naam voor de groep als geheel. Desgevraagd zegt men, dat zij de 'akuni' (de mensen) zijn.

²⁾ c.f. Le Roux, C. C. F. M. De bergpapoea's en hun woongebied. In deze studie is een gedetailleerde beschrijving van de exploraties in het Centrale Bergland opgenomen.

³⁾ c.f. Lorentz, Dr H. A. Uitkomsten der Nederlandsche Nieuw-Guinea expedities in 1907 en 1909. Nova Guinea VII.

Eilanden-rivier, zuidelijk van het J. P. Coen-gebergte, en maakt kennis met de Goliath-pygmeëen, die zeer grote overeenkomst vertonen met de thans bekende Dani.

1912-'13: Gedurende de derde Zuid Nieuw-Guinea-expeditie o.l.v. kapitein Franssen Herderschee werd opnieuw contact gelegd met de Pësëchem.

1914: Een militair exploratie-detachement o.l.v. Ltz Doorman benadert het Dani-woongebied vanuit het noorden en neemt de Swart-vallei waar vanaf de Doorman-top.

1920-'22: De expeditie "Van Overeem" maakt contact met de Oeringgroep (Timorini), Dani van de Swart-vallei.

De expeditie "Kremer" bereikt via de Noord-Baliem-rivier de Wilhelmina-top. Dr Wirz ⁴⁾ verzamelt belangrijke gegevens over de Dani der Swart-vallei.

1926: De "Stirling-Leroux"-expeditie maakt contact met Dani aan de boven-Roufaer-rivier.

1937: Een "Mijnbouw"-expeditie, die van het zuiden uit naar de Wilhelmina-top trok, maakt opnieuw contact met de Pësëchem en de Morip.

1938: De expeditie van Richard Archbold ontdekt de Grote Vallei der Baliem gedurende een verkenningsvlucht. Van Arcken ⁵⁾ schrijft hierover het volgende in zijn journaal: "Van de Wilhelmina-top terugvloeiend naar Hollandia, viel ons een lichtgroene ondergrond op. Toen we hoogte verminderden, lag inderdaad onder ons in het kale gebergte een lange vallei: 'Net de hoogvlakte van Bandoeng' waren mijn eerste gedachten. Op een meter of 50 hoogte scheerden we over een uitgestrekt ontbost gebied met bouwland, dorpjes en grasvlakten, doorsneden door een rivier en als een mozaïek verdeeld door irrigatiesloten. We zagen de bewoners wegvluchten als kleine donkere figuurtjes...". Op 10 augustus 1938 bereikten Kapt. Teerink en Lt Van Arcken als eerste blanken te voet de Grote Vallei.

1939: Dr J. V. de Bruyn signaleert Dani-groepjes wonend temidden van andere stammen in het Dema-dal en aan de bovenloop van de Ielop-rivier.

1954-'60: Door zendelingen en bestuursambtenaren worden verschillende verkenningsstochten gemaakt naar de omstreken van de Grote Vallei. De schrijver dezes maakte een tocht naar het oostelijk en noordoostelijk van de Grote Vallei gelegen gebied (Jalimo) tot aan de middenloop

⁴⁾ c.f. Wirz, Dr P. Anthropologische und ethnologische Ergebnisse der Zentral Neu-Guinea Expedition 1921-1922.

⁵⁾ Dagblad voor Ned. Nieuw-Guinea "De Koerier" 1962.

van de Hablifoeri. Vastgesteld werd, dat in de dalen tot op 700 meter hoogte Dani wonen, die in contact staan met andere stammen in de Meervlakte. Volgens toen verkregen inlichtingen zouden verder naar het Zuidoosten vele Dani wonen, o.a. aan een grote rivier.

Gedurende een verblijf in de Bokondini-vallei (noordelijk van de Grote Vallei, oostelijk van de Swart-vallei) is mij gebleken, dat de Dani wonen tot op de noordelijkste hellingen van het gebergte, dat aan de Idenburg grenst.

1960: Pierre Gaisseau c.s. maken een expeditie dwars door Nieuw-Guinea vanaf de Zuidkust via het Valentijn-gebergte en de (door hen ontdekte) Marijke-rivier naar de Noordkust. Uit het fotografisch en filmisch materiaal kan worden afgeleid, dat aan de bovenloop van de Marijke-rivier waarschijnlijk ook Dani wonen.

Op basis van voorgaande gegevens kan een ruwe schets van het Dani-woongebied worden vervaardigd (Kaart 1).

Het Klimaat

Het klimaat in het gehele woongebied van de Dani is aangenaam. De gemiddelde dag- en nachttemperatuur is resp. ong. 24° en 17° C. De regenval is verspreid over ong. 240 dagen met een gemiddelde van ong. 2000 mm per jaar. Alhoewel op onregelmatige tijden wel eens te natte en te droge perioden voorkomen, kan men de situatie als geheel toch wel karakteriseren met het woord gunstig, zowel voor de mens als voor de verbouw van zijn voedselgewassen.

De variaties op dit algemene patroon worden veroorzaakt door de hoogte, waarop de verschillende groepen wonen. In de lagere delen van het bergland is de temperatuur hoger en soms ook de regenval groter, terwijl in de hogere delen (2000 - 2400 meter) de temperatuur lager is en de regenval eveneens groter.

De Grote Vallei der Baliem

Van der Wegen ⁶⁾ is in navolging van Verstappen ⁷⁾ van mening, dat de Baliem-rivier oorspronkelijk naar het noorden afvloede via de

---

⁶⁾ Van der Wegen, G. Contribution of the bureau of mines to the geology of the Central Mountains of West New-Guinea. *Geologie en Mijnbouw*. 45e jg. no. 8, aug. 1966, pag. 250.

⁷⁾ Verstappen, H. Th. Luchtphotostudies over het Centrale Bergland van Nederlands Nieuw-Guinea. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Genootsch.* Deel LXIX no. 3, 1952 en no. 4, 1952.

Tageh-vallei naar de Idenburg en Mamberamo⁸⁾: "At that time the Grote Vallei was (. . .) an intramontane depression with shallow lakes partly filled with detritus supplied by rivers from the surrounding mountains. A dark clay layer, outcropping in a brook incision near Kurima in the south-east of the valley, testifies to sedimentation in stagnant water."

Verstappen vestigt de aandacht op de exorbitante wijidte van de Tageh-vallei in vergelijik met de thans kleine rivier en het voorkomen van een harde onderlaag van gesteenten in het zuid-oosten van de Grote Vallei tussen Wamena en de bergengte in de Zuid-Vallei.

Van der Wegen wijst bovendien op de aanwezigheid van talrijke water-vallen in de bergengte. "These waterfalls and hanging side valleys indicate accelerated erosion by the main river, caused by increase of the discharge due to capture of another system in its upper reaches." Van der Wegen merkt op, dat de waarschijnlijke verklaring daarvan is "that the Catalina-river, because of headward erosion, has cut the 'Grote Vallei lake' in its South-eastern part."

Het meer van de Grote Vallei vloeide destijds af zowel naar het Noorden via de Tageh, de Hablifoeri en Idenburg, alswel naar het zuiden via de Eilandenrivier. Door snel voortschrijdende erosie in de zuid-oostelijke bergengte kwam deze afvloeiing op geringer hoogte te liggen dan die via de Tageh, welke laatste daardoor in verval geraakte.

De vallei strekt zich over ong. 50 km uit van het noordwesten naar het zuidoosten en ligt op een hoogte van ong. 1650 meter boven de zee-spiegel. De grootste breedte bedraagt ong. 20 km. De bodem is betrekkelijk vlak en wordt slechts hier en daar door een heuvelrug onderbroken.

Eertijds was de gehele vallei waarschijnlijk met een dicht woud bedekt. Door de steeds verdergaande ontginning is het oorspronkelijke woud nu vrijwel geheel verdwenen. Ook de hellingen van de omliggende bergen zijn tot een hoogte van ong. 2500 m. sterk ontbost.

Vrijwel de gehele vallei is overdekt met oude, verlaten, of in gebruik zijnde tuinen. De oude tuincomplexen zijn te herkennen aan de lage en spaarzame begroeiing en aan de oude irrigatie-goten en -sloten. Tussen de uitgestrekte bebouwbare arealen bevinden zich moerassen en golvende, slecht bebouwbare, grasvlakten op de lagere heuvelruggen.

Komend uit het westen stroomt de Baliem-rivier de Noord-Vallei binnen en buigt daar af in zuidoostelijke richting. De rivier en haar talrijke zijrivieren (Tage, Mukwi, Kimbim, Ipèlè, Aikè, Holim, Wamena, Jetni e.a.) slingeren zich als vuilgele linten, omzoomd met groene naaldbomen

⁸⁾ Zie kaart 1.

(casuarinen), door de vallei. De bevolking stelt zich voor, dat zich in de rivier een groot slangachtig monster bevindt, dat soms, op zoek naar voedsel, zijn reusachtige kop uit het water verheft en deze er met een zware slag in laat terugvallen, waardoor de aarde beeft.

Het verkeer

De rivier stroomt kalm door de vallei en is goed bevaarbaar. De bevolking maakt daarvan geen gebruik, wel steken ze op vloten de rivier over. Bij uitzondering vinden kleine transporten van hout, bouwmaterialen, gras e.d. plaats. Deze transporten kunnen slechts over korte afstanden plaatsvinden omdat, zoals later zal blijken, de vallei wordt bewoond door een aantal elkaar vijandig gezinde groepen, wier territorium vrijwel altijd aan de rivier grenst. De vloten bestaan meestal uit niet meer dan drie of vier lange stammen, die met rotan aan elkaar gebonden zijn in het midden en aan de beide uiteinden. Als roeispaan maakt men gebruik van een lange stok; de rivier is te diep om te kunnen 'bomen'.

In de Zuid-Vallei, waar de rivier overgaat in woeste stroomversnellingen, bevindt zich een grote hangbrug. Deze brug bestaat uit een dertigtal dikke (5-6 cm) rotan kabels, die in vier bundels de rivier overspannen, steeds twee onder elkaar op een afstand van één meter en twee op gelijke hoogte naast elkaar. De twee bovenste bundels werden met lianen aan de twee onderste verbonden, terwijl de beide onderste bundels werden verbonden door een loopvlak van houtspaanders (1 m breed), die stevig aan de onderste rotanbundels gebonden werden. Deze 60-80 meter lange brug kan een groep van ong. 10 personen dragen. Aan de beide uiteinden ligt de hangbrug stevig verankerd aan een houten stellage en grote rotsblokken.

De bruggen over kleinere rivieren zijn van een eenvoudiger constructie. Men slaat op onderlinge afstanden van $1\frac{1}{2}$ à 2 meter twee pijlers in de rivierbodem. Deze pijlers staan ong. 50 cm van elkaar in de lengterichting van de rivier en worden onderling boven de waterspiegel verbonden met lianen. In de aldus ontstane jukken legt men lange palen, die, onderling verbonden en aan de jukken vastgemaakt, een loopvlak vormen. De kleinere bruggen vormen over het algemeen de verbinding tussen de aan beide oevers van een kleinere rivier wonende leden van één groep⁹⁾. De grotere bruggen vormen een verbinding tussen onderling niet-vijandige groepen, die in het vervolg neutrale confederaties¹⁰⁾ genoemd zullen worden.

⁹⁾ ap logalek zie pag. 24.

¹⁰⁾ zie pag. 63 e.v.

In de Grote Vallei wonen een 15-tal confederaties¹¹⁾. Elke confederatie leeft op voet van vijandigheid met één of meer andere confederaties, terwijl met één of enkele andere confederaties redelijk goede betrekkingen worden onderhouden. Daar er toch geen sprake is van vriendschap lijkt het woord 'neutraal' hier het meest gepast. Tussen twee neutrale confederaties vindt verkeer plaats en worden in beperkte mate goederen verhandeld. Groter is de verkeersstroom van buiten de vallei wonende groepen naar de Grote Vallei. De ver buiten de vallei wonende mensen voeren geen oorlog met de vallei-bewoners en kunnen daarom betrekkelijk veilig handel drijven. Hun handelsartikelen zijn in het algemeen: schelpen, stenen, bijlen, zout, veren etc., terwijl ze van de vallei-bewoners veelal varkens krijgen.

Een tweede grote verkeersstroom leidt naar de zoutbronnen, waarvan er zich één in de Noord-vallei en één in de Zuid-vallei bevindt. Om bij de zoutbronnen te komen moet men het gebied van soms meerdere confederaties doorkruisen. Om zoveel mogelijk buiten schot te blijven neemt men een pad langs de oostelijke berghellingen van de Grote Vallei om bij de zoutbronnen in het noorden te komen. Ook naar de zuidelijk in de vallei gelegen zoutbron loopt zo'n speciale toegangsweg door de bergen. Naast de in het voorgaande genoemde handels- en zoutpaden lopen binnen de confederaties honderden paden, die verbindingen vormen tussen de dorpen en de tuingebieden en de oorlogsplaatsen en tussen de verschillende groepen van bijeengelegen dorpen, die tot dezelfde confederatie behoren. De paden worden niet onderhouden. Dwars over de duizenden kleinere en grotere sloten worden palen of stammetjes gelegd, waarover men zich met groot gevoel voor evenwicht beweegt.

Het gebied van het onderzoek

De gegevens voor deze ethnografie zijn in hoofdzaak verzameld in het noordwesten van de Grote Vallei bij een groep van de Dani-bevolking, die zichzelf Wiligiman noemt. De Wiligiman wonen in het uiterste zuidoosten van de confederatie van Kurelu. Hun woongebied is circa 5 km² groot (vide kaart 2 pag. 50). Zij wonen bijeen in een groep van dorpen aan de voet van de oostelijk van de vallei lopende bergketen. De groep telt 321 leden, waarvan 85 mannen, 136 vrouwen en 100 kinderen.

Alhoewel de Wiligiman reeds vóór de onderzoeksperiode enkele malen

---

¹¹⁾ Een confederatie is een groepering van mensen, die elkaar bijstaan in de strijd tegen de traditionele vijanden (zie ook pag. 62 e.v.).

kortstondig werden geconfronteerd met blanke mensen van bestuur, zending en missie, kon opgemerkt worden, dat van enige invloed daarvan op het gedrag van deze mensen geen sprake was. Ook na een maandenlang verblijf van een groep blanken was van enige wijziging van opvatting t.o.v. de traditionele waarden geen spoor te bekennen. De Wiligiman waren geheel vervuld van hun eigen visie op de werkelijkheid en zijn dat gebleven gedurende de onderzoeksperiode. Hun zelfrespekt werd nog eens onderstreept in het antwoord op een vraag, vanwaar de 'witte mensen' oorspronkelijk waren gekomen. Men antwoordde, dat de witte mensen in de mythologische tijd — lang geleden — uit de vallei waren weggetrokken met medeneming van het betere deel van het leven en eerst onlangs waren teruggekeerd. De verwachting, dat de teruggekeerde blanken nu het betere leven met hen zouden gaan delen was nog uiterst vaag. De voorstelling van het 'betere leven' had voor deze 'steentijdperkers' nog slechts een beperkte inhoud en was in hoofdzaak vastgelegd op de vermeerdering van traditionele waarde-goederen (schelpen) en in mindere mate op het enig direkt bruikbare gereedschap: de ijzeren bijl. De import van schelpen (vooral kaurie) als ruilmiddel had een geringe devaluatie van deze soort tot gevolg.

HOOFDSTUK II

DE SOCIALE ORGANISATIE VAN DE WILIGIMAN-SAMENLEVING

De sociale structuur

De moiëties

Aan het begin der tijden, nadat de eerste mensen, een man en zijn vrouw, uit het bergmeer bij het dorp Mainma in de Zuid-Vallei te voorschijn gekomen waren, zich in de nabijheid daarvan hadden gevestigd en vele kinderen waren geboren, verdeelde de stamvader deze kinderen in Wita en Waia en bepaalde, dat een Wita-man alleen met een Waia-vrouw zou mogen trouwen en omgekeerd een Waia-man alleen met een Wita-vrouw.

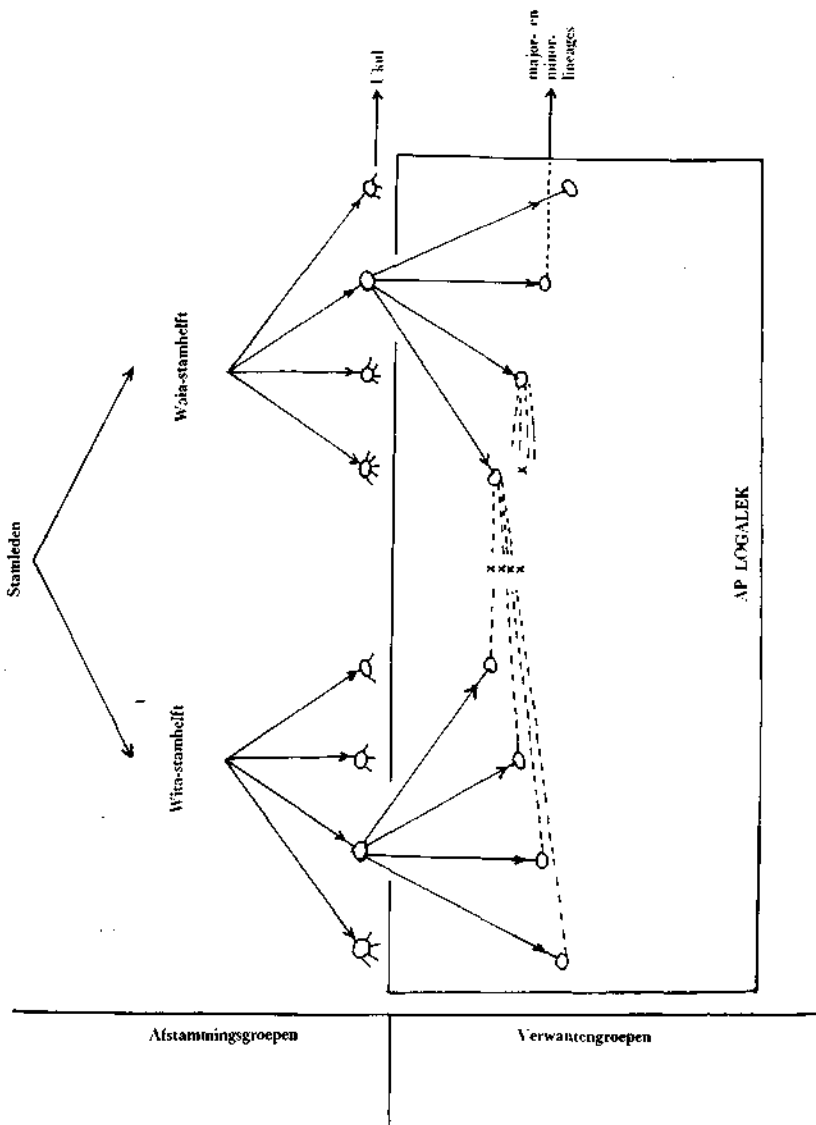
De tweedeling van de stam in exogame patrilineale stamhelften (moiëties) is een zaak, waaraan men grote betekenis toekent. Nooit werd opgemerkt, dat de regel van de exogamie werd overtreden. Bij de Mulaik-Hisachè in de Zuid-Vallei gaat men zover, dat elk sexueel contact tussen leden van één moiety beschouwd wordt als incest en met de dood wordt bestraft. Bij de Wiligiman is een huwelijk tussen leden van één moiety weliswaar uitgesloten, maar sexueel contact wordt niet bestraft met de dood. De sexuele omgang tussen moiety-leden wordt sterk afgekeurd. De schuldigen daaraan worden echter alleen ritueel gereinigd. Later zal blijken, dat de indeling in stamhelften eveneens een rol speelt bij de initiatie-ceremoniën¹²⁾. Bij de Wiligiman worden de ceremoniën geheel door de Waia-mannen beheerst, i.t.t. de Mulaik-Hisachè, waar beide stamhelften aan het ritueel deelnemen. De ceremoniele uitwisseling van goederen¹³⁾, die plaatsvindt voorafgaand aan o.a. het grote varkensfeest, wordt eveneens geregeld op basis van het onderscheid Wita-Waia.

De ukul

De stamvader verdeelde zijn kinderen niet alleen in Wita en Waia,

¹²⁾ pag. 138 e.v.

¹³⁾ pag. 132 e.v.

Schema van de sociale structuur

maar bovendien werd elke stamhelft door hem onderverdeeld in ukul, die hij namen gaf, zoals Wilil, Heinman, Walilo, Alua enz. De zonen van het eerste ouderpaar zijn aldus de stamvaders van de thans aanwezige ukul. De leden van één ukul geven weliswaar toe, dat zij één gemeenschappelijke stamvader hebben, echter in de praktijk van het leven blijkt dit gegeven van weinig betekenis.

De leden van de Wilil-ukul b.v. behoren tot de Wita-stamhelft. Zij wonen verspreid over vrijwel de gehele vallei. De grootste Wilil-concentratie vindt men in het noordoosten van de vallei aan de voet van de bergen. Deze Wilil-concentratie valt uiteen in tenminste twee groepen, die nog in het recente verleden elkaar bij een twist (binnen de confederatie), als deelgenoten van verschillende partijen, bestreden. De leden van deze ukul (die elkaar veelal niet eens kennen) bestrijden elkaar ook als leden van elkaar vijandig gezinde confederaties. Echter niet alleen inzake de oorlogvoering, maar ook in het dagelijkse leven blijkt, dat het behoren tot één ukul in het algemeen geen faktor van belang is.

De ukul kan op grond van het voorgaande gedefinieerd worden als een niet-funktionele patrilineale exogame groep van afstammelingen van een mythologische stamvader.

De lineages

Van de in het voorgaande genoemde elementen van de sociale structuur, de moiety en de ukul, die in hoofdzaak op traditionele afstamming van een mythologische voorouder berusten, onderscheidt zich de volgende groepering.

Elke ukul kan onderverdeeld worden in een groot aantal groepjes van merendeels lokaal bijeenwonende leden, die hun onderlinge verwantschap geheel kunnen traceren, of die tenminste een sterk bewustzijn van verwantschap tonen, maar hun verwantschap toch niet meer precies kunnen traceren op een met name bekende voorouder enkele generaties terug. Deze verwantengroepen zullen in het vervolg lineages genoemd worden. Daar de verwantschap in het algemeen niet verder getraceerd kan worden dan de eerste of tweede opgaande generatie, is het aantal leden van één lineage in het algemeen klein en bedraagt vaak niet meer dan een tiental personen.

Het komt voor, dat lineages van één ukul een duidelijke samenhang tonen op basis van een bewustzijn van onderlinge verwantschap. Enkele van deze lineages zijn in staat om een gemeenschappelijke, met name bekende voorouder 4 of 5 generaties terug, te noemen, andere lineages daarentegen zijn niet (meer) in staat de onderlinge verwantschap op

deze wijze aan te tonen. Daar ook in dit laatste geval de onderlinge verwantschap wordt erkend en beleefd, mag hier de term lineage worden gehandhaafd.

Het onderscheid tussen de kleinere en de grotere patrilineale verwantengroep wordt in het vervolg zo nodig aangegeven met de termen minor- en major-lineage. De minor-lineage wordt in de Dani-taal aangeduid met de term inapu.

Peters¹⁴⁾ spreekt in dit verband eveneens van patrilineages en definieert deze als "kleinere, lokaal gebonden groepen van clangenoten, in concreto bestaande uit een aantal broers en hun kinderen en kleinkinderen, die hun afstamming patrilineaal traceren op een nog met name bekende voorvader van vier of vijf generaties terug." Deze definitie kan in grote lijnen aanvaard worden als beschrijving van de major lineage. Het woord 'clangenoten' zou in dit geval moeten worden beschouwd als het equivalent van de eerder genoemde major-lineage-genoten. De "groepen van clangenoten" bestaan echter niet alleen uit "een aantal broers met hun kinderen en kleinkinderen", maar ook uit alle vrouwen, die uit huwelijken van de mannelijke lineagegenoten zijn geboren. De vrouwen blijven, ook wanneer zij gehuwd zijn, lid van hun eigen ukul en lineage. In de definitie zou men, wat betreft dit onderdeel, moeten spreken van: een aantal broers en zusters en de kinderen en kleinkinderen van de broers.

Het "lokaal gebonden" zijn van de "groepen van clangenoten" geldt voornamelijk voor de mannen. Het huwelijk is patrilokaal. De vrouwelijke leden van de lineage zijn slechts ten dele ter plaatse gehuwd. Een aantal gehuwde vrouwen verblijft bij hun echtgenoten, die elders wonen. De definitie van Peters wekt vervolgens de indruk, dat **alle** lineages hun afstamming patrilineaal kunnen traceren op "een nog met name bekende voorvader van vier of vijf generaties terug". Dit is waarschijnlijk niet geheel juist. Bij de Wiligiman zijn slechts enkele lineages in staat om hun afstamming zo ver te traceren. De meerderheid van de lineages komt — zoals reeds werd opgemerkt — niet verder dan de eerste of tweede opgaande generatie.

De ap logalek

De groep van bijeenwonende, onderling samenhuwende, samenwerkende en gezamenlijk oorlogvoerende leden van Wita- en Waia-lineages wordt ap logalek genoemd.

---

¹⁴⁾ H. L. Peters, Enkele hoofdstukken uit het sociaal-religieuze leven van een Dani-groep. Pag. 22.

De kern van elke ap logalek wordt in het algemeen gevormd door de leden van twee krachtige, relatief dominante lineages. De beide componenten van het dominante lineage-paar behoren tot verschillende moieties.

In het onderzoeksgebied vormen de Wilil van de Wita-stamhelft veruit de sterkste en numeriek talrijkste major-lineage. In totaal bestaat de groep volwassen mannen (ongeveer 15 jaar en ouder) van deze lineage uit 37 personen, waarvan er

28 ter plaatse woonachtig zijn;

4 elders in het confederatiegebied wonen;

5 naar de (vijandige) Wittai en Siokossi gevlucht zijn.

Twee Wilil-mannen, die thans bij de Wiligiman wonen, behoren niet tot deze major-lineage, maar zijn verwanten van elders woonachtige Wilil. Zij wonen reeds langere tijd bij de oorspronkelijke Wilil en worden langzamerhand tot deze groep gerekend.

Daar de Wita-mannen van de Wilil-lineage met vrouwen van Waia-lineages moeten trouwen, ontstaat uit hoofde daarvan reeds de noodzaak tot het onderhouden van goede betrekkingen met een of meer Waia-lineages. Door het huwelijk ontstaat, zoals later zal blijken, een sterke persoonlijke band ¹⁵⁾ tussen de leden van de beide lineages, die nog versterkt wordt door een reeks van wederzijdse verplichtingen. Deze factoren dragen in belangrijke mate bij tot de integratie van samenhuwende lineages. De leden van de Wilil-lineage onderhouden van oudsher samenhuwingsrelaties met de leden van de Heinman-lineage, die uit slechts 6 volwassen mannelijke leden bestaat. De eenheid, die daaruit is ontstaan, wordt aangeduid met een combinatie van de ukulnamen van deze beide lineages, i.e. Wilil en Heinman wordt samen gevoegd tot Wiligiman.

De Wiligiman-ap logalek bestaat echter niet alleen uit leden van Wilil- en Heinman-lineages. Tot deze groepering behoren ook talrijke andere Wita- en Waia-lineages. De leden van deze lineages kunnen in drie categorieën worden verdeeld:

- 1) de leden van kleine, relatief zelfstandige lineages,
- 2) de leden van lineages van naburige ap logalek,
- 3) de individueel naar de Wiligiman gekomen mannen.

De kleine zelfstandige lineages

De leden van de kleine zelfstandige lineages maken reeds gedurende enige generaties deel uit van de Wiligiman. Het criterium voor de

¹⁵⁾ cf pag. 33, 46 e.v.

vaststelling van het begrip 'relatief zelfstandige lineage' is de aanwezigheid van de hun toebehorende heilige stenen (kanèkè) ¹⁶⁾ in het gebied van de Wiligiman.

Overzicht van de leden van de relatief zelfstandige lineages

Nr. v. d. lineage	ukul-naam ¹⁷⁾	Aantal volw. mann. lineage-leden	nrs. leden ¹⁷⁾	Plaats v. d. kanèkè
1	Alua	4	(80, 81, 35, 36)	Abulapak
2	Alua	4	(63, 64, 66, 68)	Mapiliatma
3	Alua	2	(72, 79)	Mapiliatma
4	Walilo	3	(74, 77, 78)	Mapiliatma
5	Walilo	3	(85, 24, 25)	Mapiliatma
6	Logo	3	(44, 48, 49)	Asuklogoop
7	Haluk	7	(7, 10, 33, 37, 38, 40, 67)	Abulapak

De leden van de Waia-lineages 1, 2 en 3 hebben dezelfde ukulnaam, maar behoren tot 3 verschillende minor-lineages en zijn, ondanks de gelijkheid van ukul-naam, onderling niet verwant. Ook een bewustzijn van patrilineale verwantschap ontbreekt. De lineages 6 en 7 behoren eveneens tot de Waia-moiety. De Walilo zijn Wita. Ook de leden van de lineages 4 en 5 zijn onderling niet verwant.

Deze lineages zijn onderscheiden van de eveneens kleine relatief zelfstandige Heinman-lineage, omdat — zoals later zal blijken bij de behandeling van de samenwoning en de samenhuwing — de Heinman in nauwere relatie staan tot de Wilil dan de andere kleine relatief zelfstandige lineages t.o.v. de dominante major-lineage.

De leden van lineages van naburige ap logalek

Een tweede categorie wordt gevormd door de in het gebied van de Wiligiman wonende leden van naburige ap logalek. Hun kanèkè worden bewaard in de dorpen, waar hun lineage-genoten verblijven, niet ver van het woongebied der Wiligiman. Bij gelegenheid van de ceremoniën gaan zij naar hun stamland terug. De 'naburige ap logalek' zijn groepen

¹⁶⁾ Voor de betekenis van de kanèkè wordt verwezen naar pag. 98 e.v.

¹⁷⁾ Voor de betekenis van de ukulnaam en de nummers van de leden wordt verwezen naar Bijlage I.

zoals de Wiligiman. De Wiligiman werken samen met de naburige ap logalek, vooral bij de oorlogvoering. De vereniging van de verschillende krijersgroepen (ap logalek) wordt agot logalek ¹⁸⁾ genoemd.

Overzicht van de leden van naburige ap logalek

Nr. v. d. lineage	ukul-naam	Aantal volw. mann. lineage-leden	nrs. leden	Plaats v. d. kanèkè
8	Walilo	9	(2, 26, 21, 75, 71, 28, 42, 56, 69)	Kulumo
9	Haluk	2	(65, 76)	Kulumo
10	Alua	2	(82, 83)	Jagarèkama

13

De individueel naar de Wiligiman gekomen mannen

Deze groep bevat in hoofdzaak mannen, die om diverse redenen in hun eigen gebied niet konden of wilden blijven wonen. Zij hebben zich bij de Wiligiman gevestigd. Sommigen van hen worden alleen maar geduld, op de aanwezigheid van anderen wordt prijs gesteld, al naar mate de mannen zelf in staat waren zich te doen accepteren. Het aantal volwassen mannen in deze categorie bedraagt 12.

De samenwoning

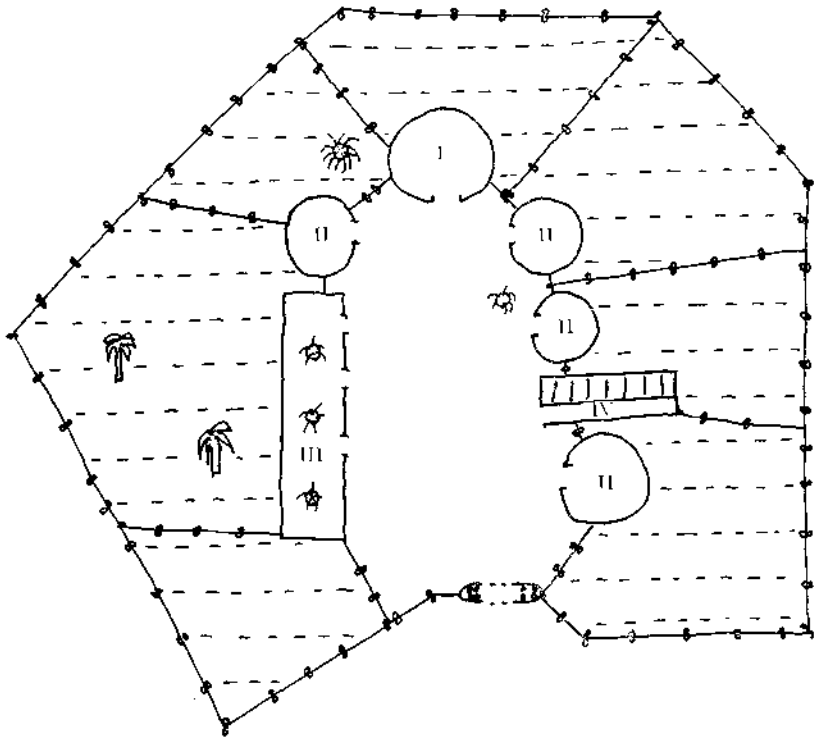
Voorafgaand aan de uiteenzetting van de samenwoning van de Wiligiman, moeten drie structuur-elementen beschreven worden, i.c. de uma (dorpswijk), de o-ukul (dorp) en de concentratie van dorpen. De schets en de beschrijving van het dorp Anelakak, zoals door Peters ¹⁹⁾ gegeven, komt niet overeen met de situatie bij de Wiligiman. Waarschijnlijk onder invloed van de Pax Neerlandica had men daar onderdelen weggelaten, o.m. de dubbele omheining van de uma. Het ontbreken daarvan belemmert het inzicht in de oorspronkelijke situatie van de samenwoning.

De dorpswijk (uma)

De uma bestaat uit een bijna rechthoekig open plein, waaromheen de gebouwen zijn opgetrokken. Aan de korte zijde van de uma (zie schets)

¹⁸⁾ cf pag. 60 e.v.

¹⁹⁾ o.c. pag. 46, 49.

Schets van een uma

I mannehuis (honai); II gezinshuis (èbe-ai); III keukenhuis (lèsè);
 IV varkenskot (wam-ai); ⊕ omheining (lègèt); ☆ smoorkuil (haksè);
 de ruimte tussen de buitenste en de binnenste omheining: groenten-
 bananentuin; de ruimte waaromheen de huizen liggen: dorpsplein (sili)

staat de honai, het mannehuis. Daartegenover bevindt zich aan de andere korte zijde de poort. Langs beide lange zijden liggen: de lèsè, het keukenhuis, de wam-ai, de varkenshokken, en de èbe-ai, de gezinshuizen. Vanuit de honai kan men in één oogopslag het gehele uma-plein (sili) overzien en de ingang in het oog houden. De dorpswijk is omgeven door een ca. anderhalve meter hoge omheining (lègèt) van zeer stevige konstruktie. Op de bovenrand ervan legt men een dikke laag gras en onkruid om het hout te beschermen tegen vocht en zonneschijn. De verschillende gebouwen zijn onderling verbonden door schuttingen, zodat de bewoners beschermd worden door een dubbele omheining, die slechts door één enkele ingang wordt onderbroken. De ingang bevindt zich soms in een eenvoudig poortgebouwtje. De omheining wordt dan ter plaatse van de ingang verhoogd tot ruim twee meter en aan beide zijden versterkt met een aantal vertikaal geplaatste palen, waarop een

klein grasdak wordt aangebracht. Dikwijls is de ingang echter niet meer dan een uitsparing in de omheining zonder meer. De drempel is 50 tot 75 cm hoog om de varkens te beletten de sili te verlaten. De poort kan gesloten worden met lange staande planken, die door stevige stokken beneden en boven op hun plaats gehouden worden. Als men de sili grondig wil afsluiten, plaatst men in het midden horizontaal nog een dikke stok, die aan beide zijden in het houtwerk van de poort verdwijnt. Van buitenaf kan men de poort dan niet openen. Soms is naast de ingang op de begane grond een kleine opening gemaakt om de varkens naar binnen en naar buiten te laten gaan. Deze kleine toegang kan gemakkelijk afgesloten worden.

Ook de honai, de èbe-ai, de wam-ai en soms de lèsè kunnen afgesloten worden. De ingang van de honai en de èbe-ai is juist groot genoeg om een mens gebukt binnen te laten (50 x 60 cm). De afsluiting geschiedt op dezelfde wijze als bij de poort van de uma; soms zet men echter de deur-planken horizontaal op elkaar, op hun plaats gehouden door verticale staken. Uit de gehele constructie van de uma blijkt, dat het een kleine versterkte nederzetting is, waarin de bewoners zich gemakkelijk kunnen verdedigen tegen overvallen, diefstal en geweldpleging, terwijl ze tevens een beslotenheid geeft aan de kleine umasamenleving.

Het dorp (o-ukul)

Het dorp is een conglomeratie van meerdere dorpswijken. De dorpen ²⁰⁾ van de Wiligiman bestaan uit de onderstaande aantallen uma:

Wupareinma:	4
Lokkoparek:	2
Sugulaki:	1
Musanina:	1
Abulapak:	4
Asuklooop:	5
Homaklep:	2
Abukulumo:	2
Mapiliatma:	4

De uma van één dorp zijn zodanig gebouwd, dat zij elk voor zich een vrije uitgang naar buiten hebben. Om van de ene uma in de andere te komen, moet men buiten het dorp omlopen. De buitenste omheining

²⁰⁾ zie kaart 2, pag. 50.

loopt om het dorp als geheel, de binnenste sluit de uma af van de andere uma. Vanaf de ene sili kan men niet waarnemen, wat op de andere gebeurt, daar zich tussen de twee uma twee omheiningen bevinden en de ruimte daartussen dikwijls met o.a. bananenbomen is beplant.

De mensen zijn zeer gesteld op een zekere mate van beslotenheid in hun bestaan. Het liefst zou men met vrouw en vriend of lineage-genoot ergens afzonderlijk gaan wonen. De stichting van de bergdorpen is een gevolg van het verlangen om te ontkomen aan de druk van de samenleving. Op de vraag, waarom men in de bergen gaat wonen, antwoordt men: "Dan worden mijn varkens niet gestolen", of: "Daar kan ik rustig leven en mijn eigen gang gaan." De voortdurende oorlogsdreiging, waaronder de mensen leven, maakt echter samenwerking met en nabijheid van grotere groepen mensen noodzakelijk.

Ook concentraties van dorpen, die op onderlinge afstanden van slechts 50 tot 100 meter liggen, zoals Mapiliatma, Asuklogoop en Abulapak, en Wupareinma, Homaklep en Abukulumo, ontstaan uit veiligheidsoverwegingen. Een argument voor deze zienswijze is, dat de dorpen buiten de vallei, o.a. in het oostelijk gelegen bergland, waar de bevolkingsdensiteit beduidend kleiner is, en waar oorlogvoering veel minder frequent voorkomt, uit niet meer dan één of twee uma bestaan. Een ander bewijs is nog, dat in de midden-vallei, waar de oorlogvoering als gevolg van de pacificatie maar weinig meer voorkomt, een duidelijke tendens waarneembaar is om de uma op grotere afstanden van elkaar te bouwen, de dorpen kleiner te maken en op een grotere onderlinge afstand te bouwen.

De samenwoning van de Wiligiman

Uit een onderzoek naar de samenstelling van de bewoners van de uma en de dorpen zijn enkele interessante punten naar voren gekomen.

De Wilil en de Heinman wonen voornamelijk in eigen uma van afzonderlijke dorpen, evenals de leden van de kleine relatief zelfstandige lineages. Het grootste deel van de Wilil en de Heinman wonen in de dorpen Asuklogoop²¹⁾, Wupareinma, Lokokoparek, Sugulaki. De leden van de kleine zelfstandige lineages wonen grotendeels in Mapiliatma en Abulapak.

De leden van naburige ap logalek, de Walifo-lineage 8 en de Haluk-

---

²¹⁾ zie kaart 2, pag. 50.

lineage 9 wonen over het algemeen in bij de Wilil, de Heinman of bij de leden van de kleine zelfstandige lineages. De Alua van lineage 10 daarentegen wonen in eigen uma van het dorp Abukulumo. De inwoners staan in een afhankelijk positie tegenover de hoofdbewoners. In een conflictsituatie zullen zij het veld moeten ruimen.

Ook de meeste van de individueel naar de Wiligiman gekomen mannen wonen in bij de Wilil, de Heinman of bij leden van de kleine zelfstandige lineages. Ook zij staan in een positie van afhankelijkheid t.o.v. de hoofdbewoners. Enkele leden van deze categorie hebben eigen uma gebouwd om zodoende een betrekkelijke zelfstandigheid te verkrijgen.

De inwoning van de leden van naburige ap logalek en van de individueel naar de Wiligiman gekomen mannen bij de Wilil, de Heinman en bij de leden van de kleine zelfstandige lineages heeft in het algemeen een tijdelijk karakter.

Een blijvende samenwoning in één uma werd alleen geconstateerd bij leden van de Wilil- en de Heinman-lineages. In een sterk individualistisch ingestelde samenleving mag dit gezien worden als een teken van reeds langdurige en sterke integratie.

Het huwelijk

De Wiligiman ap logalek bestaat uit:

85 volwassen mannen; daarvan zijn er 66 gehuwd, 11 ongehuwd, 4 weduwnaar, terwijl de huwelijken van 4 mannen zijn ontbonden. (Een tiental woont elders buiten het gebied van de Wiligiman. Zij zijn geen lid van de ap logalek, maar blijven wel lid van hun lineages van geboorte.)

136 volwassen vrouwen, waarvan er 38 in het gebied van de Wiligiman geboren zijn en gehuwd met Wiligiman-mannen. De overige 98 vrouwen zijn van elders afkomstig en met Wiligiman-mannen gehuwd (of gehuwd geweest). Van de 136 vrouwen waren er 16 ten tijde van het onderzoek weduwe. (Waarschijnlijk enkele tientallen vrouwen, die geboortig zijn uit het gebied van de Wiligiman, zijn gehuwd met mannen van andere ap logalek en elders woonachtig. Zij worden niet tot de Wiligiman gerekend, alhoewel zij tot hun lineage van geboorte blijven behoren²²).

Negen vrouwen, die met Wiligiman-mannen getrouwd zijn en later

---

²²) cf pag. 61.

weggevlucht zijn naar andere confederaties, worden niet meer tot de Wiligiman gerekend.

100 kinderen.

321 personen in totaal.

De huwelijken en de huwelijkspartners met ukulnaam en nummer zijn, gerangschikt per dorp en per dorpswijk, in Bijlage I vermeld, alsmede het aantal kinderen, dat uit elk huwelijk werd geboren.

Kinderaantal

De 136 gehuwde vrouwen en weduwen hebben 172 nog in leven zijnde kinderen, 80 jongens en 92 meisjes. Een deel van hen, 42 jongens en 30 meisjes, is reeds volwassen en veelal gehuwd. Het kinderaantal per gehuwde of gehuwd geweest zijnde vrouw bedraagt 1,25. Dit aantal is te klein om de groep in stand te houden. Het kleine kinderaantal is het gevolg van de opvatting der vrouwen, dat zij niet meer dan twee kinderen wensen.²³⁾ Uit Bijlage I blijkt, dat slechts één vrouw drie kinderen heeft. Alle overige vrouwen hebben twee, één of geen kinderen.

Monogamie en polygynie

De 66 gehuwde Wiligiman-mannen hebben 120 vrouwen getrouwd. Op het ogenblik van de registratie waren:

35	mannen	met	één	vrouw	getrouwd,
22	„	„	twee	vrouwen	„
2	„	„	drie	„	„
4	„	„	vier	„	„
2	„	„	vijf	„	„
1	man	„	negen	„	„

De polygynie is mogelijk, omdat de meisjes op veel jeugdiger leeftijd (13-14 jaar) trouwen dan de jongens (20-22 jaar). Als gevolg van de oorlogshandelingen overlijden bovendien aanzienlijk meer mannen (vooral jonge mannen) dan vrouwen.

De huwelijksluiting

Van de met Wiligiman getrouwde vrouwen en ten dele ook van de reeds gescheiden vrouwen, werden gegevens verzameld m.b.t. de wijze,

²³⁾ Ongewenste zwangerschappen worden onderbroken door abortus provocatus, o.a. door middel van kneding van de buikwand.

waarop het huwelijk tot stand gekomen is en de daarmee vaak in verband staande herkomst van de vrouwen. Van 123 van de 129 getrouwde en gescheiden vrouwen zijn deze gegevens verwerkt in dit hoofdstuk. De totstandkoming van het huwelijk kan op 4 wijzen geschieden:

- 1) Gewoonlijk vindt overleg plaats tussen de leiders van de betrokken lineages. Het huwelijk wordt voltrokken na wederzijdse instemming. Deze vorm wordt in het vervolg 'gewoon huwelijk' of 'aanzoek-huwelijk' genoemd. Een voorkeursvorm van het gewone huwelijk is het ruilhuwelijk.
- 2) Indien een gehuwde vrouw in onmin leeft met haar echtgenoot en zich van hem wil scheiden, vlucht zij weg naar een andere confederatie, waar haar man c.s. en haar broers hun gezag en macht niet meer kunnen doen gelden. In de andere confederatie huwt zij opnieuw een man, die zij op het moment van haar vlucht niet kende. Daar het initiatief tot de vlucht door de vrouw wordt genomen en door haar wordt uitgevoerd en zij de konsekventie van haar vlucht, i.c. een ander huwelijk, kent, wordt deze vorm van huwelijk eenzijdig vrouwelijk vluchthuwelijk genoemd, of korthedshalve: eenzijdig vluchthuwelijk.
- 3) Het komt voor, dat twee geliefden niet kunnen trouwen, omdat de lineage-genoten van het meisje zich tegen het huwelijk verzetten. Door een gezamenlijke vlucht onttrekken zij zich aan de invloed van deze lineage-genoten. Daar de vlucht hier geschiedt op initiatief van beide partijen en met het doel een huwelijk te sluiten, wordt deze vorm tweezijdig vluchthuwelijk genoemd.
- 4) Van roofhuwelijk wordt gesproken in het (slechts éénmaal voorkomende) geval, dat een vrouw tegen haar wil en zonder dat zij daarvan vooraf kennis heeft, gevangen wordt genomen met het doel haar te dwingen met één van de overvallers te trouwen.

Het gewone huwelijk

De gewone huwelijken (hè jokal) worden gesloten gedurende het grote varkensfeest (mauwè of ebe ako), dat één keer per drie à vier jaar plaatsvindt.

Daaraan voorafgaand vinden verschillende vergaderingen plaats van de belangrijkste mannen van de ap logalek. De beslissing over de vraag, aan wie de meisjes uitgehuwelijkt zullen worden, wordt in zo'n ver-

gadering genomen. Zo komen huwelijken tot stand, die door de betrokken jonge meisjes en soms ook door de jonge mannen niet gewenst worden. Later zal blijken, dat deze handelwijze een aanleiding vormt tot moeilijkheden.

De keuze van de eerste huwelijkspartner geschiedt veelal door de vader, die een vrouw zoekt voor zijn zoon en daartoe contact opneemt met de leider van zijn lineage en de ap logalek-leider, alvorens zich te wenden tot de ouders van een meisje. Soms regelt een MoBr een huwelijk voor zijn ZuKi. De voorkeur, die de betrokken jongelieden hebben, is een faktor, waarmee de vader van de jongen zoveel mogelijk rekening houdt, maar die geenszins doorslaggevend is voor de vader van een meisje. Dikwijls neemt de vader van een meisje het besluit om haar uit te huwen aan een andere man dan die, waarvan het meisje houdt. Een vader is zeker geneigd rekening te houden met de verlangens van zijn zoon, maar indien hij er niet in slaagt de lineage en vooral de broers van het betrokken meisje tot het huwelijk te bewegen, trekt hij zich terug.

De sterke onderhandelingspositie van de broers en de vader van een bepaald meisje kan op de meest doeltreffende wijze doorbroken worden door aan de broers van het meisje een vrouw uit de lineage van de jongeman aan te bieden. De partijen kunnen dan op gelijke voet onderhandelen. Twee lineages, en in het bijzonder twee mannen uit die lineages, ruilen hun zusters: elk trouwt met de zuster van de ander.

In tegenstelling tot hetgeen Peters²⁴⁾ opmerkt, is het ruilhuwelijk wel de vorm, waarvoor men voorkeur heeft. De ruilhuwelijken worden beschouwd als huwelijken, die een uiterst solide relatie scheppen tussen de lineages en de ruilpartners, omdat de verwantschapsrelaties a.h.w. verdubbeld worden. De ruilpartners zijn o.a. de ami (MoBr) van elkaars kinderen; zij zijn de broers van elkaars vrouwen en ook als zodanig in gelijke positie. Bij een gewoon (niet-ruil-)huwelijk verkeert de man in een afhankelijke positie t.o.v. VrBr, daar de vrouw lid van haar eigen lineage blijft en ten eerste geneigd is meer naar haar broers dan naar haar echtgenoot te luisteren²⁵⁾. Beide ruilpartners hebben het grootste belang bij de stabiliteit van elkaars huwelijken. Indien één van beide vrouwen b.v. zou weglopen, dan zou haar echtgenoot zijn zuster kunnen terughalen om voor hem te werken.

Tussen de Wilil en de overige kleine Waia-lineages zijn 6 ruilhuwelijken gesloten. De mannen WILIL 41 en HEINMAN 9, WILIL 11 en

---

²⁴⁾ o.c. pag. 34.

²⁵⁾ zie ook pag. 52 e.v. (over economische samenwerking).

HALUK 65 en WILIL 29 en ALUA 72 ruilden hun zusters²⁶). Op een totaal van 36 op de gewone wijze gesloten huwelijken tussen mannen en vrouwen van de Wiligiman lijkt dit niet veel. Men moet echter bedenken, dat een man, die een ruilhuwelijk wil sluiten, daarin door een aantal factoren wordt beperkt. Een ruilhuwelijk heeft alleen zin, als de beide ruilpartners in elkaars nabijheid verblijven en lid van eenzelfde of een naburige ap logalek zijn. Een te ver uiteen wonen van de ruilpartners is immers een belemmering voor wederzijdse steun en samenwerking.

Een beperking van de mogelijkheid om een ruilhuwelijk te sluiten ligt ook in het geringe aantal ruilpartners, dat ter beschikking staat. Een deel van de potentiële Waia-ruilpartners komt niet in aanmerking, omdat een huwelijk met MoBrDo verboden is, een ander deel niet, omdat het (classificatoire) zusterskinderen zijn, die evenmin met hun moedersbroers-afstammelingen kunnen trouwen.

Heel vaak kan een man niet over een eigen zuster beschikken en dan moet hij een classificatoire zuster in verwante lineages zoeken. Veelal zijn die er echter niet, want de meeste verwantengroepen bestaan uit slechts één enkele minor-lineage. Alleen de major-lineage van de Wilil bestaat uit een voldoende groot aantal minor-lineages (8) om kansen op een ruilhuwelijk mogelijk te maken. Het is niet verwonderlijk, dat zij bij alle ruilcombinaties betrokken zijn.

Behalve de vijf nog bestaande ruilhuwelijken vonden tussen leden van de Wiligiman ap logalek nog 36 andere aanzoekhuwelijken plaats. Tussen de mannen van deze ap logalek en vrouwen van naburige ap logalek van dezelfde confederatie werden 26 huwelijken gesloten.

Met vrouwen van de neutrale confederatie der Siokossi trouwden 14 Wiligiman-mannen.

Eén vrouw (109) is afkomstig van de neutrale confederatie der Mukoko uit de midden-vallei. Zij heeft een gewoon huwelijk gesloten met een man van haar eigen confederatie (WILIL 58). Later zijn zij beiden naar de Wiligiman gevlucht en hebben zich daar gevestigd.

Gewone huwelijken met vrouwen van een vijandige confederatie kwamen niet voor.

Wel is één echtpaar (KOSSI 39 en zijn vrouw 77) gedurende de vrede-periode van het laatste grote varkensfeest van de Wittaiia naar de Wiligiman gevlucht. Het huwelijk was een aanzoekhuwelijk.

²⁶) cf Bijlage I. WILIL 41 x Heinman 83; HEINMAN 9 x Kossi 18; WILIL 11 x Haluk 22; HALUK 65 x Wilil 116; WILIL 29 x Alua 52; ALUA 72 x Wilil (overleden). N.B. de ukulnamen van de mannen zijn altijd met hoofdletters geschreven, die van de vrouwen niet.

Vat men voorgaande gegevens samen, dan blijkt, dat 78 van de 123 huwelijken (ong. 64%), waarvan deze gegevens werden verzameld, gewone huwelijken zijn, die door aanzoek en onderlinge overeenstemming tussen betrokkenen tot stand zijn gekomen.

Het eenzijdig vluchthuwelijk

Indien een man vindt, dat zijn vrouw lui is en haar plicht niet doet, zal hij haar slaan, zonodig bij herhaling. Blijkt, dat hij haar op deze wijze niet kan redresseren, dan kan hij haar verstoten. Hij gaat daar blijkens de praktijk weinig toe over. Ruzies tussen mannen en hun vrouwen komen veel voor, maar leiden weinig tot verstoting.

Een man heeft dus het recht zich van zijn vrouw te scheiden. De vrouw keert dan terug naar haar broers, die haar opnieuw uithuwelijken.

De vrouw daarentegen verkeert in een moeilijker positie. Zij zal bij een conflict met haar man hulp zoeken bij haar lineage-genoten en in het bijzonder bij haar broers. Het belang van haar broers is niet zozeer om hun zuster te helpen tegen haar echtgenoot, als wel om het huwelijk in stand te houden. Ontbinding van het huwelijk is een aanfluiting van het gezag der mannen, die het huwelijk regelden. Het kan tot gevolg hebben, dat de echtgenoot zijn zuster, de vrouw van één van die broers, terughaalt indien het een ruilhuwelijk betreft, of, indien dit niet het geval is, kan hij één of meer varkens van de bruidschat terugeisen. Een vrouw, die van haar man wil scheiden, hoeft niet te rekenen op enige steun van haar broers. Het enige wat zij kan doen is vluchten. Wanneer een vrouw wegloopt van haar man naar een plaats binnen de confederatie, dan weet haar echtgenoot vrij spoedig, waar zij zich bevindt. Als hij denkt, dat hij haar met geweld terug kan krijgen, zal hij zijn lineage-genoten en vrienden bijeenroepen en de steun van de ap logalek-leider proberen te verkrijgen. Gezamenlijk trekken zij naar het dorp, waar de vrouw verblijft. Dergelijke kleine strijdgroepen kunnen 20 tot 50 krijgers bevatten. Het machtsvertoon is veelal voldoende om de vrouw terug te krijgen. Mogelijk blijft echter, dat degenen, die de vrouw geaccepteerd hebben, i.c. de vrienden en lineage-genoten van een man, die haar wel wil trouwen, een krijgsmacht op de been brengen en haar verdedigen. Deze twisten vinden uitsluitend plaats tussen leden van verschillende ap logalek van één confederatie, of van neutrale confederaties, en nooit tussen leden van één ap logalek. Blijkt de tegenpartij tot onderhandelen bereid, dan spreekt men in eerste instantie over de teruggave van de vrouw en als dat geen resultaat heeft, zal men de gebruikelijke schadeloosstelling van één volwassen varken eisen. Gaat men ook

daar niet op in, dan ontstaat een gewapend conflict. Men zal dan proberen de tegenpartij met geweld duidelijk te maken, dat men geen genoegen neemt met een afwijzing. Tegen de avond van de eerste dag van de vechtpartij gaat men naar huis en indien de genoegdoening niet voldoende was, keert men de volgende dag terug. Mogelijk is ook, dat de benadeelde partij een varken steelt, hetgeen het begin kan zijn van een reeks van diefstallen over en weer, waaruit weer nieuwe conflicten kunnen voortkomen. Daar de vlucht van een vrouw naar een andere ap logalek van dezelfde confederatie verregaande konsekventies kan hebben, schrikt een vrouw er in het algemeen voor terug deze stap te doen. Liever neemt zij een meer radikale stap, zij breekt met haar echtgenoot en haar lineage en vlucht naar een vijandige of neutrale confederatie. Een vlucht naar een vijandige confederatie brengt het gevaar mee, dat zij gedood zal worden. Meestal echter zal men haar accepteren en ten huwelijk geven aan een lid van deze confederatie. Tussen twee vijandige confederaties bestaan geen formele contacten en daarheen kan niemand van haar vroegere ap logalek haar volgen. De achtervolgers, die altijd gering in aantal zijn, zouden zonder meer gedood worden.

De relaties met een neutrale confederatie zijn gereserveerd. Indien de man van de gevluchte vrouw met een krijersgroep haar terug zal willen halen, stoot hij over het algemeen op verzet. De leden van de neutrale confederatie zullen de vrouw, die dikwijls al onmiddellijk een nieuwe echtgenoot kreeg toegewezen, meestal niet meer willen afstaan. Agressief optreden van de zijde van haar vorige man c.s. kan in die situatie gemakkelijk leiden tot een vechtpartij, waarbij de eisende partij al gauw het veld zal moeten ruimen voor de tegenstander, die zich in eigen gebied bevindt en in korte tijd een overmacht van krijers op de been kan brengen. Een dergelijk risico zal men niet gaarne willen lopen. De enige wijze om zo'n vrouw terug te krijgen is d.m.v. formele onderhandelingen tussen de leiders van de ap logalek van de betrokken confederaties. Het hangt van de positie van de echtgenoot, wiens vrouw wegliep, af, of hij zijn ap logalek-leider kan bewegen ter zake te bemiddelen. Ik ken slechts één geval, waarin het door de onderhandelingen van de ap logalek-leider gelukte om een gevluchte vrouw terug te halen.

Naar de Wiligiman zijn 34 vrouwen gevlucht. Van hen waren er 29 ten tijde van het onderzoek nog gehuwd met mannen van deze ap logalek. Geen van deze vrouwen was afkomstig van de Wiligiman zelf. Slechts één vrouw (Aropaka 68) was afkomstig uit het confederatiegebied, waartoe ook de Wiligiman behoren. Over dit geval zijn mij geen verdere gegevens bekend.

Uit neutrale confederaties zijn 17 vrouwen naar de Wiligiman gevlucht en met Wiligiman-mannen getrouwd. Acht vrouwen zijn afkomstig van vijandige confederaties, in hoofdzaak van de Wittaiia. In dit aantal is niet begrepen een Wittaiia-vrouw, die op het eind van de onderzoeksperiode naar de Wiligiman kwam en spoedig daarop naar haar confederatie terugkeerde.

Uit het gebied van Jalimo zijn drie vrouwen naar de Wiligiman gevlucht. De verhouding van de Wiligiman tot de Jali komt overeen met die tot een neutrale confederatie. Jali-vrouwen, die naar de vallei vluchten, worden geaccepteerd en krijgen onmiddellijk een nieuwe man toegewezen. De Jali durven de van hen weggevluchte vrouwen niet terug te eisen, bekend als zij zijn met de grote weerbaarheid van de mannen in de vallei. Bij een bezoek aan de Jali bleek mij, dat omgekeerd ook vrouwen uit de vallei naar de Jali vluchten.

Uit het voorgaande blijkt wel, dat bij de eenzijdige vluchthuwelijken de vrouw afkomstig is uit een neutrale of vijandige confederatie.

Het tweezijdig vluchthuwelijk

Werd het initiatief tot de vlucht, en dus tot een ander huwelijk, bij het eenzijdig vluchthuwelijk door de vrouw genomen, bij het tweezijdig vluchthuwelijk gaat het initiatief uit van beiden: man en vrouw. Eén van de oorzaken van het ontstaan van tweezijdige vluchthuwelijken is, zoals reeds eerder werd opgemerkt, dat de belangen van de huwelijkspartners ondergeschikt zijn aan die van hun wederzijdse lineages. Reeds bleek, dat vele huwelijken geregeld worden tussen de belangrijkste mannen van de ap logalek. Het komt soms voor, dat deze mannen besluiten nemen, die niet stroken met de wil van de verliefde jongelui. Er is voor de betrokken geliefden dan geen andere mogelijkheid om te trouwen over, dan door een gezamenlijke vlucht naar een plaats, waar zij aan het gezag van hun beider lineages zijn onttrokken. In de praktijk van het leven betekent dit, dat zij naar een neutrale confederatie vluchten, bij voorkeur naar aldaar woonachtige familieleden van de jongeman. De broers van het meisje zullen zich wel wachten om hen daar te achtervolgen. De mannen van een neutrale confederatie zullen hun familie-lid, meestal een ZuKi, bijstaan, zonodig gewapenderhand, omdat zij niet toestaan, dat door vreemden, of althans door mensen waarmee zij weinig of geen relaties onderhouden, tegen hun eak (ZuKi) wordt opgetreden.

Van de 123 huwelijken, die in het onderzoek betrokken werden, zijn er 6 tweezijdige vluchthuwelijken.

WILIL 27 vluchtte een aantal jaren geleden met zijn geliefde Alua 52 naar Solimo ²⁷⁾. Als leden van eenzelfde ap logalek konden zij zich niet op andere wijze verzetten tegen de beslissing van haar vader om haar aan een andere man uit te huwelijken. Samen vluchtten zij weg en keerden pas na enige jaren terug.

Het huwelijk van WILIL 1 met Haluk 1 is een grensgeval, dat ten gunste van de geliefden werd beslist. Aan de vooravond van de mauwè vernam Haluk 1, dat haar vader, de ap logalek-leider, haar had uitgehuwelijkt aan een man, die zij niet als echtgenoot wenste. In onderling overleg besloten zij de gemeenschap voor een fait accompli te stellen: Haluk 1 en WILIL 1 gingen samenwonen in een uma van zijn lineage. De volgende dag kwamen haar broers en namen haar mee. 's Daags daarop ging zij weer terug naar WILIL 1. Toen haar broers en haar vader Haluk 1 kwamen halen, verzette zij zich zo hevig, dat zij van verdere aktie afzagen. Het huwelijk met WILIL 1 vond daarna plaats. Heinman 8 (van een niet tot de Wiligiman behorende Heinman-lineage, die elders in het confederatiegebied woont) was door haar vader ten huwelijk gegeven aan de zoon van een leider van een eveneens elders woonachtige ap logalek, die tot dezelfde confederatie behoort als de Wiligiman. Zij wilde echter met WALILO 21 (Wiligiman) trouwen. De geliefden gingen samenwonen in de uma, waar de man bij zijn vader verbleef. De Walilo-lineage bestaat ter plaatse uit 9 volwassen personen. Zij verblijven al heel lang bij de Wiligiman en worden als leden van de ap logalek beschouwd. Toen de lineage-genoten van het meisje en van de (in de steek gelaten) toekomstige echtgenoot haar teruggeisten, ontstond een gevecht, dat drie achtereenvolgende dagen duurde en waarbij één man van de elders in de confederatie wonende ap logalek zwaar gewond werd en enkele dagen nadien overleed. De strijd werd niet voortgezet, maar de verhouding tussen de beide ap logalek bleef lange tijd gespannen.

HEINMAN 8 en Marian 14 wonen niet ver van elkaar en behoren tot verschillende ap logalek. HEINMAN 8 maakt deel uit van de Wiligiman. Marian 14 is de dochter van de ap logalek-leider der Alua-Marian. Haar eerste man overleed. Men besloot, als gewoonlijk, dat zij diens broer zou trouwen na het verstrijken van de rouwperiode. Zij wilde echter niet en zocht contact met een man (HEINMAN 8), die zij graag mocht. Tegen de fatale datum ging zij samenwonen met HEINMAN 8. De broer van Marian 14 bleek bereid tot overleg. HEINMAN 8 betaalde een varken schadeloosstelling en daarmee was de zaak slecht.

²⁷⁾ Confederatie van de Siokossi.

Hilapok 49 was afkomstig van de Kossi-Hilapok, die aan de overzijde der Baliem-rivier wonen. Zij was naar de confederatie (waartoe ook de Wiligiman behoren) gevlucht en met een man van de Kossi-Alua getrouwd. Na de dood van deze man was zij voorbestemd om een lineagegenoot van de dode te trouwen. Zij kende haar toekomstige echtgenoot en had een afschuw van hem. In haar nood klampte zij zich vast aan haar vriend WALILO 28. Zij vluchtte met medeweten van deze man naar zijn uma in het gebied van de Wiligiman. Geplaatst voor het volongen feit, accepteerde de Kossi-Alua-man een varken als schadeloosstelling.

LOKOWAL 60 komt uit Solimo (neutrale confederatie), evenals zijn vrouw Walilo 112. Haar vader wilde haar dwingen te trouwen met een andere man dan haar geliefde LOKOWAL 60. Samen vluchtten zij naar de Wiligiman.

De zes in het voorgaande beschreven gevallen zijn ontstaan als gevolg van de belemmering in de vrije keuze van mensen, die een huwelijk willen sluiten. Vooral de vrouw wordt in haar vrije keuze belemmerd door haar broers of door de broers van haar overleden echtgenoot. In drie van deze gevallen ging het om een weduwe, waarvan de broers uiteraard reeds bij haar eerste huwelijk een betaling van varkens hadden ontvangen. De schadeloosstelling voor het verlies van de vrouw ging in beide gevallen niet naar haar broers, maar naar de broers van de overleden mannen.

De minnelijke schikking van het geval WILIL 1 en Haluk 1 kon tot stand komen, doordat de vader van het meisje de leider van de ap logalek der Wiligiman is, wiens beslissingen worden gerespekteerd.

Alleen het huwelijk van WALILO 21 en Heinman 8 was de aanleiding tot een vinnige strijd tussen twee ap logalek van eenzelfde confederatie, waaruit blijkt, hoe hoog een ap logalek dergelijke zaken kan opnemen. Deze gang van zaken is betrekkelijk uitzonderlijk. In het algemeen is een ap logalek niet bereid om de wapens op te nemen om het huwelijk van een van haar leden mogelijk te maken. Er waren tussen beide ap logalek nog vele andere disputen gaande, die mede de aanleiding waren om naar de wapens te grijpen.

Het roofhuwelijk

Slechts één geval van een roofhuwelijk werd genoteerd. Meerdere malen werd vernomen, dat leden van de Wiligiman probeerden vrouwen van andere confederaties te roven. De mogelijkheid daartoe bestaat, daar de vrouwen van andere, zuidelijk wonende confederaties door het

gebied van de Wiligiman lopen, op weg naar de zoutbronnen, die zich in het noordelijk van de Wiligiman gelegen gebergte bevinden. Meestal zijn zij vergezeld van enige mannen en riskeert men geen gewapend konflikt. Vrouwen, die alleen gaan, worden wel eens lastig gevallen. De Wiligiman nemen hen mee naar huis en proberen hen tot een huwelijk te overreden. Zij slagen daarin vrijwel nooit. Na enige dagen laat men zo'n vrouw weer gaan. De roof van de Wittaiia-vrouw Thuraput 3 van WILIL 1 was, in tegenstelling tot zulke toevallige pogingen, veel opzettelijker. In een periode van vrede met de Wittaiia zwierf WILIL 1 rond in het grensgebied en ontdekte een aantal Wittaiia-vrouwen en -mannen, die zich bezighielden met het verzamelen van jò, een vezelsoort, die gebruikt wordt voor het vervaardigen van netten. Onder hen was een knappe jonge Wittaiia-vrouw. WILIL 1 besloot zijn vrienden bijeen te brengen, de Wittaiia te overvallen en de vrouw gevangen te nemen. De overval lukte en hij nam de vrouw mee naar zijn uma en liet haar bewaken. De Wittaiia probeerden door onderhandelingen de vrouw terug te krijgen, waarin zij niet slaagden. De Wittaiia-mannen durfden niet gewapend op te treden, daar dit onmiddellijk oorlog tot gevolg zou hebben. WILIL 1 overreedde de vrouw om met hem te trouwen. Zij stemde ten langen leste toe.

Aangetekend moet worden, dat indien de vrouw hem niet had willen huwen, zij zeker had kunnen terugvluchten.

*De echtscheiding*²⁸⁾

Van de categorie gewone huwelijken (78) waren er in de periode vóór het onderzoek 4 niet meer in stand gebleven. De vrouwen konden het niet goed vinden met hun echtgenoten en waren gevlucht. Twee van deze vrouwen waren afkomstig van de neutrale Siokossi-confederatie en zijn daarheen teruggekeerd. De twee andere vrouwen waren Wiligiman en vluchtten eveneens naar de Siokossi.

Vóór de onderzoeksperiode waren ook reeds 4 eenzijdige vluchthuwelijken (totaal 29) beëindigd. De vier vrouwen waren allen afkomstig van Solimo. Zij vluchtten daarheen terug, omdat hun huwelijken met de Wiligiman-mannen (ook) onbevredigend waren en zij bovendien de permanente scheiding van hun lineage-genoten niet konden verdragen. Eén vrouw, die van de vijandige Wittaiia-confederatie naar de Wiligiman was gevlucht en vervolgens daar was getrouwd, vluchtte later verder weg naar de Logomabel. De echtgenote (77) van een Kossi-man (39), die samen met deze man gedurende het laatste grote varkens-

²⁸⁾ cf Bijlage 1.

feest naar de Wiligiman was gevlucht, vluchtte, na de afsluiting van dit deel van het onderzoek, terug naar de (toen) vijandige Wittaiia-confederatie, met medeneming van de waardegoederen van haar echtgenoot.

Het is waarschijnlijk, dat een deel van de echtscheidingen niet werd achterhaald.

De huwelijken van de Wiligiman onderling

Reeds werd opgemerkt, dat de basis van de sociale organisatie gevormd wordt door een verdeling van de stam in twee exogame stamhelften Wita en Waia. De lineages, waarvan de leden onderling samenhuwen, moeten dus steeds tot verschillende moieties behoren.

De mannelijke leden van de Wiligiman-ap logalek behoren tot de volgende ukul en moieties:

Wita:	Waia:
Wilil	Heinman
Walilo	Alua
Marian	Logo
Kossi	Haluk
Lokowal	Isaba

In het voorgaande²⁹⁾ werd een onderscheid gemaakt tussen vier categorieën Wiligiman:

- een kern, gevormd door leden van de Wilil major-lineage (28 leden) en de relatief kleine minor Heinman-lineage³⁰⁾;
- een groep van zeven kleine zelfstandige minor-lineages;
- een aantal leden van naburige ap logalek, behorend tot drie onderscheiden lineages;
- een aantal individueel naar de Wiligiman gekomen mannen.

Daar het huwelijk een diepgaande relatie schept, niet alleen tussen de betrokken echtelieden, maar ook tussen de wederzijdse familieleden, in het bijzonder tussen de uit het huwelijk geboren kinderen en hun moedersbroer(s), is het een der belangrijkste samenbindende krachten tussen de lineages van de ap logalek. In het navolgende zal daarom nagegaan worden in welke mate samenhuwing onder leden van de Wiligiman voorkomt.

²⁹⁾ pag.'s 24 e.v.

³⁰⁾ Er zijn informanten, die zeggen, dat de Heinman tot één major-lineage behoren, die bestaat uit twee minor-lineages.

Tussen de leden van de Wilil-lineages en de Heinman zijn zes huwelijken gesloten (zie Bijlage II onder A).

Veertien leden van de major Wilil-lineage zijn getrouwd met leden van de kleine zelfstandige lineages (zie Bijlage II onder B).

Wita-leden van de kleine zelfstandige lineages (de Walilo van lineage 4 en 5) hebben twee huwelijken gesloten met Waia-leden van deze lineages (zie Bijlage II onder C).

Huwelijken tussen de mannelijke leden van naburige ap logalek van de lineages 8, 9 en 10, die bij de Wiligiman wonen, en Wiligiman-vrouwen komen viermaal voor (zie Bijlage II onder D).

Zes vrouwen van de lineages 8, 9 en 10 zijn getrouwd met Wiligiman-mannen. Deze vrouwen worden als leden van de Wiligiman beschouwd, omdat hun ouders en/of hun broers ook bij deze ap logalek wonen (zie Bijlage II onder E).

Van de individueel naar de Wiligiman gekomen mannen hebben er vijf een huwelijk gesloten met Wiligiman-vrouwen (zie Bijlage II onder F). Eén huwelijk werd gesloten tussen een nakomelinge van een individueel naar de Wiligiman gekomen man en een Wiligiman-man (zie Bijlage II onder G).

De overige huwelijken zijn gesloten tussen Wiligiman-mannen en vrouwen van naburige ap logalek (niet behorend tot de lineages 8, 9 en 10) en vrouwen, die naar de Wiligiman gevlucht zijn. Drie mannen zijn met hun vrouwen naar de Wiligiman gevlucht (zie Bijlage II onder H).

Uit het voorgaande blijkt, dat tussen de leden van de Wiligiman-ap logalek 38 huwelijken zijn gesloten, waardoor hechte relaties ontstaan tussen één of meer Wita-lineages en één of meer Waia-lineages. In het bijzonder valt het op, dat de leden van de Wilil major-lineage bij 24 van de 38 huwelijken betrokken zijn. De Wilil zijn daardoor geparenteerd aan alle Waia-lineages en omgekeerd. De dominante positie van de Wilil in de ap logalek behoeft daarom niet alleen verklaard te worden uit het feit, dat zij numeriek sterk de overhand hebben, maar ook vanwege de talrijkheid van hun verwantschapsrelaties.

De betekenis van de verwantschapsrelaties binnen de ap logalek blijkt ook uit de verwantschapsterminologie, zoals deze gebruikt wordt door WILIL 1 t.o.v. de mannelijke leden van de ap logalek. De Wilil-lineages tellen ter plaatse 28 volwassen leden. De lineage-genoten worden aangesproken met de navolgende termen:

Nopasè: Va en diens classificatoire broers;

Peters³¹⁾ schrijft, dat ook VaZu nopasè genoemd wordt; ik heb geen inlichtingen, die erop wijzen, dat dit bij de Wiligiman eveneens het geval is. Wel noemt men soms vaders siblings en de afstammelingen in mannelijke lijn: nopaselak (vaders mensen), waartoe dan tevens VaZu behoort).

Naput: Zo, (Do), BrZo, (BrDo);

Nopa: VaVa en zijn classificatoire broers en ZoZo, (ZoDo), wederzijds.

Noè: oudere Br (of Zu), lineage-genoten van hogere leeftijd dan WILIL 1;

Nagot: jongere Br (of Zu), lineage-genoten van dezelfde generatie.

De mannelijke leden van de overige Wita-lineages worden aangesproken met de term voor moietygenoot: najak.

De relaties van de Wilil met de overige waia-lineages worden terminologisch duidelijk tot uitdrukking gebracht. Tot de Wiligiman-ap logalek behoren 34 mannelijke leden van Waia-lineages. Uitgezonderd ALUA 22 en ISABA 23 (die individueel naar de Wiligiman gekomen zijn en niet verwant zijn aan WILIL 1), worden allen met een verwantschapsterm aangesproken door WILIL 1, i.c.:

Nami: MoBr(s), MoBrZo(s) en de broers en hun zoons van alle vrouwen van Waia-lineages van Mo generatie, die met Wilil-mannen getrouwd zijn. Tezamen worden zij namilak genoemd.

Naobak: de broers van vrouwen, die met WILIL 1 en zijn classificatoire broers gehuwd zijn en alle mannen, die met (classificatoire) zusters van WILIL 1 getrouwd zijn. Tezamen: naobaklak.

Neak: zoons van Wilil-vrouwen. Verzamelnaam: neagi.

Nopasè: VrVa.

De intensiteit van de verwantschapsrelatie blijkt uit een nadere omschrijving van de verwantschapstermen.

De termen duiden een bepaald gedragspatroon aan. De houding van de jongeren t.o.v. de ouderen binnen de lineage wordt gekarakteriseerd door gehoorzaamheid en respect, hulpvaardigheid en bijstand in maatschappelijk opzicht. De ouderen beschermen en helpen de jongeren en hebben enig gezag over hen. Alle leden van de lineage zijn onderling in hoge mate solidair en voelen zich verantwoordelijk voor elkaar.

De ami staat in bijzondere relatie tot zijn eak. Hij staat zijn ZuKi bij onder alle omstandigheden en waakt over zijn (haar) belangen. De

³¹⁾ o.c. pag. 47.

uma van de ami is het toevluchtsoord voor zijn neef bij huiselijke twisten en op latere leeftijd een steunpunt, waarop hij kan terugvallen, als zijn eigen lineage-genoten hem niet kunnen (willen) helpen. De relatie is geïnstitutionaliseerd in wederzijdse giften bij bepaalde gelegenheden, zoals geboorte, initiatie, huwelijk en overlijden. Bij de geboorte, de initiatie en de crematie treedt de MoBr (of diens zoon) op en omwikkelt het hoofd van zijn eak met een njerak om hem 'sterk' te maken. Bij de initiatie geeft hij een boog met een aantal pijlen aan zijn eak als teken van diens nieuw verworven status. Daarnaast geeft de ami op onregelmatige tijden waardegoederen (schelpenband, schelphalsversiering, waardestenen e.d.) aan zijn eak. Deze laatste geeft zijn ami, eveneens op onregelmatige tijden, varkens.

Een naobak (Zusters man) staat in enigszins afhankelijke relatie tot zijn VrBr. De vrouw blijft, zoals reeds werd opgemerkt, lid van haar vaders lineage. Haar broers behouden, ook wanneer zij getrouwd is, zeggenschap over haar. Als er een twist ontstaat tussen ZuMa en zijn vrouw, of tussen hem en zijn kinderen, dan zal de vrouw haar broer(s) te hulp vragen, terwijl de kinderen naar hun MoBr gaan. VrBr is immers de ami van zijn ZuKi^p. In beide vormen van conflict staat de ZuMa in een enigszins afhankelijke positie tot zijn VrBr(s). De VrBr van zijn kant heeft er ook enig belang bij, dat het huwelijk van zijn zuster zo goed mogelijk is en in elk geval in stand blijft. Als zijn zuster bij hem zou terugkeren, zou hij de bruidsschat, d.w.z. een aantal varkens moeten teruggeven. ZuMa en VrBr noemen elkaar wederzijds naobak, alhoewel hun posities duidelijk verschillen. Alleen in het geval van een ruilhuwelijk³²⁾ verkeren beiden in dezelfde verwantschapspositie ten opzichte van elkaar. De relatie VrBr - ZuMa krijgt in het economische leven dikwijls vorm door samenwerking bij de ontginning van nieuwe tuinen³³⁾.

De verhouding van een man tot zijn VrVa impliceert een zekere mate van eerbied en gehoorzaamheid jegens hem. Een man is verplicht zijn VrVa bij de aanleg van tuinen te helpen, wanneer die daarom vraagt. Uit de ontleding van de positie van WILIL 1 t.o.v. de overige Wiligiman-mannen blijkt dus, dat hij verwant is aan vrijwel alle (32 van de 34) mannelijke leden van Waia-lineages. Vanzelfsprekend is hij ook een verwant van de overige leden (27) van de Wilil major-lineage. WILIL 1

---

³²⁾ zie pag. 34 e.v.

³³⁾ zie pag. 52 e.v.

maakt derhalve deel uit van een groepering van 60 bloed- en aanverwante leden van de Wiligiman-ap logalek (85 mannelijke leden). Het grootste deel van de leden van de overige Wita-lineages, de Walilo, is getrouwd met leden van Waia-lineages van de Wiligiman, waaraan ook de Wilil geparenteerd zijn. De Wiligiman-ap logalek mag daarom gezien worden als een groepering van bloed- en aanverwanten.

De politieke betekenis van de huwelijken van de Wiligiman

In het voorgaande werd o.a. van 114 huwelijken vastgesteld de wijze, waarop het tot stand kwam in verband met de herkomst van de vrouwen. Wat dit laatste gegeven betreft, werd opgemerkt, dat de Wiligiman-mannen ten tijde van het onderzoek getrouwd waren met:

- 38 Wiligiman-vrouwen;
- 29 vrouwen uit het confederatiegebied, waartoe de Wiligiman zelf ook behoren;
- 37 vrouwen uit neutrale confederaties, waarvan 20 uit de confederatie der Siokossi en 3 uit Jalimo;
- 10 uit de vijandige confederatie der Wittaiia.

Reeds bij de behandeling van het ruilhuwelijk bleek, dat voor deze vorm een voorkeur bestaat vanwege de solide relatie, die het scheidt tussen de betrokken lineages³⁴⁾.

In de lijn van deze gedachte is bepaald ook sprake van een voorkeur voor huwelijken tussen leden van eenzelfde ap logalek. De doorsnee-Wiligiman-man ontvangt immers gemakkelijker steun van een ZuZo, Mo Br, VrBr of ZuMa, die dichtbij woont en van dezelfde ap logalek deel uitmaakt, dan van een ver(der) weg wonend familielid. Dit is de belangrijkste reden, waarom huwelijken tussen leden van de Wiligiman relatief talrijk zijn en grotendeels (36 van de 38 huwelijken) door overleg tot stand gekomen zijn. De 38 huwelijken tussen de Wiligiman en de daaruit voortvloeiende wederzijdse verplichtingen en relaties vormen daarom ook in politiek opzicht de basis van hun eenheid.

Peters³⁵⁾ is van mening, dat "de reden van het bijelkaar horen van patrilineages van verschillende clans (ukul J.B.), die in hetzelfde gebied wonen, ligt in het politieke vlak, nl. in hun samenwerking in geval van oorlog."

De samenwerking in geval van oorlog lijkt mij een gevolg van de verwantschappelijke samenhang. Door verwantschap ontstaat tussen de

³⁴⁾ zie pag. 34 e.v.

³⁵⁾ o.c. pag. 57 e.v.

leden van de ap logalek een sterke solidariteit, op basis waarvan de leden o.m. gezamenlijk ten strijde trekken.

De politieke betekenis van de huwelijken met leden van de Walilo-lineage 8 en de Alua-lineage 10 dient afzonderlijk toegelicht te worden. Een deel van de leden van deze lineages woont bij de Wiligiman, de overigen wonen in het gebied, dat juist noordelijk van de Wiligiman is gelegen. Er is sprake van een geleidelijke integratie van deze Walilo- en Alua-lineage in de Wiligiman-ap logalek. Daar het grootste deel van de leden echter nog buiten het gebied van de Wiligiman woont, worden zij nog beschouwd als een afzonderlijke ap logalek onder de naam Walilo-Alua of Wallaloo. (De leden van de Wallaloo, die bij de Wiligiman wonen daarentegen worden — zoals reeds bleek — tot deze laatste groepering gerekend). Het samengaan van de Wiligiman en de Wallaloo inzake de oorlogvoering is de reden, dat men hen wel als eenheid benoemt met de naam Wiligiman-Wallaloo. De huwelijken tussen de Wiligiman en de Wallaloo kan men zien als een faktor, die de integratie bevordert en die de grondslag vormt voor een intensieve samenwerking.

Ook met leden van naburige ap logalek (andere dan de Wallaloo) bestaan frekwente huwelijksbetrekkingen. Slechts enkele mannen van deze ap logalek wonen bij de Wiligiman, omdat zij hun eigen gebied moesten verlaten of ontvluchten. Van integratie zoals bij de Wallaloo is dan ook geen sprake. Inzake de oorlogvoering werken de Wiligiman nauw samen met deze naburige ap logalek³⁶). Vooral de leiders zien het nut van goede relaties tussen hun eigen en naburige ap logalek. Het middel om deze relaties te vestigen of te versterken is de uitwisseling van vrouwen. In de vergadering van de ap logalek-leiders c.s., voorafgaand aan de huwelijksluiting gedurende het grote varkensfeest, wordt o.m. beslist, dat een aantal vrouwen zal trouwen met mannen van naburige ap logalek. Naast deze opzettelijke regeling van huwelijken door de leiders om relaties te scheppen, is eveneens sprake van huwelijken, die ontstaan door relaties tussen gewone leden van naast elkaar wonende ap logalek. De frekwentie van de opzettelijk geregelde huwelijken en die, welke door gewone relaties tot stand komen, is mij niet bekend. Het totaal van deze huwelijken van Wiligiman-mannen met vrouwen van naburige ap logalek bedraagt 26. Het gevolg is, dat de samenwerking vooral inzake de oorlog, tussen de Wiligiman en de naburige ap logalek een hechtere en bredere basis krijgt door het ontstaan en de versterking van de huwelijksrelaties.

³⁶) zie pag. 60 e.v.

In de derde categorie huwelijken (37) van Wiligiman-mannen met vrouwen uit neutrale confederaties, kan een onderscheid gemaakt worden tussen de vrouwen (20), die afkomstig zijn van Solimo (Siokossi-confederatie) en de overigen (17), die afkomstig zijn van andere neutrale confederaties, die verder weg liggen in de Zuid-, West- en Middenvallei of in het Oostelijk Bergland.

De uitzonderlijk grote frekwentie van de huwelijken van de Wiligiman-mannen met vrouwen uit Solimo kan verklaard worden uit historische banden. De Wiligiman maakten eertijds³⁷⁾ deel uit van de confederatie der Siokossi. In een latere fase van de (recente) geschiedenis voerden de Wiligiman oorlog met de Siokossi, terwijl er de laatste jaren tussen hen weer vrede heerst. De huwelijken tussen de leden van de Wiligiman en de Siokossi hebben veel bijgedragen tot het periodiek herstel van de goede betrekkingen.

De overige 17 huwelijken met vrouwen van andere neutrale confederaties hebben geen politieke betekenis. Deze verwantschapsrelaties zijn wel van belang voor de handel en, op bescheiden schaal, ook voor het contact tussen ver van elkaar wonende bevolkingsgroepen.

De huwelijken met vrouwen van de vijandige confederatie der Wittaiia zijn sporadisch van politieke betekenis. Contacten tussen leden van vijandige confederaties worden sterk afgekeurd. Bij de Wiligiman wonen 10 vrouwen, die afkomstig zijn van de Wittaiia. De kinderen van deze vrouwen bezoeken soms hun MoBr in het vijandig gebied. Om bij hun ami te komen lopen zij via de neutrale Siokossi-confederatie, die thans op goede voet staat met de Wittaiia, naar hun verwanten. Een volwassen man of vrouw, die zijn of haar ami in vijandig gebied zou willen bezoeken, loopt bij ontdekking het risico gedood te worden.

Een enkele keer komt het voor, dat vrouwen, die van een vijandige confederatie afkomstig zijn, daarheen worden afgevaardigd om na te gaan, of vredesbesprekingen mogelijk zijn.

---

³⁷⁾ zie pag. 68 e.v.

HOOFDSTUK III

DE TUINBOUW-ECONOMISCHE ORGANISATIE VAN DE WILIGIMAN

De tuincomplexen

De Wiligiman hebben 4 grote tuincomplexen in gebruik en enkele kleinere. Op de buiten de dorpen liggende tuincomplexen wordt vrijwel uitsluitend het hoofdvoedsel, de zoete aardappel (hiperi) verbouwd.

De 4 grote tuincomplexen zijn: Elapeinima, Alima, Simokama en Wululumo. De twee kleinere tuincomplexen, Sisibaga en Abukulumo (achter het dorp Abukulumo), liggen in de bergen. De grote tuincomplexen vormen een aaneengesloten gebied, liggend tussen de Wiligiman-dorpen en bergen aan de ene zijde en de uitkijktorens aan de andere zijde. Kaart 2 geeft een overzicht van de ligging der tuinen, de uitkijktorens en de dorpen. Vrijwel alle leden van de ap logalek bezitten tuinen in een of enkele complexen.

Uit deze gegevens mag afgeleid worden, dat de Wiligiman-ap logalek een landbouw-economische eenheid vormen, gescheiden van andere ap logalek. In noordelijke richting sluit het tuingebied aan bij dat van de confederanten.

Noordelijk van Wululumo zijn tuinen van de Kossi-Alua, noordelijk van Alima bevinden zich tuinen van de Wallaloo. Twee van de grote tuincomplexen, nl. Alima en Simokama, zijn ca. 15 jaar geleden in gebruik genomen, terwijl Elapeinima en Wululumo meer recent werden ontgonnen, naar schatting ca. 4 jaar geleden.

De tuinbezitters in Alima en Simokama

Bijna alle mannen, die ten tijde van de ontginning der oude tuincomplexen Alima en Simokama bij de Wiligiman woonden, hebben in één van beide complexen tuinen, t.w.

51 mannen hebben een tuin in Alima,

16 mannen hebben een tuin in Simokama,

(3 mannen hebben tuinen in beide complexen).

De redenen, waarom 21 mannen geen tuinen hebben in een van de oude complexen, zijn de volgende:

Legenda:

- : dorp
- ⌵ : kubo
- : pad
- ⊞ : nieuwe mincomplexen

b.v.: Nibarak: naam v/h stek land (Marian); grondbezittende lineage c.q. lineage-tribunale

Kaart 2. Het Wiligiman woongebied

- 3 zeer oude mannen waren niet in staat om nog tuinen te bewerken;
- 5 mannen wonen pas enkele jaren bij de Wiligiman en legden tuinen aan in de nieuwe complexen;
- 3 mannen waren ten tijde van de aanleg van de oude complexen nog te jong om eigen tuinen te ontginnen en waren later aangewezen op de nieuwe complexen.
- 6 oudere mannen legden tuinen aan in één der kleine bergcomplexen (4) of individueel op een afzonderlijke plaats buiten de grote complexen (2);
- 3 mannen ontgonnen tuinen bij en in samenwerking met andere ap logalek, i.c. 2 mannen bij de Kossi-Alua en 1 bij de Wallaloea;
- 1 man geen gegevens beschikbaar.

Drie mannen hebben in het oude verlaten Alima-complex een nieuwe tuin aangelegd. Drie andere mannen deden hetzelfde te Simokama. De opbrengst van sommige tuinen is namelijk zo goed, dat men soms de grond, na een korte rustperiode, weer in gebruik neemt.

De tuinbezitters in Wululumo en Elapeinima

Ook in de beide nieuwere complexen Elapeinima en Wululumo hebben vrijwel alle mannen tuinen aangelegd:

41 mannen te Wululumo,

26 mannen te Elapeinima,

(2 mannen hebben tuinen in beide complexen).

Van de 20 overige mannen hebben er 13 hun tuinen elders in het gebied van de ap logalek, t.w. 6 mannen in de oude complexen en 7 mannen in de kleine complexen in de bergen. Drie mannen werken samen met de Kossi-Alua (2) en de Wallaloea (1). Drie mannen zijn te oud en kunnen geen tuinen meer aanleggen. Van één man zijn mij geen gegevens bekend.

De tuinbezitters in Abukulumo en Sisibaga

Het kleine Abukulumo-complex is aangelegd ongeveer in dezelfde tijd als Alima en Simokama. Er waren 9 mannen werkzaam. Acht van hen hebben intussen ook elders tuinen aangelegd. Slechts één oude man heeft alleen daar ter plaatse een tuin en legde elders geen nieuwe aan. Sisibaga is een vrij recent ontgonnen complex. Het is in bezit van vier mannen. Voordien hadden zij gezamenlijk een tuin aangelegd te Huto-kama, eveneens in de bergen. Deze tuin is inmiddels verlaten. Slechts één van de vier heeft ook een tuin in een van de grote nieuwe complexen.

De samenwerking in de verschillende tuincomplexen

Het Wululumo-tuincomplex wordt geleid door de leiders van de Wilil major-lineage. Deze major-lineage beschikt over voldoende mensen om zelf een belangrijke bijdrage aan het werk te kunnen leveren. Zij zouden het desnoods alleen aankunnen. In dit complex werken de Wilil in hoofdzaak samen met de leden van de kleine relatief zelfstandige lineages³⁸⁾. De leden van deze lineages zijn, zoals werd aangetoond in Bijl. II, verwant aan de Wilil. Eén van de Wilil-leiders van dit complex noemt 10 van zijn medewerkers ami (MoBr) en vier van hen naobak (VrBr of ZuMa). De 8 overige medewerkers (niet-Wilil) noemt hij najak (stamhelftgenoot); het zijn leden van de Walilo-lineages 4, 5 en 8. De economische samenwerking met amilak en naobaklak volgt uit de verwantschapsverhoudingen en is de gewoonte voor zover genoemde verwanten lid zijn van dezelfde of van naburige ap logalek. De Wilil-leiders verdelen de grond onder hun medewerkers. De aanverwante medewerkers van de Wilil vragen op hun beurt ook hulp bij het werk aan hun Walilo-aanverwanten. Vraagt men anderen om hulp, dan houdt dit tevens in, dat men de helpers later bij hun werk elders ook bijstaat of hen een deel van de gezamenlijk ontgonnen grond geeft.

Mogelijk is ook, dat 'n Walilo aan de Wilil vraagt, of hij een stuk (onontgonnen) grond kan verkrijgen. Als lid van dezelfde ap logalek zal men hem dit niet gauw weigeren. De kwestie is echter, dat geen Walilo om een stuk grond zal vragen, indien hij niet zeker is van het feit, dat hij met de mensen ter plaatse kan samenwerken.

De wil tot samenwerking met bepaalde personen wordt dus in de eerste plaats bepaald door verwantschap en slechts in veel mindere mate door vriendschap. Samenwerking op basis van vriendschap komt vooral voor onder de jongeren.

De positie van mannen, die naar een andere ap logalek vluchten, is dikwijls moeilijk, omdat zij verwanten noch vrienden hebben onder de groepering, waarheen zij vluchten. De goede grond wordt onder de verwanten verdeeld. Alleen van de slechte grond wil men wel een stukje afstaan.

De organisatie van de samenwerking te Simokama is langs dezelfde lijnen verlopen als die te Wululumo. De Haluk, die voornamelijk te Abulapak wonen, zijn de meesters van Simokama. De leden van deze lineage hebben het complex destijds in gebruik genomen, en het tezamen met enige Haluk van dezelfde lineage, die bij de Kossi-Alua wonen, en hun aanverwanten, ontgonnen. De economische samenwerking wordt

³⁸⁾ cf pag. 25, 26.

geleid door de ap logalek-leider van de Wiligiman, die tot deze lineage behoort.

Abukulumo werd door onderling verwante leden van een Wilil- en een Heinman-lineage tezamen met de aanverwante Marian-mannen, allen van Wupareinma, aangelegd.

Sisibaga werd aangelegd door 4 leden van een Wilil minor-lineage.

De economische samenwerking voor de ontginning van Alima is waarschijnlijk op dezelfde wijze geschied als die te Wululumo. De ontginning begon ongeveer 15 jaar geleden. Het is moeilijk te achterhalen, hoe de samenwerking is verlopen. Zeker is, dat de Wilil ook daarbij een dominante rol speelden.

De organisatie van de samenwerking te Elapeinima verschilt van bv. die te Wululumo in verschillende opzichten. De organisatie van laatstgenoemd complex wordt duidelijk geleid door de Wilil; de overige mannen, die geen lid zijn van deze lineages, zijn enigszins ondergeschikt. De Wilil-leiders noemen de medewerkers hun 'agorimi', d.w.z. hun jongere broers. Ieder is verantwoordelijk voor zijn eigen tuin, maar de mate van samenwerking tussen de mannen van dit complex is groot en verloopt soepel.

Elapeinima wordt niet geleid door een dominante lineage; er wordt in geringe mate leiding gegeven door enkele dominante personen. Deze mannen vinden gemakkelijk medewerkers om hun tuinen te ontginnen en verdelen na afloop een gedeelte van de grond onder hen. Hun zeggenschap beperkt zich tot het ontgonnen stuk. De medewerking berust voor een klein deel op de verwantschapsbetrekkingen en geschiedt veel meer op basis van persoonlijk overwicht.

De meeste mannen van Elapeinima kiezen zelf een stuk grond, bewerken het zelf of tezamen met enkele verwanten of vrienden. Zij zijn niet ondergeschikt aan een leidende figuur, maar regelen hun eigen zaken. Enerzijds zijn zij vrijer, maar anderzijds staan zij alleen, of met slechts enkelen, voor de grote taak van de ontginning. De mannen houden niet van dit individuele zwoegen. Hun verlangen gaat uit naar samenwerking met 10 tot 20 verwanten en vrienden, maar dat is nauwelijks mogelijk. De mannen van Elapeinima zijn, veelal door eigen toedoen, in een sociaal en economisch isolement geraakt. Zij zijn afzonderlijk naar de Wiligiman gevlucht of scheidten zich af van hun lineage als gevolg van interne twisten en worden daardoor gedwongen tot een meer individuele levenswijze.

De factoren, die de economische samenwerking beïnvloeden

De samenwoning

De economische samenwerking van de bewoners van een dorp zou uit het bijeenliggen van hun tuinen in een bepaald complex kunnen blijken. Een indicatie van het verband tussen beide factoren is in het volgende overzicht gegeven.

Dorp	Oude tuincomplexen:				Nieuwe tuincomplexen:		
	aantal mannen volw.	Alirua	Simokama	Abukulumo	Wululumo	Elapeinima	Sisibaga
Wupareinma	19	13	3	8	6	10	—
Homaklep	7	1	2	—	2	6	—
Musanima	3	1	1	—	2	—	—
Sugulaki	4	—	—	—	—	1	4
Abulapak	8	3	5	1	3	2	—
Asuklokoop	18	15	—	—	13	1	—
Lokkoparek	4	2	—	—	2	1	—
Mapiliatma	18	15	4	—	13	3	—
Abukulumo	4	1	1	—	—	2	—

Het verband tussen de samenwoning in een dorp en het samenwerken op het gebied van de landbouw blijkt aanwezig, voor zover het de dorpen Homaklep, Sugulaki, Abulapak, Asuklokoop en Mapiliatma betreft. In deze dorpen woont ruim 64% van de mannen van de ap logalek. Er is bijgevolg zeker sprake van een tendens van de mannen van één dorp om hun tuinen gezamenlijk aan te leggen.

De samenwerking tussen de leden van de verschillende dorpswijken komt vrij algemeen voor. In de eerste plaats werken samen alle leden van de dorpswijken van de bovengenoemde dorpen. In deze dorpen woont het grootste deel van de Wilil, die tesamen met de leden van de relatief zelfstandige kleine lineages het Wululumo-tuincomplex bewerken, en de Haluk, die gezamenlijk Simokama ontgonnen hebben.

Uit een analyse van de samenwerking van de leden van de overige dorpswijken is gebleken, dat ook zij in hoofdzaak samenwerken in de kleine of grote complexen. Deze samenwerking ligt ook voor de hand. Reeds eerder is gebleken, dat in de dorpswijken in het algemeen verwanten bijeenwonen. De inwonende leden, die niet verwant zijn aan de hoofdbewoners, verkeren in een afhankelijke positie en zijn ook in

economisch opzicht gedwongen om samen te werken met de hoofdbewoners.

De uitzonderingen op de regel van de samenwerking van de leden van één uma ontstaan o.m. als gevolg van een veel voorkomende vorm van samenwerking tussen schoonvader en schoonzoon. Daar schoonvader en schoonzoon, vanwege de patrilokaliteit van het huwelijk, vrijwel nooit in één uma wonen, doorbreekt deze vorm van samenwerking de voorgaande. Ook praktische redenen, zoals het nodig hebben van een stuk grond op een bepaald tijdstip, kan aanleiding zijn om het oude samenwerkingspatroon te verlaten en samenwerking te zoeken met anderen, die bv. juist begonnen zijn met een nieuwe ontginning. Ook onderlinge ruzies vormen een belangrijke aanleiding tot (verhuizing en) het zoeken naar een ander samenwerkingsverband.

De aard van de te verrichten arbeid

De grondbewerking geschiedt in groepsverband. Vijf à zes mannen steken hun graafstok (sége jabu) in een halve cirkel rondom een kluit aarde in de grond, wrikken hem los en keren de kluit om. Andere mannen verbrokkelen daarna de aarde met de hand of met de graafstok in kleine stukjes. Gelijktijdig worden er goten rondom de tuinbedden (wen) gegraven en sloten uitgediept. De humus uit de sloten wordt boven op de wen gelegd om de grond vruchtbaarder te maken. In de uitgediepte sloten kan men d.m.v. dammetjes de waterstand enigszins regelen. Enige mannen zitten in of bij de wachttorenen op de uitkijk. Het geheel van de activiteiten, die gelijktijdig plaatsvinden, vereist een groep van 10 tot 20 mannen. Bij de aanleg van een nieuw tuincomplex zijn er veelal verschillende van deze groepjes mannen gelijktijdig bezig. De organisatie van een dergelijk groot werk is in handen van één man, of van enkele mannen, die over zoveel gezag beschikken, dat men hun leiding aanvaardt.

De rechten op de grond

Aan het in bezit nemen van een nieuw tuincomplex gaat de ceremonie van het 'jè alsagali wanin'³⁹⁾, het uitwisselen van waardegoederen vooraf. De uitwisseling vindt plaats tussen de lineages van één of meerdere ap logalek. Het occuperen van een nieuw tuingebied impliceert, dat het ontgonnen moet worden en er dus geen of weinig tijd is om oorlog te voeren. De doden blijven derhalve ongewroken, waartegen de nabestaanden zich verzetten. Door de ceremonie nu wordt de wraak

³⁹⁾ cf pag. 134 e.v.

a.h.w. voor een bepaalde tijd afgekocht en worden de lineages, die veel doden te betreuren hebben, schadeloos gesteld.

Een tweede faktor, die aan de ceremonie ten grondslag ligt, is het compenseren van de bezitter(s), c.q. vroegere occupanten. Woeste grond, d.w.z. nooit eerder bewerkte grond, is er vrijwel niet meer. Elke groep, die zich voorneemt een nieuw tuingebied te ontsluiten, komt daarbij dus noodgedwongen dikwijls op gronden, waar soms generaties lang andere lineages werkzaam geweest zijn. De bezittende lineage moet schadeloos gesteld worden, en vervolgens de vorige gebruiker(s), want eerdere occupatie geeft een voorkeursrecht op hernieuwde bewerking. Bij de verdeling van de waardegoederen worden in de eerste plaats dan ook de bezittende lineage(s) betaald, die zonodig een deel daarvan afdragen aan de laatste occupanten. In het geval de grond toebehoorde aan een lineage of aan een groep van lineages, die geen deel meer uitmaakt van de confederatie, wordt geen vergoeding toegekend.

Het Wululumo-tuincomplex bv. behoorde vroeger deels aan de lineages van de Siep-Elortak, die nu lid zijn van de vijandige Wittaiia-confederatie. De Wilil, die vroeger ook al een deel van de grond in bezit hadden, hebben nu het geheel in gebruik genomen en beweren, dat het geheel 'hun grond' is en zij met de Siep-Elortak-lineages niets meer te maken hebben.

Van Simokama en Alima, die lang (ong. 15 jaar) geleden in gebruik genomen werden, zegt men nu, dat het respectievelijk gronden van de Haluk en de Wilil en Walilo zijn. In de tijd vóór zij de grond occupeerden, lag deze grond in het niemandsland en werd derhalve door niemand gebruikt.

Een deel van Elapeinima (Kikinlo) is nieuw ontgonnen terrein. Het stuk was 'wesa' en werd daarom nooit gebruikt voor de tuinbouw. Een aantal mannen heeft het nu toch in gebruik genomen. Uit vrees, dat de mokat over zo'n gedrag zeer verstoord zouden zijn, hebben zij rondom de tuin een aantal 'mokat angku'⁴⁰⁾ aangebracht om de geesten te verhinderen de tuinen binnen te gaan om de aanplantingen te vernietigen. Elapeinima is bezit van de Wallaloo. De Walilo bezitten het deel westelijk van de Elapen-rivier, de Alua het oostelijk deel. Aan de leider van de Alua-lineage werd door ALUA 20 verlof gevraagd om dit stuk te mogen bewerken. Hij kreeg toestemming. Tezamen met twee leden van de lineage der oorspronkelijke bezitter en de mannen van Homaklep, werd een deel van de tuin weer in gebruik genomen. Door de deelname van leden van de lineage der bezitters continueert deze lineage zijn rechten op die grond. De overigen hebben een gebruiksrecht.

⁴⁰⁾ zie pag. 197.

WILIL 1 polste de Wiligiman de Walilo-leider (van de Wallaloo-combinatie) of hij het stuk westelijk van Elapeinima zou mogen occuperen, doch hij kreeg geen toestemming. WILIL 1 die de besprekingen over de grond voerde, merkte op, dat hij zeker toestemming van de Walilo gekregen zou hebben, indien het gebruik van die grond een dringende noodzaak geweest zou zijn. De Wilil hielden de eer echter aan zichzelf en gingen naar Wululumo.

Ook het tuingebied, dat nu tussen de kaio van de Wiligiman en die van de Wittai ligt, is in het bezit van een aantal lineages of lineage-combinaties. Op kaart 2⁴¹⁾ zijn de namen van de verschillende tuingebieden en de namen van de bezittende lineage(s) of lineage-combinatie ingeschetst. Het feit, dat in sommige gevallen de naam van een lineage genoemd wordt en in andere gevallen de naam van een lineage-combinatie, hangt samen met de vraag, wie de leidinggevende groepering(en) is (zijn). Reeds bleek, dat de Wilil te Wululumo duidelijk de leiding van het complex hebben, terwijl overigens een groot aantal mannen van kleine lineages met hen samenwerkt. Elapeinima is verdeeld onder de Walilo en de Alua. Waarschijnlijk zullen beiden hun grond bewerkt hebben in vereniging met nog andere kleine lineages. De Walilo en de Alua worden echter als bezitters aangemerkt.

Peters schrijft⁴²⁾: "Ofschoon gezegd wordt, dat de grond eigendom is van de lineage-combinatie (of eventueel de afzonderlijke lineage), berust de praktische zeggingschap erover bij de individuele gain, de belangrijkste man van de groep; hij is het, die de grond verdeelt onder zijn broers, zoons en verdere familieleden, waaronder ook de aanverwanten."

Het eerste deel van het citaat "Ofschoon gezegd wordt, dat de grond eigendom is van de lineage-combinatie", kan duidelijker gesteld worden. Als men de mensen vraagt aan wie de grond toebehoort, is het van belang, dat men zich realiseert hoe de vraag door de ondervraagde zal worden verstaan. Als men wijst, staande in de bergen oostelijk van het gebied van de Wiligiman, naar de vlakke landstreek aan de voet en vraagt, aan wie de grond toebehoort, dan is het antwoord onveranderlijk: aan de Wiligiman. In dit geval wordt de vraag geïnterpreteerd in de zin van: wie draagt hier de politiek-militaire verantwoordelijkheid. Het antwoord: de Wiligiman, is juist, maar is geen antwoord op een vraag over de grondrechten.

Eigenaars van de gronden zijn de verschillende lineages of lineage-combinaties, voor zover zij numeriek talrijk genoeg zijn, of zodanig

⁴¹⁾ pag. 50.

⁴²⁾ o.c. pag. 61-62.

invloedrijk, dat zij zich kunnen doen gelden. De "praktische zeggenschap" berust daar inderdaad bij de leider(s) van deze lineages of lineage-combinaties. In het voorgaande is reeds gebleken, dat bv. de Wilil te Wululumo samenwerken met de leden van de relatief kleine lineages en voorts, dat de praktische zeggenschap berust bij de Wililleiders. Men kan zich de situatie indenken, dat de Wilil samen zouden werken met leden van één andere lineage en dat men in een dergelijk geval op een vraag over de grondrechten als antwoord krijgt, dat de grond toebehoort aan deze lineage-combinatie. Gezien de voorkeur voor samenwerking met vrouwsverwanten, is het voor de hand liggend, dat de lineage-combinatie, die een bepaald stuk grond bewerkt, niet zelden dezelfde naam zal dragen als die van de ap logalek. De eigenaars van bv. Simokama echter, zijn de leden van de Haluk-lineage. Deze lineage werkt in veel mindere mate samen met leden van andere lineages. Van Simokama wordt dan ook gezegd, dat het in bezit is van de Haluk.

Met betrekking tot de individuele rechten op de grond, ben ik het eens met de conclusie van Peters ⁴³⁾ "dat het recht op de grond praktisch berust bij diegenen, die de grond ter bewerking kregen toegewezen", indien hij hier doelt op een gebruiksrecht c.q. een recht op hernieuwde occupatie na een braak-periode. De grond wordt door de leider van de lineage, c.q. lineage-combinatie 'toegewezen'. De leider zal zeker rekening houden met de voorkeur van zijn lineage-genoten en bv. een stuk grond, dat reeds eerder door een bepaalde man is bewerkt, opnieuw aan hem toewijzen. De lineage-leider maakt echter de dienst uit.

In de spaarzame gevallen, dat sprake is van het gebruik van een stuk grond van een bepaalde lineage door (leden van) een andere lineage, wordt de toestemming verleend door de leider van de bezittende lineage en niet door de laatste occupant van de grond. De opmerking van Peters ⁴⁴⁾: "Het individueel recht, verkregen door bewerking, speelt in de praktijk een grotere rol dan het groepsrecht", kan ik daarom niet onderschrijven.

De 'bewerking' van de grond komt in het algemeen neer op het verwijderen van onkruid en jonge boompjes van de akkers, het uitdiepen van sloten en goten, die al eerder door anderen waren aangelegd. Het gaat dus niet om nieuw te ontginnen land, maar om reeds door anderen ontgonnen land, dat opnieuw in gebruik genomen wordt. Nieuw te ontginnen land, waarin een aanzienlijke hoeveelheid arbeid geïnvesteerd zou moeten worden, is er in de Grote Vallei vrijwel niet meer. Daar de bewerking geen grote krachtsinspanning meer vraagt, is

⁴³⁾ o.c. pag. 62.

⁴⁴⁾ o.c. pag. 62.

het niet waarschijnlijk, dat men daaraan 'rechten' zou kunnen ontlenu. Ook algemene overwegingen pleiten niet voor de gedachte van Peters. De grond wordt immers in het algemeen in groepsverband (lineage of lineage-combinatie) bewerkt, zowel om redenen van onderlinge samenwerking, alswel om redenen van veiligheid. In een situatie, waarbij de groep duidelijk prioriteit heeft boven het individu, zijn individuele rechten stellig van minder belang dan de groepsrechten.

De permanente oorlogsdreiging

De tuinen van de Wiligiman vormen een aaneengesloten gebied, waarin de overgrote meerderheid van de mannen en vrouwen elke dag aanwezig is. De tuinen worden slechts van elkaar gescheiden door hoger liggende landruggen. De afstand van Elapeinima tot Wululumo bedraagt niet meer dan ± 2 kilometer. Deze concentratie van tuinen is noodzakelijk, omdat men zoveel mogelijk mannen moet kunnen inzetten om een eventuele vijandelijke aanval af te slaan. De noodzaak om met zoveel mogelijk mannen tezamen tuinen te bewerken wordt door de meerderheid spontaan erkend. Een klein aantal, dat elders in de bergen tuinen aanlegde, wordt dan ook door de anderen als a-sociaal beschouwd.

De tuinen liggen tussen de dorpen aan de ene zijde en de aaneengesloten rij van kaio aan de andere zijde. Bij de ingebruikneming van een nieuw complex plaatst men aan de buitenkant steeds een nieuwe kaio. De buitenste rij kaio (I, III, IV, VII, VIII of IX en X of XII, zie kaart 2⁴⁵) moet permanent bewaakt worden door een aantal mannen. Elke kaio heeft een eigen leider, die verantwoordelijk is voor de bewaking en daarom overwicht moet hebben op zijn mensen. De leider moet op de eerste plaats een sterk en moedig krijger zijn, die in het bijzonder bij een vijandelijke overval zijn kalmte bewaart en doortastend weet op te treden. Deze leiders hebben hun tuinen in de onmiddellijke nabijheid van hun kaio. Elke kaio wordt bezet door een groep van 4 tot 8 veelal onderling verwante mannen, die samenwerken, en op wier aanwezigheid de leider kan rekenen, en een tiental jongeren, die nu eens hier, dan weer daar meehelpen. De samenwerking wordt door de noodzaak van de bewaking nog meer geaccentueerd.

De Wiligiman bezetten de kaio I t/m IX, waarvan er tenminste 5 permanent bewaakt worden. Een minimum van 20 tot 40 mannen is permanent op het werk afwezig vanwege deze bewaking. Voegt men daarbij de vele dagen, dat alle mannen oorlogvoeren, dan is het duidelijk, dat zij bij de tuinbouw geen belangrijke rol kunnen spelen. Het meeste werk wordt hier dan ook verricht door de vrouwen.

⁴⁵) pag. 50 en afbeelding pag. 226.

HOOFDSTUK IV

DE POLITIEKE ORGANISATIE

De ap logalek-groepering (agot logalek)

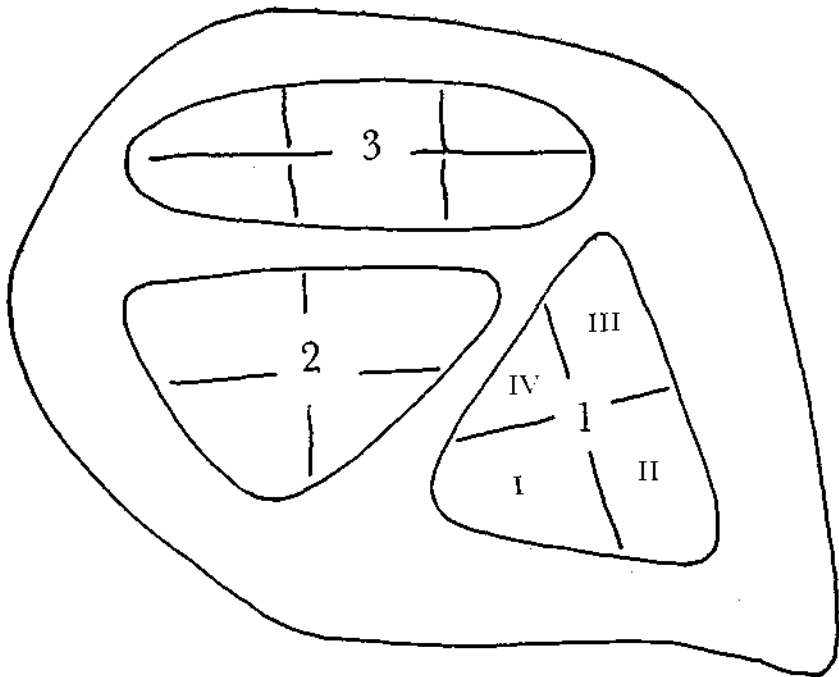
Alhoewel de Wiligiman steeds gezamenlijk ten strijde trekken, zijn zij in het algemeen niet in staat om geheel zelfstandig oorlog te voeren. De groep bestaat uit ong. 75 valide krijgers, hetgeen betekent, dat, voor de getalsverhoudingen, die in de praktijk van de oorlogvoering gelden, de Wiligiman numeriek te weinig talrijk zijn. Bij een veldslag zijn als regel 200-400 krijgers betrokken en bij een overval tenminste ruim een honderdtal. De Wiligiman moeten dus steun zoeken bij andere ap logalek. Bij de behandeling van de sociale structuur kwamen reeds ter sprake de Walilo van lineage 8 ⁴⁶⁾ en de Alua van lineage 10, waarvan respectievelijk 9 en 2 leden bij de Wiligiman wonen. De overige leden van deze lineages wonen bijeen in een gebied juist noordelijk van de Wiligiman. De naburige Walilo en de Alua vormen één kleine krijgersgroep, die bekend staat onder de naam Walilo-Alua of Wallaloo. Deze kleine ap logalek brengt ongeveer een groep van 30 krijgers op de been. De Wallaloo trekken vrijwel altijd ten strijde tezamen met de Wiligiman. De gezamenlijke krijgersgroep van de beide ap logalek wordt daarom ook wel Wiligiman-Wallaloo genoemd.

Ook deze verenigde krijgersgroepen van ruim 100 man zijn in aantal voor de oorlogvoering te weinig talrijk. De Wiligiman zoeken daarom op het politieke en militaire vlak samenwerking met o.a. de ap logalek der Kossi-Alua en Alua-Marian. Deze combinatie is in staat om circa 250 tot 300 krijgers te mobiliseren. Om reden, dat de Kossi-Alua het grootste aantal krijgers op de been brengen, staat de gehele groepering bekend onder de naam Kossi-Alua. De in het voorgaande beschreven situatie is schetsmatig aangegeven op kaart 3.

Door de frekwente militaire samenwerking tussen een aantal in elkaars nabijheid wonende ap logalek ontstaat een bepaald verband tussen hen. De samenwerking met betrekking tot de oorlog wordt op het maatschappelijk vlak o.m. voortgezet door samenhuwing. Reeds kwam ter

---

⁴⁶⁾ cf pag. 26.

Kaart 3; de confederatie der Logomabel (Kurēlu) bestaande uit drie ap logalek groeperingen: 1. Kossi-Alua; 2. Wettipalao; 3. Logomabel. De ap logalek groepering der Kossi-Alua bestaande uit vier ap logalek: I Kossi-Alua; II Wiligiman; III Wallalao; IV Alua-Marian.

sprake, dat de Wiligiman gehuwd zijn met 26 vrouwen ⁴⁷⁾ van de naburige ap logalek, terwijl omgekeerd de Kossi-Alua, Alua-Marian en Wallalao gehuwd zijn met vrouwen van de Wiligiman. Deze onderlinge huwelijksrelaties hebben weer tot gevolg, dat de lineages van verschillende ap logalek o.m. wederzijds betrokken zijn bij het dodenritueel, wat weer aanleiding is tot uitwisseling van waardegoederen ⁴⁸⁾. Voor een dergelijke groep van, vooral in de oorlog, samenwerkende ap logalek, gebruikt men de uitdrukking agot logalek. Ook deze term is ontleend aan de oorlogvoering en zal later ⁴⁹⁾ nog ter sprake komen. De vertaling luidt: groepering van ap logalek.

In het gebied van Kurēlu ⁵⁰⁾ zijn nog twee andere ap logalek-groeperingen te onderscheiden, nl. de Logomabel c.s. en de Wettipalao c.s.

⁴⁷⁾ zie pag. 135.

⁴⁸⁾ zie pag. 158 e.v.

⁴⁹⁾ zie pag. 91.

⁵⁰⁾ zie kaart 3.

De Logomabel werken samen met o.a. de volgende ap logalek:

Labimabel (Labi-Mabel),

Logo-Tageia,

Haluk-Marian,

Jugusuk-Wettipo.

De Wettipaloo werken samen met o.a. een deel van de

Kossi-Alua,

Jogobi-Kossi,

Thuraput,

Jugusuk-Marian

Tot de laatste twee ap logalek-groeperingen behoren nog een aantal kleinere ap logalek, waarvan ik niet weet, welke groepering zij over het algemeen volgen. Dit zijn o.a. de

Paragaiè-Marian,

Jogobi-Kossi,

Mabel-Walela,

Logotipo (Logo-Wettipo),

Meagè-Elokpere.

Elk van de drie ap logalek-groeperingen kan 3 à 400 krijgers in het veld brengen. Elke groepering opereert in een bepaald deel van het grensgebied. De Logomabel c.s. in het noorwesten, de Wettipaloo c.s. in het westen, de Kossi-Alua c.s. in het zuid-westen (zie kaart 4)⁵¹). De ap logalek zijn door hun woongebied aangewezen op samenwerking met een bepaalde ap logalek-groepering, maar daaraan niet strikt gebonden, een ap logalek kan ook deelnemen aan de krijgsverrichtingen van andere ap logalek-groeperingen. Incidenteel kan een ap logalek afzien van deelname aan de oorlogen of overvallen van de groepering, waarvan zij deel uitmaakt.

Een permanente neutraliteit is onmogelijk, omdat het doden van de vijand een vanzelfsprekende plicht is van iedereen. Een ap logalek kan, als zij daartoe qua ledenaantal in staat is, zelfstandig een bepaalde veldslag of overval organiseren.

De leden van elke ap logalek zijn vrij om individueel aan bepaalde veldslagen of overvallen van andere ap logalek-groeperingen mee te doen, maar zij zijn verplicht om aan de krijgsverrichtingen van hun eigen ap logalek deel te nemen en derhalve in het algemeen ook aan die van de groepering.

De confederatie (lapuchoro)

De verschillende ap logalek-groeperingen, die in één gebied bijeen-

⁵¹) pag. 66.

wonen, en die tezamen gesteld zijn voor de taak om de traditionele vijanden te bestrijden, vormen een eenheid, die lapuchoro wordt genoemd. Het woord betekent letterlijk: gemeenschap of gemeenschappelijk en kan hier het best worden vertaald met: zij, die gemeenschappelijk (tegen de vijand) optrekken. Daar duidelijk sprake is van verschillende relatief zelfstandige componenten, die tezamen een eenheid vormen, wordt hier in navolging van Bromley⁵²⁾ het begrip 'confederatie' gebruikt. De eenheid van de confederatie komt, behalve in de oorlogvoering, ook tot uiting in de gemeenschappelijke viering van het belangrijke complex van rituelen van het grote varkensfeest⁵³⁾. De naam van de confederatie wordt ontleend aan die van de machtigste ap logalek van de meest vooraanstaande ap logalek-groepering, of die van de leider van de machtigste ap logalek.

De Wiligiman maken deel uit van een confederatie (cf kaart 3), waarvan de Logomabel (Logo-Mabel) de machtigste ap logalek vormen, wier leider Kurëlu heet. De confederatie wordt aldus aangeduid met de naam 'Logomabel' of 'Kurëlu' en de leden noemt men 'de Logomabel' of 'de Kurëlu'.

De Kurëlu vormen de machtigste ap logalek, omdat zij op zichzelf enkele honderden krijgers op de been brengen, waartoe in deze confederatie geen andere ap logalek in staat is. De confederatie van Kurëlu kan naar schatting 1000 tot 1200 krijgers in het veld brengen. Slechts bij hoge uitzondering treden de confederanten (de verenigde krijgersgroepen van de drie ap logalek-groeperingen) gezamenlijk op in de oorlog. Dit komt later ter sprake⁵⁴⁾.

De neutrale confederatie

De confederatie van de Logomabel grenst in het zuidoosten en in het noordwesten en noorden aan confederaties, waarmee geen oorlog gevoerd wordt, waarmee echter ook geen vriendschappelijke relaties onderhouden worden. De handel is de enige activiteit, die plaatsvindt tussen dergelijke 'neutraal' tegenover elkaar staande confederaties. De neutrale confederaties nemen wederzijds geen deel aan elkaars mauwè. Wel sturen de leiders bij die gelegenheid elkaar varkensvlees. Kurëlu onderhoudt relaties met de Heagoi van de Wantiek-Wallela en met ap logalek, die achter de noordelijk aangrenzende bergrug wonen, terwijl de leider van de Wiligiman-Wallaloo, Wereklowè, contact onderhoudt met Opalu,

⁵²⁾ Nieuw-Guinea Studiën IV, pag. 262.

⁵³⁾ zie pag. 127 e.v.

⁵⁴⁾ pag. 68.

de leider van de Wallaloa in Solimo. Via deze neutrale confederaties staan de leiders van de ap logalek-groeperingen en de confederaties in contact met gelijkwaardige leiders elders in de vallei, maar dan uitsluitend met leiders van confederaties, die niet behoren tot hun traditionele vijanden. Kurëlu bv. kende Kutiapè, de leider van de Haluk-Walilo, en Tugulik, de confederatieleider van de Huwikiak. Een ap logalek-leider van de Wiligiman echter werd bij een van zijn tochten in neutraal gebied gedood. Niet alle belangrijke leiders durven buiten hun confederatiegebied te komen. Van Harareak, de leider der Wettipaloo van de overzijde van de Baliem, wordt gezegd, dat hij nooit één stap buiten zijn gebied zette.

De confederaties van de traditionele vijanden van de Logomabel

De drie ap logalek-groeperingen van de Kurëlu-confederatie vechten elk in hoofdzaak tegen één bepaalde vijandige ap logalek-groepering, i.c. de:

Kossi-Alua (o.a. Wiligiman) c.s. tegen de Wittaiia c.s.,⁵⁵⁾

Wettipaloo c.s. tegen de Kossi-Hilapok (Pawikama) c.s.,

Logomabel c.s. tegen de Labi-Keraklak (Hisago) c.s.

Ik ben er niet zeker van, of deze drie vijandige ap logalek-groeperingen tot één confederatie behoren, dan wel tot verschillende, onderling op goede voet staande confederaties.

Zeker is, dat de Wittaiia een afzonderlijke confederatie vormen, waartoe vermoedelijk ook de Kossi-Hilapok behoren. De Labi-Keraklak staan op goede voet met en krijgen veel steun van de Wettipaloo (Harareak)-confederatie. De Wittaiia⁵⁶⁾ ap logalek-groepering vocht traditioneel niet alleen tegen de Kossi-Alua en Wiligiman, maar ook tegen de zuid-oostelijk van hen wonende Siokossi. Naar woongebied kunnen de Wittaiia in drie ap logalek-groeperingen worden verdeeld, n.l. de Wittaiia van Aikema, die van Balima en de Hubi-Kossi, die aan de westzijde van de Baliem-rivier wonen.

De Wittaiia van Aikema, die ook wel worden aangeduid als Siep-Elortak, bestaan uit nog enkele kleine ap logalek, o.a. de

Itlai-Oagei,

Itlai-Matuan,

⁵⁵⁾ zie kaart 4, pag. 66.

⁵⁶⁾ De naam Wittaiia is waarschijnlijk ontstaan uit een samentrekking van de woorden wita en waia. Het spraakgebruik zou ontstaan kunnen zijn ter aanduiding van deze groep, daar zich onder hen geen duidelijk dominante patrilineage-combinaties bevinden.

Lauwan-Matuan,
Hurukalè.

De Wittaiia van Balima, die aan de Baliem-rivier wonen, bestaan uit de:

Jibili-Walilo,
Hisachè-Keraklak,
Alua-Helepajak,
Kossi-Alua,
Labi-Alua,
Walilo-Hilapok.

Evenals de Wiligiman-Wallalooa en Kossi-Alua-groepering steun ont-
vangt van andere ap logalek, krijgen ook de afzonderlijke Wittaiia-
groeperingen hulp van andere ap logalek van deze confederatie of van
individuele leden van de ap logalek. De Wittaiia van Balima b.v. worden
gesteund door de:

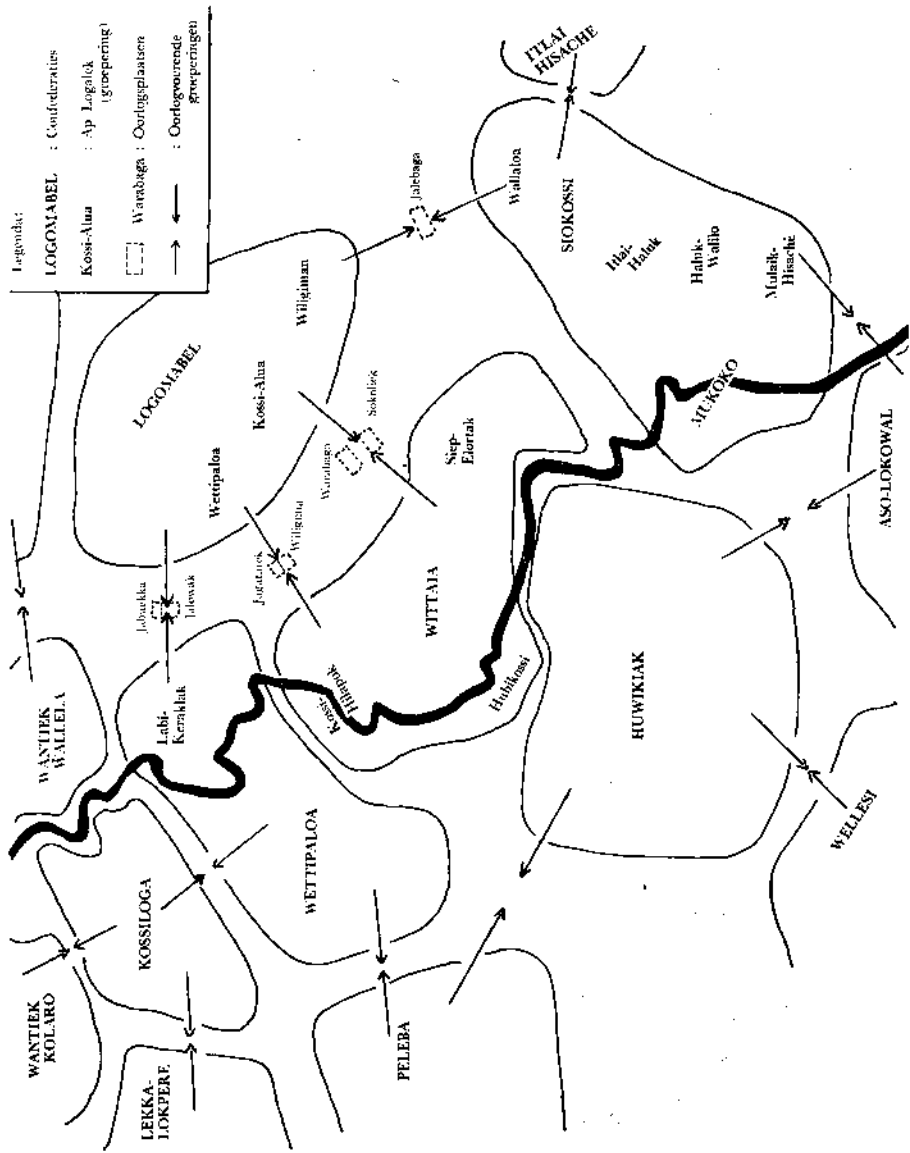
Hubi-Kossi,
Kossi-Hilapok,
Thurapat (ook wel Asukpalek genoemd),
Hubi-Lekka.

Tussen traditioneel vijandige groeperingen bestaan geen formele kon-
takten. Zoals al bleek ⁵⁷⁾ zijn informele kontakten mogelijk tussen ver-
wanten van beide zijden. Enkele Wilil-mannen zijn gevlucht naar de
Wittaiia. Laat in de avond na zonsondergang, komen zij af en toe over
de grens voor een bezoek aan hun lineage-genoten en aan hun moeders.
Daar er 's avonds vrijwel nooit mensen buiten zijn, kunnen zij de be-
zoeken afleggen zonder al teveel risico. Zouden zij per ongeluk niet-
verwanten ontmoeten, dan lopen zij grote kans gedood te worden.

De vrouwen, die van de Wiligiman naar de Wittaiia gevlucht zijn en
omgekeerd, bezoeken hun verwanten slechts gedurende de mauwè. Ge-
durende de mauwè heerst er vrede en mogen geen "vijanden" gedood
worden.

Bij gelegenheid van de mauwè bij de Wittaiia in 1961 gingen een man
en een viertal vrouwen van de Wiligiman van de overzijde der Elokhera,
die verwanten hadden bij de Wittaiia, de grens over om hun familie te
bezoeken en het feest mee te maken. Drie van hen werden door de
Wittaiia in het grensgebied gedood. Deze daad werd ook door de Wittaiia
sterk afgekeurd. Door hun eigen Wittaiia-ap logalek werden de daders
niet bestraft. In onderling overleg werd de bestraffing overgelaten aan
een andere ap logalek, i.c. de Kossi-Hilapok. Zij doodden één van de
daders en stuurden de ap warek (de wapens) van de dode via de leider

⁵⁷⁾ cf pag. 48.

Kaart 4. De confederaties v/d Grote Valei

van de Haluk-Walilo naar de Wiligiman, om aldus te voorkomen, dat de oorlog nog gedurende hun mauwè hervat zou worden.

Uit dit voorval blijkt duidelijk, welke risico's contacten tussen personen van onderling vijandige ap logalek zelfs in vreedstijd met zich meebrengen.

Andere traditioneel oorlogvoerende confederaties in de vallei (Situatie anno 1950)

Zuidoostelijk van de Wiligiman wonen de Wallaloo (Opalu) (zie kaart 4), de Itlai-Haluk en de Siokossi (Siep-Kossi). De Wallaloo vochten tot voor kort tegen de Alua-Marian van de Logomabel-confederatie. De Alua-Marian werden voornamelijk bijgestaan door de Wiligiman-Wallaloo en de Kossi-Alua. De Wallaloo (Opalu) vormen één confederatie met en krijgen steun van de ap logalek c.q. ap logalek-groeperingen der Itlai-Haluk, de Haluk-Walilo, de Siokossi en de Mulaik-Hisachè. De traditionele vijanden van de Itlai-Haluk zijn volgens Peters⁵⁸⁾ de Itlai-Hisachè, die in het oostelijk de vallei omsluitende bergland wonen. De traditionele vijanden van de Mulaik-Hisachè en Haluk-Walilo zijn de aan de westzijde van de rivier wonende Aso-Lokowal en de tot deze confederatie behorende Wamu-Hisachè. De confederatie van de Siokossi, de Itlai-Haluk, de Haluk-Walilo, de Wallaloo en de Mulaik-Hisachè staat bekend onder de naam van de Siokossi. Deze confederanten leefden alleen in vrede met de aan de beide oevers van de Baliem wonende Mukoko. De resterende ap logalek van de Mukoko confederatie werden na hun grote nederlaag⁵⁹⁾ in de confederatie van de Siokossi opgenomen.

Aan de Westzijde van de rivier bevinden zich, behalve de reeds genoemde Aso-Lokowal en een restant Mukoko, de volgende confederaties: de Huwikiak, de Wettipaloo en Kossi-Hilapok, de Kossi-Loga en de Wantiek-Kolaro.

Sinds de verdrijving van de Mukoko zijn gevechten ontstaan tussen de Aso-Lokowal en de Huwikiak. Een Huwikiak-ap logalek-groepering vecht traditioneel met de in de westelijke bergen, aan de bovenloop van de Wamena, wonende Wellesi. Een andere ap logalek-groepering van deze confederatie voert oorlog met een aan de bovenloop van de I-pèlè wonende groepering. De Huwikiak staan neutraal tegenover de Kossi-Hilapok, de Wettipaloo en de Wittai. De Wettipaloo (Harareak) voeren traditioneel oorlog met de Logomabel, de Kossiloga en de in de

⁵⁸⁾ o.c. pag. 59.

⁵⁹⁾ zie pag. 70 en 71.

westelijke bergen aan de bovenloop van de I-pèlè-rivier wonende Pèlèba. De Kossi-Loga vechten traditioneel met de noordelijk van hen wonende Wantiek-Kolaro, met de in de westelijke bergen wonende Lekkalokpèrè (Lekka-Elokpèrè) en de reeds genoemde Wettipaloo (van Harareak) en leven in neutraliteit met de Wantiek-Wallèla. De Wantiek-Kolaro ten slotte voeren oorlog met de aan de noordzijde van de rivier wonende groepen.

Verder naar het noorden in de Tagè-vallei wonende groepen leven in traditionele vijandschap met elkaar op dezelfde wijze als de bewoners van de Baliem-vallei.

Opvallend is, dat ook Dani-groeperingen, die verder van de vallei afwonen in het gebied van Kèlila, Bokondini en Jalimo, zeer vechtlustig zijn. Waarschijnlijk als gevolg van de veel geringere concentratie van de bevolking zijn de met elkaar vechtende krijersgroepen hier veel geringer in aantal.

Veranderingen in de politieke constellatie

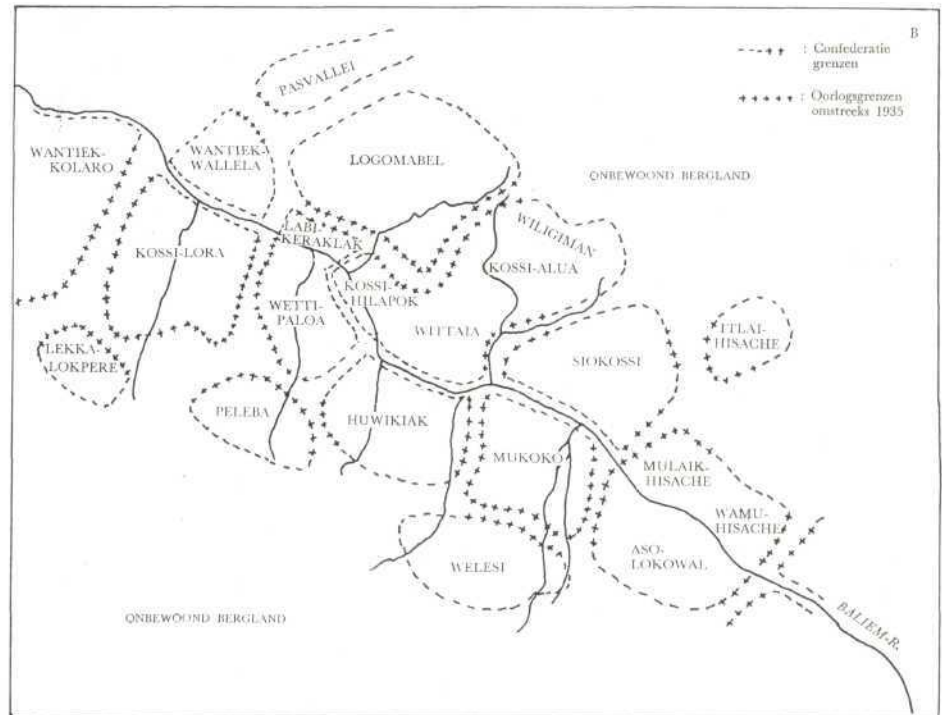
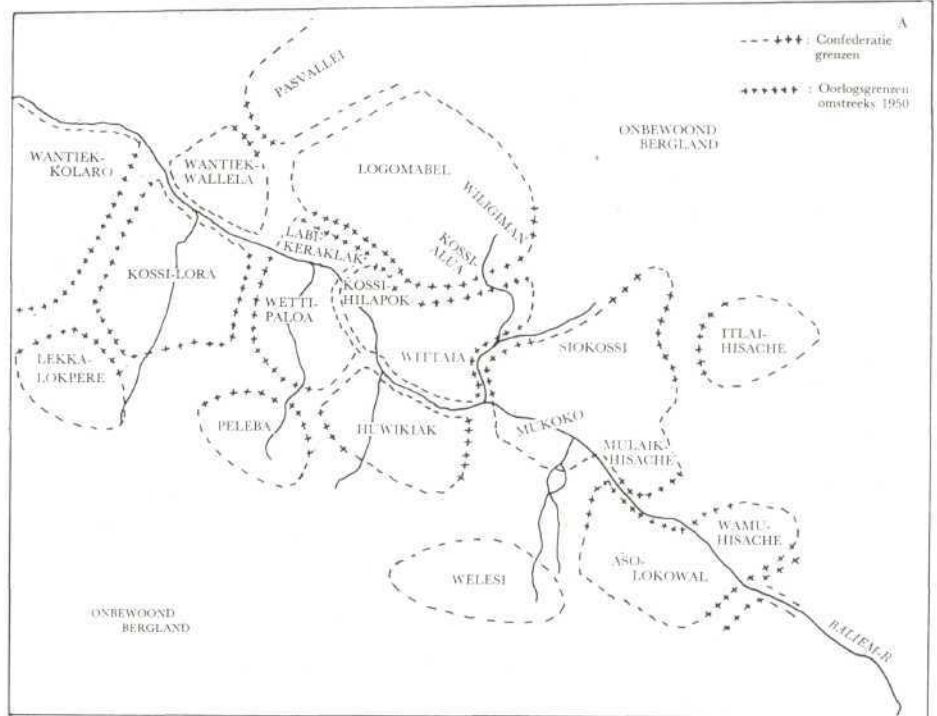
In de periode 1935-1950 zijn enkele veranderingen tot stand gekomen, die leidden tot de zoeven geschetste situatie. Voorbijgaand aan de talrijke interne (binnen de confederatie) twisten, waarbij kleinere ap logalek werden verdreven, hebben drie ingrijpende en blijvende wijzigingen plaatsgevonden.

De thans tot de confederatie van Kurèlu behorende Kossi-Alua en Wiligiman-Wallaloo maakten eertijds deel uit van een andere confederatie. Tezamen met de Siep-Elortak vormden zij één groepering van ap logalek, die in traditionele vijandschap leefde met de Logomabel. De grens tussen beide confederaties werd gevormd door de Elokhèra-rivier. De traditionele oorlogsplaatsen bevonden zich op de Libarek ⁶⁰⁾ en op het terrein vóór het (tegenwoordige) dorp Wupareinma. De overwinningssdansen hield men op een landrug bij de Aikè-rivier, Haletsili ⁶⁰⁾ genaamd. De Wiligiman-Wallaloo en Kossi-Alua woonden toen verder naar het zuiden. Tussen beide laatstgenoemde ap logalek en de Siep-Elortak ⁶¹⁾ ontstond een diepgaand konflikt over een aantal diefstallen van varkens en gevluchte vrouwen. In het geheim vond overleg plaats tussen Kurèlu, de leider van de confederatie der Logomabel en Werek-lowè, de ap logalek-leider van de Wiligiman-Wallaloo, die mede namens de Kossi-Alua optrad.

Het resultaat was, dat men besloot de Siep-Elortak, die destijds in de

⁶⁰⁾ zie kaart 2, pag. 50.

⁶¹⁾ zie kaart 4, pag. 66.

Kaart 5

nabijheid van de Sokoliek woonden, gezamenlijk aan te vallen en te verdrijven, waarna de Kossi-Alua en Wiligiman opgenomen zouden worden in de confederatie van de Logomabel⁶²). Het plan was als volgt. Kurëlu zou de oorlog verklaren. De Wiligiman en Kossi-Alua zouden zich onder leiding van Wereklowè onmiddellijk naar de oorlogsplaats (vóór Wupareinma) begeven. De Siep-Elortak zouden, gewoonte getrouw, gezamenlijk ook naar het strijdperk komen en onmiddellijk na aankomst een aanval op de Logomabel uitvoeren. Het is namelijk gebruikelijk, dat een en groupe aankomende ap logalek direkt doorloopt naar de vijand en een eerste, meestal korte, aanval lanceert. De Logomabel zouden de aanval opvangen en op dat ogenblik zouden de Wiligiman en de Kossi-Alua gezamenlijk de Siep-Elortak in de rug aanvallen. Zo geschiedde. Vele Siep-Elortak werden gedood. De overigen vluchtten in paniek naar huis, nagezet door de complotterende krijgersgroepen van de Wiligiman-Wallaloo, de Kossi-Alua en de Logomabel. Met achterlating van al hun bezittingen vluchtten zij met vrouwen en kinderen naar de Wittaiia aan de Baliem-rivier. Hun dorpen werden in brand gestoken en hun varkens geroofd. De Siep-Elortak vestigden zich daarna in het Middenstroomgebied van de Aikè. De Wiligiman verhuisden in noordelijke richting naar de dorpen Asuklooop, Abulapak, Mapiliatma en Abukulumo, en de Kossi-Alua naar de streek, waar zij nu nog wonen.

Er zijn informanten, die beweren, dat alleen de Wiligiman-Wallaloo bij het complot met Kurëlu tegen de Siep-Elortak betrokken waren en dat de Kossi-Alua voordien reeds tot de confederatie der Logomabel behoorden. Dit lijkt onwaarschijnlijk, gezien de talrijke relaties tussen de Kossi-Alua en de Wittaiia, die aan de Baliem wonen.

In de periode vóórdat de coup plaatsvond leefden de Kossi-Alua en Wiligiman waarschijnlijk in vrede met de Wallaloo (Opalu) en waarschijnlijk ook met de Itlai-Haluk en de Siokossi. Deze veronderstelling wordt bevestigd door de talrijke huwelijksrelaties tussen deze ap logalek. Na de overgang van de Wiligiman-Wallaloo en Kossi-Alua naar de Logomabel werd periodiek oorlog gevoerd tussen hen en de Wallaloo (Opalu) c.s. De oorlogsperioden werden afgewisseld met langdurige perioden van vrede.

Een belangrijke wijziging kwam tot stand in de Middenvallei. De gebeurtenis is reeds beschreven door Bromley⁶³). De Mukoko, een confederatie, bestaande uit tenminste 5 ap logalek, werd verdreven door de gelijktijdige akties van twee andere confederaties, i.c. de noordelijk van hen wonende Huwikiak en de zuidelijk van hen wonende Aso-Lokowal.

⁶²) zie kaart 5, pag. 69.

⁶³) o.c. pag. 250-1-2.

(Leiders van beide laatstgenoemde confederaties ontmoetten elkaar bij de westelijk van hen wonende Wellesi, met wie zij toen in vrede leefden).

De Mukoko vluchtten individueel en en groupe naar alle richtingen. Eén groep woont nu bij de Pèlèba aan de bovenloop van de I-pèlè. Een andere groep verblijft in de Zuidvallei. Individuele Mukoko vindt men bij vrijwel alle hen niet vijandige confederaties. Een belangrijke groep Mukoko bleef echter dicht in de nabijheid van het oude confederatie-gebied wonen. Zij vluchtten de rivier over en kregen toestemming van de Haluk-Walilo en Siokossi om zich op hun gronden langs de oostelijke oever te vestigen. De Mukoko zijn door Peters⁶⁴⁾ in 1962 geregistreerd: de groep telt nog 1100 mensen, verdeeld over 43 dorpen. Een groot aantal was toen alweer teruggekeerd op eigen grondgebied aan de westzijde van de Baliem.

Een derde belangrijke wijziging in de samenstelling van een confederatie betreft de Mulaik-Hisachè. Nadat de Mukoko beslissend verslagen waren ontstond een konflikt tussen de confederaties van de Huwikiak en de Aso-Lokowal. De Mulaik-Hisachè leefden in vrede met de Aso-Lokowal. In het konflikt tussen de Huwikiak en de Aso-Lokowal kozen zij de zijde der Huwikiak. Deze keuze werd bepaald doordat de Aso-Lokowal de gebruikelijke regel om geen vijanden te doden in het gebied van een neutrale ap logalek of confederatie, schonden. De Mulaik-Hisachè leefden in vrede met de Huwikiak en met de Aso-Lokowal. De Aso-Lokowal doodden een kain van de Huwikiak toen deze bij hen op bezoek was. De Mulaik-Hisachè keurden deze daad sterk af en kozen in het konflikt de zijde van de Huwikiak. De strijd duurde enige maanden. Aan beide zijden vielen doden. Aan een herstel van de goede betrekkingen tussen de Huwikiak en de Aso-Lokowal viel niet meer te denken. De Mulaik-Hisachè hadden niet verwacht, dat het konflikt op een permanente oorlog zou uitloopen. De steun van de Mulaik-Hisachè aan de Huwikiak had tot dan toe een zuiver politiek karakter. De Mulaik-Hisachè namen niet deel aan de krijgsverrichtingen. De houding van de Mulaik-Hisachè vertroebelde de goede verstandhouding met de Aso-Lokowal. Een kain van de Mulaik-Hisachè stal bovendien een varken van Ukumhearik, de leider van de confederatie der Aso-Lokowal. De leider van de confederatie beklaagde zich bij Naieto, de leider van de Mulaik-Hisachè. Samen trokken zij langs alle dorpen om uit te zoeken, wie het varken gestolen had. De schuldige werd niet gevonden.

's Avonds vernam Naieto van zijn eigen mensen, wie het varken ge-

---

⁶⁴⁾ o.c. pag. 16.

stolen had en stelde Ukumhearik daarvan op de hoogte. Deze vroeg schadevergoeding aan de daders. De dieven weigerden. Ukumhearik zond daarop een kleine krijersgroep naar het dorp van de rovers. Deze laatsten hadden een dergelijke aktie verwacht en hadden zich in hinderlaag gelegd. Zij sloegen de aanval af en doodden één Aso-Lokowal-krijger.

De varkensdief begreep, dat Ukumhearik dit niet zou nemen en zocht steun bij andere lineages van de Mulaik-Hisachè. Alleen Lio, een van de oorlogsleiders, was bereid hem te helpen. Naieto daarentegen wilde de vrede bewaren. In schermutselingen tussen het opstandige deel van de Mulaik-Hisachè en kleine krijersgroepen van Ukumhearik werden opnieuw twee Aso-Lokowal-mannen gedood.

Door deze gebeurtenissen was het niet langer mogelijk om de strijd binnen beperkte grenzen te houden. Ukumhearik eiste de bestraffing van de daders. Hij eiste bovendien, dat de kleine krijersgroep van de varkensdief zou verdwijnen van de oostzijde van de rivier en zich verder in het binnenland zou vestigen. Deze voorwaarden waren zelfs voor Naieto onaanvaardbaar. De twee onderhandelaars van Ukumhearik werden gedood. Het antwoord liet niet lang op zich wachten. Ukumhearik verklaarde de oorlog en bezwoer, dat hij de Mulaik-Hisachè zou verdrijven van hun gronden, waardoor zij gedwongen zouden zijn als wolken (ohèna) rusteloos rond te zwerven. Van die dag af werden de Mulaik-Hisachè Ohèna genoemd.

De Wamu-Hisachè⁶⁵⁾ die tezamen met de Mulaik-Hisachè één kleine confederatie vormden, kozen de zijde van de Aso-Lokowal. De Mulaik-Hisachè konden zelfstandig slechts een goede 150 krijers in het veld brengen en waren geen partij voor de zeer machtige Aso-Lokowal. De strijd duurde slechts enkele dagen. De Mulaik-Hisachè werden verdreven en hun dorpen in brand gestoken. De ap logalek vluchtte met vrouwen en kinderen naar het oostelijk van hun oorspronkelijk woongebied gelegen bergland. Zij verbleven daar ongeveer 6 jaren.

Tussen de Mulaik-Hisachè en de Wamu-Hisachè bestonden tal van huwelijksrelaties. De scheiding van de beide ap logalek werd als onaangenaam ervaren. De ap logalek-leider van de Wamu-Hisachè vroeg Naieto om met zijn mensen terug te keren naar zijn oorspronkelijke woonplaats. Zij kwamen terug. Ukumhearik stuurde een kleine krijersgroep om varkens te stelen bij de Mulaik-Hisachè als compensatie voor de eertijds geleden verliezen. Lio doodde één van de dieven. De verhouding met de Aso-Lokowal werd daardoor opnieuw gespannen.

Met een grote krijersgroep trok Ukumhearik voor de tweede keer in

⁶⁵⁾ zie kaart 5, pag. 69.

zes jaren over de rivier. Enkele dorpen van de Mulaik-Hisachè werden in brand gestoken. De Wamu-Hisachè durfden de Mulaik-Hisachè niet bij te staan uit vrees voor de Aso-Lokowal. De Mulaik-Hisachè wilden zich echter niet voor een tweede keer laten verdrijven. In de zes jaren, die zij in het oostelijk bergland hadden doorgebracht, waren de verhoudingen met hun traditionele vijanden, de Haluk-Walilo, van de confederatie der Siokossi, verbeterd. Er was officieel nog geen vrede gesloten, maar reeds lang was er niet meer tussen hen gevochten. Naieto besloot de Haluk-Walilo om steun te vragen in zijn strijd tegen de Aso-Lokowal. Een vrouw van de Haluk, die met een Mulaik-man getrouwd was, werd als afgezant naar de Haluk-Walilo gestuurd. Onderhandelingen vonden plaats. De Haluk-Walilo o.l.v. Kutiapè werden bereid gevonden om Naieto te steunen. Kutiapè riep alle krijgers van zijn eigen en van naburige ap logalek op. Van de Siokossi, de Itlai-Haluk en de Wallaloa kwamen enkele honderden mannen. Zij legden zich in hinderlaag. De Aso-Lokowal, die van de nieuwe verhoudingen in het geheel niet op de hoogte waren, vielen de Mulaik-Hisachè aan. De Mulaik-Hisachè trokken terug en werden nagezet door de Aso-Lokowal. Nietsvermoedend liepen zij zo rechtstreeks in de hinderlaag van de Siokossi c.s. Een vijftal krijgers (anderen spreken van 15 en meer) van de Aso-Lokowal werd gedood. Zij vluchtten in paniek terug over de rivier. Drie dorpen van de Wamu-Hisachè werden in brand gestoken. Deze krijgsverrichtingen vormden de inleiding van een lange periode van gevechten tussen de beide confederaties. De Mulaik-Hisachè konden niet op de oostelijke oever blijven wonen. Daar was het risico van overvallen te groot. De Haluk-Walilo gaven de Ohèna toestemming om het zuidwestelijk deel van hun grondgebied (Poegima) te gebruiken.

HOOFDSTUK V

STATUS ⁶⁶⁾ EN LEIDERSCHAP

Kain en Kepu

Bij de Wiligiman en Mulaik-Hisachè werd een merkwaardig statusverschijnsel gevonden, dat werd aangeduid met de woorden: kain en kepu.

Het woord kain heeft als substantief de betekenis van leider en moedig krijger. Als adjectief wordt het gebruikt om aan te geven, dat iemand in het algemeen voldoet aan de normen, die men aan het mens-zijn stelt. In deze laatste betekenis gebruikt men vaak de uitdrukking kain-at (lett.: kain-hij), d.w.z. kain-achtig, de allereerste van het gedrag van een kain.

Het woord kepu wordt als substantief gebruikt om die mensen aan te duiden, wier gedrag geheel in tegenstelling staat tot dat van de kain, i.c. de bangerd, de onbekwame krijger. De beste vertaling voor kepu is: de waardeloze, verachtelijke mens.

Daarnaast gebruikt men het woord kepu-at in de zin van slecht, verwerpelijk, als adjectief voor het afwijkend gedrag van mensen in bepaalde opzichten.

Men zou de mensen aldus onder kunnen brengen in 4 groepen:

de kain, de leiders; het ideaaltipe van de man;

de kain-at, de mensen, die nog op bevredigende wijze voldoen aan het ideaal;

de kepu, de verachtelijken, de lafaards, de a-socialen;

de kepu-at, de mensen, die zich in een of meerdere opzichten slecht gedragen.

In de adjectieve betekenis wordt deze terminologie ook gebruikt om het gedrag van vrouwen te beoordelen.

Tegen het einde van de onderzoeksperiode bij de Mulaik-Hisachè heb ik een lijst samengesteld van 24 mannen, die m.i. een goede represen-

---

⁶⁶⁾ Social standing or prestige of a person in his group.... The position a person . . . holds in public esteem. Dictionary of Sociology, H. Pratt Fairchild e.a.

tatie was van deze ap logalek. Zij waren allen 20 jaar of ouder en derhalve oud genoeg om aan te kunnen nemen, dat anderen een oordeel over hun gedrag hadden gevormd. De lijst werd door een aantal mannen beoordeeld op het punt van het kain(at)- of kepu(at)-zijn van deze 24 mannen.

Voor de ap logalek-leider (1) en de oorlogsleiders (3) werd het begrip kain gehanteerd zonder enige aarzeling. De meeste (16) andere mannen werden eveneens kain genoemd, maar men gaf te kennen, dat er tussen hen en de oorlogsleiders en ap logalek-leider verschillen in status zijn, maar men kon die verschillen slechts aangeven in termen van meer of minder. Over de status van twee personen liepen de meningen uiteen. Ongeveer de helft zei, dat zij kepu waren, de anderen spraken met enige aarzeling nog van kain-at. De laatste twee personen werden zonder meer door allen kepu genoemd.

De vraag kan gesteld worden, wat nu de criteria zijn, waarnaar men elkaar beoordeelt.

De belangrijkste maatstaf of men iemand kain-at noemt, is het feit, of iemand al dan niet gedood heeft.

Uit de navolgende overzichten blijkt, in welke mate kain en kain-at voldoen aan deze norm. De gegevens werden verzameld bij de Logomabel, waar het status-verschil kain-kepu eenzelfde rol speelt als bij de Mulaik-Hisachè.

Overzicht van het aantal door de verschillende kain van de confederatie der Logomabel gedode vijanden.

kain naam:	leider van de ap logalek der:	aantal gedode vijanden:
Wereklowè	Wiligiman	9
Weaklekek	„	3
Asuk	„	7 ⁶⁷⁾
Wali	„	3
Jogoik	Kossi-Alua	4
Nilik	Wallalao	3
Mitika	„	4
Limo	Kossi-Alua	4
Okkahearik	Wiligiman (v. d. overzijde der Elokhera)	4
Alum	„	6
Maitmo	„	4
Omakken	Wettipalao	4
Jamènè	„	4
Amilek	Kossi-Alua	5
Nasin	Alua-Marian	5
Paroba	„	3
Lapiak	Wettipalao	3
Majuken	„	4
Polik	Alua-Marian	3
Husuk	Kossi-Alua	2
Jogonagai	„	4
Esiret	„	3
21 kain		91 gedode vijanden

Per kain: gemiddeld 4,1.

⁶⁷⁾ Meerdere informanten vermeldden, dat Asuk vroeger zeer veel vijanden dood zou hebben; 'zeer veel' werd bij benadering vastgesteld op enige tientallen.

Overzicht van door gewone Wiligiman-krijgers gedode vijanden.

Ap logalek van de gedode vijanden:

ukul nr	aantal gedode vijanden	Siep-Kossi	Wittaia	Mulaik-Hisachè	Itlai-Hisachè	Jali	Logomabel	Kossi-Hilapok
WALILO	2	—						
WILIL	3	2	2					
„	4	kepu						
„	5	4	3	1				
„	6	3	2	1				
HEINMAN	9	1	1					
HALUK	10	3	3					
WILIL	11	3	3					
WALILO	12	2			2			
WILIL	13	2	1	1				
MARIAN	15	1	1					
HEINMAN	19	1	1					
WILIL	18	kepu						
WILIL	17	2	2					
WALILO	21	—						
ALUA	22	kepu						
ISABA	23	3	2			1		
WALILO	24	4	2					2
WALILO	25	—						
„	26	1		1				
WILIL	34	1		1				
ALUA	35	2	2					
HALUK	37	1	1					
„	38	1	1					
KOSSI	39	1		1				
HALUK	40	2	2					
WILIL	41	2 (veel)	(?)	2				(?)
„	43	1		1				
LOGO	44	1	1					
WILIL	45	3 (veel)	3	(?)				
„	46	3	3					

Ap logalek van de gedode vijanden:

ukul nr +	aantal gedode vijanden	Siep-Kossi	Wittata	Mulaik-Hisachè	Itlai-Hisachè	Jali	Logomabel ^{es)}	Kossi-Hilapok
WILIL	47 kepu							
„	48 3						3	
LOGO	49 2		2					
HEINMAN	50 2	2						
„	51 2		2(?)					
„	52 2	2						
WILIL	54 2	2						
„	55 1		1					
WALILO	56 kepu							
WILIL	57 —							
„	58 —							
ALUA	63 3		3					
„	64 1		1					
HALUK	65 1	1						
„	67 2	2						
ALUA	68 1		1					
MARIAN	70 —							
WALILO	71 —							
ALUA	72 1	1						
WILIL	73 1	1						
WALILO	74 2						2	
„	75 1		1					
HALUK	76 2				2			
WALILO	77 —							
„	85 1	1						
ALUA	79 2	2						
„	80 3	3						
„	81 3		3					
„	82 3		3 (waarvan bij umain gedood: 1)					
aantal								
krijgers:	60 91	45	33	1	4	1	5	2

Per krijger: 1,5.

^{es)} Door Wiligiman gedode Logomabel in de periode, dat zij tot een de Logomabel bestrijdende confederatie behoorden (cf pag. 68 e.v.).

Uit het eerste overzicht blijkt dat alle leiders vijanden gedood hebben. Men kan geen ap logalek-leider worden zonder moed te hebben getoond in de strijd en persoonlijk vijanden te hebben gedood.

Uit het laatste overzicht kan afgeleid worden, dat 2 gewone krijgers elk 4 vijanden gedood hebben en 11 andere mannen elk 3 vijanden van het leven beroofden.

Tussen de leiders van de ap logalek, die gemiddeld 4,1 vijanden gedood hebben en de gewone krijgers, die 3 of 4 vijanden doodden, bestaat op grond van het aantal gedode vijanden geen verschil in status. Elkeen, die verscheidene vijanden doodde, is kain. Later ⁶⁹⁾ zal blijken, dat de leiders van de ap logalek op basis van andere kwaliteiten (o.a. charisma, intelligentie, strategisch inzicht, politiek doorzicht) of bv. op grond van hun geboorte als zoon van een grote leider, een hogere status verwerven dan de doorsnee-krijger.

Het gemiddeld aantal gedode vijanden per krijger zal in werkelijkheid waarschijnlijk lager liggen, daar een vijand, die men van het leven beroofd heeft, soms door meerdere krijgers gerekend wordt tot hun persoonlijke prestatie. De bij een overval om het leven gebrachte vijanden krijgen vele speersteken. Elkeen, die de vijand een speersteek toebrengt zegt, dat hij een vijand gedood heeft. Soms grijpt men een vijand en laat men een bepaalde krijger (veelal de zoon van een kain) de eerste speersteken toebrengen. In dergelijke gevallen telt de gedode vijand alleen voor deze krijger.

Vijandige krijgers, die als gevolg van pijlschoten later overlijden, worden soms door meerdere pijlschutters geteld als "hun" dode. Soms weet men ook precies welke krijger het dodelijke schot toegebracht heeft. WILIL 41 bijvoorbeeld is een uitnemend schutter. Men zegt van hem, dat zijn schoten bijna altijd dodelijk zijn en dat hij 'veel' vijanden gedood zou hebben.

Het overzicht van de krijgersresultaten van de 60 Wiligiman verdient m.b.t. hun status enige verduidelijking. Zij, die ouder zijn dan ± 30 jaar en niet gedood hebben, zijn zonder meer kepu. Daar tegenover beschouwt men alle krijgers, die 3 of 4 vijanden gedood hebben, onbetwist als kain. Voor hen, die 2 of 1 vijand(en) om het leven brachten, is de benaming kain beslist te sterk. Men respecteert hen, omdat zij getoond hebben te kunnen doden, maar zij voldoen soms niet aan de norm, als zij te dikwijls in de achterste gelederen blijven en te weinig risico nemen. Men kan in een gevaarlijke situatie niet altijd op hen rekenen. Mede afhankelijk van hun gedrag in ander opzicht, beoordeelt men hen

⁶⁹⁾ cf pag. 88 e.v.

als kain-at. Enkele mannen, die wel gedood hebben, maar reeds lang geen rol van enige betekenis meer spelen bij de oorlogen en overvallen en overigens in het dagelijks leven weinig of niet met anderen willen samenwerken en weinig geneigd zijn om anderen te helpen, noemt men kepu-at.

Behalve in de oorlog werken mannen samen bij de aanleg van tuinen, het bouwen van nieuwe uma of nieuwe gebouwen, en bij het handhaven van hun rechten. Onderling hulpbetoon vindt ook plaats t.a.v. het voldoen aan maatschappelijke verplichtingen, zoals het geven van njerak, jè of varkens bij bepaalde gelegenheden. De samenwerking bij de ontginning van nieuwe tuinen kwam reeds ter sprake ⁷⁰⁾. Kain kunnen gemakkelijk mannen bereid vinden om hen bij de ontginning van nieuwe tuinen te helpen. Kepu echter bewerken alleen een bepaald stuk meestal slechte grond, omdat de goede grond reeds door anderen in gebruik genomen is. Kain zullen gemakkelijk vrienden en lineagegenoten bereid vinden om hen te helpen bij de bouw van een nieuwe uma. Kepu zien zich in dit opzicht gesteld voor een, door één man niet te vervullen taak. In de praktijk zijn zij gedwongen de oude, door anderen verlaten woningen te betrekken. Kain kunnen veel gemakkelijker aan hun verplichtingen voldoen dan kepu. Wanneer zij aan anderen om su, jè of njerak vragen, dan zal men hen dat vrijwel nooit weigeren. Kepu zijn arm, kunnen daarom heel moeilijk aan hun verplichtingen voldoen, terwijl anderen hen daarbij niet willen helpen, omdat kepu hen ook geen wederhulp bieden. De kepu leeft in een vicieuze cirkel, die hij zelf niet kan doorbreken. De kepu is bang, hij durft zijn leven niet riskeren in de strijd tegen de vijand, maar omdat hij de anderen niet helpt in de strijd, helpen zij omgekeerd hem niet, wanneer hij hulp nodig heeft. Zonder hulp kan hij echter, ook door hard te werken, niet meer dan slechts een minimale hoeveelheid voedsel produceren. Om bovengenoemde redenen is hij ook niet in staat om veel varkens te houden, zodat hij daarmee anderen niet kan helpen, noch (door de varkens te ruilen voor waardestenen) aan zijn eigen verplichtingen kan voldoen. De varkens moeten door de vrouwen verzorgd worden. Kepu hebben geen, of slechts één vrouw. In het geval hij geen vrouw heeft, kan hij geen varkens houden. Heeft hij één vrouw, dan zal zij veel in de tuinen moeten werken en natuurlijk gelijktijdig geen varkens kunnen hoeden. Varkens moet men bovenal beschermen tegen diefstal; ook daartoe is een kepu amper in staat.

Het ligt dus voor de hand, dat de jongeren ernaar streven om kain te worden. Dit ideaal is vrijwel alleen bereikbaar door actief deel te nemen

---

⁷⁰⁾ zie pag. 55.

aan de strijd tegen de vijand, door zich daarbij moedig te gedragen en risico's te nemen, door anderen in gevaarlijke situaties bij te staan. Het strijdperk is de plaats, waar men zich respect en aanzien verwerft, waar ongezochte vriendschap tot stand komt, waar gezamenlijk doorstane angst een band smeedt voor het leven en waar men tenslotte káin wordt door meerdere vijanden te doden.

De jonge krijgers willen hun dapperheid tonen, want dan zullen ook de meisjes hen respecteren en met hen willen trouwen. De mijmeringen van de jongeren zijn vastgelegd in vele liederen, waarvan er hier één volgt:

Jak ari uwo iluga
Jak ari kepu iluga
Hat holak Jiokhè, Kilubè, Jaigè
Sikè okut wolok wolok
Aroba lialhukè
Wim abi wolok wolok
Malè abi wolok wolok
Aroba lialukhè.

De strekking van dit lied is:

Opdat de meisjes (Jiokhè, Kilubè en Jaigè)
hem niet als 'kepu' zullen beschouwen,
rent hij voorwaarts;
met pijl en boog in de hand
voelt hij zich onkwetsbaar.
Pijlen schietend rent hij voorwaarts,
Pijlen schietend rent hij op de vijand af.
Hij voelt zich onkwetsbaar.

Het in dit lied beschreven gedrag wordt hunuk palik genoemd. Krijgers, die hunuk palik zijn, lopen door zonder zich te bekommeren om het feit, dat zij pijlen in hun lichaam hebben, speersteken krijgen of geslagen worden. Zij rennen door naar de vijand en steken er een dood. Men zegt, dat zij dit kunnen, omdat de mokat hun verstand (etaiken) al meegenomen hebben. Men beschouwt dit als daden van uitzonderlijke moed, maar geeft tegelijkertijd te kennen, dat deze krijgers door de mokat geholpen worden.

Zowel bij de Mulaik-Hisachè als bij de Wiligiman wist men enkele krijgers te noemen, die hunuk palik zijn. Bij de Wiligiman zijn het WILIL 11 en ALUA 80; bij de Mulaik-Hisachè de beide zoons van een oorlogsleider, de zoon van de ap logalek-leider en een Wamu-Hisachè

oorlogsleider, van wie men vertelt, dat hij eenmaal (bij een veldslag) doorliep tot aan de vijand en drie man doodde.

Afgezien van het feit, dat de jongemannen de gunst van de meisjes verwerven door betoonde dapperheid, is het ook zo, dat de leiders van de ap logalek deze krijgers gaarne helpen (als een vorm van beloning) bij het verwerven van een echtgenote. De leiders kunnen, zoals reeds bleek, een belangrijke invloed uitoefenen op de toewijzing van de beschikbare meisjes aan de potentiële huwelijkskandidaten en hebben voorts een belangrijke stem in het kapittel m.b.t. de vrouwen, die van andere confederaties naar hen toe vluchtten. Iemand, die veel vrouwen heeft, kan veel tuinen aanleggen, veel varkens houden en veel netten laten vervaardigen, en zich zo voldoende goederen verwerven om anderen te helpen en om aan zijn eigen verplichtingen te voldoen. Door anderen te helpen verwerft hij het recht op wederhulp.

Voor een kain is het niet moeilijk zijn rechten te handhaven. Van zijn kainschap gaat een preventieve werking uit. Steelt men zijn varken of zijn vrouw(en) dan weet de dief, dat hij zich niet alleen de vijandschap van de kain zelf, maar ook die van zijn vrienden en verwanten op de hals haalt. De kain leeft als het ware in een opwaarts gaande welvaarts-spiraal. In hoeverre hij de spiraal naar boven kan volgen, is afhankelijk van een aantal factoren, die bij de bespreking van het leiderschap naar voren zullen komen, zoals het lidmaatschap van een dominante lineage en het charisma.

Uitzonderingen op de regel worden toegeschreven aan bijzondere verschijnselen. In het voorgaande bleek dit t.a.v. de krijgers, die hunuk palik zijn, hun verstand zou door de mokat meegenomen zijn. Daarom zijn zij zonder vrees. Naas het begrip hunuk palik, ter verklaring van de uitzinnige moed van sommige krijgers, kennen de Mulaik-Hisachè nog een andere verklaring, i.c. het bezit van een abogoik, een witte bergkristal, waaromheen de eigenaar een klein vlechtwerk heeft aangebracht. Wie een abogoik bezit (en daarom 'abogoik' is), is zonder vrees voor de vijand en steeds zeer verlangend om een vijand te doden, bloeddorstig zou men kunnen zeggen.

In feite heb ik slechts één man gezien, Lio genaamd, een oorlogsleider van de Mulaik-Hisachè, die in het bezit was van een abogoik. Van enkele anderen werd (in overdrachtelijke zin) gezegd, dat zij 'abogoik' waren. Het voorwerp heb ik echter nooit gezien. Lio, een kain van de Wamu-lineage, nam deel aan alle oorlogen van de confederatie. Met de Siokossi vocht hij tegen de Wittaiia, met de Wallalooa tegen de Wili-giman, met de Ielai-Haluk tegen de Ielai-Hisachè, met zijn eigen ap logalek tegen de Wamu-Hisachè, de Mukoko en de Aso-Lokowal. In het grootste deel van de vallei, van de Siep-Aso en Aso-Lokowal in het zui-

den tot de Logomabel en de Wettipaloo in het noorden, kent men zijn naam. Hij heeft tientallen vijanden gedood bij overvallen en in veldslagen. Hij waagde zich vaak alleen in vijandelijk gebied en doodde ook dan vele vijanden. Zijn onvoorstelbare drang om te doden vindt men niet normaal en men schrijft haar toe aan de werking van de abogoik. Men erkent hem echter ook als een groot kain.

Een lid van de Mulaik-Hisachè stond bekend als een kepu, die niet gedood had, weinig aan de krijgsverrichtingen deelnam, of, wanneer dit wel het geval was, daarbij nooit enig risico wenste te lopen. Toch had hij verscheidene vrouwen getrouwd, bezat hij vele goede tuinen en veel varkens. Men zei, dat het deze kepu zo goed ging, omdat hij in het bezit was van een heagoik. Een heagoik werd beschreven als een blauwachtig doorschijnend voorwerpje (waarschijnlijk, evenals de abogoik, een bergkristal). De vrouwen vinden het soms bij het omwerken van de grond in de tuinen. De heagoik zou zichzelf in de grond ingraven met wat oude jokalstrengen en wat haar van vrouwen. De vrouw, die zoiets vindt, geeft het aan haar man, die daardoor veel geluk zal hebben. Met een man, die een heagoik heeft, zullen de vrouwen gaarne trouwen, ook al geldt hij overigens als kepu. Enige informanten beweerden, dat een man, die een heagoik heeft, daarmee een vrouw slechts behoeft aan te raken en zij zal hem begeren.

Mannen, die veel stelen, zijn eveneens kepu. Merkwaardig is, dat men tegen de lineage-genoten van mannen, die veel stelen, zegt: "Jullie mannen stelen teveel, jullie moeten je kanèkè eens reinigen." Men bedoelt daarmee, dat, als de mensen niet voldoende zorg besteden aan de geesten van de voorouders, zij een slecht karakter krijgen en anderen gaan bestelen. Voor goed begrip zij hier vermeld, dat er drie onderling verschillende vormen van diefstal zijn.

De eerste wordt eki abusak wanin genoemd, d.w.z. de hand, die het als vanzelf meeneemt, m.a.w. de dief kon er niets aan doen, zijn hand deed het, zonder dat hij het wilde. Deze vorm van diefstal betreft kleinere zaken, zoals veren, schelpjes, hoofdversierselen e.d.

De tweede vorm wordt eitjoko genoemd. Hiermee wordt bedoeld het opzettelijk wegnemen van andermans goed of varkens als compensatie voor geleden onrecht, b.v. het terugstelen van een varken, het wegnemen van een varken van een man, die overspel pleegde met iemands vrouw e.d.

De derde vorm, en om deze vorm gaat het hier, is het opzettelijk stelen zonder meer (uan). Meestal betreft het de diefstal van varkens. Deze vorm van diefstal wordt, wanneer hij vaak door dezelfde mensen wordt bedreven, met de dood bestraft. De bedreigde dieven nemen meestal de wijk naar de vijandelijke confederatie, al dan niet na een gewapend

conflict, waarbij soms doden vallen. Ook wanneer het zover niet komt, krijgen dergelijke mannen een slechte naam en worden kepu genoemd.

De kwalifikaties kain en kepu worden m.b.t. vrouwen veel minder gebruikt. Vrouwen nemen niet deel aan de oorlogsvoering en zijn slechts bij uitzondering in staat om hun moed te tonen. De term kain gebruikt men slechts bij hoge uitzondering voor vrouwen. Zij, die om een of andere (mij niet bekende) reden een belangrijke rol spelen in de ceremoniën van het wam kanèkè, worden kain genoemd.

Ook vrouwen 'tot wie de geesten duidelijk spreken' (hathalè) noemt men zo. Behoudens deze uitzonderingen gebruikt men de woorden in adjectieve betekenis om bepaalde daden van vrouwen goed, dan wel af te keuren. Een vrouw, die zich bij een tuinoverval met haar (hiperi)sege heftig tegen de vijand verweert, heeft een ebe-kain, d.w.z. het karakter van een kain. De andere vrouwen, die vluchten, worden daarentegen niet kepu genoemd. Men vindt het heel gewoon, dat vrouwen voor de vijand op de vlucht slaan.

De kepu onder de vrouwen zijn zij, die zich slecht gedragen. Men bedoelt dan vrouwen, die naar de vijand vluchten, vrouwen, die lui zijn en de tuinen niet goed onderhouden, vrouwen, die bij de wakun van naaste verwanten geen vingers laten amputeren⁷¹). Tot de kepu behoren ook de vrouwen, die zelf sexuele omgang zoeken met mannen. Zowel bij de Mulaik-Hisachè, als wel bij de Wiligiman waren dergelijke typen aanwezig. De diskwalifikatie van deze vrouwen wordt sterker beklemtoond door de vrouwen dan door de mannen. Algemeen echter keurt men dit gedrag af en vreest men de toorn van de geesten der voorvaderen.

Het leiderschap

Het leiderschap van de uma

In het algemeen berust de leiding van een uma niet bij één opasè, een (classificatoire) vader, maar bij een jongere man, die fysiek sterker is en zich enig aanzien heeft verworven. De mannen van andere lineages, die b.v. in de uma van de Wilil komen wonen, zijn ondergeschikt aan de uma-leider.

Wanneer leden van verschillende lineages in één uma blijvend samenwonen, zoals b.v. de Wilil en de Heinman, dan staan zij onderling in een aanverwantschapsverhouding, zoals b.v. ami-eak, aobak-aobak of

---

⁷¹) zie pag. 164.

opasè-aobak. Een ami heeft gezag over zijn eak; een VrBr over ZuMa en VrVa over DoMa. Deze gezagsverhoudingen zijn ontleend aan de verwantschapsverhouding, maar worden doorkruist door het principe, dat de leiding in handen is van een man van middelbare leeftijd, die geldt als de sterkste en moedigste.

In de uma, waar onderling niet verwante leden van verschillende lineages samenwonen, wordt het leiderschap uitgeoefend door de man met het grootste prestige. Zo'n man sticht dikwijls zelf een uma. Hij vraagt een aantal mannen om hem te helpen. Hij is de leider bij de werkzaamheden en als de uma gereed is, de leider van de uma. Andere mannen (van minder gezag) zullen hem gaarne helpen en bij hem gaan wonen, omdat zij dan samen een sterke en relatief zelfstandige groep vormen.

Het leiderschap op het niveau van de uma wordt dus bepaald door de fysieke kracht en de status, die bepaalde mannen zich in de strijd verworven hebben.

Het leiderschap van het dorp

Het dorp bestaat, zoals reeds werd beschreven ⁷²⁾, uit een aantal uma, die alle een aparte uitgang hebben en onderling gescheiden zijn door een dubbele omheining. De samenbundeling van de uma is zeer waarschijnlijk het gevolg van de angst voor overvallen. De weerbaarheid van een agglomeratie van uma is uiteraard groter dan die van afzonderlijke uma. De mannen van één dorp treden als eenheid op, als zij overvallen worden en stellen zich gezamenlijk teweer tegen de vijand. De meest vooraanstaande krijger(s) treedt (treden) alleen dan op als informeel leider.

In geval het dorp in hoofdzaak wordt bewoond door leden van één lineage, kan de leider van de lineage (cf infra) beschouwd worden als leider van het dorp. De leider ontleent zijn gezag dan aan het feit, dat hij leider van de lineage is. Dergelijke leiders treden niet alleen bij overvallen op de voorgrond, maar hebben ook de leiding bij de regeling van de sociale en economische aangelegenheden van de lineage.

Een uitzondering vormt de situatie in Abulapak, het dorp van de ap logalek-leider. Deze dominante persoonlijkheid heeft zoveel gezag, dat hij stellig ook gezien mag worden als leider van zijn dorp. Merkwaardig is, dat dit dorp maar één uitgang heeft, i.c. de uitgang van de uma van de leider, en alle andere uma uitkomen op de sili van deze ap logalek-leider.

---

⁷²⁾ cf pag. 27 e.v.

Het leiderschap van de lineage

In het voorgaande werd reeds aangestipt, dat het leiderschap in feite alleen funktioneert in de lineages. De leiders hebben gezag en geven leiding in alle belangrijke zaken, zowel die te maken hebben met oorlogvoering en politiek, als die liggen in het veld van het sociale en religieuze leven en, zij het in mindere mate, in het domein van de economie. De kleinere lineages verkrijgen via hun leider een eigen identiteit. De zeggenschap van leiders van de kleine lineages binnen de ap logalek wordt niet alleen bepaald door hun moed in de strijd en hun kundigheid om de wapens te gebruiken, maar ook door hun strategisch inzicht, intelligentie en gaven voor het politieke leiderschap. Ook naarmate het aantal leden van een lineage groter is, stijgt de belangrijkheid van de functie van het lineage-leiderschap. Het aantal krijgers, dat onvoorwaardelijk solidair is met hun leider (en dat zijn in eerste instantie zijn verwanten), is in deze cultuur, waarin de oorlogvoering een belangrijke plaats inneemt, van groot gewicht. De leiders van de grote lineages zijn daarom in het algemeen ook leiders van de ap logalek.

Het leiderschap van de ap logalek

Bij het onderzoek naar het leiderschap van een ap logalek stuit men niet zelden op de namen van twee leiders van twee der numeriek talrijkste lineages van een ap logalek. De oorzaak daarvan is, dat de kern⁷³⁾ van een ap logalek dikwijls bestaat uit leden van twee grotere dominante lineages, die vanwege frekwente huwelijken, onderling sterk verbonden zijn. Reeds werd opgemerkt⁷⁴⁾, dat de naam van een ap logalek is samengesteld uit de ukul-namen van de beide dominante lineages van verschillende moieties. Bij de Wiligiman zou men mogen verwachten, dat het leiderschap wordt uitgeoefend door één leider van een dominante Wita-lineage en één van een dominante Waia-lineage. De dominante Wita-lineage is de Wilil major-lineage. De Waia-component, die in de naam voorkomt, de Heinman, is echter geen dominante lineage meer. De groep telt thans slechts zes volwassen mannelijke leden. Op grond van de van oudsher bestaande huwelijksrelaties mag aangenomen worden, dat de Heinman eertijds talrijk genoeg geweest zijn en voldoende dominant om als goede Waia-partner van de Wilil te kunnen optreden.

De positie van Waia-partner van de Wilil wordt niet meer ingenomen

---

⁷³⁾ cf pag. 25.

⁷⁴⁾ *ibid.*

door één, maar door een aantal kleine Waia-lineages. De Waia-leider van de Wiligiman is afkomstig uit de kleine Haluk-lineage.

De Haluk nemen een aparte positie in. Alhoewel er tussen de Haluk en de Wilil huwelijksrelaties bestaan, kan men hen om die reden niet beschouwen als de Waia-component van de patrilineage-combinatie. De Wilil hebben immers huwelijksrelaties met alle andere Waia-lineages van de ap logalek. Sociaal-economisch nemen de Haluk een betrekkelijk zelfstandige positie in. Zij wonen in hoofdzaak in het dorp Abulapak en bewerkten tot voor kort tezamen een eigen tuincomplex (Simokama). De lineage telt ter plaatse slechts een zestal leden. Toch is één van hen, Wereklowè, de ap logalek-leider van de Wiligiman en veruit de belangrijkste man.

De leiders van de Wiligiman

Bij de Wiligiman treden drie leidende figuren sterk op de voorgrond; twee van hen zijn leden van de Wilil major-lineage, de derde is de leider van de Haluk minor-lineage.

Eertijds was de nu reeds bejaarde Asuk (WILIL 53) de leider van de Wilil. Hij is nog steeds een man van groot aanzien. Zijn prestige berust voornamelijk op zijn bijzondere prestaties bij de oorlogvoering. Sommige informanten zeggen, dat hij 7 vijanden doodde. Anderen beweren, dat hij als jong krijger op alle fronten in het Kurëlugebied vocht en minstens 40 vijanden gedood heeft. Sinds enkele jaren treedt hij weinig meer op de voorgrond. Hij droeg zijn leiderschap over aan Wali (WILIL 1), een nog jonge, niet bijzonder moedige, maar wel intelligente krijger. Bij alle belangrijke politieke en militaire conferenties zit Asuk nog naast Wali om het gezag van de Wilil te representeren. De activiteiten van de huidige Wilil-leider beperken zich tot de interne sociaal-economische verhoudingen en de riten. Hij is de leider van het Wulumo-tuincomplex, representeert de Wilil bij het dodenritueel, bemiddelt bij interne (ap logalek) geschillen en leidt de religieuze plechtigheden van zijn major-lineage, waarbij echter alle Wiligiman aanwezig zijn.

Het feit, dat Wereklowè, ondanks zijn lidmaatschap van de kleine Haluk-lineage, toch een groot leider werd, is in hoofdzaak te verklaren uit een historische gebeurtenis. Wereklowè was de man, die in vroeger tijd de actie leidde, waarbij de Siep-Elortak uit de confederatie met de Wiligiman en Kossi-Alua gestoten werden. De drie genoemde ap logalek vormden destijds samen één confederatie (c.q. ap logalek-groepering) en leefden in traditionele vijandschap met Kurëlu. De Siep-Elortak waren dominant en terroriseerden (diefstal van varkens, geschillen over vrouwen etc.) de twee andere ap logalek. Wereklowè sloot in het ge-

heim een overeenkomst met Kurëlu, om met behulp van de Logomabel, de Siep-Elortak uit hun gebied te verdrijven en de Wiligiman en Kossi-Alua op te nemen in de confederatie van de Logomabel⁷⁵). De hoogst riskante actie verliep goed en bezorgde Wereklowè groot gezag. Daar volgens de Dani geen enkele onderneming kan slagen zonder hulp van de *mokat*, moet een man, die een zo grote onderneming met succes leidt, over bijzondere relaties met de geesten der voorouders beschikken. Deze koppeling van politiek en militair succes aan de religieuze voorstellingen, geeft aan het leiderschap een charisma, waardoor een groot leider zich kan ontwikkelen en handhaven, los van het feit, of hij zich gesteund weet door een grote lineage.

Gewoonlijk echter is de grote leider van een ap logalek lid van één der dominante patrilineages van de combinatie. Vrijwel alle vaders van de huidige ap logalek-leiders waren zeer vooraanstaande mannen en lid van een dominante lineage. De zoons van deze mannen volgden hun vader op. Als jonge krijgers moeten zij eerst wel blijk geven van grote dapperheid en er zorg voor dragen vele vijanden te doden. Op latere leeftijd, als de zoon voldoende gezag heeft verworven, draagt zijn vader de taak aan hem over. Daar vader en zoon veelal behoren tot één der dominante lineages en dus kunnen rekenen op de onvoorwaardelijke steun van de lineage-genoten, verloopt de opvolging geruisloos. Uit de ontwikkelingsgang van het leiderschap van Wereklowè blijkt echter, dat afkomst en lidmaatschap van een dominante lineage niet altijd van doorslaggevende betekenis zijn.

Oorlogsleiders (aik mali) en ceremoniële leiders (kain umamëkè) van de ap logalek

Onderscheid wordt gemaakt tussen twee typen leiders. De *kain umamëkè* zijn de leiders, die niet (meer) meegaan in de oorlog, maar die in het politieke en religieuze leven een grote rol spelen. Vanwege het feit, dat zij thuis in de *uma* blijven, noemt men hen *kain umamëkè*. De *kain tikmanmëkè* is de *kain*, die het 'buitenwerk' doet (*tikman* = buiten), d.w.z. die mee ten strijde trekt en zich actief met de oorlogvoering en oorlogsvoorbereiding bezig houdt. Hij wordt daarom ook wel *kain weemawok ikirekmëkè* genoemd, dat betekent: de *kain* die ten strijde trekt.

Men zegt, dat dit onderscheid gemaakt wordt, als er twee *kain* zijn in één *ukul*. Anderen beweren, dat het onderscheid ontstaat als een vorm van werkverdeling tussen *Wita* en *Waia*: als *Wita* de oorlogsleider

⁷⁵) cf pag. 68 e.v.

levert, dan is de Waia-kain de leider van het ceremoniële werk thuis. Het onderscheid in beide typen ontstaat waarschijnlijk in de praktijk uit twee gegevens.

Het eerste is, dat twee lokale lineages, zoals reeds eerder werd uiteengezet, samenwerken in één combinatie. Uit elk van de lineages treedt één man als leider naar voren. De combinatie heeft dan in principe twee leiders. De combinatie vormt de kern van de leden van de ap logalek, d.w.z. ook de ap logalek heeft twee leiders. Het is hoogst onpraktisch om twee gelijkwaardige leiders te hebben op één post, nl. de post van leider van de ap logalek.

De oplossing van het dualisme in een werkverdeling ligt in die situatie voor de hand. De selectie voltrekt zich in de praktijk. De oneindige reeks van gevechten en overvallen geeft aan ieder en ook aan betrokkenen volop de gelegenheid om tot een besluit te komen over de vraag, wie de oorlogsleider zal moeten zijn. Deze laatste is bijna altijd de belangrijkste van de twee. De kain umamèkè is op dit (ap logalek) niveau dikwijls een man met duidelijk minder capaciteiten. De oorlogsleider is, behalve leider van de krijgersgroep, ook de man, die de besprekingen voert met leiders van andere ap logalek en plannen met hen maakt voor oorlogen en overvallen. Het is daarom niet verwonderlijk, dat de oorlogsleider een veel grotere bekendheid geniet dan zijn tegenhanger, de 'kain die thuisblijft'.

Maar ook oorlogsleiders worden oud. Dat is het tweede gegeven. Zij dragen hun taak over aan jongere oorlogsleiders en vervullen nog lange tijd een adviserende en dikwijls ook rituele taak. Zij begeven zich niet meer naar het strijdperk, blijven thuis en worden zodoende kain umamèkè. De overgang van de positie van oorlogsleider naar die van kain umamèkè op oudere leeftijd is weliswaar geen regel, maar is nochtans een veel voorkomende gang van zaken. Oorlogsleiders, die vroegtijdig hun verstandelijke vermogens verliezen of de capaciteiten niet hebben om op gevorderde leeftijd nog actief te zijn, treden terug en dragen hun taak (zonder enig ceremonieel) geheel over aan jongeren. De positie van de kain umamèkè als tegenhanger van de oorlogsleider in ap logalek-verband kan echter beduidend verschillen van die der kain umamèkè als ex-oorlogsleider. Afhankelijk van verschillen in persoonlijkheid, bekwaamheid, intelligentie en moed, ontstaan allerlei gradaties van leiderschap, die tenslotte in de praktijk worden gewaardeerd als verschillen in charisma. Daar de ex-oorlogsleider veel meer in de gelegenheid geweest is zijn gaven te tonen, is niet alleen zijn reputatie groter, maar ook zijn charisma, d.w.z. zijn vermogen om de geesten der voorvaders bij de menselijke ondernemingen te betrekken.

De kain umamèkè, die niet voortkomt uit de rangen van de oorlogs-

leiders, is na de oorlogsleider zeker de belangrijkste man. Intern, binnen de ap logalek, voert hij de riten (o.a. wam kanèkè) uit, die het algemeen welzijn van de lineage beogen ⁷⁶⁾ en daar de lineage dominant is, is het welzijn van deze groep nauw gelieerd aan dat van de ap logalek. Voor de buitenwereld (buiten de ap logalek) is hij een man van veel minder betekenis en dikwijls weinig bekend.

De oorlogsleider of de ex-oorlogsleider in de functie van kain umamèkè kan genoemde riten ook uitvoeren voor zijn eigen lineage en daarbij ook de andere lineages van zijn ap logalek betrekken. Hij speelt bovendien een rol in het ritueel (weem kanèkè), dat tot doel heeft de geesten van de gesneuvelde krijgers bij de strijd tegen de vijand te betrekken. Hij onderhoudt de relaties met de andere ap logalek en is daarom een figuur van veel meer dan lokale betekenis.

De (ex)oorlogsleiders zijn wesa. Wesa is het woord, waarmee alle mensen, geesten of dingen worden aangeduid, die het sakrale representeren of daarmee in nauwe relatie staan. Het wezen van de relatie tussen oorlogsleiders en het heilige komt het duidelijkst tot uitdrukking in het uitzonderlijke geval van de oorlogsleider Wilimagèn. Tot aan zijn dood was hij de grote oorlogsleider van de confederatie der Kossi-Loga in het noordwesten van de vallei. Nù nog, jaren na zijn dood, wordt er in de gehele vallei over deze legendarische figuur gesproken. Na zijn dood werd zijn lichaam niet (als gebruikelijk) verbrand, maar gemummificeerd ⁷⁷⁾ en bijgezet in de kakok bij de kanèkè, de heilige stenen.

Een belangrijke indicatie van het wesa-zijn der oorlogsleiders is ook, dat zij niet gedood mogen worden. Worden zij toch gedood, dan heeft dit een algehele desintegratie (hugul) van de ap logalek-groepering tot gevolg. Men doodt dan alle varkens van iedereen, die tot de betreffende groepering behoort. Wie zich hiertegen verzet, wordt gedood. Er heerst een algemene promiscuïteit. De vrouwen, die weigeren, worden gedood. De hugul duurt vanaf het ogenblik, dat de oorlogsleider gedood is, tot de volgende dag de zon weer opkomt. De ap logalek of ap logalek-groepering van de gedode leider voelt zich tijdelijk niet meer in staat om zich tegen de vijand te verdedigen.

Voorbeelden van de hugul zijn schaars. Men kon mij slechts één geval noemen. Het speelde zich ruim 10 jaar geleden af in de midden-vallei. De Inaierèk ⁷⁸⁾ vormden toen één confederatie met de Siokossi, de

---

⁷⁶⁾ zie beschrijving van het wam kanèkè pag. 102 e.v.

⁷⁷⁾ De ingewanden e.d. werden verwijderd via de navel; het lichaamsvocht werd weggenomen door met benen naaldjes gaatjes in de huid te prikken, waarna men het lichaam liet drogen.

⁷⁸⁾ ook Haluk-Walilo genoemd.

Mulaik-Hisachè en de Mukoko (Wuka-Hupi). De traditionele vijanden waren de Wittaiia, die gezamenlijk met de Huwikiak opereerden. De Mukoko organiseerden een overval op de Wittaiia-tuinen aan de mond van de Aikè-rivier, in samenwerking met krijersgroepen van de overige ap logalek van die confederatie. Een Huwikiak-oorlogsleider (Tituhèlè) legde zich in hinderlaag. De Wuka-Hupi c.s. liepen in de hinderlaag. Acht Mukoko werden gedood, o.a. de oorlogsleider. De Huwikiak wierpen het lijk in de rivier. Na enkele dagen werd het benedenstrooms door de Mukoko uit het water gehaald. Men herkende de dode aan de speersteek in zijn linkeroog. Na de dood van de oorlogsleider vluchtten de overige ap logalek in paniek, nagezet door de Wittaiia en Huwikiak tot aan de grens van hun woongebied. De hugul vond vooral plaats bij de Wuka-Hupi en in mindere mate bij de overige ap logalek.

Een laatste indicatie van de sakrale betekenis van de ex-oorlogsleider is, dat hij gedurende de strijd de oorlogskanèkè 'scherp' moet stellen, d.w.z. de scherpe kant van de steen ⁷⁹⁾ (job metek) naar het strijdperk moet richten. Hij kan dit thuis doen of de job metek daartoe een eindweegs in de richting van het strijdtoneel brengen. Met enkele andere oude mannen (wesagun) zit hij bij een klein vuurtje en concentreert zich op (en bewerkt daardoor) de deelname van de mokat aan de strijd. Gedurende de strijd mogen de oude mannen niet (luid) spreken of roken.

Het leiderschap van de ap logalek-groepering (agot logalek)

Het leiderschap van de oorlog

De Wiligiman treden in belangrijke politieke en militaire aangelegenheden niet zelfstandig op, maar — zoals bij de bespreking van de confederatie bleek — in vereniging met één of meerdere naburige ap logalek. Elke ap logalek heeft tenminste één oorlogsleider, die op de voorgrond treedt bij de gezamenlijke akties. Hij heeft de leiding, alleen in die akties, die door hem georganiseerd worden. De leiding is dus niet steeds in handen van één en dezelfde man, maar verschilt van aktie tot aktie. Het recht om een bepaalde aktie te leiden wordt genoemd: weem eki hakèkè. De verzameling krijers van meerdere ap logalek, die aan één aktie deelneemt, wordt naar de leider genoemd. Als Wereklowè een overval organiseert, dan spreekt men van de Wereklowè-agot-logalek. Hetzelfde geldt voor de andere oorlogsleiders van de andere ap logalek.

⁷⁹⁾ zie pag. 124.

De ap logalek-groepering, waarvan de Wiligiman deel uitmaken, wordt genoemd:

de Wereklowè agot logalek,
 of de Nasin agot logalek,
 of de Jagonagai agot logalek,
 of de Nilik agot logalek, al naar gelang de aktie in handen is van de oorlogsleiders van de Wiligiman, de Alua-Marian, de Kossi-Alua of de Wallaloo.

Deze vier ap logalek werken vaak samen. Elk van hen kan hulp vragen voor bepaalde krijgsondernemingen bij iedere andere naburige ap logalek. Vraagt een bepaalde oorlogsleider om bijstand aan een andere oorlogsleider, dan moet hij er wel op rekenen, dat te gelegener tijd ook wederhulp verwacht wordt. Uit de wederkerigheid ontstaat gemakkelijk een vaste samenwerking, zowel tussen de leiders als tussen de krijgers.

Als Nasin de oorlog organiseert, dan vraagt hij Wereklowè en Jagonagai om hem te volgen (men noemt dit: weem jokko ikirek, letterlijk: om bijstand vragen om een bepaalde oorlog te voeren). Wereklowè vraagt, behalve aan bovengenoemden, ook wel bijstand aan Maitmo, de oorlogsleider van de Wiligiman van de overzijde der Elokhëra. Maitmo vraagt hulp aan Wereklowè, maar ook aan Amilek van een Kossi-Alua ap logalek, of aan Jamènè, de leider van de Wettipaloo.

Lijst (onvolledig) van oorlogsleiders en kain umamèkè in de confederatie van de Logomabel:

ap logalek:	aik mali:	kain umamèkè:
Wiligiman	Wereklowè	Wali (jong) Asuk (oud)
Kossi-Alua I	Jagonagai (oud) Husuk (jong)	?
Kossi-Alua II	Amilek	?
Wiligiman v. d. overz.d. Elokhëra	Maitmo Aikarè	Okahearik Alum
Wallaloo	Nilik Milika	Joli
Logomabel	Kurèlu	? (kain gedood)
Alua-Marian	Nasin	Paroba
Labimabel	Tuapèkollo	Ilagawek
Wettipaloo	Jamènè	Majuken
Wantiek-Walula	Heagoi	Huluk

Een indicatie van de relatieve sterkte van enkele ap logalek wordt gegeven in het aantal dorpen, dat tot één ap logalek gerekend wordt. Dit

getal is niet steeds geheel betrouwbaar, daar kleine (fiktieve) ap logalek soms wel, en andere keren niet, tot de grotere ap logalek gerekend worden en de lijst niet voldoende gecontroleerd kon worden.

Gemiddeld kan een dorp gesteld worden op een sterkte van 11 krijgers (oud en jong).

ap logalek	dorpen:	aantal krijgers
Logomabel	18	198
Kossi-Alua	11	121
Wiligiman	6 (+ 3 bergdorpen)	85
Wiligiman v. d. overzijde Elokhera	9	99
Wallaloo	4	36
Alua-Marian	5	45
Wettipaloo etc.	?	?

De leider van de confederatie

Historisch verloop van het leiderschap van Kurëlu

De confederatie kwam reeds ter sprake als een bundeling van ap logalek-groeperingen. De confederatielider Kurëlu begon als leider van de Mabel-major-lineage, die uit enkele honderden leden bestaat. De dominante Mabel vormen een patrilineage-combinatie met de Logo-lineage, die eveneens vele leden telt. Kurëlu was lange tijd de grote oorlogsleider van deze ap logalek. In het gebied van de Logomabel woonden een aantal andere kleine ap logalek, die tezamen met de Logomabel één ap logalek-groepering vormden. Daarnaast behoorde tenminste één zelfstandige ap logalek-groepering, de Wettipaloo c.s., tot de confederatie. De Logomabel waren ook t.o.v. deze laatste ap logalek-groepering numeriek de meerdere. In die situatie werd Kurëlu onbetwist leider van de confederatie.

Ongeveer 15 jaar geleden vond een coup d'état plaats in samenwerking met Wereklowè en werd de confederatie aanzienlijk vergroot. De gebeurtenis zelf verschafte ook Kurëlu veel aanzien. Doordat de beide ap logalek, de Kossi-Alua en de Wiligiman, in feite bescherming zochten bij Kurëlu en deze bereid was hen te helpen, kwamen zij in een enigszins afhankelijke positie te staan en erkenden Kurëlu als leider van de confederatie. Naarmate de nieuwe ap logalek meer geïntegreerd werden in de confederatie en goede verhoudingen ontstonden met de naburige ap logalek, versterkten zij hun positie wederzijds en t.o.v. de Logomabel. Alhoewel de (nieuwe) Kossi-Alua en Wiligiman ap logalek zich in ver-

eniging met de Kossi-Alua (Amilek), de Wettipaloo (Jamènè) en Wili-giman (Maitmo), die reeds lang tot de confederatie van Kurëlu behoorden, niet nadrukkelijk stelden tegenover de Logomabel, is toch het samenwerkingsverband tussen de ap logalek van de oude confederatie verloren gegaan. Jamènè, Maitmo en Amilek vragen Wereklowè en Jagonagai dikwijls om aan hun oorlog deel te nemen en vormen in vereniging met deze oorlogsleiders een aan de Logomabel gelijkwaardige krijgsmacht.

De situatie is voor Kurëlu in zoverre veranderd, dat hij, i.p.v. een dominante positie in te nemen t.o.v. zijn naburige ap logalek-groeperingen, nu met een meer gelijkwaardige positie genoegen moet nemen. Een misschien zwaarder wegende faktor is, dat de zoons van Kurëlu, die hem zouden moeten opvolgen, in de oorlog gedood zijn. Andere mannen met grote oorlogsreputatie en leidersgaven zijn niet aanwezig. Kurëlu is een oude man geworden. Binnen zijn ap logalek is zijn gezag onbetwist, maar daarbuiten is het duidelijk aan het tanen. De leiders van de andere ap logalek erkennen zijn gezag, voor zover het op de traditie berust. Het recht van Kurëlu om b.v. het grote varkensfeest te beginnen en te leiden, wordt niet betwist. Het is door de nopu zo ingesteld. Gaat het echter om nieuwe initiatieven, dan spreekt men met hem op voet van gelijkheid. Eertijds had hij de macht om zijn wil te doen prevaleren.

De schets van het historisch verloop van het leiderschap van Kurëlu is typerend voor de aard van het leiderschap van een confederatie in het algemeen.

De confederatieleiders zijn de leiders van de machtigste (d.w.z. numeriek talrijkste) ap logalek van de in een confederatie samenwerkende groeperingen. De praktische zeggenschap van een confederatieleider kan variëren van een uitoefening van traditionele functies, zoals het uitroepen van het varkensfeest, het ontvangen van de ap warek der gedode vijanden, het schadeloos stellen van de familie van gesneuvelde krijgers etc. tot een dominante positie bij de beslissing over belangrijke politieke en militaire aangelegenheden.

De verschillende ap logalek-leiders houden zich buiten elkaars interne (ap logalek) aangelegenheden. Dit geldt ook voor de confederatieleiders. Zij hebben alle zeggenschap in de interne aangelegenheden van hun ap logalek maar bemoeien zich niet rechtstreeks met de interne zaken van andere ap logalek. Bij geschillen tussen de ap logalek van één confederatie kunnen zij bemiddelend optreden, maar niet zelden regelen de leiders van twistende ap logalek hun eigen zaken.

Een uitzondering vormt de positie van Ukumhearik, de leider van de

in het zuiden van de vallei wonende Aso-Lokowal-confederatie. De macht van deze kain strekt zich — naar de beschrijving van Bromley⁸⁰⁾ — bepaald verder uit dan die van andere confederatieleiders en betreft ook de interne aangelegenheden van de andere ap logalek.

Opvallend is, dat sommige confederatie-leiders hun gezag behouden tot hun dood. Harareak b.v., de confederatie-leider van de Wettipaloo aan de overzijde van de Baliem, is een oud man. Verstijfd van de reumatiek kan hij niet meer dan 100 meter lopen. Hij is zeer hulpbehoevend. Eén van zijn vrouwen moet hem voortdurend bijstaan. Desondanks is hij nog altijd de grote leider van de confederatie.

Ook Tuguliek van de Huwikiak is oud en sinds een paar jaar erg ziekelijk. Hij treedt niet terug voor een jongere.

Wel is er in sommige gevallen reeds gedurende het leven van een oude confederatie-leider een tweede belangrijke leider aanwezig, die geacht wordt hem na zijn dood op te volgen.

De reden, waarom de confederatieleiders hun gezag niet overdragen, ligt waarschijnlijk in het feit, dat hun gezag en leiderschap berust op een sakraal fundament. De confederatieleider beschikt, zoals reeds werd opgemerkt, over een bijzonder charisma. Dat wil zeggen, hij beschikt over een groot vermogen om de geesten der voorvaderen bij het werk der mensen te betrekken. Het charisma van de leider is echter aan zijn persoon gebonden en kan daarom niet worden overgedragen.

De tugirè

De tugirè is de leider, die het recht heeft op de ap warek, de sakrale krijgstrofeën, die op de vijand zijn buitgemaakt. In de confederatie van de Logomabel zijn tenminste drie tugirè: Kurèlu, Nasin en Nilik. Ieder van hen krijgt de ap warek, die buit gemaakt zijn in een bepaald deel⁸¹⁾ van het grensgebied:

Kurèlu van het grensgebied van de Sokolik tot de Wiligiman,

Nasin van de Jalebaga e.o.,

Nilik van de Ialowak e.o.

Ook aan de zijde van de Wittaiia zijn tugirè. Eén van hen is Senasuwak, een oude oorlogsleider van de Wittaiia, die aan de Baliemrivier wonen. Hij krijgt de ap warek, die buitgemaakt zijn in het grensgebied van de Warabaga tot de Wiligima. Een andere tugirè is Watlè. Het is mij niet bekend, van welk gebied hij de ap warek ontvangt.

⁸⁰⁾ M. Bromley, A preliminary report on law among the Grand Valley Dani of Netherlands New Guinea (Nieuw-Guinea Studiën IV, 1960), Passim.

⁸¹⁾ cf kaart 4, pag. 66.

Men drukt zich zo uit: aim werek tugirè Kurèlu etc., d.w.z.: het recht op de oorlog (daar) heeft Kurèlu etc. De zuidgrens werd, voordat de Wiligiman en Kossi-Alua in de confederatie met de Logomabel werden opgenomen, door Kurèlu verdedigd en hij kreeg de ap warek van dit gebied. Na de opname van de twee ap logalek in de confederatie bleef dit recht gehandhaafd. De nopu heeft het zo ingesteld. De ap warek worden door de krijgers meegenomen en via hun oorlogsleiders verstuurd naar de betreffende tugirè. Deze laatste houdt nauwkeurig 'aan-tekening' van de binnenkomende ap warek d.m.v. een systeem van bundels stokjes en touwtjes, waarin knopen gelegd worden.

Uit de reeds genoemde namen van de tugirè blijkt, dat zij behoren tot de categorie van de belangrijkste leiders van de confederatie. Uit hoofde echter van hun taak als tugirè hebben zij geen bemoeïing met de feitelijke krijgsverrichtingen aan 'hun' deel van het grensgebied. Zij bewaren de ap warek en hebben de plicht om o.m. bij het grote varkensfeest de nabestaanden van de in hun gebied gesneuvelde krijgers schadeloos te stellen en hen die doodden met een gift van varkensvlees te honoreren.

HOOFDSTUK VI

DE RELIGIEUZE VOORSTELLINGEN EN HANDELINGEN

Definitie

Onder religie wordt in navolging van Van Baal⁸²⁾ verstaan "alle voorstellingen, die betrekking hebben op een niet empirisch bepaalbare werkelijkheid en alle handelingen, welke de aanwezigheid van zulke voorstellingen impliceren".

Met betrekking tot deze definitie kan gezegd worden, dat al die verschijnselen, die men gewoonlijk onder het begrip magie samenbrengt, gerekend worden tot het domein der religie. In feite zullen "al die handelingen en spreuken, gericht op de bevordering van een bepaald oogmerk door gebruikmaking van een andere werkelijkheid dan de empirisch bepaalbare"⁸³⁾ in dit werk niet onderscheiden worden van de andere religieuze voorstellingen.

In de religie der Wiligiman staat het geloof in de geesten der overledenen centraal. Deze geesten zijn, althans voor ons, een 'niet empirisch bepaalbare werkelijkheid'. De handelingen, die de aanwezigheid van deze voorstelling impliceren, kunnen onderscheiden worden in twee categorieën, i.c. de meer collectieve en de meer individuele handelingen. Tot de eerste categorie kunnen o.a. gerekend worden de ritën van het wam-kanèkè, het weem-kanèkè en de mauwè; tot de tweede categorie de veelal individueel gehanteerde middelen tot afweer van vijandige of kwaadaardige geesten.

Alhoewel beide categorieën berusten op soortgelijke voorstellingen, is er toch sprake van een verschil in de houding van de Wiligiman in beide gevallen. Bij de rite van de eerste categorie is bepaald sprake van een meer eerbiedige houding; deze religieuze verschijnselen zijn als het ware meer sacraal dan die van de tweede categorie.

Bij de ritën, die door één of door enkele personen worden uitgevoerd, is men iets minder ootmoedig en worden de kwaadwillige of vijandige geesten dwingend toegesproken, soms vermaand of zelfs bevolen.

⁸²⁾ Dr J. van Baal, De magie als godsdienstig verschijnsel, pag. 4-5.

⁸³⁾ Dr J. van Baal, o.c. pag. 3.

In beide gevallen gaat het echter — zoals gezegd — om soortgelijke voorstellingen.

De heilige stenen (kanèkè) ⁸⁴⁾

De eigenaren

De kanèkè zijn gezamenlijk bezit (irhen waganha) van de leden van één zelfstandige lineage of lokale clan. Bij de behandeling van het begrip 'zelfstandige lineage' ⁸⁵⁾ werd het gezamenlijk bezit hiervan o.a. als criterium voor de vaststelling van dit begrip genomen. De minor-lineages — zo werd opgemerkt — zijn patrilineale, bloedverwantschappelijke groepen, die hun onderlinge verwantschap kunnen traceren op een nog met name bekende gemeenschappelijke voorouder. De major-lineage werd gedefinieerd als de groep van leden van één ukul, die onderling een bewustzijn van patrilineale verwantschap hebben en merendeels bijeenwonen in een bepaald gebied. Wat de Wilil betreft bleek reeds, dat deze major-lineage uiteenvalt in 8 minor-lineages, maar ook, dat de leden van deze lineages onderling een sterk bewustzijn van verwantschap tonen.

De Wilil bewaren hun heilige stenen gezamenlijk op één plaats: het Wilil-mannenhuys van uma 5 te Asuklogoop. De kanèkè bevinden zich achter in de honai in een vaste kast (kakok).

Ook de kleine relatief zelfstandige lineages bewaren hun kanèkè in verschillende uma van de Wiligiman-dorpen ⁸⁶⁾. Enkele Walilomannen van lineage 8 beweren, dat de Waliló één kanèkè bij de Wilil hebben ondergebracht, vanwege de samenwerking tussen de beide lineages. Door WILIL 1 werd dit ontkend. De concentratie van de kanèkè op één plaats betekent niet, dat de differentiatie naar inapu verloren is gegaan. Iedere Wilil-man weet, welke van de in de kakok geplaatste heilige stenen aan zijn voorvaders toebehoorden.

De Wiligiman merken zelf op: de Wita hebben hun kanèkè gezamenlijk op één plaats, de Waia hebben de heilige stenen verspreid over de mannenhuizen van de verschillende inapu. Deze uitspraak is niet juist. Men gaat ervan uit, dat de Wilil de enige Wita zijn; de Walilo zijn echter ook Wita (één lineage halfom, één lineage geheel Wita) en bewaren hun kanèkè afzonderlijk.

WILIL 1 vertelde bovendien, dat vroeger ook de kanèkè van de Hein-

⁸⁴⁾ De heilige stenen worden ook wel sukan of harekken genoemd.

⁸⁵⁾ zie pag. 26.

⁸⁶⁾ ibid.

man in de kakok van de Wilil bewaard werden. Hij had de Heinman echter gevraagd om de stenen in hun eigen uma te bewaren. Zijn kinderen werden steeds ziek en de varkens wilden niet groeien als gevolg van het feit, dat de Waia-kanèkè en de Wita-kanèkè gezamenlijk waren opgeborgen.

De vrouwen en meisjes zijn mede-eigenaressen van de kanèkè. Zij mogen bij de ceremoniën niet aanwezig zijn, maar toch wordt gezegd, dat ook een vrouw 'bij haar kanèkè moet blijven'. Men bedoelt daarmee, dat zij in elk geval in het gebied van de confederatie moet blijven en het contact met haar broers moet bewaren. Het zal haar slecht vergaan, als zij de bescherming en de steun van de geesten der voorouders moet ontberen. Het grote aantal vrouwen, dat van de ene confederatie naar de andere vlucht, met achterlating van de kanèkè, doet vermoeden, dat de vrouwen hier iets minder bezorgd om zijn. Opgemerkt werd wel, dat een klein aantal van de door de lineage uitgehuwelijkte vrouwen, die elders in het confederatiegebied wonen, bij gelegenheid van het wam kanèkè naar hun uma terugkeerden en op afstand vanuit een lèsè of ebe-ai de ceremoniën volgden.

Bij de ceremoniën van de Haluk, die nog ter sprake zullen komen ⁸⁷⁾, was een Haluk-lineage-genote aanwezig. Zij werd met bijzondere distinctie behandeld. Voor alle andere vrouwen is het verboden om op de sili rond te lopen gedurende de ceremoniën. Hun aanwezigheid in de om de sili liggende ebe-ai en lèsè wordt getolereerd.

Aard en vorm

De kanèkè van de Wilil bestaan uit 8 stenen en één (varkens?)bot, waarop een schelp gebonden is.

Zeven van de stenen zijn 40 tot 60 cm lang, 10-15 cm breed en ong. 1 cm dik en ovaal van vorm. Bij de Wiligiman zijn de kanèkè omwonden met één vezel van een taaië grassoort (jagat). De achtste steen is veel kleiner dan de andere en ongeveer 12 cm lang, 5-6 cm breed en ong. $\frac{3}{4}$ cm dik. Ook deze steen is omwonden met jagat. Voorts waren bij deze bundels van de kanèkè nog een kleine stenen bijl en een aantal varkensslagtanden verpakt. Het bot met de daarop gebonden schelp (njeraken) was eveneens omwonden met jagat.

De lineage-leider Wali vertelde, dat hij dit bot bij zijn schuilhut in de bergen gevonden had. Bij een jachtpartij overnachtte hij in het woud met enkele vrienden. De volgende ochtend had hij het bot gevonden. Hij was zeer verbaasd geweest, daar het bot daar daags tevoren niet

⁸⁷⁾ zie pag. 103-4.

was. Teruggekeerd in zijn dorp vertelde hij deze gebeurtenis aan Asuk, die toen nog de leider van de Wilil was. Asuk concludeerde, dat het bot daar door de mokat neergelegd moest zijn en als een kanèkè beschouwd moest worden. WILIL 1 haalde het bot op. Het werd toegevoegd aan de heilige stenen. Later werd de schelp erop gebonden.

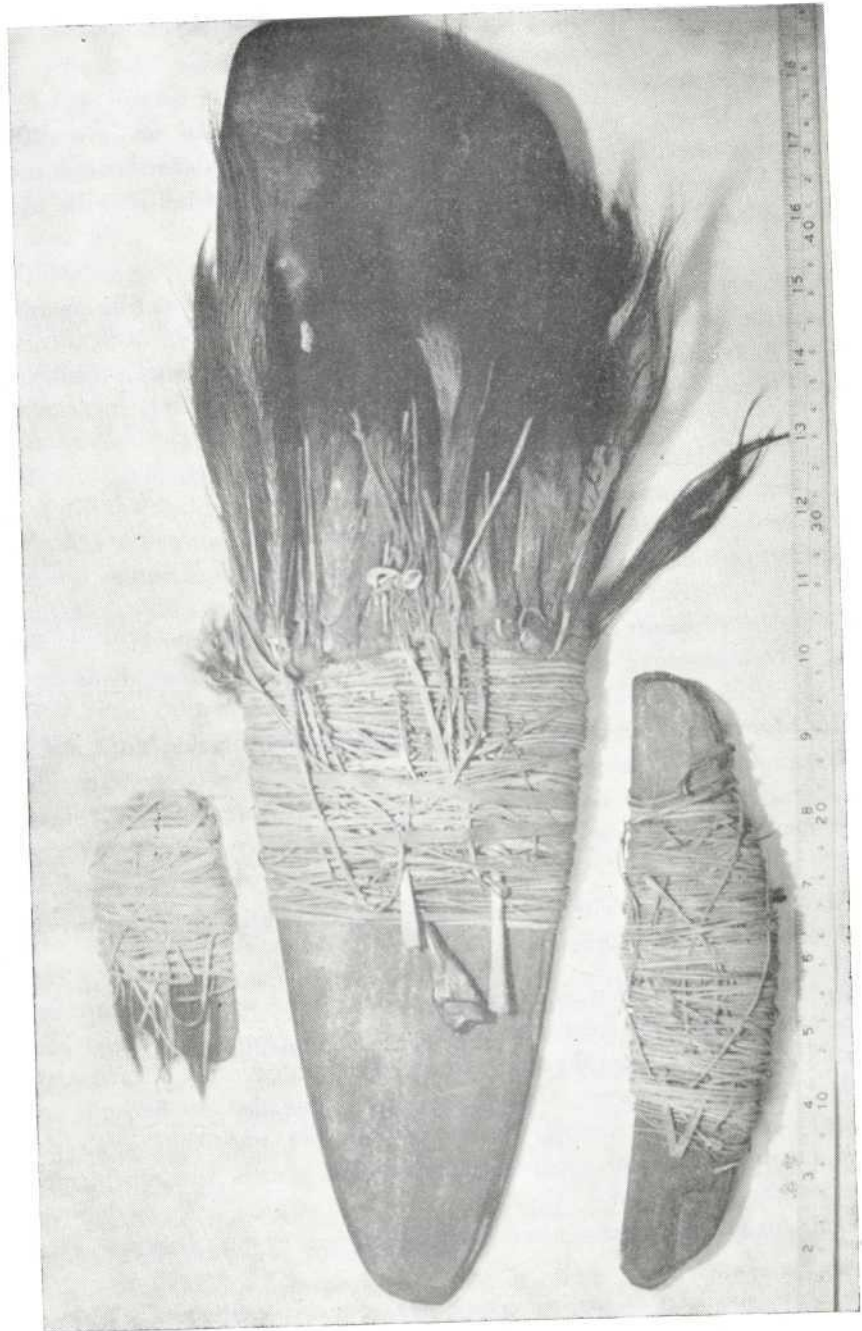
De njeraken dateert uit de tijd van de nupu. Om hem niet te verliezen werd hij met een touwtje aan het bot vastgebonden. Wali beschouwt deze voorwerpen als zijn persoonlijke kanèkè.

Bij andere ap logalek (o.a. die op de westelijke oever van de Baliem wonen) zijn de kanèkè veel meer bekleed. In het midden zijn zij vele malen omwonden met afzonderlijke jagat vezels. Enkele stenen zijn omwonden met band van geklopte boomschors (tipat), dat uit Jalimo wordt geïmporteerd. Op de jagat zijn een aantal varkensstaartjes (wam arè) gebonden. Vele staartjes zijn losgeraakt en worden afzonderlijk bij de stenen bewaard. Op enkele stenen is een vleugel van een kleine vogel gebonden of een gehele vogelhuid. Het ongedierte vreet de vleugels en de staartjes aan. Dit is waarschijnlijk de reden, dat niet op alle stenen de staartjes en vogels (nog) bevestigd zijn. De jagat en de tipat zijn goed bestand tegen deze invloeden. Tussen de steen en de jagat-tipat-omwinding was bij één steen een benen naald gestoken.

De kanèkè van de Haluk bestaan uit drie stenen. De eerste steen heeft de vorm van een stenen bijlking: aan een zijde scherp toelopend, aan de andere zijde half rond geslepen, ong. 12 cm lang, 5 cm breed en $1\frac{1}{2}$ cm dik. De tweede is halve-maanvormig: aan de lange zijde (ong. 14 cm) half rond, aan de binnenzijde dezelfde ronding volgend met stomp toelopende uiteinden. De steen is ong. 5 cm breed en $\frac{3}{4}$ cm dik.

De derde steen is ongeveer even groot als de eerste, maar ovaal met een ronding aan het ene uiteinde en recht afgebroken aan de andere zijde. Om alle drie de stenen is jagat gewikkeld. Bij de stenen bevonden zich een aantal andere voorwerpen, waarvan sommige werden aangeduid als kanèkè, andere als ap warek, i.e.:

- een kleine su (16 x 40 cm), waarop 20 tot 30 varkensstaartjes en 5 paar slag tanden gebonden waren. Het geheel werd su-walon genoemd;
- een oude boogstreng, lengte: ruim één meter. Deze werd wasin aklè genoemd; de nupu gebruikte deze om het eerste vuur op aarde te maken;
- een bundel rotan (mul) hoepels, doorsnede ong. 50 cm, werd kupi genoemd; dit voorwerp wordt door de geesten der voorvaderen (symbolisch) gebruikt om de vijand te vangen en te binden, opdat zij door de krijgers van de Haluk gemakkelijk gedood kunnen worden;

Heilige stenen

— enkele oude strengetjes walimo⁸⁸⁾;

— 5 zeer oude pijlen, ap warek van de voorvaderen.

Aan de su walon, de wasin aklè en de kupi waren jagat of tipat bevestigd. De su walon en de wasin aklè werden door een informant kanèkè genoemd, een ander beweerde, dat alleen de su walon een kanèkè zou zijn. De meningen waren eensluidend over het feit, dat alle voorwerpen wesa waren.

Over de kanèkè van andere lineages werd vernomen, dat zij uit de volgende voorwerpen bestaan:

Kossi: 4 stenen, 1 korte njerak (schelpenband), 1 schelp ter grootte van een njeraken (kauri), maar van een andere vorm.

Alua: 4 stenen, 1 korte njerak.

Heinman: 4 stenen, 1 korte njerak.

(andere) **Kossi:** 10 stenen, 1 zeer lange njerak (ong. 4-5 m.)

(andere) **Alua:** 10 stenen, 1 zeer lange njerak.

Marian: 4 stenen, 1 korte njerak.

Wetipo: 5 stenen.

Jugusuk: 5 stenen.

Suraput: 4 stenen, 1 korte njerak.

Uit het voorgaande blijkt, dat de kanèkè in hoofdzaak bestaan uit stenen, maar tevens, dat ook andere voorwerpen in deze categorie vallen. De stenen en de andere voorwerpen zijn afkomstig van de voorvaderen en wesa.

Het wam kanèkè, de rite ter versterking van de relatie tussen de mensen en de geesten der voorouders

De ceremoniën vinden plaats op die tijdstippen, waarop de lineage-leider of belangrijke leden van de lineage menen, dat de heilige stenen 'vuil' geworden zijn en de voorvaderen ziekte en tegenslag veroorzaken. Naar schatting ongeveer eenmaal per 4 tot 6 maanden per lineage.

Sommige informanten zeggen: wij houden het wam-kanèkè als de tuinen aangelegd zijn en wij weer oorlog gaan voeren, en als het grote varkensfeest gehouden wordt. Andere mannen beweren, dat men de riten houdt als veel mensen pijlverwondingen krijgen, er veel zieken zijn, of

---

⁸⁸⁾ De walimo is een halsversiering, bestaande uit losse strengetjes van gevlochten touw, waarop kleine schelpjes (nassa immersa) worden genaaid. De strengetjes worden veelal onderling met enkele draden vastgenaaid. Afhankelijk van het aantal strengetjes ontstaat een groter of kleiner bejse. Het aantal strengetjes kan variëren van 1 tot ong. 40. Het aantal schelpjes op één streng bedraagt ong. 25.

de varkens slecht groeien. Weer anderen stellen het positief en zeggen, dat men het doet, opdat de varkens snel zullen groeien, opdat men in de strijd de vijand zal kunnen treffen, dat er veel hiperi (zoete aardappelen) zullen zijn en veel vrouwen.

De Wilil hielden een wam kanèkè omstreeks half maart en een tweede op 10 juni. Ter gelegenheid van de ingebruikneming van een nieuwe honai werd het wam kanèkè gehouden door de Haluk op 30 juni. Zijdelings werd vernomen, dat de Alua van lineage no. 10 op 3 augustus een wam kanèkè hielden te Jagarekama. Op 12 augustus hielden de Walilo van lineage no. 4 de ceremoniën in Mapiliatma. Bij geruchte werd vernomen, dat de Thuraput en Walilo (van de kain Harolati), die elders in het confederatiegebied wonen, een wam kanèkè vierden resp. op 19 augustus en eind juli van hetzelfde jaar.

De ceremoniën van de Wilil en de Haluk heb ik grotendeels bijgewoond. De handelingen konden steeds worden waargenomen, het gesproken woord was moeilijk te volgen, zelfs voor insiders. Er zijn blijkbaar slechts enkele mannen, die de sakrale taal kunnen spreken en verstaan. De strekking van de woorden kon veelal achterhaald worden.

In de nu volgende beschrijving worden gegevens van de drie wam kanèkè gebruikt en waar zij onderling afwijken, zal dit vermeld worden. H. L. Peters geeft in zijn eerder genoemd werk een beschrijving van een weem-kanèkè. De ceremoniën van het wam-kanèkè en het weem-kanèkè blijken slechts op enkele punten essentieel te verschillen. Voor zover de beide plechtigheden overeenstemmen is soms een andere interpretatie mogelijk of gewenst. In dergelijke gevallen zal het werk van Peters bij de beschouwing betrokken worden.

Deelnemers

Bij de Wilil-ceremoniën in maart waren alle ter plaatse woonachtige Wilil-mannen en de geïnitieerde jongens aanwezig. Een Wilil-man, die elders in het confederatiegebied woont, was eveneens gekomen. Afwezig waren twee mannen, die op handelstocht naar Jalimo waren vertrokken en alle vrouwen en meisjes. Van de andere Wiligiman-lineages waren alle mannen aanwezig, uitgezonderd een tweetal, dat in de rouw was vanwege een gesneuvelde zoon, en enkele oude mannen, die niet meer in staat waren om zich te verplaatsen. Jongens (7-12 jaar) van de andere lineages waren niet aanwezig. Van de Wallalooa-ap logalek was de ap logalek-leider aanwezig en één Alua-man. Beiden komen uit dorpen buiten het gebied van de Wiligiman.

De ceremoniën van 10 juni werden door dezelfde Wilil-leden bijgewoond, vermeerderd met de teruggekeerde reizigers en twee leden van de Wilil, die buiten het gebied van de Wiligiman wonen.

Van de Wallalooa waren nu echter 11 leden aanwezig, waaronder de oorlogsleider Nilik.

De Haluk-ceremoniën werden door alle leden van de Haluk-lineage bijgewoond. De overigen, ong. 20, waren grotendeels uitgenodigd om mee te eten van het varkensvlees als beloning voor hun hulp bij de bouw van de uma. Enkeligen waren 'zo maar' aanwezig (omdat zij gaarne vlees eten). Men durfde hen niet weg te sturen.

De ingrediënten

Ten behoeve van het eerste Wilil-wam kanèkè werden door de Wilil-mannen 4 varkens gegeven, i.c. door WILIL 1, 11, 55 en een lid van de Wilil-lineage, die elders in het confederatiegebied woont.

Zoete aardappelen (hiperi) werden gebracht door de vrouwen van de meeste gehuwde mannen. In totaal 63 draagnetten vol, waarvan er 32 door vrouwen van de Wilil en 31 door vrouwen van de overige aanwezigen werden gegeven.

Voor het tweede wam kanèkè werden 6 varkens geleverd door de Wilil, i.c. door Wilil, die elders wonen bij naburige ap logalek, en 3 door WILIL 1, 34 en 59. Twee varkens werden gegeven door leden van de kleine waia-lineages: ALUA 35 en ALUA 63.

Eén varken werd door de Walilo-oorlogsleider gegeven. Wali vertelde, dat hijzelf en zijn Wilil niet voldoende varkens konden opbrengen en dat hij daarom de andere lineages gevraagd had hem bij te staan. Daags voor de ceremoniën smeerde hij zich in met rode aarde (teken van rouw) en ging nederig op pad om hulp te vragen. Door de vrouwen van de Wilil werden 24 su (draagnetten) zoete aardappelen gebracht, door de overige Wiligiman 15 su vol en door de Wallalooa 4 su.

De varkens voor het wam kanèkè van de Haluk werden bijeengebracht door de bij de Wiligiman wonende leden van de Haluk-lineage HALUK 40, 67 en 10, en door 2 leden van deze lineage, die elders in het confederatiegebied wonen. LOKOWAL 60 en WILIL 34 leverden op verzoek ieder één varken. De hiperi werden bijeengebracht door de vrouwen van de Haluk.

Het verloop van de wam kanèkè-ceremoniën

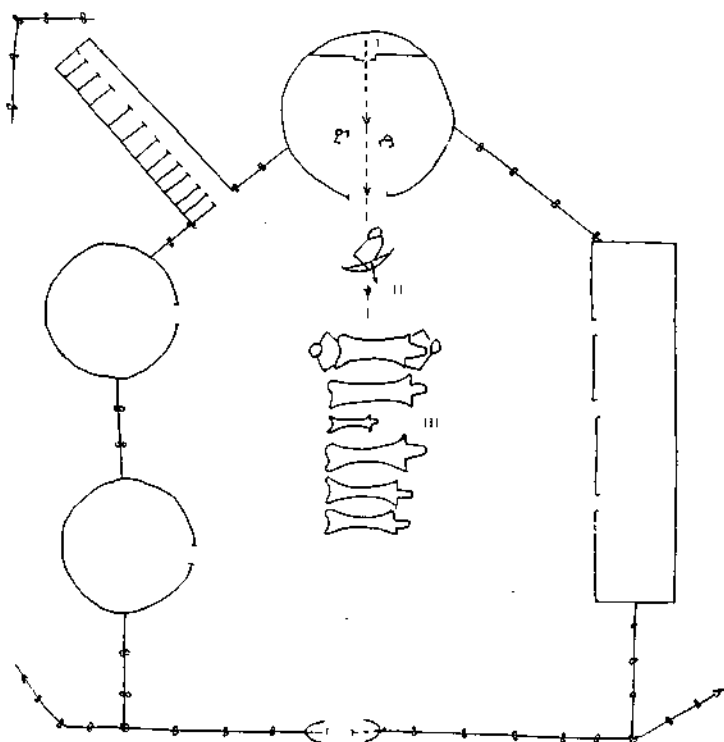
De eerste dag

In de loop van de ochtend kwamen de deelnemers naar de uma, waar het wam kanèkè zou plaats vinden. De mannen brachten varkens mee. Zij werden door de leider van de lineage luide verwelkomd, waarbij hij

hen met de hun passende verwantschapsterm toesprak, gevolgd door een vele malen herhaald 'wa'. Wa is de term, waarmede men de dank uitdrukt. Talrijke vrouwen liepen snel over de sili en overhandigden hun draagnetten, gevuld met zoete aardappelen, aan hun echtgenoten en verdwenen weer snel naar buiten, of in een van de gezinshuizen of in het lange keukenhuis. Gedurende de ceremoniën mogen de vrouwen daar verblijven. De hiperi werden in het mannenhuis langs de wand neergelegd. Het was opvallend, dat vrijwel alle netten gevuld waren met zeer grote zoete aardappelen. De vrouwen brachten de beste produkten. In de honai van de Wilil kwamen de belangrijkste mannen bijeen. Wali was er en Weaklekek (ALUA 20), Asuk, de oude leider van de Wiligiman, de leider van de Walilo en een viertal oude mannen. De mannen praatten rustig tot het ogenblik, waarop een Alua-kain (van de overzijde der Elokhera) binnenkwam. De aanwezigen begroetten de man; er viel een korte stilte. Wali zette een treurzang in, huilend en snikkend wreef hij met de hand over zijn bovenbeen, met de andere hand in de ogen. De treurzang werd in een refrein huilend beantwoord door de overigen. Na enige tijd hield het gezang op, even onverwacht als het begonnen was. De mannen veegden hun tranen en hun neus af en spraken op gewone toon verder. Bij de binnenkomst van de oorlogsleider Nilik van de Wallaloa zette Asuk een treurzang in met hetzelfde verloop. De treurzangen zijn gebruikelijk op de ochtend van de eerste dag. De inhoud van de gezangen is vrijwel niet te verstaan. In strekking komt het neer op een weeklacht, waarbij nu eens alle moeilijkheden worden opgesomd, zoals het slechte groeien der varkens, het overlijden van kinderen, de slechte stand van de hiperivelden, dan weer wordt de strijd met de vijand gememoreerd of het feit, dat het lang geleden is, dat men het wam kanèkè hield en alle leden van de ap logalek bijeen waren. De treurzangen worden gehouden om de geesten der voorvaders op de hoogte te brengen van de situatie van hun afstammelingen. Als er weinig hiperi en varkens zijn voor de ceremoniën, dan zal men dit —zoals Peters⁸⁹⁾ schrijft — waarschijnlijk ook in de klaagzang vermelden.

De oude mannen gingen naar buiten. De meeste aanwezigen waren reeds begonnen met het klaarmaken van de kookputten. De vuren om de stenen te verhitten werden aangelegd. De sili wordt zo nodig opgeknapt, stukken hout verzameld en onkruid uitgetrokken. Enkele mannen haalden de varkens stuk voor stuk uit de wam-ai, terwijl een oudere kain de plankjes voor de ingang van de kakok wegnam. Eén man pakte het varken bij de voorpoten, een ander bij de achterpoten. Zij hieven

⁸⁹⁾ o.c. pag. 91.

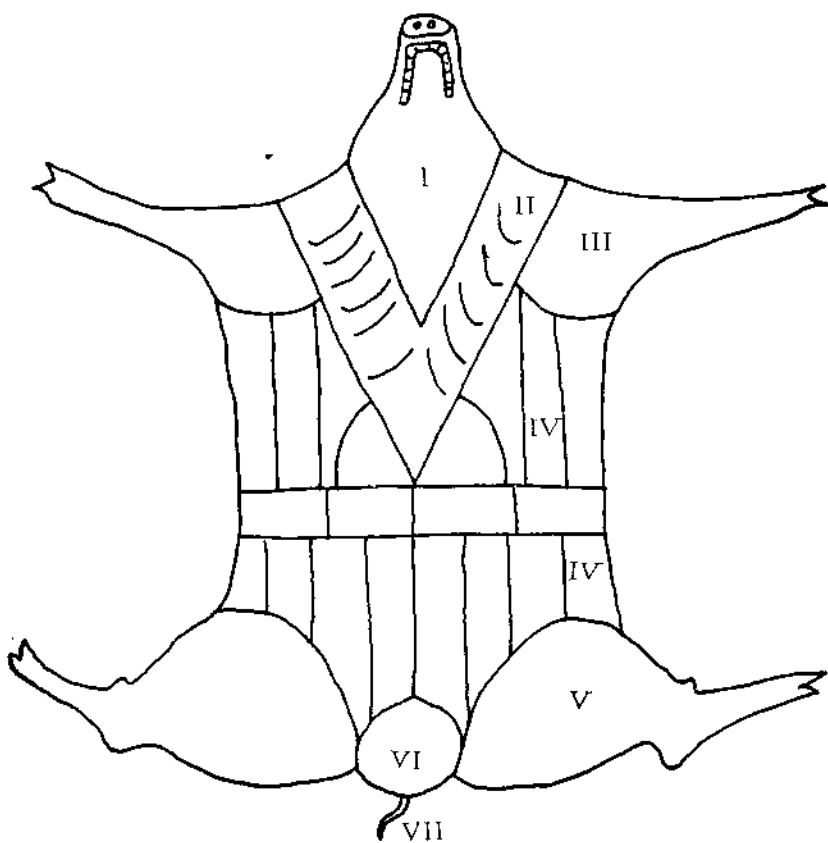
Vanuit de Kakok (I) kunnen de mokat der voorvaderen het doodschietsen (II) en de bijzetting (III) van de varkens op de sili gadeslaan.

het varken op tot schouderhoogte, staande dwars voor de ingang van de honai, op enkele passen afstand. Wali nam een varkenspijl ⁹⁰⁾, stelde zich op tussen de ingang van de honai en de mannen met het opgeheven varken. Hij spande zijn boog — de pijl was slechts enkele decimeters van het varken verwijderd — en schoot éénmaal door de longen. De mannen lieten het varken los. Het rende nog even rond en zakte toen stuiptrekkend door de knieën. Alle varkens werden op deze wijze geschoten. Verschillende pijlen werden voor meerdere varkens gebruikt, omdat het goed is als zoveel mogelijk pijlen 'bloed eten'. De bundel met bloed bevlekte pijlen werd in de honai bij de kakok neergezet om hen aan de geesten van de voorouders te tonen.

De varkens werden in een rij dwars voor de ingang van de honai op de buik neergelegd met de voor- en achterpoten gestrekt. Vanuit de honai, d.w.z. ook vanuit de kakok, kunnen de handelingen door de mokat

⁹⁰⁾ De pijlpunt is van bamboe.

Verdeling van de varkenshuid (wam-oat):

I Bovenkaak en nek (agowak); II Ribben en rugspek (omolo); III Schouder en poot (eki); IV Rugspek (akabo); V Ham en achterpoot (ahè); VI Stuitspek (akarom); VII Staart (arè)

worden gevolgd. Sommige informanten beweren, dat het inschieten van de pijl boven de grond geschiedt, opdat de varkensgeest (de wam mokat) het varkenslichaam zal verlaten, maar toch in de buurt van de honai zal blijven om de groei van de nog levende varkens te stimuleren. Anderen zeggen "dat doen wij altijd zo" of: "de nopu wil, dat wij het zo doen."

De leider van de Wilil overlegde met enkele oude mannen over de bestemming van de varkens. De staartjes (wam arè) en een deel van de oren werden afgesneden en op een bananenblad voor de honai neergelegd of afzonderlijk achter elk varken. Bij de grote varkens sneed men bovendien een deel van de speklaag rondom de stuit weg (wam akarom). De staartjes, oren en stuitheid werden in de honai gebracht en voor de kakok neergelegd, soms rechts, soms links daarvan, of op beide plaatsen. De bedoeling is, dat de aandacht van de mokat erdoor getrokken wordt.

De handoplegging van de krijgers op enkele levende varkens⁹¹⁾ (wam jalel; wam selimèkè) nadat de bestemming der varkens is vastgesteld, doch vóór zij gepijld worden, heb ik nooit waargenomen. Deze ceremonie zal waarschijnlijk een onderdeel zijn van het wam jugulik hagata⁹²⁾, waarbij de verdwenen ziel van een levende mens naar zijn lichaam wordt teruggeleid. Bij de deliberatie over de varkens is mij slechts opgevallen, dat altijd één klein varken werd aangewezen als wam jalel (bestemd voor de geesten der voorouders). Dit varken is bestemd als (offer)maaltijd voor de mokat. De selectie van een wam selimèkè⁹³⁾ (een varken van de vijand) heb ik nooit kunnen vaststellen in het kader van het wam kanèkè.

De mannen hielpen vrijwel allen bij het slachten. De varkens werden eerst boven een vuur geschroeid. Nadat alle haren afgebrand waren, legde men de dieren op hun rug op een ondergrond van gras, varens en bladeren. Men sneed dan vanaf de bek naar de oksels van de voorpoten over de zijkant van de buik en de binnenzijde van de achterpoten naar de staart, de buikhuid los. De darmen (al) werden eruit genomen en door jèkerek (jongens) in een stroompje schoongewassen. De ribben hakte men langs het borstbeen los. De longen en de slokdarm werden eruit getrokken. De onderkaak werd van de bovenkaak gescheiden, waardoor nu de gehele buikhuid met de onderkaak (wam-eitjoak) weggenomen kon worden. De ribben werden met een stenen bijl losgehakt van de wervelkolom, maar bleven verbonden met de speklaag van de huid. Het varken kon toen opengelegd worden. De wervelkolom (apela-

⁹¹⁾ Peters o.c. pag. 91.

⁹²⁾ zie pag. 184 e.v.

⁹³⁾ Peters o.c. pag. 91.

goak) werd van de speklaag van de rug losgesneden. Na het slachten bleven er dus de volgende stukken over: het wam-oat, de varkenshuid met daaraan de vier poten, de ribben en de kop; het wam-eitjoak, het buikspek met de onderkaak; het wam-apelagoak, de wervelkolom; het wam-tilia, de ingewanden (o.a. assimogol: de lever, èragè: de long, etaiken: het hart, abusal: de gal, al: de darmen); de staartjes, al of niet met een stuk van de huid om het stuitbeen (akaron) en een deel van de oren (asuk) (zie bijgaande schets). De ingewanden werden gewassen en apart verpakt in bananenbladeren. Het bloed, dat bij het slachten vrijkwam, werd met behulp van de jonge loten van een varen of met musan (wilde peterselie) weggenomen. Ook daarvan maakte men een aparte bundel.

Het wam tipat nekka, de inwijding van de tipat-amulet

Bij de Wiligiman zijn mij delen van deze ceremonie ontgaan, daar zij plaatsvonden op een onverwacht ogenblik in aanwezigheid van slechts enkele oudere mannen. Elders in de vallei bij de Mulaik-Hisachè had ik voordien het wam tipat nekka, het eten van het varken van de tipat⁹⁴⁾, reeds meegemaakt en daardoor was ik in staat om achteraf te vragen wat in mijn afwezigheid had plaatsgevonden. Hieronder volgt de beschrijving van deze ceremonie bij de Mulaik-Hisachè.

Het in bloed gedrenkte musan⁹⁵⁾ werd in de honai gebracht en neergelegd op bananenblad. Onder het blad vond zich een ong. 4 cm dikke ring (doorsnede 50 cm), gemaakt van hout, riet en vezels, met een steel eraan. Het voorwerp werd jarëka genoemd en lijkt op een braadpan zonder bodem. Vervolgens legde men vers varkensvlees op het bananenblad. Een deel daarvan werd in het vuur in de honai geroosterd en daarna met het musan vermengd. Rondom de pan met het vlees en de musan werd een lang koord van tipat gelegd. Tegenover elkaar werden op de rand twee bundeltjes tipat neergelegd. Eén man strooide lokaal gewonnen zout over het vlees en herhaalde steeds het woord haitjekè, dat betekent: 'opdat het zout sterk zal smaken'. De aanwezige mannen (ong. 8) schaarden zich om het vlees. Vele mannen en jongens kwamen binnen en schaarden zich achter de ouderen. Allen pakten met één of met beide handen het touw, dat om het vlees gelegd was en hielden het met de duim tegen de hand geklemd. De overige vingers liet men gestrekt, de handen met de vlakke binnenkant naar het vlees

⁹⁴⁾ Tipat is de schors van een boom. Deze wordt voornamelijk vanuit Jalimo geïmporteerd. In de Zuid-Vallei gebruikt men vaak het woord jakik i.p.v. tipat.

⁹⁵⁾ Wilde peterselie.

gekeerd. Aldus ontstond rondom het vlees een krans van handen, onderling door het touw verbonden. De mannen bliezen allen ongeveer één minuut met korte ademstoten over het vlees. Men liet het touw daarop zakken, zodat het weer om de pan kwam te liggen. De oudere mannen zetten zachtjes een gezang in:

Jakegi mona hi,
hassili lek hallo
hutuk mona hi,
hutuk mona ki,
kinikanè mona hi,
Ib ai jassio mona hi-ieeee,
Ap ai jassio hi-ieeee.

Jakegi betekent: gebruik de tipat (jakik). Hassili zijn de kleine wortels, die aan de planten komen na het stekken; hutuk betekent: verbonden worden. De termen 'mona hi' kan men niet vertalen. Kinikanè kan men evenmin letterlijk vertalen. Het is sakrale taal, de strekking zou zijn: gesterkt, verbonden met de tipat.

Ib en ap hebben dezelfde betekenis: man of mannen. Jassio is de term voor: planten; ai betekent: stek.

Vrij vertaald luidt het gezang dan aldus:

Gebruikt de tipat,
anders zullen de wortels
niet (met de aarde) verbonden worden.
Gesterkt door de tipat,
mannen, ga de stekken planten (van de zoete aardappel),
mannen, ga de stekken planten.

Nog andere sakrale liederen werden gezongen. De tekst van één daarvan kon achterhaald worden:

Ap neemi warrigo hi-ieeee
o arrirè hajen mukiluk noro
hopa-nen mukuluk noro
hosi mut mut hi-ieeee.

De strekking van het lied werd als volgt weergegeven:

Ik zal mensen (vijanden) doden (verwonden).
Ik zal hout met de tanden doorbijten (volharden?),
zoals de voorvaderen dat ook deden.

De vertaling is gebrekkig. Slechts enkele mannen zijn in staat om er iets over mede te delen.

Naar schatting werden niet meer dan 4 à 5 sakrale liederen gezongen. Mogelijk is ook, dat dezelfde liederen enkele keren herhaald werden.

Na de gezangen verdeelde de kain (ap logalekleider) een deel van het

vlees onder de aanwezigen. Alle mannen kregen tevens één tipat. Een deel van de tipat en het overige vlees en musan werden naar buiten toe doorgegeven. Jonge krijgers lieten hun tipat beblazen (samelharek) door oude kains om hem 'sterk te maken'.

Ter weerszijden van de uitgang van het mannenhuis hadden nu twee oudere mannen plaatsgenomen. Bij het weggaan uit de honai van de jonge krijgers hielden zij hun armen omhoog en pakten elkaars hand vast, waardoor een boog onstond, waar de krijgers onderdoor naar buiten kropen, terwijl de oude mannen snel achter elkaar het woord huluk herhaalden. Huluk betekent 'dat je sterk moge zijn' en heeft betrekking op de strijd tegen de vijand.

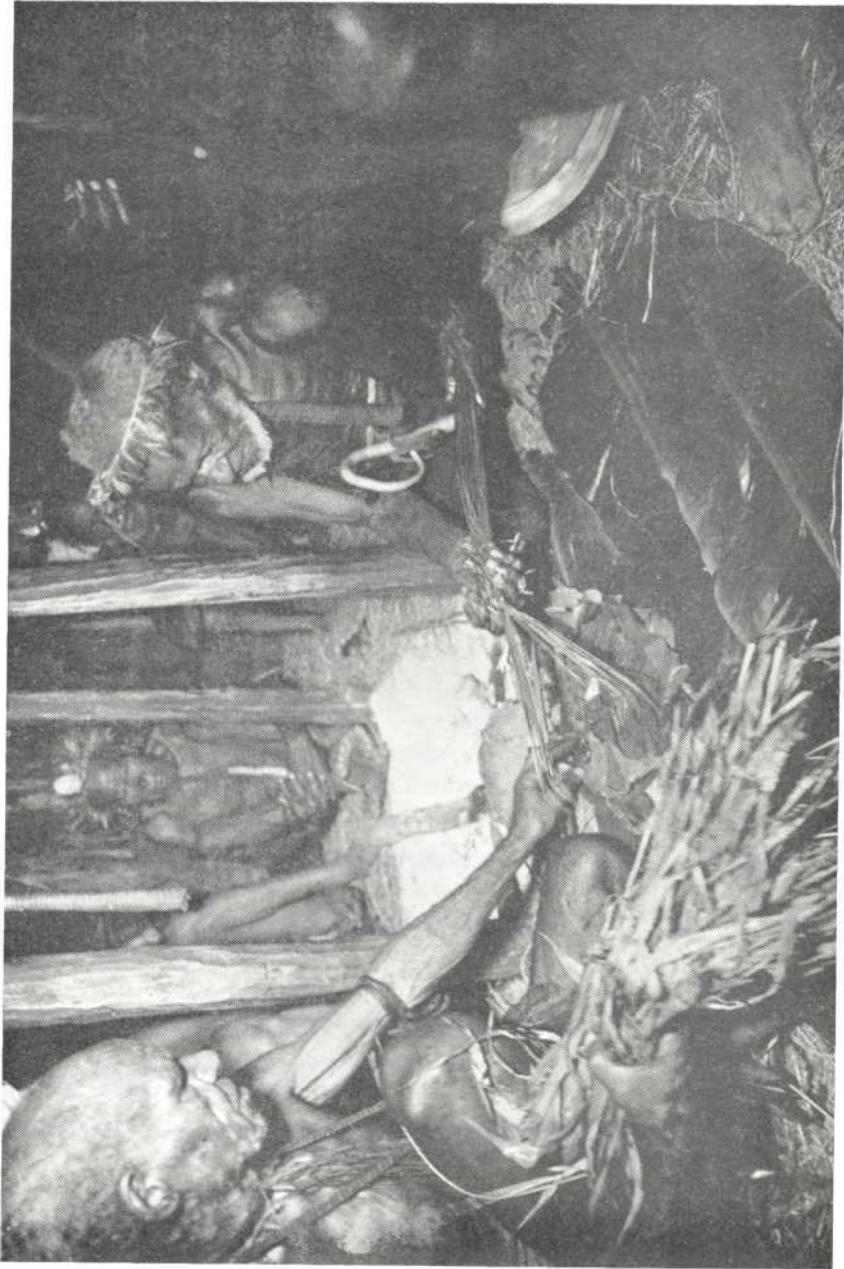
Door Peters ⁹⁶⁾ wordt het gezamenlijk blazen over het musan en de tipat en het zingen van de sakrale liederen niet gemeld. Het musan wordt ook bij de Itlai-Haluk in de pan-vorm gelegd en gemengd met geroosterd vlees. (Er wordt geen lange tipat rondom het vlees gelegd). Zij schreeuwen blijkbaar door elkaar slechts één formule, nl.: "Mijn jongere broer, je loopt gevaar door de vijand gedood te worden; mijn broer, houd je huid verborgen." Daarna worden de tipat en het wam musan uitgedeeld. De mannen hangen de tipat om en dan pas beblazen zij elkaar en schreeuwen opnieuw formules tegen elkaar, die "bijna alle betrekking hebben op de dreiging van de zijde van de vijand en bescherming daartegen" ⁹⁷⁾. Daarnaast vermeldt Peters ⁹⁸⁾ het gebruik van het woord kinikanè. In een door hemzelf als onzeker aangeduide vertaling, vertaalt hij dit woord met 'ik knoop vast'. Mijn informanten zeiden, dat het woord niet letterlijk vertaald kon worden. Het zou sakrale (wesa) taal zijn. De strekking zou volgens hen zijn: dat hij (je tipat) sterk moge zijn, of: dat hij (je tipat) je moge beschermen.

Bij de Wiligiman beschikte men niet over voldoende strengetjes geklopte boombast. Daarom werd de tipat gemaakt van een grassoort (jagat). Het beblazen met het uitspreken van het woord kinikanè vond plaats, nadat de kookput was geopend en de tipat met spekvet (wam amok) waren ingevet. Oudere, vooraanstaande mannen deden het op verzoek van jongere krijgers. WILIL 3 vroeg het bv. aan Asuk en aan de leider van de Wallalooa. Deze laatste was bij de ceremoniën van de inwijding van de tipat in de honai niet aanwezig geweest. De vraag kan daarom opgeworpen worden, of het beblazen bij de Wiligiman en de Itlai-Haluk, waar het beblazen na de plechtigheden deels binnen, maar ook buiten de honai plaatsvindt, wel een onderdeel is van de

⁹⁶⁾ o.c. pag. 93.

⁹⁷⁾ o.c. pag. 151.

⁹⁸⁾ o.c. pag. 94.

Het invetten van de tipat

riten. Het is niet onwaarschijnlijk, dat het samelharek gezien moet worden als iets, dat op zichzelf staat, temeer, daar het ook los van het wam-tipat plaatsvindt, bijv. door de wesagun bij een zieke, of door een oudere kain bij iemand, die zich verwond heeft. Daaruit zou men als algemene betekenis van het samelharek kunnen afleiden: het sterken van de zieke, van de gewonde en van de mens, die aan gevaren (oorlog) zal worden blootgesteld. Alleen het gezamenlijke blazen over musan en tipat zou ik willen blijven zien als een essentieel onderdeel van de wam tipat-ceremoniën van de Mulaik-Hisachè. De Wiligiman doen het beblazen van de tipat individueel; ik ben er niet zeker van, of zij dit ook gezamenlijk doen.

De grote betekenis van de tipat blijkt ten overvloede nog uit het feit, dat dit het enige voorwerp is, dat men om de hals van bijna elke man en elke geïnitieerde jongen aantreft. Men wil er geen afstand van doen. Niet alleen uit de geciteerde teksten, maar evenzeer uit gesprekken over dit onderwerp is mij gebleken, dat de tipat het voorwerp is, dat de drager beschermt in de strijd tegen de vijand, zijn aanplantingen van zoete aardappelen doet groeien, ziekte van hem weert en hem welvaart brengt. Bij de beschrijving van Peters ligt de nadruk echter op de bescherming van de mannen tegen de gevaren van de oorlog.

De bereiding van het voedsel en de verdeling van de varkens

Bij het begin van het wam tipat legde men de laatste hand aan de kookput. In een puntvormig toelopende kuil van ong. $\frac{1}{2}$ tot $\frac{3}{4}$ m. diepte en een doorsnede van ong. 1 m. worden lagen gras, verhitte stenen, gras, voedsel, gras, stenen etc. aangebracht. Bovengronds zette men de opeenstapeling voort tot al het voedsel was verwerkt. Het gras, waaronder zich de hete stenen bevonden, werd regelmatig met water besprenkeld, waardoor zich stoom ontwikkelde. De onderste laag bestond uit lang, taai gras, dat ver over de zijkant uitstak en tenslotte naar binnen werd geslagen om de kookput af te sluiten. Rondom het bovengrondse deel werd een rotan band aangebracht, goed aangetrokken en vastgezet aan een in de grond gestoken paal.

Het voedsel in de kookput was in minder dan een uur gaar. De tipat-ceremoniën namen ongeveer evenveel tijd in beslag, zodat het eind van het wam-tipat samenviel met het openen van de haksè.

Het varkensvlees legde men op een uit de haksè afkomstige graslaag voor de honai. Eerst werd het wam jalel in een aantal stukken (zie schets pag. 107) gesneden door de leider van de lineage (WILIL 1) en in de honai neergelegd tussen de vuurplaats (wulikin) en de kakok achter in de honai. Een grote portie vlees werd vóór de vuurplaats neergelegd. Het akarom, de staartjes en de oren werden, zoals eerder werd

opgemerkt, reeds direkt na het slachten bij de kakok neergelegd. Men noemde dit ook wel mokat akarom (het geesten-stuitspek), vanwege het feit, dat het er voor de geesten der voorouders werd neergelegd. Men liet het er rauw liggen tot het riekte, waarna een wesagun het akarom bereidde en at. Een deel van het wam-jalel werd gebruikt om de heilige stenen e.a. heilige voorwerpen ritueel te „reinigen”. Het overige werd de volgende dag door de andere Wilil-mannen gegeten. Al het varkensvlees, dat tussen de vuurplaats en de kakok lag, was bestemd voor de geesten der voorouders en was daarom wesa. Het vlees, dat vóór de vuurplaats lag, was niet wesa en werd bewaard voor de riten van de volgende dag.

De zoete aardappelen kwamen het laatst uit de kookput. Een paar hiperi werden bij de kakok gelegd, waar zij later in de namiddag weer weggenomen werden en aan de varkens gegeven. Het is mij niet opgevallen, dat de varkens ook een stukje vlees van het wam jalel krijgen, zoals Peters⁹⁹⁾ vermeldt. De overige zoete aardappelen werden ten dele opgegeten door de mannen en de rest in draagnetten 's avonds mee naar huis genomen. Het vlees, dat op de sili voor de honai lag uitgespreid, werd door WILIL 1 in stukken van een paar ons gesneden en aan de mannen uitgedeeld. Op dat tijdstip kwam een oude Wilil-man uit de honai met enkele oude pijlen, zwaaide er even mee over de zittende mannen, uitte enkele woorden, die ik niet kon verstaan en verdween weer met de pijlen in de honai. De pijlen zijn ap warek van de voorouders. Het zwaaien heeft ongetwijfeld een religieuze betekenis, welke, is mij evenwel niet bekend. Peters¹⁰⁰⁾ zegt, dat door de handeling en de woorden ("je adem, eten is geoorloofd, je adem") het eten geoorloofd wordt verklaard. Ik kan bevestigen, dat na het verschijnen van de oude man met de ap warek het eten inderdaad begon.

Oba hotarek, de 'reiniging' van de heilige stenen

Na de verdeling van het vlees ging de lineage-leider naar binnen met enkele oudere mannen. De kleine plankjes voor de ingang van de kakok waren reeds weggenomen. De heilige stenen, die deels in boomschors (van dezelfde soort als de tipat), deels in gedroogd bananenblad verpakt waren, werden uit de kast gehaald. De omwikkeling nam men eraf, waarna de stenen op vers bananenblad voor de kakok werden neergelegd. Met de vochtige bast¹⁰¹⁾ van de bananenboom maakte Wali en een wesagun (WILIL 17) de stenen één voor één schoon. Een

⁹⁹⁾ o.c. pag. 95.

¹⁰⁰⁾ o.c. pag. 95.

¹⁰¹⁾ Men maakt ook wel gebruik van andere bladeren, zoals holoholo en suet.

tweede behandeling volgde met varkensvet van het wam jalel. Gedurende de reiniging sprak Wali zachtjes, met zijn gezicht naar de stenen gericht. Wat hij zei, kon ik niet verstaan. Een drietal woorden werd met stemverheffing veelvuldig uitgesproken: pi-et, huluk en watlasilan. Pi-et betekent: 'open' in de zin van: kom te voorschijn; huluk kwam reeds ter sprake in de betekenis van 'wees sterk' (in de strijd) en watlasilan: ga (de vijand) doden. De woorden worden kennelijk gesproken tot de geesten der voorvaderen.

Uit de na afloop van de ritens verkregen inlichtingen van WILIL 1 is mij gebleken, dat de bij de reiniging gesproken woorden betrekking hebben op het algemeen welzijn van de leden van de Wilil-lineage. Aan de voorouders werd in de eerste plaats gevraagd (soms bijna bevolen) om de mensen (Wilil) bij te staan in de strijd tegen de vijand, en vervolgens om de groei van varkens en zoete aardappelen te bevorderen, ziekten te weren en dergelijke meer.

Peters¹⁰²) heeft het gesproken woord bij de reiniging van de stenen op een tape opgenomen. Uit zijn belangwekkende teksten blijkt eveneens duidelijk, dat de mannen de voorvadergeesten toespreken en hen om bijstand vragen, o.a.: de varkens moeten groot en vet worden en veel biggen werpen, de voorvadergeesten moeten de kwade geesten van de vijand verjagen, ziekte en pijn van de mensen weghouden, de vijand doen verongelukken; de mensen moeten (de eigenaren van de kanèkè) veel varkens, waardestenen (jè) en schelpenbanden brengen; de Itlai (Wita-lineage van de Itlai-Haluk combinatie) moeten hen veel vrouwen geven om te huwen.

Om de stenen, waaraan reeds vele jagat bevestigd waren, bond Wali een vezel van de taaie grassoort jagat¹⁰³). Om de door Peters beschreven stenen is slechts één tipat (jagat-vezel) gebonden. De stenen werden vervolgens weer ingepakt en in de kakok gelegd. Het deurtje van de kakok bleef open. Alleen Wali en enkele oudere mannen, waaronder de wesagun, mogen de heilige stenen aanraken. Andere mensen kunnen dit niet doen, zij zouden ziek worden. Zij mogen echter wel bij de reiniging aanwezig zijn.

Sprekend over de betekenis van het omdoen van de tipat bij de mensen

---

¹⁰²) o.c. pag. 153 e.v.

¹⁰³) Om één van de stenen van de Mulaik-Hisachè was een boomschorsband (van hetzelfde materiaal als de tipat, die eerder aan de mannen werden uitgereikt) gebonden, waaraan vele staartjes van varkens hingen. Met een rotan vezel werd er één aan toegevoegd. Ik weet niet van welk varken. Waarschijnlijk werd het staartje van het wam jalel gebruikt.

en de stenen, merkte Wali op, dat men bij de mokat hetzelfde doet als bij de mensen. De mensen moeten door de tipat gesterkt worden, de mokat eveneens.

Bij de ceremoniën van de Haluk werden ook de ap warek gereinigd en bond men om de su-walon en om de kupi een tipat. WILIL 1 en 17, die de heilige stenen reinigden, lieten zich na afloop door één der aanwezigen, die de stenen niet aanraakte, met een op een stokje gestoken vogelveer bestrijken. Door de aanraking van de wesa-zaken zouden zij gevaar lopen ernstig ziek te worden. Door de bestrijking met de veer werd dit bezworen.

De walo-légèt, de woonplaats van de geesten der voorvaderen

In de namiddag van de eerste dag werd de walo-légèt hersteld. De walo-légèt bevond zich achter de honai in zeer verwaarloosde staat. Het was een kleine rechthoekige ruimte van ongeveer 50 bij 75 cm. De omwanding (légèt) was ongeveer 25 cm hoog. De bovenzijde was open. De ruimte bestond uit twee even grote delen, gescheiden door een tussenschot, dat de beide lange zijden verbond. Het voorste werd mokat-ai genoemd (verblijfplaats der geesten), het achterste deel heette wam-ai (varkenshok). In de naar de honai gekeerde korte zijde was een kleine ingang van 3 bij 5 cm aangebracht. Tussen de eerste en de tweede ruimte was geen opening gemaakt. De mannen en jongens, die dit werk op zich genomen hadden, trokken het onkruid uit, dat weelderig in en om de walo-légèt groeide. Het scheef gezakte en ten dele verrotte omheininkje werd vernieuwd. In en om de walo-légèt werd de grond bepleisterd met verse modder. Vanaf de ingang van de mokat-ai werd in de modder een paadje getrokken naar buiten, als wilden zij daarmee de weg wijzen aan de voorvadergeesten. Bij het herstel van de walo-légèt van de Haluk zeiden de mannen, terwijl zij het bindmateriaal om de in de grond gestoken paaltjes van het omheininkje aantrokken:

pupu, Polik hasikèaklè,
pupu, Wereklowè hasikèaklè,
pupu, Ituhebelek hasikèaklè,
pupu, Tikmanpiok hasikèaklè,
pupu, Wutiluk hasikèaklè,
pupu, Walo hasikèaklè,
pupu, Inaituannèkè hasikèaklè,
pupu, Jiliek hasikèaklè.

De hasik was het soort rotan, dat men gezamenlijk aantrok. Aklè is streng, bindmateriaal. Pupu betekent vliegen (w.w.). De overige

De heilige stenen worden uit de kakok gehaald en ceremonieel gereinigd

woorden zijn de namen van aanwezige leden van de Haluk-lineage. De strekking van de woorden, die gericht zijn tot de geesten der voorouders, is de wens, dat de mokat deze krijgers goed mogen beschermen en dat zij in doodsgevaar als op vleugels zullen kunnen vluchten.

Na de walo-légèt werd de tuin daaromheen onderhanden genomen. Het onkruid werd uitgetrokken. Enkele aardappel- en bananenstekken werden geplant in verse modder. De tuin is van de mokat. De oogst mag niet door de mensen gegeten worden, de varkens mogen er wel van eten. Peters ¹⁰⁴) vermeldt in een beschrijving van de walo-légèt, dat een stekje van een zoete aardappel in de walo-légèt wordt geplant. Dit lijkt mij onwaarschijnlijk, daar de walo-légèt een symbolische verblijfplaats van geesten is en geen tuin. De ruimte rondom de walo-légèt wordt mokat-agoma (tuin van de geesten) genoemd. In deze tuin worden wel enkele gewassen en bomen geplant. In de walo-légèt werden twee stokken gestoken. Aan het einde daarvan bevestigde men een silo, een bundeltje gras met een knoop erin. Door dit teken worden de mensen gewaarschuwd, dat zich daar iets bevindt, waar zij niet aan mogen komen. Het herstellen van de walo-légèt is wesa. Aan het eind van de werkzaamheden werd daarom het suessi palharek uitgevoerd. Alhoewel daarbij gewoonlijk niet gesproken wordt, gebeurde dit wel bij gelegenheid van het herstel van de walo-légèt van de Haluk. De mannen zeiden, terwijl de veer boven hun handen heen en weer gezwaaid werd:

Hiklèkino
Kusia (berg),
Alogoliek (vlakte),
mikmageinjo.

De strekking van deze woorden is de wens, dat de berg Kusia in het vijandelijk gebied zal verzinken en de (Wiligiman)vlakte omhoog zal komen (opdat men de vijand dan beter zal kunnen doden).

Het weem holak, oorlogspad

Na de ceremoniën van de eerste dag werd vanaf de uitgang van de honai een pad gemaakt door het op de grond liggende gras en bladeren ter zijde te schuiven. Het pad liep in de richting van de uitgang van de uma. Uitgezonderd het voor de honai liggende gras, waarop ook de

---

¹⁰⁴) o.c. pag. 98.

Suessi palharek, de ceremoniële reiniging van de handen

volgende dag weer het vlees uit de haksè gelegd zal worden, was de sili netjes opgeruimd. De stenen lagen opgestapeld bij de haksè. De resten brandhout en as, die waren achtergebleven van de vuren, nodig voor het verhitten van de stenen, waren verwijderd. Het onkruid werd uitgetrokken. In de namiddag werden de heilige stenen gereinigd en de walo-lègèt hersteld. De door de voorvaderen ingestelde ritën waren uitgevoerd. De geesten van de voorvaderen werden nu door de aanleg van het pad a.h.w. uitgenodigd om naar buiten te komen en waar te nemen, hoe getrouw de mensen hun rituele plichten vervullen. Op mijn vraag, of het niet de bedoeling is, dat de geesten via het 'oorlogspad' naar de vijand gaan, werd ontkennend geantwoord. De mokat van de kakok zouden niet mogen weggaan, maar ter plaatse moeten blijven en de mensen bijstaan.

Peters¹⁰⁵) vermeldt het vegen van twee paden. Het ene pad loopt van de ingang van het erf naar het mannenhuis: "het pad, waarlangs de familieleden in de toekomst varkens en jè zullen brengen", het andere pad loopt van de smoorkuil naar het gebied van de vijand. Hij vermeldt geen relatie tussen het vegen van de paden en de mokat van de kakok. Het vegen van de paden (en het herstel van de walo-lègèt) vond bij de Itlai-Haluk op de tweede dag plaats, bij de Wiligiman op de eerste dag van de ceremoniën. De opeenvolging van de handelingen is echter gelijk, voor zover het wam tipat, de reiniging van de kanèkè en het herstel van de walo-lègèt aan de aanleg van het pad voorafgaan.

De nacht na de ceremoniën van de eerste dag sliepen de mannen in het mannenhuis. Zij mochten niet in het gezinshuis slapen. Hun vrouwen en kinderen zouden in geval van overtreding van dit verbod ziek worden. De kinderen van vrouwen, die in verwachting zijn, zouden scheel, doof of achterlijk geboren worden. Een ander verbod geldt het drinken van water tot na de ritën van de tweede dag.

De tweede dag

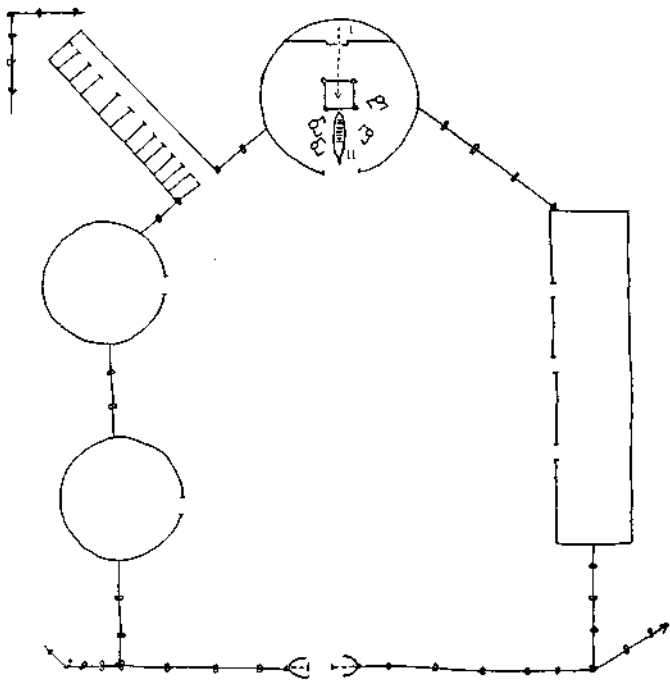
Het samèlek, het vangen en eten van ratten

De gehele ochtend van de tweede dag werd gebruikt voor het vangen van ratten en muizen. "Deze rattenjacht geschiedt geheel in oorlogsstijl", schrijft Peters¹⁰⁶). De keren, dat ik dit werk gadeslagen heb, is mij de oorlogsstijl niet overtuigend gebleken. De mannen dragen hun

---

¹⁰⁵) o.c. pag. 99.

¹⁰⁶) o.c. pag. 96.

I Kakok van waaruit de geesten der voorvaderen de ceremoniën gadeslaan;
 II Bananenblad waarop zich de ratten (de varkens van de mokat) bevinden.

wapens vrijwel altijd bij zich en ook op deze dag bij de rattenvangst. Een aantal mannen en jongens was gewapend met stokken en korte knuppels. De mannen sloten een bepaald stuk — waar men de ratten¹⁰⁷⁾ vermoedde — in en dreven de ratten a.h.w. naar elkaar toe. Dit lijkt op de krijgstaktiek van het inopali sebelha, het insluiten van de vijand en hem in de rug aanvallen. In verband met de jacht op de ratten moet het gebruik van deze methode evenwel gezien worden als slechts praktisch. Ik heb de rattenvangers nooit toespelingen horen maken op de oorlog. Het "oorverdovende lawaai" bij de vangst van een

¹⁰⁷⁾ De Wilil noemen de kleine vachttragende dieren bageik en onderscheiden daarin een aantal soorten, o.a. kopa en pukalè. Deze laatste twee soorten werden die dag gevangen.

rat leek mij een vreugde-uiting bij het zien van een rat of muis. Het geschreeuw was bedoeld om de omstanders te waarschuwen en tot oplettendheid aan te sporen om de gesignaleerde rat te grijpen. Het gevangen dier werd, zoals Peters ook vermeldt, onderzocht. Bloedde het dier, dan werd dit gezien als een teken, dat er spoedig bloed zal vloeien. Wiens bloed zal vloeien is niet duidelijk. Sommigen zeggen: een vijand zal gedood worden. Hetzelfde werd gezegd bij het pijlen van de varkens daags tevoren. Schiet men het varken in één keer dood, dan is dat een goed teken. Moet men een varken tweemaal schieten, wat zelden voorkomt, dan is dit een slecht teken. Bloedt het varken veel, dan zal er spoedig veel bloed vloeien. Wiens bloed, is niet bekend.

Tegen het middaguur gingen de mannen en jongens naar huis. De vangst werd in het mannenhuis gebracht. De ratten werden op een pisangblad voor de vuurplaats gelegd op dezelfde wijze als daags tevoren de varkens werden neergelegd, i.c. op de buik met gestrekte voor- en achterpoten. De ratten lagen dwars op een denkbeeldige lijn, lopend van de ingang van de kakok via de ingang van de honai naar de ingang van de uma. De varkens lagen daags tevoren dwars op dezelfde denkbeeldige lijn, niet in, maar buiten de honai. De gelijkenis tussen de etaleringswijzen van varkens en ratten is frappant. De betekenis daarvan is, dat in beide gevallen de mokat vanuit de ingang van de kakok kunnen 'zien' wat er zich in en buiten de honai afspeelt. De lineage-leider Wali ging links van de ratten in de richting van de staartjes zitten. Bij de verdeling van de varkens daags tevoren stond hij ook aan de staartzijde. Met een dun stokje van wamal-hout streek hij over het rugvel van de 21 ratten en zei tot de vooroudergeesten, dat zij de vijand moesten doden, overal waar dat mogelijk is:

van Pugi tot Wela,
tot Menugi en Anwulakma,
tot Tukum en Hona,
tot Liwarek, tot Wilipak
en de Agoliek enz.

Steeds streek hij, bij het noemen van een naam, met het stokje over het vel van een rat. Na een korte pauze ging hij voort en zei, dat zij (de Wilil) hun varkens (ratten) al gebracht hadden. De ratten zijn nl. de varkens van de mokat. Het aanbieden van de ratten aan de voorouders is vergelijkbaar met het aanbieden van varkens aan de mensen. De overige woorden behelsden een aansporing om waakzaam te zijn en de mensen tegen onheil te behoeden. De aansporing was bepaald niet gericht tot de Wilil, maar tot de vooroudergeesten. Dit in tegenstelling

tot hetgeen Peters ¹⁰⁸⁾ bericht. Ook het gebruik van het wamalstokje wijst erop, dat de toespraak voor de geesten bestemd is. Het stokje is soms een 'tok', een pijl, die gebruikt wordt als een teken om de mokat te aktiveren, om de mokat te wijzen op hun taak om de vijand te bestrijden, maar die ook wel gebruikt wordt als symbool van de mokat zelf.

De ratten werden verdeeld en door enkele jongens en oudere mannen geslacht. Ik heb de indruk, dat men de ratten, die door de wesagun (WILIL 17) geslacht werden, apart hield. Ook later, bij de bereiding in de kookput, werd daarvan een aparte bundel gemaakt. Het slachten geschiedde met enige zorg. Om te vermijden, dat de ontlasting naar buiten gedrukt werd, stak men een dunne stengel in de anus. Met een benen naald werden de ingewanden via de navel naar buiten getrokken. De endeldarm werd door het stengeltje tot aan de navel geduwd en losgetrokken. De stengel trok men uit de anus en de rat was gereed om geroosterd te worden. Andere mannen maakten intussen de vuren gereed om de stenen te verhitten. De haksè werd in orde gebracht. Het van de vorige dag overgebleven vlees werd opgestoomd. Het nog niet gestoomde wam-akarom en -asuk werd in een apart pakket verpakt en in de kookput gelegd. De ratten, die door de jongens buiten waren geslacht, werden in bladeren gewikkeld en her en der tussen het voedsel in de haksè gelegd. Nadat het vlees gesmoord was kreeg elk van de jongens zijn eigen rat of ratten terug. De jongens en de mannen aten de ratten op, de oudere mannen kregen een deel van het varkensvlees. De wesagun at de apart gehouden en door hemzelf geslachte ratten, het akarom en de oren. Het akarom en de ratten zouden wesa zijn en voor de geesten der voorouders bestemd. Beide vleessoorten legde men daarom als offer voor de kakok neer. Meestal maar voor een korte tijd, omdat het vlees snel tot ontbinding zal overgaan. De wesagun is de enige, die het mag eten, omdat hij vertrouwd is met de geesten der voorvaderen. Andere mensen worden er ziek van.

Uit gesprekken over de betekenis van de ceremoniën van de tweede dag is mij duidelijk geworden, dat de nadruk ligt op het eerbewijs aan de geesten der voorvaderen. Door hen een feestmaal te bereiden en dit met hen samen te nuttigen, ontstaat een intieme band tussen mensen en geesten. Hoe sterker het kontakt met de voorouders, hoe beter zal het de mensen gaan. Owankè werek, wij zijn (nu weer) sterk, zei Wali na afloop. (De term owankè wordt ook gebruikt voor het hardings- en

---

¹⁰⁸⁾ o.c. pag. 97.

verduurzamingsproces, dat men de kaio-palen in het water laat ondergaan).

Bij de Mulaik-Hisachè werden de ceremoniën afgesloten met een samenkunst van de mannen voor de honai. Een kain stond met de rug naar het mannenhuis en zei tegen de voor hem staande mannen: "Ga de vijand doden!" terwijl hij een bundel droge takjes brak. Yellend verdween de krijersgroep van de sili. De ceremoniën werden de avond van de tweede dag beëindigd met het sluiten van het deurtje in de kakok.

De volgende dag kwamen nog wat oudere mannen bijeen om de overgebleven varkensbotten op stenen stuk te slaan en het merg op te eten. De botten worden verbrand, anders zouden de nog levende varkens niet groeien. De onderkaak en het staartje waren tenslotte de enige delen, die overbleven. De onderkaak hing men, bij de tientallen andere, aan de onderste dwarsplank van de kakok. De staartjes werden, zoals bleek bij de Mulaik-Hisachè, gedurende de ceremoniën op de kanèkè gebonden. Bij de Wiligiman werden ze de 2de dag van de ceremoniën in de kakok opgeborgen, of, zoals bij de Haluk, eerst op de su-walon gebonden.

Weem kanèkè, de heilige stenen van de oorlog

Naast de gewone kanèkè, die in bezit zijn van elke lineage, zijn er oorlogskanèkè. Deze stenen worden bewaard in de weem-aila, de oorlogsdorpen, d.w.z. de dorpen, waar de grote oorlogsleiders (aik mali) wonen.

Enige weem-aila zijn in onderstaand overzicht genoemd met de namen der oorlogsleiders en die van hun ap logalek:

<u>aik mali:</u>	<u>weem-aila:</u>	<u>ap logalek:</u>
Wereklowè	Abulapak	Wiligiman
Jogonagai	Sinisièk	Kossi-Alua
Nilik	Kulumo	Wallaloo
Milika	Takulobok	"
Amilek	Wenabubaga	Kossi-Alua
Nasin	Pogoroba	Alua-Marian
Jamènè	Itaka	Wettipaloo
Omaken	"	"
Aikarè	Sontuguliek	Wiligiman
Tuapèkollo	Tagetnokama	Labimabel

Weaklekek	Homaklep	Alua-Marian
Kurëlu	Jibika	Logomabel
Sula	Wagawaga	Haluk-Marian
Ioknoka	?	Logo-Tagowa

Daar de oorlogsleiders op bepaalde traditionele oorlogsplaatsen vechten, is er tevens sprake van een relatie van de weem-kanèkè van bepaalde oorlogsleiders tot bepaalde oorlogsplaatsen. Zo zegt men van Weaklekek (ALUA 20), dat hij samen met Nasin de kanèkè van de oorlog op de Jalèbaga heeft. De oorlogsleiders van de Wiligiman van de overzijde der Elokhera hebben de kanèkè van de oorlog op de Sokolik. De kanèkè voor de oorlog aan de Wiligi zijn bij Jamènè, Omaken en Kurëlu.

De weem-kanèkè zijn de kanèkè van de oorlogsleiders. Het ontstaan van weem-kanèkè is daarom gekoppeld aan twee verschijnselen, die reeds bij de opkomst van nieuwe leiders¹⁰⁹) ter sprake kwamen. Een man kan zich door eigen moed en bekwaamheid ontwikkelen tot een groot oorlogsleider, of, hij volgt zijn (classificatoire) vader op. In het laatste geval is hij dus reeds lid van een lineage, die over weem-kanèkè beschikt. In het eerste geval worden de kanèkè van de self-made oorlogsleider weem-kanèkè. Men gaat uit van de gedachte, dat niemand uit zichzelf tot grote daden in staat is. De steun van de voorouders (gerepresenteerd door de kanèkè) is onontbeerlijk. Een oorlogsleider is iemand, die in nauwe en zeer goede relatie staat tot de geesten der voorouders. De self-made oorlogsleider kan aan zijn excellente relatie tot de voorouders een nieuwe vorm geven door de introductie van een nieuwe representatie van de voorouders in de vorm van een steen, een bot (b.v. Wali), een schelp en waarschijnlijk ook andere voorwerpen, die een bijzondere vorm hebben of door de oorlogsleider op een bijzondere wijze verkregen zijn. Een oorlogsleider vecht voornamelijk in een bepaald deel van het grensgebied en op een bepaalde traditionele oorlogsplaats. Op deze wijze ontstaat de relatie tussen de heilige stenen van de oorlog en een bepaalde oorlogsplaats.

De weem-kanèkè zijn dus in oorsprong gewone kanèkè, die door het optreden van bepaalde grote leidersfiguren een bijzondere betekenis krijgen. Daar grote leidersfiguren vooral in de oorlogen hun reputatie verwerven, ontstaat een relatie tussen hun heilige stenen en 'hun' oorlogen en oorlogsplaats(en). Grote oorlogsleiders kunnen vele vrouwen trouwen (Wereklowè heeft 9 vrouwen, Kurëlu 18) en hebben daarom veel kinderen. Eén van hen zal zijn vader opvolgen. De kanèkè zijn

¹⁰⁹) cf pag. 87 e.v.

eigendom van de lineage en daarom van alle afstammelingen van een grote leider gezamenlijk. De zoon, die zijn vader opvolgt als oorlogsleider, is tevens de leider van zijn lineage. Men spreekt dan ook van zijn kanèkè en bedoelt daarmee zowel de kanèkè van zijn lineage als de weem-kanèkè.

In een uiteenzetting over het verschil tussen weem kanèkè en andere kanèkè merkt Peters ¹¹⁰⁾ op, dat de weem kanèkè "bewaard worden voor de voorvaderen, die in de oorlog zijn gedood" en de andere kanèkè "liggen daar voor de voorvaderen, die door ziekte of ouderdom gestorven zijn". De weem kanèkè zijn — zoals reeds eerder werd opgemerkt — oorspronkelijk de kanèkè van een lineage, waarvan één lid of meerdere opeenvolgende leden zich tot oorlogsleiders hebben ontwikkeld.

De relatie tussen de stenen en de oorlog ontstaat door de persoon van de oorlogsleider. Indien nu een bepaalde lineage meerdere generaties achtereen een oorlogsleider levert, wat in de praktijk vanwege de erfelijkheid van de functie veel voorkomt, ontstaat, zoals gezegd, een relatie tussen de stenen en de overleden oorlogsleiders. Als een extensie van deze relatie ontstaat waarschijnlijk het verband tussen tenminste één steen van de weem-kanèkè en de geesten van de gesneuvelde krijgers. Deze steen wordt de job-mètèk genoemd en geldt als een representatie van de geesten der gesneuvelde krijgers. Een kain draagt deze steen soms in de richting van de oorlogsplaats, om op die wijze de mokarèkè, d.w.z. de geesten van de gesneuvelde krijgers, naar het strijdpark te geleiden. De steen heeft de vorm van een stenen bijl met een scherpe en een stompe zijde. Men legt de steen met de scherpe kant in de richting van het vijandelijk gebied. Men stelt zich voor, dat deze geesten dan nog eens extra aangespoord worden om aan de strijd deel te nemen. Zonder de bijstand van de mokarèkè is succes uitgesloten. Het is echter niet noodzakelijk, dat de job-mètèk naar, of in de richting van, het front gebracht wordt. Ook wanneer de steen in de kakok blijft, zullen de mokarèkè naar het strijdpark gaan.

Het woord job-mètèk zou ik onder enig voorbehoud aldus willen vertalen. Job (soob) is het woord, dat in de rituele taal voor geest(en) wordt gebruikt; mètèk betekent: rechtop staand, ook in de zin van: oplettend, waakzaam. De combinatie job-mètèk zou kunnen betekenen: de waakzame of strijdvaardige geesten. Mogelijk is ook dat het woord mètèk de gelijkenis aangeeft van de job-mètèk en de weem-mètèk, de

---

¹¹⁰⁾ o.c. pag. 159-160.

oorlogsleider, die altijd rechtop tussen zijn zittende krijgers staat op de verzamelplaats. Jobb mètèk zou men dan kunnen vertalen met: de leider van de ten strijde trekkende mokat. Mede in verband met de later ¹¹¹⁾ nog te bespreken ap natogolekma, meen ik, dat de geesten der gesneuvelde krijgers gezien moeten worden als een aparte, van de geesten der andere voorouders onderscheiden, categorie mokarèkè. Deze mokarèkè zijn a.h.w. vitaler dan de geesten der overige overleden voorouders. Zij nemen actief deel aan de strijd tegen de vijand. Alhoewel één der kanèkè dus duidelijk in relatie staat tot de geesten der gesneuvelde krijgers, is het daarom nog niet juist om te stellen, dat de weem kanèkè alleen "voor de in de oorlog gesneuvelde voorouders worden be-waard" ¹¹²⁾.

Een ander argument, dat wijst op een bijzondere betekenis van één of misschien enkele stenen van de kanèkè in verband met de oorlogvoering, is het feit, dat men zegt, dat de leider van het initiatieceremonieel de kanèkè van de initiatie heeft. Ook daaruit blijkt de specialiteit van sommige stenen.

De ceremoniën

De ritën van het weem kanèkè hagasin heb ik nooit meegemaakt bij de Wiligiman. Daar het bestaan van deze cermoniën mij bekend was van de Mulaik-Hisachè, heb ik ernaar geïnformeerd. Uit de verkregen inlichtingen bleek, dat tussen beide ritën weinig essentiële verschillen aan te wijzen zijn. De Mulaik-Hisachè noemen deze ceremonie 'het scherp maken van de speer' (sege ekat kawilikai). Evenals bij het wam kanèkè wordt de wam-tipat rite verricht. De heilige stenen worden niet gereinigd. De plechtigheden vinden plaats daags voor men de vijand uitdaagt. Bij de Wiligiman zijn de ceremoniën uitgebreider en vindt ook de reiniging van de heilige stenen plaats. Het verschil is, dat bij de Mulaik-Hisachè altijd alle krijgers bij de ceremoniën aanwezig zijn en bij de Wiligiman soms alleen de oorlogsleiders en enkele belangrijke mannen van alle ap logalek, die aan een bepaalde oorlog zullen deelnemen.

Bij de Wiligiman nemen gewoonlijk aan het weem kanèkè deel:
de oorlogsleider Wereklowè;
zijn classificatoire broer, de oorlogsleider Polik, die elders buiten het

---

¹¹¹⁾ zie pag. 178.

¹¹²⁾ Peters o.c. pag. 82.

gebied van de Wiligiman woonachtig is, maar zeer vaak bij de Wiligiman vertoeft;

de (ex-)oorlogsleider Asuk, eertijds leider van de machtige Wilil-lineage en zijn opvolger Wali;

de oorlogsleider van de strijd op de Jalebaga ¹¹³), Weaklekek (ALUA 20); één oorlogsleider van de Wallaloea en zijn wesagun (WALILO 42). Een enkele keer schijnt bij de Wiligiman ook een groots opgezet weem-kanèkè gehouden te worden, waarbij tenminste een twintigtal varkens gedood wordt. Alle krijgers, die aan een bepaalde oorlog zullen deelnemen, zijn aanwezig. Worden de varkens alle door het eerste pijlschot gedood, dan beschouwt men dit als een zo goed teken, dat de ceremoniën van het vangen en eten van de ratten niet worden verricht, en men de volgende dag reeds ten strijde trekt. Op een van de dagen na de oorlog vindt dan het samèlek plaats.

In een vergelijking van de door Peters beschreven ritën van het weem kanèkè en de door mij meegemaakte wam-kanèkè ceremoniën zijn weinig verschilpunten aan te wijzen. Peters' ¹¹⁴) beschouwing is gelardeerd met elementen van het wam jugulik hagata-ritueel, dat wel niet tot het weem-kanèkè behoort, maar toch gelijktijdig daarmee kan plaatsvinden. Deze ceremoniën heb ik elders ¹¹⁵) beschreven. Na het afzonderen van de onderdelen van het weem-kanèkè, die bij het wam-kanèkè en bij het wam jugulik hagata t.b.v. een zieke plaatsvinden, blijft er maar weinig over, dat men zou kunnen aanwijzen als behorend tot het weem kanèkè. De aanwijzing van een wam selimèkè (het varken van de vijand) zou specifiek tot het weem kanèkè kunnen behoren, evenals het ceremonieel, dat rond dit wam selimèkè plaatsvindt, inclusief het reinigen en invetten van de ap warek, de op de vijand veroverde krijgsmunitie ¹¹⁶). Een tweede specifiek element van het weem-kanèkè zou de rite met de bussel gras ¹¹⁷) kunnen zijn. Uit de haksè pakt men een bussel gras en legt deze voor de honai neer met de onderkant gericht naar het vijandelijk gebied en de bovenkant naar de ingang van het mannenhuis. De mannen leggen hun hand op de bussel, terwijl er één met luide stem roept: "Hisachè, beweeg je niet!" Peters zegt dan, dat deze waarschuwing bestemd is voor de geesten van de gedode vijanden, die bij hen rondzwerven, de mensen bij de keel grijpen en wurgen. Het

---

¹¹³) cf kaart 4, pag. 66.

¹¹⁴) o.c. pag. 88 e.v.

¹¹⁵) zie pag. 184 e.v.

¹¹⁶) Peters o.c. pag. 91.

¹¹⁷) Peters o.c. pag. 95.

gras legt men daarna op de ap warek in de ap warek-ai. Alhoewel ik dit onderdeel nooit heb gezien, heb ik de indruk, dat een andere interpretatie ook mogelijk is. De bussel gras zou een Hisachè, d.w.z. een vijandige krijger kunnen voorstellen en het gesproken woord zou tot hem gericht kunnen zijn. Het leggen van de hand op de bussel gras zou symbolisch het grijpen van de vijand kunnen voorstellen. Deze handeling gaat normaliter vooraf aan het doden.

Voornoemde twee ceremoniën zijn de enige, die ik zou kunnen aanwijzen als typisch voor het weem-kanèkè. Het is minstens twijfelachtig, dat deze twee onderdelen tezamen het weem kanèkè zouden kunnen vormen. Veeleer ligt het voor de hand te menen, dat het weem kanèkè en het wam kanèkè in hoofdzaak sterk overeenkomende ritën zijn. Het ceremonieel richt zich in het eerste geval meer op de oorlogvoering en in het tweede geval meer op het algemeen welzijn.

Ebe ako of mauwè, het grote varkensfeest

Dit feest wordt om de twee tot vijf jaar gevierd door de ap logalek, die elkaar steunen in de oorlog en gezamenlijk één confederatie vormen. Men gaf mij de volgende schets van de gebeurtenissen.

Twee mannen hebben het recht om de mauwè te beginnen: Kurëlu, de leider van de Logomabel, en Ioknoka, de leider van de Logo-Tagowa. (Volgens sommigen heeft alleen Kurëlu dit recht). In het geval Kurëlu het ebe ako begint, stuurt hij boodschappers naar de belangrijke ap logalekleiders, met het verzoek om op een bepaalde dag te Watlaku bijeen te komen. Watlaku ligt in de Pasvallei, die zich in oost-westelijke richting uitstrekt achter de eerste bergketen, die het Kurelu-gebied aan de noordzijde begrenst.

Op de eerste conferentie zijn o.m. aanwezig: Kurëlu (Logomabel), Wereklowè (Wiligiman), Amilek (Kossi-Alua), Jagonagai (Kossi-Alua), Jamènè (Wettipaloo), Maitmo (van de Wiligiman van de overzijde der Elokhera), Ioknoka (Logo-Tagowa) en Sula (Thuraput). De conferentie blijft zoveel mogelijk geheim. De kain eten gezamenlijk enkele varkens, bespreken het verloop van de gebeurtenissen sinds het laatste ebe ako en keren naar huis terug.

Het feest zal over enkele maanden plaats vinden. De leiders van de ap logalek treffen thuis nadien de nodige voorbereidingen. In het bijzonder wordt nagegaan, in hoeverre men de zeer vele varkens, die bij dit feest nodig zijn, zal kunnen opbrengen. De leiders verklaren het eten van varkens wesa, d.w.z. geen enkel varken mag gedood worden. Van nu af zijn alle varkens bestemd voor het ebe ako ¹¹⁸⁾.

¹¹⁸⁾ cf Peters pag. 117.

Wam ero palin, de openingsceremonie

Het ebe ako wordt officieel door Kurëlu (of Ioknoka) te Jibika uitgeroepen.

De ap logalek-leiders brengen 's morgens een groot aantal varkens naar deze plaats. De varkens worden geslacht en gestoomd. Na het bereiden van het voedsel staat Kurëlu op en kondigt het ebe ako aan met het vele malen herhaalde 'nakonegin', het (ebe) ako is begonnen. Andere uitroepen van andere mannen zijn: kèlèlin, elawut, mulugatnek, kèlèlin. Het betekent: groei snel, als onze varkens niet groot genoeg zijn kunnen anderen ons wel helpen, groei snel. Men drukt daarmee de wens uit, dat de maunen van de ap logalek elkaar zullen bijstaan, opdat ieder aan zijn verplichtingen zal kunnen voldoen.

Kurëlu verdeelt het vlees. Een klein deel wordt ter plaatse gegeten. Het grootste deel van het vlees wordt door de ap logalek mee naar huis genomen. De verdeling van het vlees onder de leden van de ap logalek is voor hen het teken, dat het feest aanstaande is. Deze ceremonie wordt door Peters¹¹⁹⁾ wam edlo balin genoemd. Ik neem aan, dat zijn vertaling: het in stukken snijden van de eerste varkens, juist is.

De voorbereiding

Ongeveer 6 weken voor het begin van de ceremoniën vindt het (elders beschreven¹²⁰⁾ jè wanin plaats.

Gedurende de maand vóór het begin van de mauwè wordt in het gehele gebied van de confederatie hard gewerkt om het feest voor te bereiden. De dorpen worden, voor zover het nodig is, hersteld; kookputten worden schoongemaakt, men hakt grote hoeveelheden brandhout. Stellages, om vlees van de te slachten varkens op te hangen, worden op het dorpsplein opgericht. Men verzamelt zeer vele stenen om het vlees te stomen. De varkens worden zeer goed verzorgd.

Wam worotukatnogo, het bestemmen van de varkensgiften

Enkele dagen vóór het begin van de feestelijkheden worden een aantal varkens van elke patrilineage bijeengedreven en wordt de bestemming van de varkens besproken¹²¹⁾.

¹¹⁹⁾ o.c. pag. 115.

¹²⁰⁾ zie pag. 134.

¹²¹⁾ cf Peters pag. 118.

Bij de Mulaik-Hisachè werden de varkens van de Mulaik en die van de Hisachè afzonderlijk bijeengedreven in de uma van de lineage-leiders. In het dorp Kaleinma werden de varkens van de Hisachè verdeeld. Twee mannen gaven elk een varken aan hun VrBr. Twee andere mannen gaven elk een varken aan de lineage-leider t.b.v. de ceremoniën. Eén man gaf twee varkens aan twee mannen, die zijn broer naar huis hadden gedragen, nadat deze door de Aso-Lokowal (traditionele vijanden) was gedood.

Bij de Mulaik werden 33 varkens verdeeld. Negen mannen gaven twaalf varkens aan hun VrBrs (4), VrMoBr (1) en MoBrs (7). Zes meisjes, die zouden gaan trouwen gedurende de mauwè, schonken achttien varkens aan hun MoBrs. Drie mannen gaven elk een varken aan hun MoZu.

Men zegt, dat het de gewoonte is, dat de meisjes, die bij de mauwè gaan trouwen, varkens geven aan hun MoBrs.

Het geven van varkens door jongens en mannen aan hun MoBr (of van een man namens zijn Vr aan haar MoBr, of van een man namens zijn zoon aan diens VrBr) is een verplichting, die in het algemeen bestaat, maar bij de mauwè nog eens bijzonder benadrukt wordt. Dit hangt samen met het feit, dat de ami bij de andere ceremoniën, zoals het uithuwen van de meisjes en de initiatie van de jongens, een belangrijke rol vervullen en men op de goede relatie met de ami, nu meer dan ooit, hoge prijs stelt. De betekenis van de giften aan MoZu zijn mij niet duidelijk.

De verdeling geschiedt door de leiders van de lineages. Staande voor de honai roepen zij de naam van een bepaalde man of vrouw en voegen daaraan toe: hat warogo nano, jij moet dit varken eten. Na de verdeling worden de varkens weer naar hun eigenaren teruggedreven.

Ik heb de indruk, dat het wam worotukatnogo een onderdeel is van het door Peters¹²²) beschreven wam esi hythan, het varkenshaar kijken. Bij de Itlai-Haluk vond de varkensschouw ook plaats voor het begin van de ceremoniën. De varkens worden daar bestemd voor de verschillende ceremoniën, i.c. de uithuwelijking van de meisjes, de initiatie en de beloning van de blijken van medeleven bij het overlijden of sneuvelen van leden van de lineage.

Noapè labetta, het apaiseren van de geesten der overledenen

Enkele dagen vóór de ceremoniën van de mauwè beginnen, komen een

¹²²) o.c. pag. 117-118.

aantal leiders van de Kossi-Alua, de Wallaloo, de Alua-Marian en Wiligiman bijeen te Anèsimo. Deze plaats ligt boven de bron van de Aikè-rivier, niet ver van de wakunuak ¹²³). Men slacht één of enkele kleine varkentjes. Eén wordt bestemd tot wam-jalel. Het vlees van dit varken wordt in een draagnet gedaan en aan de voorzijde van de wakunuak gehangen. Het is bestemd voor de mokat van de wakunuak. Van hier af tot aan de plaats waar de mannen verzameld zijn, wordt een pad gemaakt. Op regelmatige afstanden steekt men aan beide zijden van het pad verse takken met bladeren in de grond. Voordat een deel van het vlees ter plaatse wordt genuttigd, spreekt één van de leiders de mokat toe. Hij verzoekt hen om de mensen geen kwaad te berokkenen, nu de mauwè op komst is, en weg te blijven van de dorpen, waarin zij wonen.

Na het eten worden de bladeren, waarin de varken(s) gestoomd werden, aan de dwarsplanken van de wakunuak gehangen, dicht bij de ingang. Een wesagun neemt het vlees, dat in de su bij de ingang hangt, weg en eet er ter plaatse van. Het overige vlees neemt hij mee naar huis. De onderkaak hangt hij later aan de wakunuak. De ingang van de wakunuak wordt symbolisch gesloten met een dun wamal-takje.

Het valt op, dat de handelingen van deze rite veel lijken op delen van de ceremoniën van het wam-kanèkè. De aanbieding van het vlees (in beide gevallen wordt het jalel genoemd) aan de mokat van de wakunuak geschiedt bij het wam-kanèkè door het voor de kakok neer te leggen, terwijl na afloop van het wam-kanèkè de bladeren in de kakok gelegd worden en de onderkaak over de onderste dwarsplank van de kakok gèhangen worden. Zowel de kakok als de wakunuak worden na afloop van de riten gesloten. Evenals men voor de mokat van de voorouders het wam-kanèkè uitvoert, zo wordt het noapè labetta gehouden voor de mokat van de wakunuak.

Het wam kanèkè ter gelegenheid van het grote varkensfeest

Op de eerste dag van de ceremoniën vindt het wam kanèkè plaats. Zeer veel varkens worden geslacht. Enkele zijn bestemd voor de kanèkè-ceremoniën, die reeds eerder uitvoerig beschreven werden. De mannen ontvangen een nieuwe tipat. De heilige stenen worden gereinigd. De stenen blijven nu echter langere tijd (ong. 14 dagen) buiten de kakok liggen. Een deel van het vlees (wam jalel en het mokarakarom) wordt aan de geesten der voorvaderen aangeboden en bij de heilige stenen

---

¹²³) zie pag. 175 e.v.

neergelegd. De wesagun eet later het wam jalel op (andere mannen zouden er ziek van worden). Het mokarakarom wordt door de oorlogsleider Wereklowè gegeten. Er is voorts sprake van een derde soort vlees, het wam akiran, dat door Jaluok (ong. 14 jaar), de zoon van Wereklowè, gegeten wordt. De betekenis van het akiran is mij niet bekend. Enige informanten merkten op, dat bij de mauwè alleen de heilige stenen van Wereklowè gereinigd worden; anderen daarentegen zeggen, dat alle lineages hun kanèkè reinigen en etaleren. In het mannenhuis wordt een grote hoeveelheid vlees op staken langs de wand gehangen en voor de vuurplaats neergelegd. Peters¹²⁴⁾ zegt, dat deze varkens bestemd zijn voor het mannenhuis en daarom 'pelai-akho' genoemd worden. Ik geloof niet, dat deze interpretatie juist is. Een aantal stukken vlees worden weliswaar gegeten in het kader van het wam kanèkè, het grootste deel echter heeft een andere bestemming in het kader van het grote varkensfeest.

Pelai inako, het afsluiten van de rouw

Het woord pelai kan men vertalen met mannenhuis, het is echter ook de naam van de ceremonie, waarmee de rouw wordt afgesloten. De rouw van hen, die doden te betreuren hadden, moet beëindigd worden, voordat zij aan de ceremoniën van de mauwè mogen deelnemen. In het geval er geen mensen meer in rouw zijn, behoeft het pelai inako niet gehouden te worden.

Gewoonlijk vindt bij het pelai inako plaats wat Peters¹²⁵⁾ beschrijft in het eerste deel van zijn paragraaf over het wam oat palin. De lineagegenoten van de dode slachten en smoren één of meerdere varkens en brengen de oat naar de uma van de eertijds overleden man. Na het zingen van een aantal klaagliederen, waarin de dode wordt gememo-reerd, legt men de oat voor de honai neer. De mannen beraden zich over de vraag, aan wie men varkensvlees verschuldigd is vanwege bepaalde uitingen van rouw of medewerking bij de wakun. Voor hen zijn de wam-oat bestemd.

Lokkop palek manman uwogoluk, de beraadslaging over de gedode vijanden en de gesneuvelde krijgers

Aan het begin van de mauwè vindt bij Kurêlu een vergadering plaats,

¹²⁴⁾ Peters o.c. pag. 118.

¹²⁵⁾ o.c. pag. 128 t/m 131.

waarbij de belangrijkste leiders van de ap logalek aanwezig zijn. De onderwerpen van de bespreking zijn de gesneuvelde krijgers en de gedode vijanden. Aan de hand van een door Kurëlu (en mogelijk ook door de ap logalek-leiders) bijgehouden telsysteem vindt een inventarisatie plaats. Het telsysteem bestaat uit bundeltjes korte stukjes riet (lokkop palek). Elk bundeltje is met een touwtje aan de voorgaande en aan de volgende verbonden. De stukjes riet stellen de doden en gewonden voor. Hoe het systeem op dit punt werkt is mij niet bekend. De krijgsverrichtingen, waarbij doden te betreuren waren of vijanden werden gedood, passeren uitvoerig de revue. De details van de strijd worden gememoreerd om op die wijze in staat te zijn, zowel de nabestaanden van de gesneuvelde mannen, als de dappere krijgers, die vijanden doodden, te kunnen honoreren. Op het einde van de bijeenkomst hebben de ap logalek-leiders en Kurëlu weer een duidelijke voorstelling van hetgeen in de afgelopen jaren gebeurd is en hoeveel varkens er gedood zullen moeten worden om ieder te kunnen belonen.

Wam oat palin, de beloning voor het doden en de schadeloosstelling van de familie van de gedoden

Op de sili van de ap logalek-leiders worden de nodige varkens geslacht en gestoomd. Op een afgesproken dag worden alle oat naar Jibika, het dorp van Kurëlu, gebracht. Een aantal grote stukken wordt door Kurëlu zelf verdeeld onder de belangrijkste ap logalek-leiders. Hij zegt daarbij: „Mijn vijanden hebben jullie goed bestreden. Vandaag wil ik jullie belonen. Wereklowè, eet dit stuk; Husuk, eet dit stuk, etc.” Daarna komen alle krijgers aan de beurt, die vijanden (suè warek) gedood hebben. Zij krijgen een middenstuk (een oat zonder de 4 poten). Vervolgens worden alle krijgers gehonoreerd, die gewond raakten in de strijd. Een krijger met een speersteek in de dij krijgt bv. een poot, een man, die een pijlschot in zijn maag kreeg, eveneens een poot. Kleinere stukken gaan naar krijgers met lichtere verwondingen. Tenslotte wordt aan elke familie, die als gevolg van de strijd een dode te betreuren had, een heel oat gegeven. De vader, moeder en ami van de dode mogen van dit oat niet eten.

Bij de stand van zaken op het ogenblik, dat deze inlichtingen werden verkregen (ong. maart-april 1961), hadden drie krijgers van de Kossi-Alua en één krijger van de Wiligiman ieder één vijand gedood. Daarentegen waren toen reeds (de laatste mauwè vond plaats begin 1960) 5 krijgers van de Logomabel-confederatie gedood, i.c. één Walilo uit Mapiliatma (Wiligiman), één Alua-krijger uit Itaka (Wettipaloo), één

Jogibi uit Lisuma (ap logalek ?), één Kossi-Alua-krijger uit Sinisiek en één Mabelkrijger uit Musu. De eerstgenoemden zouden alle — indien de mauwè toen zou hebben plaatsgevonden — beloond zijn met een middenstuk van de oat. De nabestaanden van laatstgenoemden zouden ieder een heel oat ontvangen hebben. Het varkensvlees, dat als beloning wordt gegeven aan krijgers, die vijanden gedood hebben, wordt wam suè warek genoemd, wat betekent: de varkens voor de gedode vijanden. Het massaal karakter van dit feest blijkt uit de door Peters ¹²⁶⁾ vermelde getallen. In maart 1963 waren te Kipainma naar zijn schatting 800 mensen aanwezig van de Haluk-Marian, de Wiligiman, de Aropaka en Wallaloo. Onder hen werden 52 wam oat verdeeld. Te Thagatnokoma kwamen daags daarna 2000 mensen bijeen van de ap logalek der Logomabel, Wettipaloo, Labimabel, Wantiek-Walela, Kossi-Alua, Heinman-Mabel, Mununkut-Mabel en Logo-Matuan. Het aantal te verdelen wam oat bedroeg 70.

Nako hèsèl wok, het teken om de varkensgeesten tegen te houden

Op een 10-tal meters van de ingang van de uma van de ap logalek-leider staat een hoge stellage (4-5 m.) bij het pad, dat de sili verbindt met de paden, die om en langs het dorp lopen. Peters beschrijft er een, die voor de ingang van de uma te Kipainma stond, waar het wam oat palin plaats vond. Ik heb er een gezien bij gelegenheid van het ebe ako van de Wittaiia in oktober 1960 voor de uma van Senasuwak te Bero-baga. De stellage bestaat uit twee ongeveer 75 cm van elkaar staande lange dunne stokken, waarvan de uiteinden verbonden zijn met de helften van een gespleten tak. Ongeveer op de plaats waar de splijting ophoudt is een pakketje bladeren, waarin varkensvet is verpakt, opgehangen. De staken zijn op ongeveer 1½ meter van de grond onderling verbonden met enkele stengels suikerriet. De stellage staat dwars op of naast het pad. De bedoeling daarvan is, dat de geesten van de varkens de sili van de leider niet zullen verlaten. Gedurende de mauwè worden honderden varkens af- en aangevoerd voor de verschillende ceremoniën. De geesten van de varkens blijven gewoonlijk achter op de plaats, waar zij gedood worden. Door de afvoer van een groot aantal varkens zouden de varkensgeesten van de uma van de ap logalek-leider gemakkelijk in verwarring kunnen geraken en tezamen met hun oat kunnen weggaan. De nako hèsèl wijst de varkensgeesten terug naar de sili van de ap logalek-leider. Zowel het wam amok als het suikerriet zijn lekkernijen voor het varken, waarmee men de mokat van de varkens wil paaien.

¹²⁶⁾ o.c. pag. 131-2.

Het eigenlijke teken aan de varkensgeesten is de gevorkte tak aan de uiteinden van de stellage.

Ap natogolekma, de verblijfplaats van de geesten der gesneuvelde krijgers

Aan het begin van de mauwè komen de oorlogsleiders en hun wesagun bijeen te Apnatogolekma. Dit dorp is genoemd naar het dichtbij gelegen huisje, waarin de geesten van de gesneuvelde krijgers zich heten te verzamelen. Bij elke mauwè wordt om de middenpaal van het huisje een bundeltje wamal-tok¹²⁷⁾ toegevoegd. Het aantal wamal-tok is gelijk aan het aantal krijgers, dat sinds de voorgaande mauwè gedood is¹²⁸⁾. Door de wesagun worden ter plaatse ratten geslacht, toebereid en tezamen met een stuk varkensvlees, op een console in de hoek van het huisje neergelegd, als offer aan deze geesten. De betekenis van deze rite komt overeen met hetgeen op de tweede dag van het wam-kanèkè gebeurt. De ratten worden beschouwd als de wam van de mokat. Het aanbieden van de ratten is een eerbewijs aan de mokat van de gesneuvelde krijgers, om hen tevreden te stellen en hen te weerhouden van aktie.

Jè alsagali wanin, de compensatie van het verlies van (gesneuvelde) mensen

De gevolgen van de oorlogvoering, in het bijzonder het sneuvelen van krijgers, hebben een weerslag op het economisch leven. Het verlies van mensenlevens moet onder bepaalde omstandigheden gecompenseerd worden in goederen, waardoor een intern (in de confederatie, in de ap logalek en tussen de lineages) evenwicht ontstaat. Deze goederen (su, jè, njerak) hebben, behalve een economische, ook een religieuze waarde, zij het, dat deze laatste in de navolgende beschrijving duidelijk minder op de voorgrond staat dan de economische waarde. Ik heb het vermoeden, dat mijn inlichtingen op dit stuk niet volledig zijn.

Het jè wanin vindt plaats vóór de aanvang van een periode van vrede. Vóór het begin van de mauwè moet het gebeuren, maar ook voorafgaand aan de aanleg van een nieuw tuincomplex. Alle krachten moeten dan ingezet worden voor dit werk en derhalve ontbreekt de tijd om oorlog te voeren. De lineages, die sinds het laatste jè wanin doden te betreuren hebben, zullen boos zijn, indien men hun doden niet (althans

¹²⁷⁾ Namaak-pijlen van het taaie en duurzame wamal-hout.

¹²⁸⁾ zie ook pag. 178.

voorlopig niet) wreekt. Om deze mensen te apaiseren vindt de uitwisseling van waardegoederen plaats tussen de verschillende lineages van één ap logalek en, in het kader daarvan, de schadeloosstelling van de lineage-genoten van door de vijand gedode mensen. Indien de Wilil omstreeks augustus 1961 een nieuwe tuincomplex zouden hebben willen ontginnen, dan zouden

de Haluk-lineage voor de gesneuvelde krijger,

de Alua-lineage voor de gedode jongen,

de Walilo-lineage voor een eveneens door de Wittaiia omstreeks januari '61 in hinderlaag gedode krijger,

vooraf ieder ong. 6 jè en ong. 20 su hebben moeten ontvangen. De Wilil e.a. zouden de goederen naar Kurëlu hebben moeten brengen, omdat hij de tugirè¹²⁹⁾ is en het recht op de oorlog heeft. Kurëlu zou de definitieve verdeling geregeld moeten hebben. Indien de Wilil dit zouden nalaten, dan zouden de lineage-genoten van de dode, varkens van de Wilil gestolen hebben als genoegdoening. De Kossi-Alua zouden, daar zij nauw met de Wiligiman samenwerken, aan het jè alsagali wanin moeten meedoen. De nopy heeft het zo gewild en daarom zullen ook de mokat vertoornd zijn en de nieuwe tuin veel schade toebrengen, als het jè wanin niet plaats vindt.

Als inleiding op (door het Gouvernement geforceerde) vredesbesprekingen tussen de Logomabel en de Wittaiia, vond in oktober 1961 het jè wanin plaats bij de Logomabel¹³⁰⁾. Op 23 oktober brachten de "mensen van Solimo" (waarschijnlijk de Wallaloo van Opalu) stenen en draagnetten naar de Wiligiman. Soortgelijke bijeenkomsten om su en jè te verzamelen vonden plaats te Sintuguliek op 24 oktober en te Wagawaga op 25 oktober. Er waren in dit laatstgenoemde dorp ongeveer 200 mannen en vrouwen aanwezig, o.a. van de Wiligiman, de Kossi-Alua, de Haluk-Marian en de Wiligiman van de overzijde der Elokhera. De waardegoederen werden na langdurig beraad in 2 rijen stapels van respectievelijk 50 en 35 meter lengte uitgelegd op de gebruikelijke wijze: eerst de su, kruislings daarover enkele jè en daar weer dwars over 2 njerak. Sula, de oorlogsleider van de Haluk-Marian, maakte de verdeling bekend. Daaruit blijkt wel, dat verschillende ap logalek van de confederatie gelijktijdig het jè wanin uitvoeren. Het blijft onzeker, of alle ap logalek van de Logomabel-confederatie daarbij betrokken waren. Gezien de opgave der aanwezige ap logalek is het waarschijnlijk, dat alleen de ap logalek, die aan de strijd tegen de Wittaiia deelnemen, bij het bovenvermelde jè wanin aanwezig geweest zijn. De lineages, die

¹²⁹⁾ zie pag. 95 e.v.

¹³⁰⁾ Deze gegevens zijn ontleend aan een nota van J. F. Veling.

doden te betreuren hebben, krijgen in goederen een schadeloosstelling, en wel voor elke dode een bepaald aantal bundels waardegoederen (alsagali). Peters ¹³¹⁾ beschrijft het jè wanin, zoals het op 1 december 1962 plaatsvond bij de Itlai-Haluk, de Wallalooa en de Haluk-Walilo, 6 weken vóór de mauwè.

De waardegoederen werden bijeengebracht in een dorp in de nabijheid van het dorp van de oorlogsleider van de strijd tegen de Itlai-Hisachè. "Het gaat bij dit jè wakanin om de oorlogsslachtoffers, die in de periode tussen de vorige en het nu op handen zijnde grote varkensfeest, gevallen zijn in deze oorlog tegen de Itlai-Hisachè" ¹³²⁾. De leiders beraden zich onderling over de verdeling. Tenslotte etaleert men de waardegoederen. De su, jè en njerak worden op stapels gelegd op de eerder beschreven wijze, waarna de oorlogsleider van de Itlai-Haluk de stapels verdeelt onder de lineage-genoten van de in de strijd tegen de Itlai-Hisachè gevallen mensen. Hij noemt de naam van een oorlogsslachtoffer en wijst met zijn voet bepaalde stapels goederen aan. Aan de lineage-genoten van 4 gesneuvelde krijgers werden respectievelijk 3, 4, 4 en 5 stapels toegewezen, voor twee gedode vrouwen: 1 en 3 stapels. Twee stapels werden "uit medelijden" toegewezen aan de lineage-genoten van 2 mannen, die door ziekte overleden waren.

De reden, waarom niet voor elk oorlogsslachtoffer een even groot aantal stapels goederen wordt betaald, ligt waarschijnlijk in het feit, dat sommige slachtoffers in leven een belangrijker positie innamen dan anderen. Het valt bij de door Peters gegeven verdeling op, dat het grootste aantal stapels gegeven werd voor een gesneuvelde wesagun van de Wallalooa. Mogelijk is ook, dat de stapels zelf enigszins in waarde verschillen. Het aantal su varieert van de ene stapel tot de andere van 10 t/m 20, het aantal jè van 2 tot 5. Bovendien zijn de jè onderling niet geheel van dezelfde waarde. Men onderscheidt daarin een aantal soorten. De onderscheiding maakt men naar de grootte, vorm en de tint, die uit de zwarte ondergrond naar voren komt.

Naam	Vorm, grootte ¹³³⁾	Tint	Oorspronkelijke bezitters
Helel	100 x 40 cm	donkergroen	Asukpalek
Jakik	100 x 40 cm	geel	Silo v.d. Kossi-Lora
Kabok	80 x 30 cm	wit	Heagoi, Wantiek- Wallela

¹³¹⁾ o.c. pag. 107-109.

¹³²⁾ o.c. pag. 107.

¹³³⁾ De dikte van de steen varieert van 1-3 cm.

Kagalek	100 x 15 cm	dofzwart	Sula, Haluk-Marian
Werènè	100 x 40 cm	rood	Logomabel
Hulu	100 x 25 cm	andere tint rood	Labimabel
Baliemajuk	120 x 50 cm	soort wit	Nasin, Alua-Marian
	(kromming aan één kant)		
Mukoko	90 x 40 cm	soort groen	Walilo (lineage 5)
Wakikennikirek	90 x 15 cm	zwart glimmend	Wilil
Thè-essi	90 x 40 cm	zwart glimmend	Walilo (lineage 8)
Topo-lekka	80 x 20 cm	zwart glimmend	Alua (lineage 10)

De Baliemajuk dankt zijn naam aan de legende, dat de steen, toen deze heel vroeger bij de Baliemrivier kwam, riep: "An Baliem najuk!", "Ik ben bang voor de Baliem!" Sindsdien noemt men de steen zo.

Van de Wakikennikirek wordt gezegd, dat hij gaarne pisang (wakiken) eet (nikirek) en altijd snel bij de gever terugkeert. De jè circuleren vrij snel onder de verschillende ap logalek en tussen de lineages. De oorspronkelijke bezitter kent aan 'zijn' jè een weinig meer betekenis toe dan aan andere waardestenen. Daardoor en vanwege de kleur, grootte en vorm, ontstaan kleine verschillen in waarde.

De kleinere waardestenen vertegenwoordigen een kleinere waarde. Zo zegt men van de Jali, dat zij kleine jè importeren, o.a.

naam	grootte	kleur
jè palim	60 x 10 cm	zwart
jè punuen	60 x 20 cm	zwart
jè aikeon	25 x 8 cm	oranje

De stenen met een donkergroene kleur hebben een geringere waarde dan die met andere kleuren, omdat 'er van dat soort veel zijn'. De jè zijn niet wèsa en worden veel gebruikt als betaalmiddel in het onderling maatschappelijk en economisch verkeer.

De motivering van het jè wanin is in de drie hierboven gegeven voorbeelden niet gelijk. De Wilil-leider gaf te kennen, dat men het doet, opdat de lineages, die doden te betreuen hebben, niet boos zullen zijn op de lineages, die geen verliezen hebben. Veling zegt, dat door de vergoeding de wraakgevoelens tegenover de vijand zouden worden opgeheven. Peters zegt: "De bedoeling is, de wraakgevoelens van de naaste familie van de slachtoffers jegens de vijand te sussen" ¹³⁴).

¹³⁴) o.c. pag. 109.

Het is meer dan waarschijnlijk, dat al deze motieven van groot belang zijn. Het jè wanin vindt immers plaats vóór een periode van vrede wordt ingeluid. De vrede kan alleen maar gedurende een bepaalde periode gehandhaafd blijven, als er intern en extern geen aanleiding is tot het hervatten van de strijd. Intern heeft de betaling voor de dode tot gevolg, dat de lineage van de dode schadeloos gesteld is en de lineages onderling a.h.w. op gelijke voet komen; extern — in de verhouding tot de vijand — heeft het jè wanin tot gevolg, dat (geen vijand gedood behoeft te worden, omdat) geen dode gewroken behoeft te worden.

Merkwaardig is tenslotte de overeenkomst tussen de alsagali voor de bruidsgift¹³⁵), de alsagali voor de ami¹³⁶) van de dode en de alsagali voor de lineage van de dode, die alle uit een kwalitatief overeenkomende hoeveelheid goederen bestaan.

Ap waia hagasin of harinjaparek, de initiatie-ceremoniën

Noch bij de Mulaik-Hisachè, noch bij de Wiligiman heb ik deze ceremoniën meegemaakt. Hetgeen hieronder beschreven zal worden zijn mededelingen afkomstig van o.a. de leider van de initiatie-ceremoniën van de (Waia) Wiligiman.

De initiatieceremoniën worden bij de Mulaik-Hisachè harinjaparek genoemd en bij de Wiligiman ap waia hagasin. Har is de term, die uitdrukt, dat iets (handeling, woord of voorwerp) wesa is. Bij de Mulaik-Hisachè b.v. gebruikt men voor de heilige stenen veelal de term harekken. Injaparek betekent: uitvoeren, voltrekken. De samenstelling harinjaparek kan het best vertaald worden met: het sakrale uitvoeren t.b.v. de jongeren, of: inwijding in het heilige. De terminologie van de Wiligiman 'ap waia hagasin' is reeds door Peters beschreven¹³⁷). In plaats van hagasin, wat eveneens uitvoeren, doen, maken betekent, gebruikt hij het woord hakat-apin, iemand verzorgen, in orde maken voor iemand. De gehele uitdrukking zou ik willen vertalen met 'man worden' in de Waia-moiety.

De initiatie bij de Itlai-Haluk vond plaats in het dorp, waar zich de weem-aila van de Haluk-patrilineage bevindt. De Wiligiman-jongeren worden geïnitieerd te Homaklep of te Lukigin. De ceremoniën van de initiatie bij de Mulaik-Hisachè vinden o.m. plaats te Hareago. De keuze van deze plaatsen is niet toevallig. In die dorpen bevinden zich de heilige stenen van de initiatie. De initiatie kan dáár alleen plaats

¹³⁵) zie pag. 145.

¹³⁶) zie pag. 158.

¹³⁷) o.c. pag. 133.

vinden. Te Hareago is Natun, de wesagun, de leider van het ceremonieel, te Homaklep en Lukigin is dit Weaklekek (ALUA 20). De (classificatoire?) vader van Weaklekek was vroeger de leider van het ceremonieel geweest en had de taak aan zijn (classificatoire) zoon overgedragen. In Lukigin wonen vele lineage-genoten van ALUA 20. Hij brengt de heilige stenen naar het dorp, waar de initiatie plaats vindt.

De initiandi bestaan bij de Wiligiman en Mulaik-Hisachè uit geheel verschillende categorieën. Bij de Mulaik-Hisachè worden de Waia- en de Wita-jongens geïnitieerd; bij de Wiligiman alleen de Waia-jongens en zij, die als Wita beschouwd worden, maar wier geslachtsdelen Waia zijn. Voor de echte Wita (ebe wita en akul wita) is het ap waia hagasin wesa. Zij mogen er niets van meemaken en niets ervan zien. Hun knieën en hoofden zouden zwellen, zij zouden dood gaan. (Een deel van de initiatie van de Logomabel-jongeren vindt zelfs buiten de vallei plaats te Watlaku). Met betrekking tot dit onderscheid (dat eveneens in vele andere opzichten bestaat) loopt een scheidslijn dwars door de Baliemvallei. Deze scheidslijn loopt tussen enerzijds de Aso-Lokowal en Mulaik-Hisachè en de Itlai-Hisachè en anderzijds de Itlai-Haluk, de Haluk-Walilo, de Mukoko en de Wellesi. Ten noorden van deze lijn wordt alleen het Waia-geslacht geïnitieerd, ten zuiden van deze lijn worden Wita en Waia geïnitieerd. In beide gevallen vindt de initiatie plaats aansluitend op de mauwè, maar het kan ook los daarvan gehouden worden. Bij de Mulaik-Hisachè duurt een initiatie in het kader van de mauwè ongeveer 14 dagen. De afzonderlijke ceremoniën (los van de mauwè plaatsvindend) duren ong. 3 dagen.

Bij de Wiligiman-Wallaloo vindt voor het begin van de initiatie een vergadering plaats van de belangrijkste Waia-kain, o.a. Weaklekek (Alua), Wereklowè (Haluk) en Joli (Alua). Het onderwerp van bespreking is de regeling van de initiatie: waar het zal plaats vinden, welke jongeren geïnitieerd moeten worden, of er voldoende varkens zijn e.d. Op de ochtend van de afgesproken dag omsingelen de Waia-krijgers de uma, waar Waia-jongens wonen en voeren hen b.v. naar Lukigin. De ouders huilen, de kinderen zijn zeer onder de indruk. De jongens worden ondergebracht in een honai, die te Homaklep ligt achter de honai van Weaklekek in de jagoma tussen de buitenste en de binnenste omheining van de uma.

De ami van de initiandi zijn intussen gewaarschuwd. De vaders van de jongens geven één varken t.b.v. de initiatie en één aan de ami van de jongen. De ami moet bij het begin van de mauwè komen om zijn eak allerlei goederen te geven, o.m. njerak, jè, kleine su, boog en pijlen en bij de Mulaik-Hisachè soms ook sieraden, zoals de walimo en de mikak. De vaders, die geen varkens hebben voor de initiatie, verstoppen hun

kinderen in de bergen. De varkens, die door de vaders voor de initiatieceremoniën gegeven worden, eten de jongens in deze periode op. Bij de Mulaik-Hisachè worden zij ook met taro gevoed.

De ritën hebben betrekking op het man (mens) worden van de jongens van ong. 5 tot ong. 12 jaar. Door instructie en beproeving moeten zij zelfstandig worden. De grootste aandacht gaat uit naar de inleiding in de oorlogvoering. De jongens worden herhaaldelijk overvallen, voeren schijnoorlogen en -overvallen uit, ontvangen een pijl en boog van hun MoBr en instructie in het schieten en het hanteren van de speer. De beproeving is niet erg zwaar. De jongens krijgen voldoende en goed te eten, zij het slechts één keer per dag. De eerste dagen en nachten mogen zij niet slapen. Enkele oudere krijgers lossen elkaar steeds af om erop toe te zien, dat zij niet gaan slapen. Zij mogen hun behoeften alleen op bepaalde tijden doen. Water mogen zij niet drinken. Door de oudere mannen worden zij hard en afwijzend behandeld en a.h.w. aan hun (gezamenlijk) lot overgelaten.

Een tweede belangrijk punt van instructie is de inleiding in de sexualiteit. Hoe men het doet is mij niet duidelijk geworden. Het is mogelijk, dat een door Peters ¹³⁸⁾ beschreven ceremonie daarmee samenhangt. De jongens worden met tweeën gelijk in een ebe-ai binnengeleid. Zij moeten over de dijën van twee achter de vuurplaats gehurkt zittende vrouwen stappen. Bij het verlaten van de ebe-ai snijdt een man een stuk af van een gedroogde varkensdarm en van een kalebas, waarvan het vruchtsap op de ruggen van de jongens druïpt. Vrouwen op de sili eten daarna stukken van de varkensdarm en van de vrucht (holim) op. Ook in het eten (de term voor eten wordt ook vaak gebruikt voor het sexueel verkeer) van de holim (de vrucht wordt gebruikt voor het verwaardigen van de peniskoker), zou men een aanduiding kunnen zien van sexueel verkeer.

De leider van het initiatie-ceremonieel gaf mij (fluïsterend) de tekst van de wesa-anè, de sakrale verzen, die bij de initiatie tot de jongens gesproken wordt:

Sisinka holaka
suè wulè elu
wikèsikalok
withakta

Sisinka burwatu
holaka buratu
suè wulè elu

¹³⁸⁾ o.c. pag. 141-142.

wikèsikalok
withakta
withakta
withakta

Sisinka muruato
holaka muruato
lek halok nagossa
lek halo
niet ati joketu
Paik irik warek
pitè punholikmo
mo sien-sien-siet
mo sien-sien-siet.

Het eerste en tweede vers hebben betrekking op de vraag, hoe de kinderen van de mensen ontstaan. De uitleg wordt gegeven aan de hand van de gedragingen van de wulè-vogel (suè). Het derde vers bevat een aansporing om, nu zij (de jongens) groot zijn, niet meer naar hun moeder te luisteren, maar zelfstandig hun eigen weg te gaan. Het zich losmaken van de moeder (binding) blijkt ook uit herhaalde wassingen van de initiandi, die dienen om het eket mep, het vagina-bloed, te verwijderen. Het vierde vers heeft eveneens betrekking op de zelfstandigwording van de jongens. Zij worden daarin aangespoord om naar de bergen (Holikmo), waar de pitè-bomen staan en de grotere vacht-dragende dieren (paik) zijn, (op jacht?) te gaan.

Op de een na laatste dag van de door Peters¹³⁹⁾ beschreven ceremoniën vindt een merkwaardige rite plaats. De jongens moeten in een grote boom klimmen. Eronder worden een aantal sterk rookontwikkellende vuren aangelegd. De jongens worden daardoor aan het gezicht onttrokken. Na enige tijd, als de wind de rookwolken heeft weggevaagd, mogen zij naar beneden komen. De zin van deze rite zou zijn, "dat de jongens gehard mogen worden".

Op de laatste dag vinden de wam kanèkè-ceremoniën plaats, waarbij de initiandi voor de eerste keer bij de ceremoniën aanwezig mogen zijn en de tipat ontvangen. De stenen worden gereinigd, mits dit al niet eerder heeft plaats gevonden. Bij de Mulaik-Hisachè vindt ook het samèlek, het eten van ratten en (bij hen ook) vogels plaats. Tot besluit wordt het suessi palharek voltrokken aan de jongens en allen, die zich met het sakrale hebben beziggehouden.

¹³⁹⁾ o.c. pag. 143.

Bij de Mulaik-Hisachè wordt tot slot ook het sali wali uitgevoerd. De sali is een stukje boomschors, dat uit Jalimo wordt geïmporteerd en waaraan een reinigende werking wordt toegeschreven. De jongens zijn door de initiatie in kontakt gekomen met het "heilige". Hoezeer men dit ook op prijs stelt, men is van mening, dat het heilige zowel goed als kwaad kan doen. Men neemt het zekere voor het onzekere en laat zich ook door de sali reinigen.

Hè jokai of jokai isin, de initiatie en uithuwelijking van de meisjes

Na de openingsceremoniën van het ebe-ako volgt een periode, die voor de huwbare meisjes van grote betekenis is. De vraag wie haar zal trouwen is reeds van tevoren beslist. Er is echter een gebruik, dat de schijn van een vrije keuze openhoudt. Onmiddellijk na de openingsceremoniën hebben de jongens het recht de hand van een meisje te pakken en (met instemming van het meisje) haar vader te vragen haar te mogen trouwen. Indien haar vader en de broers geen bezwaar hebben, kan het huwelijk bij de mauwè plaatsvinden. Maken zij echter wel bezwaar, dan zijn zij verplicht de afgewezen huwelijkskandidaat een schadeloosstelling te geven in de vorm van een varken (wam eitjoko), of tenminste een stuk varkensvlees.

In de nu volgende periode vinden ook tal van schakingen plaats van meisjes, die niet met de door hun vader en broers aangewezen echtgenoot willen trouwen. Deze schakingen lopen uit op evenzovele vechtpartijen tussen de betrokken lineages. De neiging om tot een minnelijke schikking te komen is in deze periode zeer sterk. Bij de gevechten vallen vrijwel nooit doden of ernstige gewonden. Soms kunnen de betrokken jongeren hun zin doordrijven, meestal echter wordt de zaak beslist ten gunste van de broers van het meisje en moet de teleurgestelde echtgenoot-in-spe genoegen nemen met een varken.

De door Peters¹⁴⁰⁾ beschreven ceremoniën, die 4 dagen voor het eigenlijke jokai isin, de uithuwelijking, plaatsvinden, heb ik niet meegemaakt. Het komt mij voor, dat slechts één onderdeel, nl. de instelling van het verbod om kreeft te eten, speciaal behoort tot het ceremonieel. Kreeften en andere waterdieren met graten of scherpe botjes worden geassocieerd met het tegengaan van de conceptie. De overige ceremoniën zijn erop gericht om het meisje in goede conditie te brengen voor het huwelijk. Voor één meisje wordt een rite uitgevoerd om haar vrij te maken van de invloed van het wesa, waaraan zij door omstandigheden had moeten deelnemen. Voor alle andere meisjes wordt een rite uitgevoerd, opdat

¹⁴⁰⁾ o.c. pag. 120-121.

zij niet ziek zullen worden van het eten van het varkensvlees. Het gewoonlijk zeer vetarme dieet van de vrouwen, wordt bij de mauwè doorbroken. Ook de vrouwen en meisjes eten dan veel varkensvlees. Dit geeft vaak aanleiding tot darmstoornissen.

De feestelijkheden nemen bij de Mulaik-Hisachè 1 à 3 dagen in beslag. Bij deze ap logalek duurden de riten maar heel kort, daar zij toen (1960) over heel weinig varkens konden beschikken. Reeds enkele dagen tevoren had de vader van een meisje namens haar een varken gegeven aan haar MoBr. Soms geeft men dan ook een varken aan VrMoBr.

Op de eerste dag van het hè jokal wordt 's morgens één groot varken geslacht op de sili waar het meisje en haar ouders wonen. Terwijl de mannen zich bezig houden met het klaarmaken van de haksè, worden in de lèsè door de vrouwen netten uitgehangen aan de achterwand. De netten zijn afkomstig van de vrouwen van de uma (Mo, Zu, VaBrVr, BrVr) en ten dele ook van haar MoBr. De lange dunne jokalbanden ¹⁴¹⁾ worden tevoorschijn gehaald en soepel gemaakt. Later op de ochtend wordt de bruidsgift van het meisje bijeengebracht op het dorpsplein (10 su). Het meisje wordt nu in de lèsè teruggebracht. Zij zal daar de volgende twee dagen moeten verblijven, want in de ebe-ai mag zij niet meer komen.

De smoorkuil wordt geopend. Het grootste deel van het vlees wordt in de lèsè gebracht en daar deels op gras neergelegd, deels in netten aan de wand gehangen. Een ander gedeelte wordt aan de leden van de uma en andere aanwezige lineage-genoten gegeven. Tegen de avond van de eerste dag wordt het meisje door de oudere vrouwen van de sili met de jokal bekleed. De eerste strengen worden stevig om haar heupen vastgebonden. Vervolgens wordt de jokal in steeds wijdere cirkels om het lichaam gelegd. Aan de zijkant worden alle strengen tenslotte opgebonden aan de eerste, vast om het lichaam gesnoerde strengen. De jokal bedekt aan de vóór- en achterzijde het vrouwelijk schaamdeel. Het meisje wordt nu hè ita genoemd, 'de vrouw, die (weg)gaat'. De gehele nacht wordt in de lèsè gedanst door de lineage-genoten van het meisje en de vrouwen van de uma. De mannen zitten aan de zijde van de ingang, de vrouwen met de hè ita aan de achterzijde. Geen van de aanwezigen mag die nacht gaan slapen.

De tweede dag verloopt met het verrichten van allerlei dagelijkse werkzaamheden. Er wordt tamelijk streng op toegezien, dat de hè ita niet gaat slapen. Zij moet gedurende deze dagen onafgebroken wakker blijven en meedansen, netjes in de lèsè zitten of een beetje rondwandelen.

---

¹⁴¹⁾ Een halve centimeter brede, meterslange band van gevlochten jo-draad.

In de namiddag wordt op de sili door de vrouwen gedanst. Het feest gaat ook de tweede nacht door. De meeste vrouwen zijn dan zo moe, dat zij ter plaatse in slaap vallen. Alleen de jongeren zijn in staat om ook de tweede nacht dansend en zingend door te brengen.

Voor zover de gelegenheid zich voordoet, wordt het meisje door de oudere vrouwen ingelicht over de huwelijkszaken. Zij moet de hiperi voor haar man planten en de tuinen onderhouden, maar ook haar man aansporen om haar terzijde te staan. Zij moet haar man gehoorzaam zijn, maar als hij zich slecht tegenover haar gedraagt, teruggaan naar haar broers. Haar man zal het vernederend vinden haar terug te halen, maar hij zal dit stellig doen. Als zij kinderen wil, moet zij veel omgang met haar man hebben en veel en goed eten voor hem bereiden. In geval zij (nog) geen kinderen wenst, mag haar man slechts af en toe bij haar slapen. Als hij erg onhebbelijk is, moet zij de ebe-ai 's avonds afsluiten, zodat haar man niet binnen kan komen. Zij moet goed zijn voor haar mans moeder en zijn zusters. Zij zullen haar dan bijstaan als zij in moeilijkheden is. Bij de geboorte van een kind moet haar man een varken geven aan haar broers. Zij moet hem daarop wijzen: haar broers zijn immers de ami van haar kinderen. Als zij geen kind wil en er toch een verwacht, dan moet zij de oude vrouwen van haar lineage raadplegen. De oude vrouwen weten daar wel raad¹⁴²⁾ mee. Zij moet daar echter in geen geval met haar echtgenoot over spreken, want dit is een zaak voor vrouwen onder elkaar.

De instructie van de hè ita wordt ten dele in de vorm van liederen gegeven. Als voorbeeld volgt hier de tekst van zo'n lied:

Husit aluanè jagasè
Aluanè abulapak wulakola
Hegariko jakul hakhalok
hiperi tasurè

---

¹⁴²⁾ Zowel bij de Mulaik-Hisachè als bij de Wiligiman zijn enkele vrouwen 'deskundig' in het aborteren. Met de duimen van beide handen perst men (uitwendig) de baarmoeder zolang samen, tot het bloed uit de vagina komt. Men zegt, dat hoogst zelden vrouwen als gevolg van deze behandeling overlijden. Het plegen van abortus komt zeer veel voor. De vrouwen willen geen volgend kind alvorens het eerste ongeveer 4 jaar is en zij er weinig meer naar behoeven om te zien. Alle zwangerschappen, die in deze periode ontstaan, worden afgebroken. De vrouwen willen bovendien niet meer dan twee kinderen baren. Treedt na het tweede kind opnieuw zwangerschap op, dan wordt ook deze onderbroken. Met meer dan 2 kinderen maken vrouwen zich, maatschappelijk gezien, belachelijk. Er zijn ook tal van magische middelen 'in de handel' (van Jali), die gretig aftrek vinden, o.m. de jonge spruiten van een boom, die alleen in Jalimo groeit, visgraten (heanè) en dergelijke.

hiperiekka palurè
motok kepu jirè
wim elak konnurè
motok uwojirè.

De strekking van dit lied is:

Als de wormen uit de aarde komen en (bepaalde) vogels zingen bij Abulapak, dan houdt zij de ingang van het dorp in het oog om sexueel verkeer te zoeken met mannen, die naar buiten gaan (om hun behoeften te doen). De aardappelen en groenten haalt zij niet; zij is een slechte vrouw. De varkens verzorgt zij niet; zij is een bedorven type.

Op de ochtend van de dag, dat het meisje naar de uma van haar toekomstige echtgenoot gebracht zal worden, wordt opnieuw een (of enkele) varken(s) geslacht. Een deel van dit vlees (de poten) wordt 's middags door de bruid meegenomen naar de uma van haar schoonouders.

De lineage-genoten van de toekomstige echtgenoot slachten eveneens op deze dag een aantal (ong. 3) varkens. Eén ervan wordt des ochtends door hen gegeten; één wordt bewaard tot de bruid gekomen is en één wordt des middags meegenomen naar de uma van de bruid en aan haar broers aangeboden. Tegen 4 uur in de namiddag vragen de zusters van de bruidegom aan de broer van de bruid, of zij haar mogen meenemen. De broer antwoordt daarop bevestigend. Hij vraagt nu aan zijn lineage-genoten om hem de su, de jè en de njerak voor de bruidsgift te willen aanreiken. Op de sili worden nu de su (10-20) uitgelegd, daarop legt men de jè (3-6) en in de lengterichting eveneens enkele njerak (2-3). Alle mannen en vrouwen hebben zich feestelijk versierd en vertrekken in optocht naar de sili van de bruidegom. De bruid is omhangen met een groot aantal netten en ziet er met haar jokal en een van varkensvet glimmend lichaam heel mooi uit. Een van de begeleidende vrouwen draagt de varkenspoten, die voor de bruid gereserveerd werden, mee.

In zijn uma wacht de bruidegom op de komst van zijn bruid. Het feestvolk verzamelt zich op de sili. De lineage-genoten van de bruidegom verdelen een varken onder de feestgangers. Een aantal leden van de familie van de bruid, de bruidegom en enkele van zijn lineage-genoten, begeven zich dan naar de ebe-ai. Bruid en bruidegom zitten naast elkaar vóór de vuurplaats, de familieleden van het meisje aan haar zijde, de familie van de bruidegom aan zijn zijde. Onder het verdelen van stukken vlees ontvangen beiden, vooral echter de bruid, de laatste raadgevingen. Na de verdeling van het vlees onder de aanwezigen snijdt de

bruidegom, die nu zit op de uiteinden van de neerhangende su van zijn bruid, zijn stuk vlees in twee delen en geeft de helft aan zijn bruid. Samen eten zij het vlees. Dit is het teken, dat zij getrouwd zijn. De overige familieleden verdwijnen naar buiten. De beide echtgenoten blijven achter.

De door Peters ¹⁴³⁾ beschreven handelingen, die juist voorafgaan aan het vertrek van de bruid, heb ik niet waargenomen. Uit zijn beschrijving maak ik echter op, dat het daarbij om een vruchtbaarheidsritueel gaat. Het planten van een hiperi-stek door de bruiden in een kuiltje, waarin reeds een paar blaadjes werabekka gelegd zijn, zou gezien kunnen worden als een symbool van groei-kracht. Mogelijk is ook, dat de bataten-stek een symbool is van het vrouwelijke en de werabekka ¹⁴⁴⁾ van het mannelijke en het gezamenlijk planten daarvan de (nieuwe) eenheid van man en vrouw uitdrukt.

Het tussen de benen van de bruiden doorhalen van een met spekvet ingevette oude sali en het deponeren daarvan in de spleet van een met de steel in de grond gestoken vuurtang (een bijna universeel teken voor het vrouwelijk geslacht), is een duidelijk symbool van het geslachtelijk verkeer. De bij deze handelingen lachende mannen en de hoe-oe roepende vrouwen kunnen nauwelijks misverstaan worden.

De vraag rijst, of bij het hè jokal wel sprake is van een initiatie. De Mulaik-Hisachè beantwoorden de vraag bevestigend. De beproeving van het tenminste twee dagen onafgebroken in touw zijn, de daarbij steeds gegeven aanwijzingen over het fatsoenlijk gedrag, de talrijke raadgevingen inzake het huwelijksleven en het instellen van bepaalde voedsel-tabu's, zou men als onderdelen van een initiatie kunnen zien. De initiatie van de meisjes valt samen met de uithuwelijking.

Belangrijk in het onderscheid met de initiatie van de jongens is, dat de initiatie van de meisjes niet wesa is en die van de jongens wel.

Wakun, het dodenritueel

Het dodenritueel werd meerdere keren gadegeslagen in verschillende delen van de vallei. Driemaal kon ik bij de Wiligiman de wakun betrekkelijk volledig volgen. De eerste keer betrof het de wakun van een Alua-jongen, die in het grensgebied bij de Aikè-rivier gedood werd door de Wittaiä ¹⁴⁵⁾, de tweede keer die van een Haluk-krijger, die dicht bij

¹⁴³⁾ o.c. pag. 126.

¹⁴⁴⁾ Peters, o.c. pag. 126.

¹⁴⁵⁾ zie pag. 252 e.v.

het woongebied van de Wittaiia door deze laatsten werd gedood¹⁴⁶), en de derde keer de wakun na het overlijden van een oude man (Alua). De wakun van een Kossi-Alua-krijger werd grotendeels bijgewoond, zij het minder volledig dan bij bovengenoemde gelegenheden. Delen van het ritueel heb ik gezien bij de Wittaiia te Berobaga, waar een krijger was overleden; bij de Abuluknai, die in het Noorden van de vallei wonen (westelijk van de Wantiek-Wallela); bij de Mulaik Hisachè na het overlijden van een oude vrouw en bij de dood van een oude Wallalooa-man.

De plaats van de wakun

In alle bovengenoemde gevallen werd de wakun gehouden in de uma, waar de dode thuishoorde. De Haluk-krijger woonde tijdelijk bij zijn ZuMa te Wupareinma, zijn ouders woonden te Abulapak. De wakun vond plaats in de uma 1, waar de classificatoire vader van de dode woont (de ap logalek-leider van de Wiligiman en leider van de Haluk-lineage) en waar meer ruimte ter beschikking stond dan in de toen onder konstruktie zijnde uma 4.

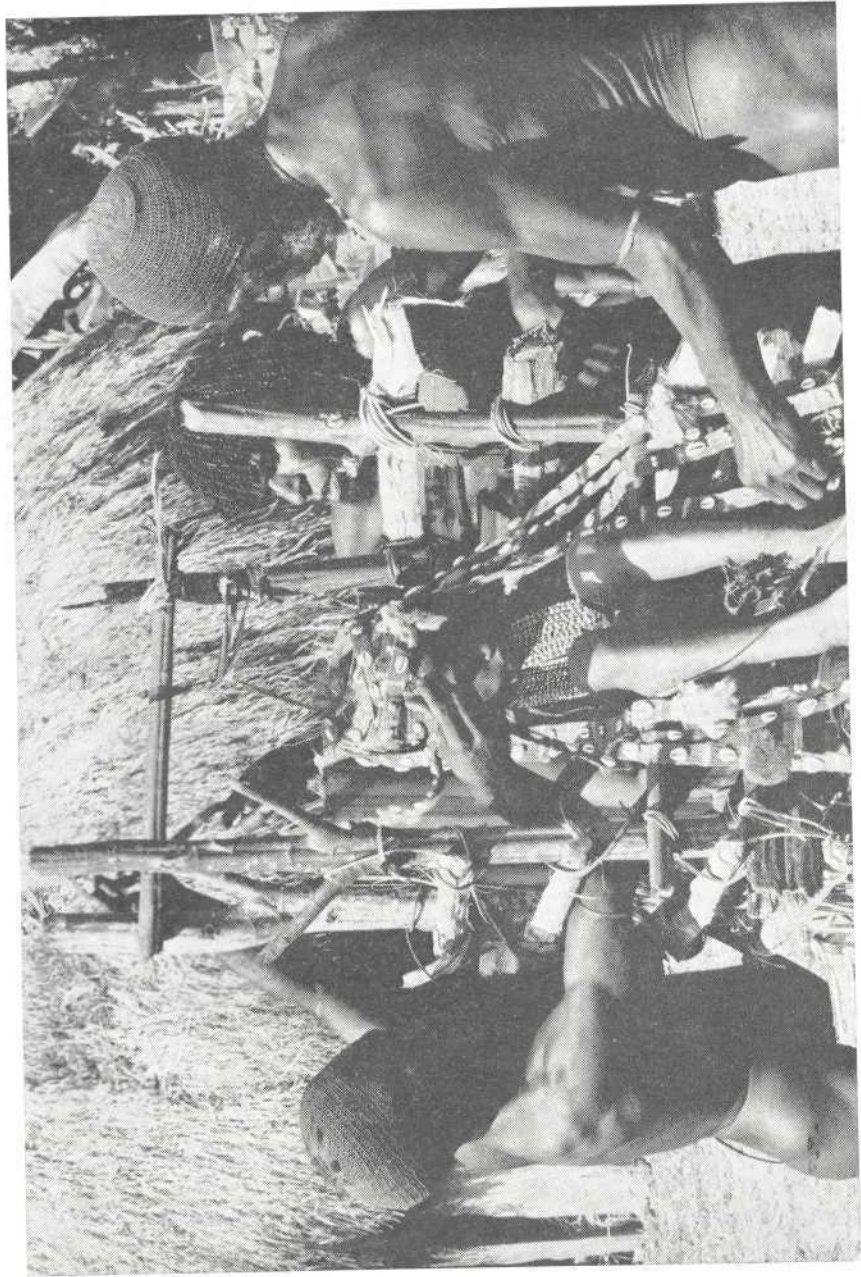
De oude Wallalooa-man overleed te Abukulumo uma 2. De ochtend na zijn dood bracht men zijn lichaam ter crematie naar het dorp Hulibaga, waar de leider van de Alua-lineage woont.

De verbranding van een dode vindt slechts dan elders plaats, wanneer het lijk reeds in verregaande staat van ontbinding verkeert, of indien men de dode niet kent. Soms wordt een krijger gedood, zonder dat zijn lineage-genoten daarvan op de hoogte zijn. Het komt voor, dat een krijger gedood wordt als hij (alleen) varkens steelt bij de vijand of 's nachts op bezoek gaat bij zijn familie, die tot een vijandige confederatie behoort. De Mulaik-Hisachè vertelden, dat zij het lijk van een gedode krijger drie weken lang niet hadden kunnen ophalen, omdat de vijand daar in de buurt in hinderlaag lag. Toen zij het tenslotte konden bemachtigen, viel het uiteen en werd daarom ter plaatse verbrand.

De lichamen van onbekenden, die soms in de Baliem drijven, worden eruit gehaald en op de oever verbrand.

De stoffelijke overschotten worden gecremeerd, omdat men de overtuiging is toegedaan, dat, in het geval dit niet zou gebeuren, de geest van de dode bij het lijk blijft rondwaren en een groot gevaar vormt voor de mensen, die in de buurt ervan komen. De grote vrees voor een gebeente bleek mij duidelijk, toen ik eens in het oostelijk bergland een aantal restanten van een menselijk geraamte vond. Geen der dragers

¹⁴⁶) zie pag. 258 e.v.

Pea, de zetel van de dode

was bereid om nog een minuut langer daar te blijven. Het voorstel om enkele beenderen mede te nemen werd zeer sterk afgekeurd. Men gaf te kennen, dat de geest van de (ge)dode hun eigen geest zou kunnen verjagen en zichzelf als gevolg daarvan ook zouden overlijden.

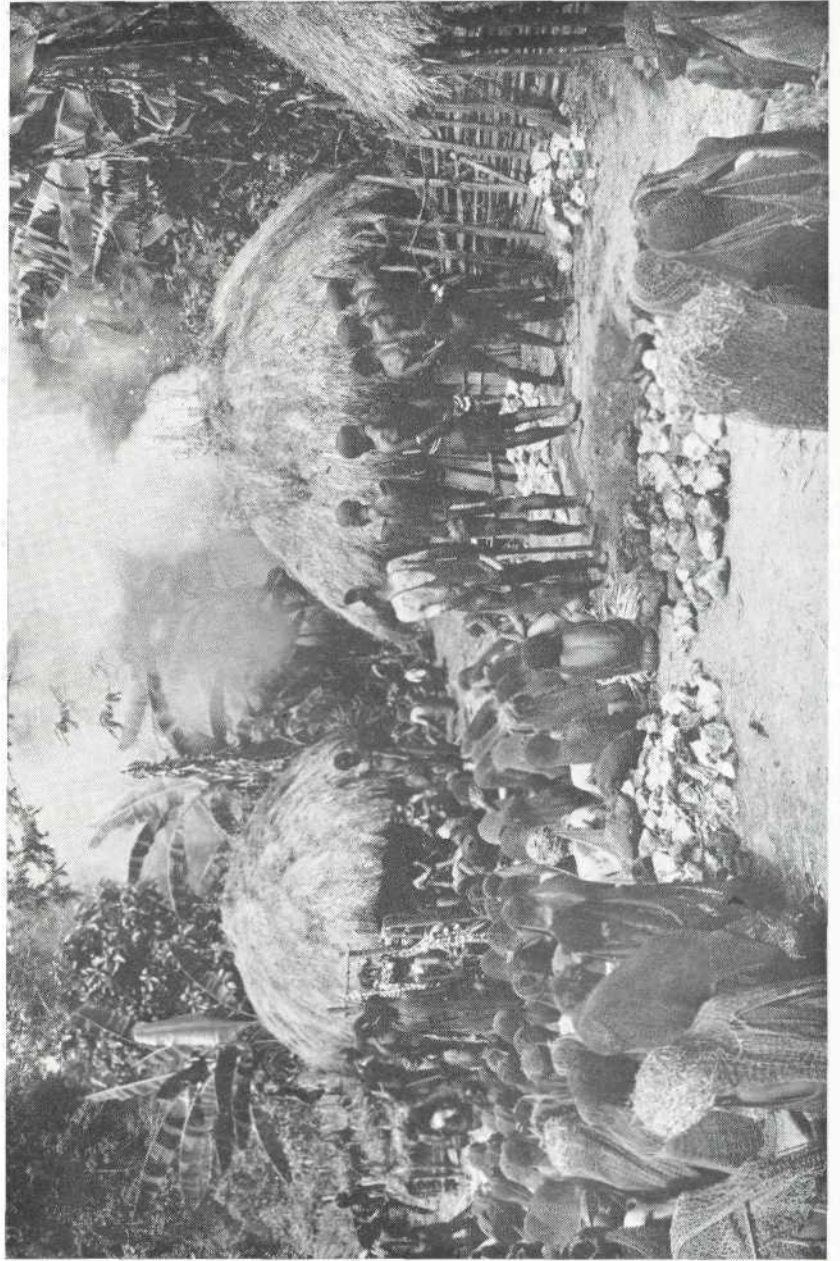
Het opbaren van de dode

Na het overlijden wordt de dode in zittende houding opgebaard. Als het een man betreft, gebeurt dit meestal in de honai; een vrouw wordt in de lèsè of in de ebe-ai opgebaard. De Haluk-krijger werd in de lèsè opgebaard, de Alua-jongen, de Kossi-Alua-krijger en de oude ALUA 85 allen in de honai. Vrouwen mogen de honai, waar kanèkè bewaard worden, niet binnenkomen. In de honai, waar de Alua-jongen en de Kossi-Alua opgebaard waren, bevonden zich kanèkè, de vrouwen gingen desondanks naar binnen. Het toegangsverbod voor vrouwen tot de honai, waar niet de gewone, maar de weem-kanèkè bewaard worden, wordt veel strenger gehandhaafd. Dit is waarschijnlijk de reden, dat de Haluk-krijger niet in de honai van de ap logalek-leider, hoofd van de Haluk-lineage, werd opgebaard, maar in de lèsè. De vrouwen kunnen daar ook aanwezig zijn bij het weklagen om de dode. Men zei, dat door smart overweldigde vrouwen zich van de kanèkè niets aantrekken. De dode wordt in zittende houding tegen de wand van de verblijfplaats gezet. Het hoofd en het bovenlichaam bindt men aan de wand vast. Onder het zitvlak en onder de knieën legt men stukken van een stam van de bananenboom. Soms bindt men ook de knieën bijeen.

Pea, de zetel van de dode

's Morgens vroeg, daags na het overlijden, maken de lineage-genoten tesamen met andere leden van de uma of van het dorp, op de sili een hoge armstoel (pea). De zetel wordt in het midden van de sili geplaatst. De vrouwen zitten aan de ene zijde van de pea, nl. tussen de pea en de ingang van de uma, de mannen zitten bij de honai en tussen de honai en de armstoel.

Reeds vroeg in de ochtend wordt de dode in de stoel geplaatst. Zijn hoofd en bovenlichaam bindt men tegen de rugleuning, de armen hangen langs het lichaam en rusten naast de bovenbenen op de zitting van de stoel, de benen hangen naar beneden of worden enigszins opgebonden. De zitting van de stoel bevindt zich ongeveer 1 meter boven de grond, de rugleuning is ongeveer 1½ meter hoog. Niet voor alle doden wordt evenwel een zetel gemaakt. Voor de gedode Alua-jongen, de Kossi-Alua-krijger, de Haluk-krijger en de Wittaiia-krijger werd de pea

Het rouwbeklag

gemaakt, voor de overigen niet. Mogelijk maakt men in dit opzicht een onderscheid tussen door de vijand gedode krijgers en zij, die door ziekte en ouderdom zijn overleden.

In de Dani-cultuur van de grote vallei komt geen stoel of iets, dat daar op lijkt, voor. Het is des te merkwaardiger, dat bij hen de dode op een stoel geplaatst wordt. Als reden wordt opgegeven, dat alle aanwezigen de dode moeten kunnen zien. De aanwezigen zitten op de grond, terwijl de dode daar een meter boven verheven is: iedereen kan de dode dus goed zien. Er is daarnaast echter sprake van een andere reden. De dode wordt op de stoel geplaatst om zijn geest los te maken van de aarde en in contact te brengen met de hogere sfeer, waar hij (met andere geesten) in de toekomst zal moeten verblijven.

Nadat de pea gereed is, scharen de vrouwen zich daar rondom. De naaste vrouwelijke verwanten, zoals de moeder, de vrouw(en) en de zusters van de dode, staan of zitten aan de voet van de pea.

Het rouwbeklag

Een groot aantal van hen, die hun rouwbeklag gaan doen, beschildert zich ergens onderweg op een plaats, waar men de goede klei weet te vinden. Sommigen smeren zich geheel in, anderen alleen het bovenlichaam. Zowel mannen als vrouwen drukken op deze wijze hun rouw uit.

In de loop van de ochtend komen talrijke mannen in groepen en vrouwen en kinderen afzonderlijk, naar de sili van de wakun om afscheid te nemen van de dode en hun deelname aan de nabestaanden te betuigen. Tot de nabestaanden kunnen alleen de lineage-genoten van de dode gerekend worden. De lineage-genoten van zijn moeder, waartoe ook zijn ami behoort, en, als hij getrouwd geweest is, ook de lineage-genoten van zijn vrouw(en), worden niet direkt tot de nabestaanden gerekend, al zijn zij nauw bij de wakun betrokken. Hetzelfde geldt voor de eagi, de ZuKi^m, die de dode ami noemden.

Bij het betuigen van de deelname van een groep (aan)verwanten of vrienden staan de lineage-genoten van de dode voor de honai en beantwoorden het op huilerige toon gezongen rouwbeklag. De rouwklagenden staan meestal halverwege de sili, schuin voor de pea. Voor velen is het moeilijk om onmiddellijk na binnenkomst in huilen uit te barsten en te zingen. Meestal is er één voorganger en mompelen de overigen huilend en snikkend mee. Om het huilen op te wekken of te bevorderen, wrijft men zich met een hand over het bovenbeen en met de andere hand in de ogen. Na enige tijd gaat het vanzelf. Ondanks deze wat kunstmatig aandoende handelingen, is het beklag echt ge-

meend en buitengewoon indrukwekkend. De nabestaanden en zij, die de dode zeer na stonden, kunnen zich daardoor geheel van hun heftigste smartelijke gevoelens bevrijden. De inhoud van het gezang is heel moeilijk te volgen. Men zegt, dat de grote daden van de dode gememo-reerd worden, men vraagt zich af, waarom hij nu dood moest gaan en hoe groot de droefheid van de nabestaanden moet zijn. Als de condo-lerende partij zwijgt, wordt het initiatief overgenomen door de lineage-genoten van de dode. In hun rouwzang bevestigen en onderstrepen zij, wat over de dode gezegd werd en zij danken voor de uitingen van medeleven.

Na het rouwbeklag stappen de mannen in de richting van de honai en overhandigen aan de leider van de lineage een schelpenband en soms nog andere goederen, zoals mikak, walimo, jè, inumissi of varkens.

De vrouwen overhandigen aan de vrouwelijke familieleden van de dode één of meer su, die zij aan de leuning van de rugsteun hangen, en scharen zich bij de reeds aanwezige vrouwen. Zij nemen niet deel aan het door de mannen staande uitgebrachte rouwbeklag. Vele vrouwen brengen draagnetten vol zoete aardappelen, die bestemd zijn voor de lineage-genoten van de dode, wier vrouwen geen tijd hebben om zelf naar de tuinen te gaan. De nieuw-aangekomenen begroeten vervolgens de aanwezige bekenden. De begroeting geschiedt door het geven van de rechter- of de linkerhand of door de arm om de rug of de schouder van de ander te slaan en het lichaam even tegen zich aan te drukken.

Bij de grotere dodenriten, zoals die van de gedode krijgers, waren veelal enkele honderden mensen aanwezig. De navolgende aantallen berusten op schattingen:

bij de dood van de Kossi-Alua:		3-400	aanwezigen
bij de dood van de Alua-jongen:		3-400	aanwezigen
bij de dood van de Haluk-krijger:		4-500	aanwezigen
bij de dood van de Wittai-man:		2-300	aanwezigen
bij de dood van de Abuluknai:		1-150	aanwezigen
bij de dood van de oude Alua-man:	ca.	25	aanwezigen
bij de dood van de Wallaloo:	ca.	75	aanwezigen
bij de dood van de Mulaik-Hisachè-vrouw	ca.	25	aanwezigen

De grote verschillen in de aantallen rouwenden per wakun ontstaan als gevolg van verscheidene factoren.

Belangrijk zijn in dit opzicht de omstandigheden, waaronder iemand overlijdt. Een oorlogsgewonde, die aan opgelopen verwondingen bezwijkt, of een krijger, die op het slagveld sneuvelt, wordt geëerd en betreurd door alle ap logalek, die gewoonlijk tezamen een bepaalde

vijand bestrijden. Bij de overval, waarbij de Haluk-krijger sneuvelde bijv. waren meerdere honderden krijgers betrokken, o.a. van de Wiligiman, de Kossi-Alua en Wallaloo. Deze krijgers komen zoveel mogelijk naar de wakun.

Daar staat tegenover: de wakun bij het overlijden van een man als gevolg van ouderdom. Bij dergelijke rituelen zijn alleen de lineage-genoten en enige aanverwanten en dorpsgenoten aanwezig. Het overlijden van een vrouw als gevolg van ouderdom gaat vrijwel ongemerkt voorbij. Slechts een deel van de verwanten verschijnt op de wakun. Wordt een vrouw door de vijand gedood, dan is ook bij haar crematie wel een honderdtal mensen aanwezig. In het algemeen kan echter gesteld worden, dat bij gelijke omstandigheden aan de wakun van een man veel meer aandacht besteed wordt dan aan die van een vrouw.

Een faktor, die ook een rol speelt, is het maatschappelijk aanzien van de lineage van de dode. De Haluk-krijger was een classificatoire zoon van de Wiligiman ap logalek-leider. De Kossi-Alua-krijger was de zoon van een belangrijke leidersfiguur van de Wallaloo, die onder de Kossi-Alua wonen; zijn classificatoire vader is de oorlogsleider Nilik.

Velen, vooral oorlogsleiders elders uit het confederatiegebied, komen naar de wakun om in dergelijke gevallen de met hen (politiek) bevriende oorlogsleiders te condoleren. Bij de wakun van beide voornoemde krijgers waren delegaties aanwezig van vele ap logalek van de confederatie.

Voor de wakun van de Alua-jongen geldt hetzelfde, zij het in mindere mate. Hij was de zoon van een oorlogswesagun¹⁴⁷) en voorbestemd om zijn (reeds eerder gesneuvelde) vader op te volgen. Hij woonde in het dorp van de oorlogsleider.

Het aantal mensen wordt ook bepaald door het feit, of de overledene of gesneuvelde behoorde tot een grotere of kleinere lineage. In dit opzicht maakt het veel verschil, of de dode lid is van bv. de Alua-lineage, die enkele tientallen leden telt en een vrij zelfstandige positie inneemt, zoals in het geval van de oude Wallaloo-man, of behoort tot een andere Alua-lineage, die slechts uit enkele leden bestaat, zoals bij de oude Alua-man, op wiens wakun niet meer dan ong. 25 mensen aanwezig waren.

De giften voor de dode

Bij de dood van de Kossi-Alua-krijger werden in de loop van de ochtend

---

¹⁴⁷) cf pag. 209. Van de wesagun is er tenminste één gespecialiseerd in het mobiliseren van de mokat t.b.v. de oorlogvoering.

36 schelpenbanden gegeven aan de nabestaanden. Door lineage-genoten werden drie njerak gegeven aan de vader van de overledene. De amilak van de dode gaven 10 schelpenbanden, de naobaklak 7. Twee uma-genoten gaven er elk één. Acht ap logalek-leiders uit vrijwel het gehele confederatiegebied gaven evenzovele njerak, vier oorlogsleiders uit hetzelfde gebied gaven vijf schelpenbanden. De vader van de vrouw van de overledene gaf één njerak.

De varkens voor deze wakun waren afkomstig van o.a. twee uma-genoten, die ieder één varken gaven, en van Wereklowè, de ap logalek-leider van de Wiligiman, die één varken gaf. Deze bijdragen zullen terstond of later vergoed worden met een jè of een schelpenband. De plicht om de varkens voor de wakun bijeen te brengen, berust op de lineage-genoten en de ZuKin van de dode (de dode was immers de ami van zijn ZuKin). Wie niet over varkens beschikt is verplicht om een jè of een njerak te geven. De Kossi-oorlogsleider Husuk gaf 20 su, 3 jè en 2 njerak aan de vader van de gesneuvelde krijger. Als oorlogsleider van de krijgersgroep, waartoe de gesneuvelde behoorde, was hij verplicht ten minste 1 of 2 jè en een njerak te geven. De oorlogsleider en de vader van de dode waren in dit geval bevriend en woonden in hetzelfde dorp. Waarschijnlijk is dit de oorzaak van het feit, dat deze man meer dan het dubbele aan waardegoederen gaf.

Bij de wakun van de Alua-jongen werden 15 njerak gegeven. Lineage-genoten brachten 6 schelpenbanden mee naar de uma van de dode. De noabak gaven drie banden en de amilak vijf. De ap logalek-leider gaf één schelpenband.

De varkens voor de wakun werden geleverd door de leden van de ap logalek van de dode. Zij werden daarvoor reeds de volgende dag betaald met één jè en één su per varken.

Een bijzonder grote gift werd ontvangen van Weaklekek (ALUA 20). Hij bracht, behalve een njerak, nog 3 jè en 10 su. Weaklekek was een oorlogsleider van de strijd tegen de Siokossi en Wallaloa (Opalu) en is uit hoofde daarvan verplicht tot betaling van goederen voor elke dode, die valt in het gebied, waar hij verantwoordelijk is voor de oorlog en de veiligheid. De oorlog tegen de Siokossi wordt al jaren niet meer gevoerd, maar onverminderd blijft zijn verantwoordelijkheid voor de veiligheid bestaan. De jonge Alua werd bij zijn kaio (wachttorens) gedood en ALUA 20 voldeed daarom aan zijn verplichtingen.

Niet alle goederen waren van hemzelf afkomstig. Weaklekek verzocht zijn burens, dorpsgenoten en bekenden uit de nabijgelegen grensdorpen om bijstand. ALUA 20 zal de su en de jè van deze mensen te eniger tijd terug moeten betalen.

Bij de wakun van de Haluk-krijger werd geen aantekening gehouden van de gevers van de njerak.

De zeven varkens waren afkomstig van evenzovele lineage-genoten en naobaklak. De betaling vond spoedig daarop plaats. De mannen ontvingen voor elk varken 1 jè en 2 su, terwijl twee van hen bovendien nog een njerak ontvingen, waarschijnlijk om reden, dat zij een bijzonder groot varken gegeven hadden. Een vijftal mannen gaven een mikak aan de dode. Deze om de hals gedragen schelpenversiering wordt bijzonder waardevol geacht. Vier mannen gaven een walimo, één man gaf een halsversiering van kleine schelpjes. Drie mannen hingen een inumissi, een fraaie bontmuts, aan de stoel van de dode.

De giften van schelpenversieringen en bontmutsen zijn in hoofdzaak afkomstig van hen, die de dode zeer na gestaan hebben en op deze wijze hun grote deelname aan het gebeuren tot uitdrukking willen brengen.

Van een grote gift van de oorlogsleider voor de dood van zijn 'agot', zijn zoon (zijn krijger), is hier geen sprake, waarschijnlijk omdat de dode behoorde tot de lineage van de oorlogsleider en deze laatste dus aan zichzelf zou moeten betalen.

Bij de dood van de oude Alua te Abukulumo werden vijf schelpenbanden en één jè gegeven door buren en amilak.

Njerak eelhabaga, de kroning van de dode

In de loop van de ochtend haalden de ami van de dode hun njerak uit de honai en draaiden enkele daarvan om het hoofd van de dode, zodanig, dat de staarten vóór langs het lichaam hingen. Men moemde dit: njerak eelhabaga. De overige njerak drapeerde men meestal over de rugsteun naar voren langs het lichaam of over de schouders van de dode en achter langs de stoel ahangend. De ami verrichten deze ceremonie — in principe — drie keer in het leven van hun eak, i.c. bij de geboorte, bij de initiatie en bij de dood. Men zegt, dat de ami daarmee zijn eak 'sterk' wil maken. Deze handeling is wesa en wordt bij alle doden verricht. In het geval men het lichaam niet buiten op de stoel exposeert, worden enkele njerak om het hoofd van de dode gedraaid, terwijl de overige vanaf de balken van de zoldering van de honai naar beneden hangen.

Het smoren van de wakun-varkens

Terwijl het rouwbeklag des ochtends nog in volle gang was, maakten een aantal mannen de voorbereidingen om de varkens te smoren. De kookputten werden in orde gemaakt, de stenen verhit, de varkens vóór de honai geschoten en geslacht en tegen het middaguur in de haksè

gesmoord. Afhankelijk van het aantal varkens werden één of meerdere smookkuilen gereed gemaakt. Bij de wakun van de Haluk-krijger werden drie haksè gemaakt: één op de sili van de wakun (die van de ap logalek-leider), één op de sili van uma 2 en één op de sili van de vader van de dode. In de haksè van deze laatste uma werd het wam-musan en het wam-jalel gesmoord. In uma 2 werden de varkens bereid voor de moeders-verwanten van de dode, die uit Solimo afkomstig waren, en op de sili van de wakun de overige varkens.

Het wam-musan, waaronder in dit geval verstaan wordt: de staarten, de stuit van de grotere varkens en de oren, werd voor de kakok gelegd, waarin zich de heilige stenen van de lineage van de dode bevinden. De naam is waarschijnlijk afkomstig van het gebruik om dit vlees, meerdere dagen na het slachten, als het reeds riekt, met musankruid te eten. Het musan werd door een wesagun gegeten, het jalel door de lineage-genoten van de dode. Een deel van het vlees sneed men in kleine stukken en deelde het uit aan de verzamelde mannen en vrouwen op de sili. Bij alle crematie-plechtigheden werden één of meer varkens geslacht. Het aantal wakunvarkens stond enigszins in verhouding tot de belangrijkheid van de dode. Voor de wakun van de oude Alua-man werd slechts één varken geslacht, voor de wakun van de gesneuvelde krijgers daarentegen werden verscheidene varkens gedood.

De varkens van de dode zelf worden voor de wakun niet gebruikt. Deze zijn bestemd voor het pelai¹⁴⁸⁾, de afsluiting van de rouwperiode.

Njerak putè (putha), de verdeling van de schelpenbanden

Omstreeks 4 uur in de namiddag nam men de njerak en andere giften voor de dode (halsversieringen en hoofdtooien) van de pea af en legde deze op pisangbladeren voor de ingang van de honai neer. Het weklagen van de vrouwen ging zachtjes door. De mannen schaarden zich rond de goederen. Alle njerak werden in de lengte naast elkaar neergelegd. Afhankelijk van het aantal duurde de deliberatie een kwartier tot ongeveer een uur. Er waren twee vragen, die de beraadslagende lineage-genoten moesten beantwoorden: door wie zijn de verschillende njerak gegeven? en: aan wie moeten zij gegeven worden? De eerste vraag kostte dikwijls al heel wat hoofdbrekens, als er veel njerak binnengebracht waren. Gezamenlijk kwam men tenslotte wel tot een oplossing. Het antwoord op de vraag, aan wie een njerak gegeven moet worden, is afhankelijk van een aantal factoren. Aan hen, die er een gebracht hebben, moet er een teruggegeven worden. De lineage-genoten zijn ge-

¹⁴⁸⁾ zie pag. 172.

Njerak putè, de verdeling van de schelpenbanden

zamenlijk verantwoordelijk voor de wakun en dus ook voor de verdeling van de njerak. Soms echter geeft men ook njerak terug aan lineage-genoten, die er des ochtends een gegeven hebben. De gevers vallen globaal in enkele categorieën uiteen: de reeds genoemde lineage-genoten, de amilak van de lineage van de dode en zijn aobaklak. De amilak zijn globaal de broers van de vrouwen, die met lineage-genoten van vaders generatie getrouwd zijn. Het aantal amilek wordt nog belangrijk vergroot, doordat ook de z.g. jokal ami bij de wakun betrokken zijn. De jokal ami zijn de mannen (Wita en Waia), die jokal gegeven hebben bij gelegenheid van het huwelijk van moeder.

De aobaklak bestaan uit twee groepen, i.c. de broers van de vrouwen, die met lineage-genoten van iemands eigen generatie trouwden en de mannen, die met vrouwen van iemands lineage trouwden.

Als de dode bij, of als gevolg van krijgshandelingen is gesneuveld, dan tonen ook vele oorlogsleiders van de confederatie hun medeleven en brengen een njerak mee naar de wakun. Zowel aan de amilak en de aobaklak, als aan de oorlogsleiders worden njerak teruggegeven. Als zij eerder op de ochtend er tenminste een gegeven hebben.

Uitzonderingen worden gemaakt voor sommige oorlogsleiders. Ook indien zij geen njerak gegeven hebben, ontvangen zij er toch een. Men heeft de hoop, dat de betrokken oorlogsleider mee zal willen werken aan de wraak op de vijand. Duidelijk spreekt deze motivering bij de wakun van de Kossi-Alua, waar zeer vele oorlogsleiders van hun medeleven blijk gaven. Een enkele keer wordt ook wel een man, die anderszins belangrijke bijdragen leverde voor de wakun, met een schelpenband beloond. De mannen, die wel een schelpenband gegeven hebben, maar er geen terugontvangen, zijn allen nauw verwant en/of bevriend met de lineage-genoten van de dode; zij worden later terugbetaald. Bij de wakun van de Kossi-Alua kregen de mannen, die een schelpenband gegeven hadden, er een terug, uitgezonderd de lineage-genoten van de dode. Een aantal njerak werd voor de (echte) ami van de dode gereserveerd. Deze gift komt later ter sprake ¹⁴⁹⁾.

Bij de verdeling deed zich een klein incident voor. Een man pakte de njerak, die voor een ander bestemd was. Er ontstond een klein gevecht tussen beide oude mannen. De een zei: "Deze njerak kun je wel aan mij geven, want vroeger, toen een lineage-genoot van jou overleed in mijn dorp, heb je mij ook niet geholpen." De njerak werd tenslotte toch aan de rechtmatige eigenaar gegeven. Daarmee was het incident gesloten. De 15 njerak, die voor de wakun van de Alua-jongen gegeven werden, gingen grotendeels dezelfde dag terug naar negen gevers;

---

¹⁴⁹⁾ zie pag. 158.

een viertal werd apart gehouden voor de ami van de dode. De bestemming van de twee andere is mij niet bekend. De overigen, die geen njerak terugontvingen, zijn ook nu lineage-genoten of nauwe verwanten. Het feit, dat deze laatsten op de dag van de wakun geen schelpenband terugontvingen, betekent overigens alleen, dat men hen pas later zal terugbetalen.

De 5 njerak van de wakun van de oude Alua werden verdeeld onder de ami van de dode.

Bij de dood van de Haluk-krijger werden 28 njerak verdeeld onder 26 ami, deels uit de confederatie, deels afkomstig uit Solimo en 2 oorlogsleiders van de Kossi-Alua.

Met betrekking tot deze verdeling werd opgemerkt, dat de njerak van de mensen van Solimo aan de mensen van de Logomabel-confederatie werden gegeven en omgekeerd. Men zou niet dezelfde mogen terugontvangen als men gegeven heeft. Ook de zorg, waarmee men de njerak van de verschillende lineages uit elkaar houdt, wijst erop, dat de ene schelpenband niet gelijk is aan de andere, en dat men hen allerminst op willekeurige wijze mag uitdelen. De vraag, of er in dit opzicht sprake is van een roulatie-systeem, kan ik niet beantwoorden.

De verdeling zelf geschiedt met enige plechtigheid. Een belangrijk man, meestal een oorlogsleider, wordt verzocht de namen van de ontvangers luid bekend te willen maken. Bij de wakun van de Kossi-Alua maakte de oorlogsleider Nilik de verdeling bekend. Bij de wakun van de Alua-jongen deed Wereklowè het; bij de wakun van de Haluk-krijger Jogonagai en bij de wakun van de oude Alua was het Weaklekek. Men kiest voor deze taak waarschijnlijk een oorlogsleider om elke discussie over de verdeling verder uit te sluiten.

Nadat besloten is, welke njerak aan welke persoon gegeven zal worden, rolt men de njerak op een bol en legt haar apart. Terwijl de oorlogsleider staande de naam uitspreekt van de ontvanger, laat hij de bol afrollen en overhandigt haar daarna aan de ontvanger, die, een dankbaar wa, wa, wa! uitsprekend, de njerak in ontvangst neemt. Na deze verdeling wordt bekend gemaakt, wie de andere waardegoederen (schelp- en hoofdversieringen) zal ontvangen.

Jè talek, het samenstellen van de bundel waardegoederen voor de MoBr van de dode

De echte broer van de moeder van de overledene krijgt een hoeveelheid goederen, die qua aantal wel kan variëren, maar qua soort niet.

Hij krijgt:

jè: 1 t/m 6

su: 10 t/m 20
njerak: 2 t/m 8.

Toen de ami kwam, zei de lineage-leider van de dode tot hem: hatmèkè neak arat watlama: je eak (kind) is dood; alsagali ¹⁵⁰⁾ wanek werek, de alsagali (de bundel goederen) staat gereed. De alsagali werd bijeengebracht door de lineage-genoten van de dode. Meestal wordt de alsagali na afloop van het njerak putè aan de aanwezigen getoond. Als men de ami de eerste dag niet verwacht, vindt het ook wel op een van de volgende dagen plaats.

De ami van de Kossi-Alua woonde ver weg in het Pugimadal in een dorp van de Itlai-Oagei (Husinati). De moeder van de dode was vroeger naar de Kossi-Alua gevlucht: haar broer blijft zijn recht op de alsagali behouden. Hij kreeg ong. 20 su, jè en 4 njerak. Deze alsagali was grotendeels afkomstig van Husuk, de oorlogsleider, die, naar men zei, later met de weduwe van de dode wilde trouwen.

De ami van de Haluk-krijger was op de wakun aanwezig. Hij kwam uit Solimo, waar ook de ouders van de dode lange tijd gewoond hadden. Na een ruzie over tuinen kwamen zij naar de Wiligiman en vestigden zich bij de Haluk ap logalek-leider. Hij ontving 3 njerak, 1 mikak, su en jè.

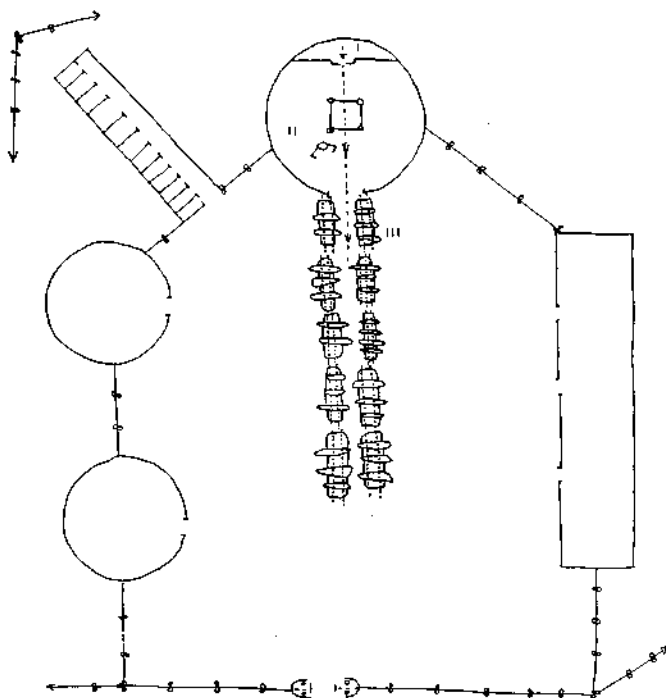
De overleden ami van de oude Alua kreeg een mij niet bekend aantal goederen. De alsagali werd aan zijn afstammelingen gegeven. Twee van hen woonden onder de Wiligiman en waren op de wakun aanwezig. Door een oude vrouw werden de lineage-genoten van de dode ingelicht omtrent de verwantschapsverhoudingen.

De ami van de jonge Alua verbleef bij de Wittaiia. Diens moeder (Marian) was vroeger met háár moeder naar de Wiligiman gevlucht. Nadat haar man (de vader van de dode) door de Wittaiia op de Warabaga gedood was, vluchtte zij terug naar de Wittaiia en liet het kind achter bij zijn lineage-genoten. Daar de echte ami niet kon komen (omdat hij tot de vijandige Wittaiia behoorde), werd zijn rol overgenomen door een lid van een lokale Marian-lineage. De alsagali werd door deze Marian in ontvangst genomen en zal bij gelegenheid (vrede) aan de echte ami worden doorgegeven.

De samenstelling van de alsagali kostte deze keer enige moeite. De eerste dag van de wakun zei men, dat de ami pas veel later betaald zou worden, omdat men (de lineage-genoten van de dode) niet over goederen beschikte. De tweede dag echter vond het regelen van de gift aan de ami, toch plaats. De goederen, ong. 10 su, 2 jè en 2 njerak,

¹⁵⁰⁾ Ook wel ap alsagali wanhamèkè genoemd, d.w.z. de in goederen uitgedrukte waarde van een man (mens).

Vanuit de kakok (I) zullen de geesten der voorvaders (en vanuit de honai (II) de oude leiders) de verdeling van de bundels (III) waardegoederen (netten, schelpenbanden en waardestenen) gadeslaan.

werden uit de honai naar buiten toe doorgegeven en op de gebruikelijke wijze opgestapeld: eerst de su en daarop dwars de jè en dwars op de jè de njerak. Een en ander geschiedt in het openbaar, waarschijnlijk opdat de aanwezigen en de geesten van de overleden voorvaders, die in de kakok verblijven, kunnen zien, dat de lineage-genoten aan hun plicht voldoen. Het geven van de alsagali aan de ami wordt als zeer belangrijk gezien. Als men dit nalaat, zal dit een grote teleurstelling zijn voor de dode. De geest van de dode zou, in vereniging met de geesten der voorvaders, zijn lineage-genoten dan veel kwaad berokkenen. Men wilde daarom de alsagali tonen reeds gedurende het njerak putè, als de dode (en zijn geest) nog op de sili aanwezig zou zijn.

Opvallend was, dat de stapels su, jè en njerak ook nu werden uitgelegd vanaf de deurstijlen van de honai in de richting van de ingang van de sili, zodat het etaleren van de alsagali vanuit de honai en vanuit de kakok kon worden gadeslagen (zie schets).

Hètu nan, de crematie

Gedurende de verdeling van de njerak en van het varkensvlees was het stil op de sili. De weeklachten begonnen opnieuw toen de dode uit de stoel werd getild door zijn lineage-genoten en vrienden en werd neergezet op de bananenbladeren vóór de honai. Zij vetten het lichaam van de dode in met een beetje varkensspekvet (wam amok) van de zoëven gestoomde varkens. Eénmaal nam ook een vrouw (een lineage-genote) aan deze handelingen deel.

Een aantal mannen maakte de brandstapel gereed. De stapel van ca. 1½ bij 2 meter werd opgebouwd uit dikke droge boomstammen, die een- of tweemaal overlans gespleten waren. Op bijna één meter hoogte maakte men een uitsparing tussen de stammen voor de dode en wachtte af.

Over het algemeen bracht men de dode op dit ogenblik naar de brandstapel. Soms vonden nog verdere handelingen plaats. Eenmaal werd opgemerkt, dat de dode (de Alua-jongen) een bamboe mes (wim) en een korte stok werden gegeven, vlak voor men hem naar de brandstapel droeg. Omstanders vertelden, dat de mokat (geest) van de dode met deze voorwerpen naar de vijand zou gaan en met het mesje de darmen van de vijandige krijger, die hem gedood had, zou doorsnijden en zich zo zou wreken. De stok (sege-lup — wandelstok) zou een teken zijn, dat de geest op weg moet gaan naar de vijand.

Een andere keer werd, vlak voor de verbranding, sektie op het lijk verricht. De Kossi-Alua-krijger was overleden aan een pijlschot onder in de linkerlong. Links boven in de long werd een snede in het lichaam gemaakt en de pijlpunt eruit gehaald. De reden, waarom men de sektie verricht, is, dat men wil aantonen, dat de krijger aan de pijlverwonding is overleden en de nabestaanden derhalve later bij het jè wanin¹⁵¹⁾ recht kunnen doen gelden op een alsagali en bij de mauwè op een wam oat¹⁵²⁾.

De lineage-genoten, die de dode naar de brandstapel droegen, werden vergezeld van drie personen, die een aparte functie verrichtten. Een van hen hield een bundel boven de op de brandstapel liggende dode. De bundel bestond uit een tageik-houten stok, waaromheen lang, droog gras (silu ekka) gebonden was, en werd siluk-jilik genoemd. Dit voorwerp stelt de dode voor. Een tweede man schoot een pijl in de siluk jilik op het moment, dat de dode op de brandstapel werd gelegd. De omstanders zetten op dit ogenblik een vervaarlijk geschreeuw in. Enkele

¹⁵¹⁾ zie pag. 134.

¹⁵²⁾ zie pag. 132.

Het beschieten van de representatie van de dode om diens geest te verdrijven

mannen riepen tot de geest van de dode: "Ga naar Wenela!" (Wenela-ba lano!) en: "Ga naar Watlè!" (Watlè-ba lano!). Wenela en Watlè zijn de namen van vijandige ap logalek-leiders.

De drager van de bundel liep daarna direkt door tot buiten de uma, trok de pijl eruit en stak de bundel in de omheining van het dorp. Door het inschieten van de pijl in de bundel wordt de geest van de dode beduid, dat hij weg moet gaan. Ook het geschreeuw van de omstanders is bedoeld om de geest te verdrijven. Het buiten de sili brengen van de bundel is een wegaanduiding voor de geest.

De derde man maakte vuur. Om de vork van een droge, half gespleten stok, waarin zich licht brandbare bladeren en vezels bevonden, werd een dunne rotan vezel snel heen en weer getrokken. Door de wrijving ontbranden de bladeren en vezels. Met dit vuur wordt de brandstapel aangestoken. Informanten deelden mede, dat men voor het aansteken van de brandstapel nieuw vuur nodig had, omdat de voorvaderen (nopus) dit zo gewild hebben. Het brandhout werd tenslotte nog over de dode heengestapeld.

Aansluitend op het geschreeuw om de geest van de dode te verdrijven, begon het weklagen en huilen opnieuw in alle hevigheid. Enige van de naaste vrouwelijke verwanten sloegen zich tot bloedens toe met stenen op het hoofd. Vrienden en lineage-genoten van de dode lieten zich een

stuk van de rand van de oorschelp afsnijden (*inasuk palin*) om daarmee hun diepe droefheid te tonen ¹⁵³). Het vuur laaide knetterend hoog op. De omstanders trokken zich vanwege de verzengende hitte enkele meters terug. De mannen en vrouwen, die de dode ingevet en gedragen hadden, lieten zich reinigen door bestrijking met een vogelvoer (*suessi palharek*). Het weeklagen werd na enige tijd minder en was tenslotte niet meer te onderscheiden van het murmelen van de avondwind in de bananenbomen. Een twintigtal vrouwen bleven tot het lichaam was verteerd. Anderen zorgden voor de bereiding van het voedsel voor hun mannen en kinderen. De naaste verwanten aten alleen enkele door henzelf ge-roosterde aardappelen. Het is een teken van rouw, dat nog wekenlang na de wakun wordt voortgezet. De andere mannen en vrouwen gingen vrij spoedig naar huis. De vrouwen moesten nog de maaltijden voor hun gezinnen bereiden. Zij en hun mannen gaan bovendien niet gaarne in het donker huiswaarts.

De crematie van de Kossi-Alua, de Haluk-krijger en de Alua-jongen verliep vrijwel op de bovenbeschreven wijze. De lijkverbranding van de oude Alua week daarvan in principe niet af, maar was wel duidelijk van veel minder allure. Het geheel van de ritën was tot de essentie teruggebracht. Er waren maar weinig mensen bij aanwezig en, zoals ook reeds bleek, er werd geen zetel voor de dode gemaakt. De oude Alua werd in de honai met varkensvet ingesmeerd. Men sneed een pluk haar (*ap ebe warek*) af en deed het in een bamboe koker. Men verklaarde later, dat men de *ap ebe warek* van zeer oude mensen in de honai bewaart, omdat hun geest goed is en men deze in de nabijheid wil houden, o.a. om de varkens te hoeden en hun groei te bevorderen. Van de honai werd hij rechtstreeks op de brandstapel gebracht. De tageik-houten stok van de siluk-jilik was nu omgeven door enkele jonge bananenbladeren. Een man hield de bundel met één hand boven de dode op de brandstapel en sloeg met een stok, die hij in zijn andere hand had, op de bundel en bracht hem daarna buiten de sili. Er werd gedurende deze handelingen niet geschreeuwd. De mannen stelden zich op voor het mannenhuis en zongen enige klaagliederen. Vervolgens reinigden de mannen, die de dode gedragen hadden, hun handen en armen met de vochtige bast van een pisangboom en vond het *suessi-palharek* plaats. Zij, die elders woonachtig waren, gingen daarop naar huis omstreeks vier uur in de namiddag.

Bij de Mulaik-Hisachè vonden de ritën op dezelfde wijze plaats. De

---

¹⁵³) Deze uitingen van rouw worden later bij de afsluitingsritën van de rouwperiode beloond met een stuk varkensvlees.

siluk-jilik werd daar echter niet door één man, maar door alle aanwezigen buiten het dorp gebracht en langs het pad, dat naar de wakun-uak leidde, gedeponeerd. De siluk-jilik bestond hier niet alleen uit de geschildde tageik-houten stok (sege), waar rondom gras gebonden is, maar over de top van de stok was tevens de isowak (drinkkalebas) gestoken en samen met het gras aan de stok gebonden.

Ineki palin, de vingermutilatie

Meestal vindt in de vroege ochtend van de 2e dag het ineki palin, het afkappen van een of meer vingerkootjes van een (of meer) vingers plaats. Dit rouwgebruik wordt vrijwel alleen bij nog zeer jonge, vrouwelijke verwanten van de dode uitgevoerd. Bij de wakun van de Kossi-Alua werden de ochtend na de wakun twee kootjes van twee vingers afgekapd bij een jongere zuster (ong. 8 jaar) en een jongere halfzuster (ong. 5 jaar) van de dode. Voor de rouw van de Alua-jongen werden enkele kootjes van meerdere vingers gekapt bij 3 meisjes van 4 tot 6 jaar, i.c. bij 2 lineage-genoten (VaVrDo's) en bij een dochter van een bevriende ukulgenoot. Bij de dood van de Haluk-krijger werden delen van de vingers van drie meisjes gekapt.

Reeds de dag van de wakun wordt soms de arm van de meisjes afgebonden om de vingers enigszins gevoelloos te maken. Hetzelfde resultaat wordt bereikt door een slag te geven tegen de elleboogzenuw.

De vingermutilaties werden alle verricht door een man (KOSSI 39), die terzake deskundig geacht werd. Hij beschikte over een kleine stenen bijl, een vaste hand en enige kennis van de betreffende gewrichten. Met de stenen bijl kapte hij de vingers, die op een houten blok gelegd werden, tussen twee kootjes af. Na de operatie legde men de vochtige brei van tot moes geslagen bladeren (pawika) op de wonden en verbond de vingers met bananenblad. De arm werd enkele dagen omhoog gehouden en in een steun gedragen.

De oudere vrouwen weten de kinderen te overreden om zich de vingers te laten kappen. De kinderen zijn bang, maar worden door oudere vrouwen vastgehouden bij de operatie. Soms wordt alleen het laatste vingerkootje afgekapd, meestal echter de 2 laatste. Zeer vele vrouwen missen aan één of beide handen vele vingers. Met de laatste kootjes aan de hand en met de duim (die nooit wordt geamputeerd), kunnen de vrouwen nog vrij goed werken.

Een vrouw, die al haar vingers nog heeft, is een 'kepu', een waardeloze, iemand, die kennelijk nooit medelijden heeft gehad.

Su walon, de representatie van de moeder van de dode

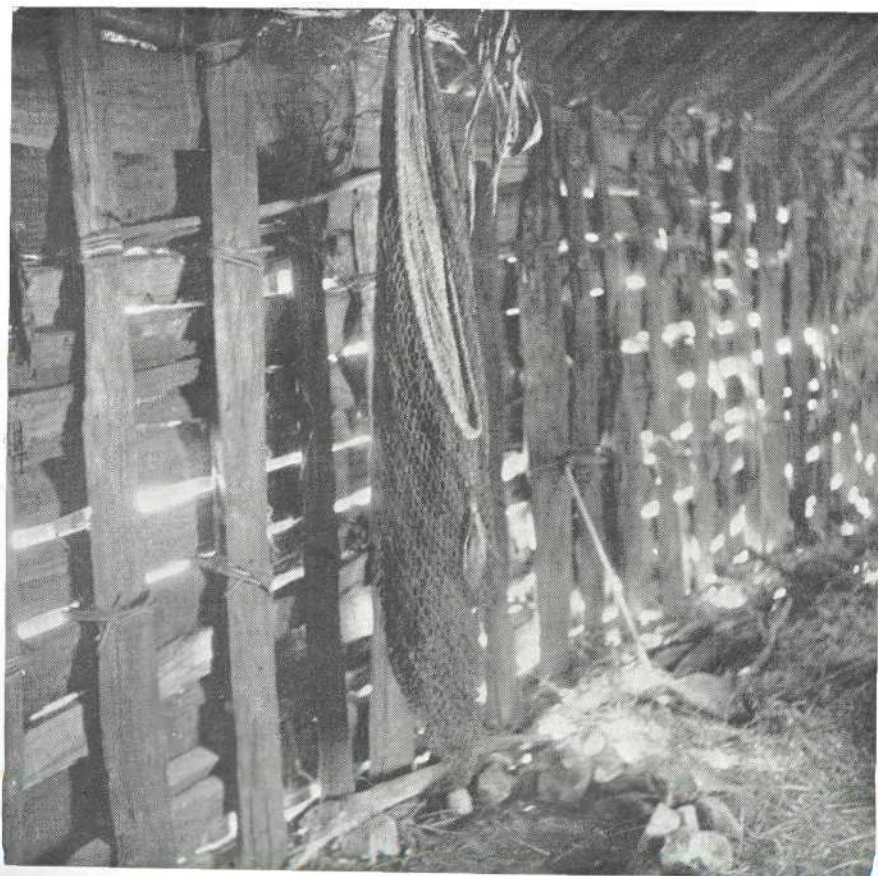
Op de dag van de wakun werd in de lèsè een eigenaardige constructie gemaakt. Aan de wand werden twee draagnetten gehangen. De draagbanden hiervan waren met een touwtje aan elkaar gebonden. In het midden van de draagzak van het buitenste net was een gevlochten ring van dunne rotan opgehangen, waaraan de staartjes van de wakunvarkens bevestigd waren (walon). Het geheel werd su walon genoemd en werd beschouwd als een representatie van de moeder van de dode. In het dak, juist boven de plaats van samenkomst van dak en zijwand, was een busseltje gras (siluekka) opgehangen. Een bundel toa (eetbare grassoort) was ongeveer op dezelfde hoogte in het dak gestoken, evenals een stenen bijl (jaga). De aarden vloer van het lange keukenhuis was als gewoonlijk met droog gras bedekt. Onder de su walon was de grasvloerbedekking echter weggeschoven, zodat een open plek ontstond, waar de aarde zichtbaar was. De open plek (halfcirkel-vormig met een straal van $\frac{1}{2}$ tot $\frac{3}{4}$ meter) was afgezet met een rand stenen. Bij de wakun van de Alua-jongen vingen zijn vriendjes 's morgens enkele ratten. Het slachten en afschroeien van de haren geschiedde op dezelfde wijze als reeds eerder werd beschreven¹⁵⁴). Het smoren gebeurde nu echter niet in een haksè. ALUA 35 verpakte de ratten in varenbladeren en lukakka-gras. Hete stenen werden toegevoegd en dit geheel, met gras omwikkeld en nogmaals verpakt in enkele grote bananenbladeren, werd dichtgebonden en op de grond onder de su walon gelegd. Na een klein uur waren de ratten gesmoord en gereed voor consumptie, maar bleven daar liggen tot de ami kwam. Later op de ochtend maakte de ami het pakket open en at de dieren ter plaatse op (zittend bij de su walon). Men zegt, dat de geest van de dode zeer verheugd is met de gift van de ratten¹⁵⁵). De ami toont door het eten van deze ratten het medelijden met zijn eak. De ami eet de ratten namens zijn eak en identificeert zich daardoor met hem (op dezelfde wijze geschiedde dit in het eerder beschreven samelek¹⁵⁶) t.o.v. de geesten der voorvaderen.

Als hij geen ratten eet, zal de mokat van zijn eak niet weggaan naar de vijand en zijn mensen veel kwaad berokkenen. Andere mensen mogen geen ratten eten: zij zouden in staat van woede geraken en zich niet meer beheersen. De reden, waarom de ami en b.v. niet een lineagegenoot de ratten moet eten, is mij niet duidelijk. Deze rite is wel zo belangrijk, dat, indien de echte ami niet aanwezig kan zijn, in zijn plaats

¹⁵⁴) zie pag. 107 e.v.

¹⁵⁵) Hetzelfde werd gezegd van de toa. Het eetbare gras was een door de dode zeer gewaardeerde lekkernij.

¹⁵⁶) zie pag. 118.

Su walon, de representatie van de moeder van de dode

een classificatoire ami (uit moeders patrilineage) wordt aangewezen om de ratten te consumeren. De bladeren, waarin de ratten gestoomd zijn, worden in het dak gestoken boven de su walon.

De su walon en de daarbij behorende riten werd waargenomen bij de dood van de Alua-jongen en bij de wakun van de Haluk-krijger. De ami at ratten op de 2e en 3e dag van de wakun. Ik kan niet bevestigen, dat deze riten ook voor de andere doden gehouden worden.

Men stelt zich voor, dat de geest van de overledene de eerste dagen of weken nog bij zijn oude woonplaats blijft rondzwerven. De ingang van de lèsè, waartegenover de su walon is opgehangen, wordt met planken afgesloten, omdat de mensen daar niet meer naar binnen mogen gaan. De ruimte rondom de su walon is wesa. Alleen de matrilaterale ver-

wanten van de dode zouden in de buurt mogen komen.

Ongeveer een week na de dood van de Haluk-krijger en veertien dagen na de dood van de Alua-jongen werd de su walon weggenomen. De su worden opgeborgen tot het volgende grote varkensfeest, daarna gewassen en weer in gebruik genomen. De bundel gras (siluekka) zou pas verbrand worden nadat de jongen zou zijn gewroken. De overige plantaardige en dierlijke resten, zoals de varens en bananenbladeren, waarin de ratten gestoomd werden, de toa en de darmen van de ratten worden verbrand. Andere informanten beweerden, dat de bundel siluekka bij de eerstvolgende mauwè naar de leider van de confederatie gebracht wordt om hem eraan te herinneren, dat hij voor deze dode een varken moet geven.

Wakun lukèga, de raadpleging van de geesten

Op de avond van de wakun vond de z.g. wakun-lukèga, de raadpleging van de mokat, plaats. Nadat de duisternis was ingevallen en de bezoekers van de wakun waren vertrokken, viel er een vreemde stilte over de sili van de dode. Het smeulende vuur verlichtte de omgeving nog maar spaarzaam. Enkele verwanten van de dode, mannen en vrouwen (3 mannen en 1 vrouw bij de dood van de Alua-jongen) gingen de lèsè binnen, waar de su walon was opgehangen, namen de stenen bijl (jaga) en de su walon weg en hingen een taro-knol en een taro-kroon met bladeren afzonderlijk aan het dak. De taro-knol (hom) en de taro-kroon (hom-ekka) zijn giften aan de geest van de dode, waaruit hij moet opmaken, dat men het goed met hem voorheeft. De geest van de dode zal met zijn moeder('s su) meegaan. De mannen en vrouwen sloten de ingang van de lèsè af en begaven zich naar een plaats juist buiten de uma. Zij maakten een klein vuur, spreidden de su uit en legden daarop de jaga met het snijvlak naar de vijand toegekeerd. De verwanten zaten doodstil rondom het vuur, luisterend naar de stemmen van de mokat. Hoort men etai-gezag in de verte (in het vijandelijk gebied), dan zal spoedig een lid van de confederatie gedood worden; hoort men daarentegen gewezen, dan zal binnenkort een vijandige krijger gedood worden. Op de avond van de wakun van de Alua-jongen werd etai-gezag gehoord uit westelijke richting. Dit gezang zou afkomstig zijn van de mensen van Hisago. (Inderdaad, daags na de wakun overleed een man van een in het westen wonende en bevriende ap logalek aan een speersteek). De mannen en vrouwen keerden, nadat men vernomen had wat de toekomst zal brengen, naar de sili terug en hingen de su-walon en de jaga weer op hun plaats. De taro-knol en -kroon werden later verbrand. De resultaten van hetgeen men hoorde werden medegedeeld aan de

leiders van de lineages en van de ap logalek. Gevraagd naar de functie van de geest van de dode, zei men, dat de mokat van de op die dag gecremeerde Alua-jongen nu een belangrijke rol speelde in de mokat-wereld en deze wereld aktiveerde om de bovenvermelde mededelingen te doen.

Ap oak melabogo hegarekma, de knekelplaats

Reeds vroeg in de ochtend van de tweede dag der wakun zaten de vrouwelijke verwanten van de dode weer bij de verkoolde resten van de brandstapel. De kleine stukjes van de beenderen van de dode waren nauwelijks als zodanig herkenbaar. Deze werden zorgvuldig uit de as gezocht, verzameld op een bananenblad en in de lèsè neergelegd. Deze restanten werden op dezelfde dag in een kleine, omheinde ruimte achter de honai (ap oak melabogo hegarekma) gedeponneerd. De knekelruimte is 1 meter lang, pl.m. 60 cm breed en 40 cm hoog. In een hoek van deze ruimte had men de stoffelijke resten gelegd binnen een 10 cm hoge, ronde wal van verse modder. Op de omheining had met het vettige musan-kruid en de rest van het gesmoorde varkensspek, waarmee de dode werd ingevet, neergelegd. De plaats is niet wesa.

Su putha, de verdeling van de draagnetten

De verdeling van de su (su putha), die de vrouwen op de dag van de wakun geschonken hadden, vond de volgende morgen plaats. Het aantal was zo groot, dat de verdeling tijd vergde. Bij de wakun van oude mannen waren er slechts enkele su en deze werden op de dag van de wakun, onmiddellijk nadat ze van de pea waren afgenomen, verdeeld. Bij de dood van de Alua-jongen werden op de vroege ochtend 45 su verdeeld naar analogie van de verdeling van de njerak der mannen. De verdeling is geheel een zaak van de vrouwen. De zusters van de dode, zijn vrouw(en) en moeder verdeelden de su onder de aanwezige vrouwen (ong. 30) en vergaten niet elkaar enkele mooie exemplaren te geven. Na de deliberatie, die ook hier enige tijd duurde, stond een der meest gezaghebbende vrouwen op. Zij kreeg de su aangereikt, terwijl haar de naam van de nieuwe eigenaresse werd toegefluiserd. De leidster sprak de naam luid uit en overhandigde de su aan de betreffende vrouw. De su werden uitgedeeld aan de vrouwen, die er daags tevoren een of meerdere gegeven hadden. Sommige vrouwen kregen enkele su minder dan zij gaven en daarmee werden andere vrouwen, die bepaalde diensten verrichtten, of die als lineage-genote, moeder of vrouw in de dode een broer, zoon of man verloren, enigszins schadeloos gesteld.

De gemeenschappelijke bereiding van het voedsel

De eerste dag na de begrafenis kwamen nog enkele veraf wonende familieleden hun rouwbeklag doen. De vrouwelijke familieleden van de dode zaten nu in de lèsè weeklagend bijeen. De mannen zaten in de honai en regelden de zaken van de wakun. Reeds tegen het middaguur kwamen tientallen vrouwen van naburige dorpen met grote hoeveelheden zoete aardappelen naar de wakun-sili. Ook hun mannen kwamen daar later in de middag. Met vereende krachten stookten de mannen grote vuren om de stenen voor de smoorkuilen te verhitten. De vrouwen maakten de haksè schoon. Verscheidene zeer grote kookputten van ruim één meter hoog en anderhalve meter doorsnede werden gemaakt. De mannen brachten hete stenen aan, de vrouwen legden daarop steeds weer lagen gras, bladeren en zoete aardappelen. De stapel werd met water overgoten, waardoor de stoom zich ontwikkelde en tenslotte sloot men het geheel af. In ongeveer een klein uur was het voedsel goed gaar.

In een van de haksè werden de restanten vlees (jalel) van de vorige dag opgestoomd. Het aan de mokat geofferde vlees, dat bij de kakok was neergelegd (wam mokat of wam musan), mag alleen door de wesagun gegeten worden, het jalel alleen door de lineage-genoten van de dode. Door de gemeenschappelijke bereiding van het voedsel op de sili van de dode was het mogelijk om snel en efficiënt te werken. De mannen werkten bovendien mee. De rouwenden behoefden zich niet in te spannen. De zoete aardappelen, die zij ook deze dag van (verre) familie, vrienden en dorpsgenoten ontvingen, werden gelijk met de grote massa meegestoomd. Daarnaast was de samenkomst een demonstratie van medeleven en saamhorigheid van de leden van de ap logalek met de lineage-genoten van de dode.

Wasikalok, de verdrijving van de geest van de dode

Terwijl iedereen druk bezig was met de voorbereiding van de haksè, verzamelden een tiental jongens en een jonge krijger zich achter de honai om de wasikalok, de verdrijving van de mokat van de dode, uit te voeren. Plotseling renden zij gillend en schreeuwend de sili over, de aanwezigen op de sili schreeuwden mee. De jongens gooiden met stenen tegen de omheining om de geest van de dode als het ware uit alle hoeken te verjagen. Ook omstanders gooiden met stenen of stokken. De jonge krijger liep voorop, gewapend met één pijl en een boog, en schoot deze pijl in een boom, die een honderdtal meter buiten het dorp stond. De jongens keerden daarna rustig terug en hielpen mee met het gereedmaken van de smoorkuilen.

De verdrijving van de geest van de dode geschiedde bij de wakun van de Haluk-krijger en de Alua-jongen op de 2e en 3e dag na de crematie. Bij de wakun van de oude Alua vond dit niet plaats. De geest van de oude man — zo werd opgemerkt — zou niet meer in staat zijn om nog ver te gaan; de geesten van de jonge krijger en de Alua-jongen daarentegen werden geacht vitaal genoeg te zijn om naar de vijand te gaan en deze te bestrijden. Daarom verjoeg men deze geesten van de sili en achtervolgde men hen een honderdtal meters over het pad, dat naar de vijand leidde.

De derde dag van de wakun van de Alua-jongen en de Haluk-krijger waren nog tientallen mannen en vrouwen aanwezig, die tezamen weer het voedsel bereidden en daarna naar huis gingen. Er wordt op deze dag niet meer geweeklaagd. De mensen zijn niet meer zo somber gestemd.

Wenèkak uogoluk, de deliberatie over de oorzaak van het onheil

Op de derde dag na de wakun van de Alua-jongen vond in de honai van de ap logalek-leider een vergadering plaats van verscheidene leidendes figuren van zijn ap logalek-groepering; o.a. de ap logalek-leiders van de Wiligiman en Kossi-Alua waren aanwezig, alsmede enkele lineagegenoten van de dode. De mannen spraken met lange tussenpozen over de oorzaak van het onheil. Men schreef deze toe aan allerlei vergrijpen tegen de zeden, die de toorn van de mokat opgewekt zouden kunnen hebben. Een man sprak langdurig over een interne twist (umain) tussen twee lineages. De leider van één van deze twee lineages zou met de dood bedreigd zijn. De onruststokers werden geholpen door mannen van de lineage van de dode. Een VaBr (ALUA 35) van de dode was aanwezig geweest bij de beraadslaging die werd gehouden voor de aanslag. Deze VaBr ontkende iets met de kwestie te maken te hebben. De aanwezigen drongen er bij hem op aan, om een jè aan de bedreigde lineage-leider te geven als genoegdoening. ALUA 35 legde zich daarbij neer, haalde een jè en overhandigde deze aan verwanten van de bedreigde lineage-leider. De oude mannen prezen de VaBr, dat hij de kwestie aldus resoluut tot een oplossing bracht.

Een andere oude man bracht een overspel-zaak naar voren en eiste, dat ook deze geregeld zou worden. Het bleek echter, dat hij niet van de juist feiten op de hoogte was en de zaak vanwege de afwezigheid van de betrokkenen verder niet besproken kon worden. De oude man legde zich bij dit oordeel neer.

Na lange, voor mij onverstaanbare discussies over allerlei mogelijke

oorzaken, zei de ap logalek-leider, dat iemand, die nog iets op te merken had over de oorzaak van het onheil, dit terstond te berde moest brengen. Hij wees op het gevaar, dat de mensen zouden lopen, als de verhouding tot de mokat niet duidelijk geklaard zou worden. Niemand mag iets voor zich houden, zo besloot hij zijn vermanende woorden en zweeg enige tijd. Niemand merkte meer iets op. Wereklowè hernam daarna het woord: "Als alles gezegd is, dan zal het wel in orde zijn." Hij bedoelde daarmee, dat de mensen verder niet tegengewerkt zullen worden door de mokat.

De siluk jilik, de representatie van de geest van de dode

In de namiddag werd de siluk jilik¹⁵⁷⁾ (de bundel, die de dode voorstelt en waarin op de eerste dag de pijl geschoten werd) uit de omheining buiten de uma gehaald door een lineage-genoot van de dode. De bundel werd ingepakt in bananenblad. De lineage-genoot, die de bundel naar de wakunuak¹⁵⁸⁾ zou brengen, nam een deel van het nog overgelaten wam mokat (of -jalel?) in een pakje mee. Dit wesa-vlees wordt gebruikt om de mokat van de dode mee te lokken naar de wakunuak. De siluk jilik werd in de wakunuak neergelegd bij de honderden soortgelijke bundels. Het stuk vlees werd bij de wakunuak neergelegd. Men veronderstelde dat de geest van de dode bij deze lekkernij zal blijven en daarom niet met de brenger van de bundel mee terug zal keren naar zijn dorp.

Er is op dit punt enig misverstand mogelijk. Een informant merkte op, dat de bundel, waarin men de pijl schoot op de eerste dag van de wakun, wasako genoemd wordt en een andere bundel is, dan de siluk jilik, die naar de wakunuak gebracht wordt. Deze man deelde voorts mee, dat de wasako naar de confederatieleider Kurēlu gebracht wordt tesamen met een stuk vlees (wam jarobo). Deze zou daarvan (door middel van stukjes riet) een aantekening maken en zou bij gelegenheid van de wam oat-rite van het grote varkensfeest een varkenshuid geven aan de lineages van de door de vijand gedode leden van de confederatie. De siluk jilik zou niet de 2e of de 3e dag van de wakun naar de wakunuak gebracht worden, maar pas maanden later, of, zoals anderen beweren, juist vóór het begin van het grote varkensfeest.

De vraag, of de wasako en de siluk jilik verschillende bundels zijn, kan ik niet beantwoorden. Indien er al twee bundels bestaan, dan komen zij toch hierin overeen, dat beide de dode voorstellen. De confederatie-

---

¹⁵⁷⁾ zie pag. 161-2.

¹⁵⁸⁾ zie pag. 175.

leider wordt in elk geval op de hoogte gesteld van het feit, dat een lid van de confederatie door de vijand gedood is. De boodschapper geeft een stuk van het wakun-vlees aan de confederatie-leider. Of hij dan ook de wasako overhandigt kan ik niet bevestigen. De siluk jilik wordt — zo merkten ook andere informanten op — dikwijls pas maanden na de wakun naar de wakunuak gebracht. Dergelijke vrijheden permitteert men zich als men de geest van de dode niet gevaarlijk acht, zoals de geest van een vrouw, oude man of kind. Als de dode een krijger of jonge man is geweest, houdt men zich veel conscientieuzer aan de regel om de siluk jilik vrij spoedig na de dood naar de wakunuak te brengen. Bij de Mulaik-Hisachè, waar men — zoals reeds bleek ¹⁵⁹⁾ — de siluk jilik buiten het dorp deponeerde, werd de bundel na enkele dagen teruggehaald en in het dorp bewaard tot de volgende mauwè. Pas dan zouden alle siluk jilik gezamenlijk naar de wakunuak gebracht worden.

Bij de wakun van de Hafuk-krijger en de Alua-jongen waren ook op de vierde dag nog een tiental verwanten en vrienden op de sili van de dode aanwezig. Het voedsel werd gezamenlijk in de kookput buiten bereid. De sfeer is al veel opgewekter. Het normale leven herneemt zijn gang. De ouders, broers, zusters en vrouwen blijven enkele maanden de uitwendige tekenen van rouw dragen. Hun lichamen, vooral die van de vrouwen, zijn nog met klei bedekt; vrouwen en mannen dragen geen versieringen. Men gaat niet naar feesten (ook niet naar een wam kanèkè) en leidt een sober leven in stilte en teruggetrokkenheid. Vlees wordt niet gegeten, de zoete aardappelen alleen geroosterd.

Wam pelai nekkarek, de afsluiting van de rouwperiode

Na enkele maanden wordt een ceremonie ter beëindiging van de rouw gehouden (wam pelai nekkarek). De lineage-genoten, en allen die in rouw geweest zijn, komen bijeen op de sili van de dode en eten tesamen een varken. Van nu af worden ook de uitwendige tekenen van rouw afgelegd en de lichamen niet meer met klei beschilderd. De vrouwen trekken een nieuwe schaambedekking (jokal) aan. De weduwen mogen weer hertrouwen. De lange grasrokjes (tot onder de knie) van de meisjes worden weer verkort tot boven de knie. De rouwendenden nemen weer deel aan de feesten en riten. Zij mogen weer varkensvlees eten en gestoomd voedsel uit de kookput. Soms worden de mannen, vrouwen of kinderen, die vingers lieten amputeren, of een deel van de oorschelp lieten afsnijden, bij deze gelegenheid reeds beloond voor hun mede-

---

¹⁵⁹⁾ zie pag. 163-4.

leven. Over het algemeen echter vindt dit plaats bij het wam eko of bij het grote varkensfeest.

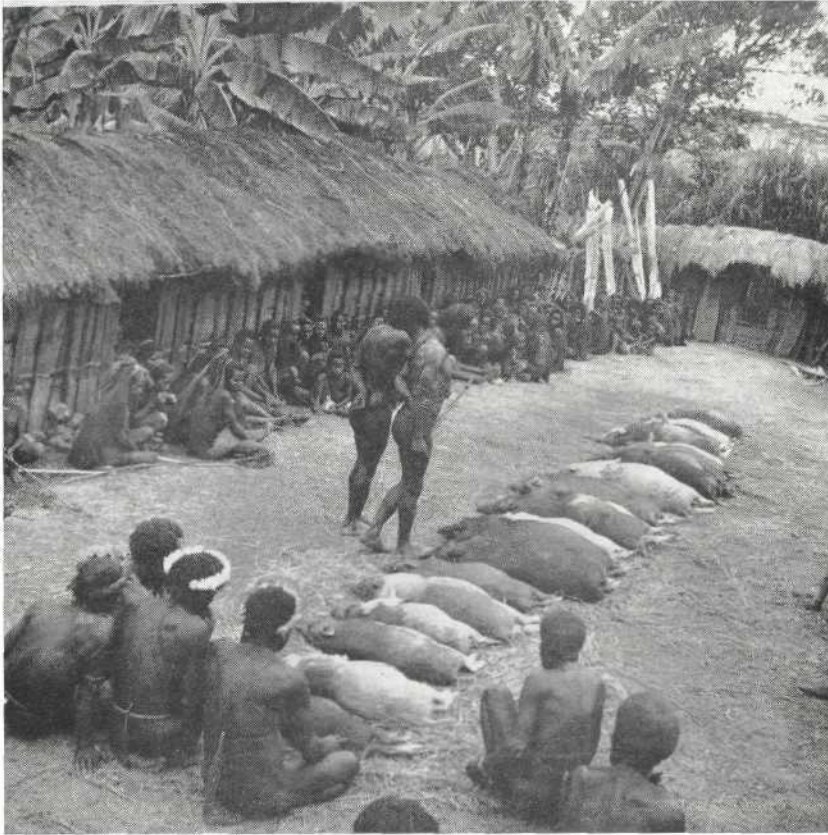
Wam eko, de beloning van het hulpbetoon bij de wakun

Het wam eko vierde men een zestal maanden na de crematie. In deze tijd kan de lineage van de dode voldoende varkens fokken voor dit feest om allen, die bij de begrafenis geholpen hebben, te belonen. Het wam eko kon ik tweemaal gedeeltelijk bijwonen. De eerste keer bij gelegenheid van het overlijden van een oude man. De dag na de wakun ging een van de grote varkens van zijn lineage-leider dood. Dit was voor hem voldoende aanleiding om het wam eko dan maar onmiddellijk te houden. Het grote varken van de lineage-leider en nog zeven kleine varkens werden geslacht en verdeeld. Eén varken werd levend overhandigd aan een man, die bij de wakun een njerak gegeven had en nog niet was terugbetaald. Het grote varken gaf men aan de oorlogsleider van de Wiligiman van de overzijde der Elokhera, die een ami was van de dode. De overige zes kleine varkens werden eveneens onder de amilak van de dode verdeeld.

Ongeveer tezelfdertijd vond het wam eko plaats van een ap logalek-leider, wiens twee vrouwen en zuster eertijds, onderweg naar het grote varkensfeest, door de Wittaija gedood waren.

Tegen 10 uur in de ochtend waren reeds een dertigtal mannen aanwezig. De sili liep vol met varkens. De vrouwen posteerden bij de ingang om te voorkomen, dat de varkens naar buiten zouden gaan. In de varkenskraal liepen eveneens vele varkens rond. De stroom van mannen hield aan tot omstreeks het middaguur. Allen brachten een of meerdere varkens mee. De ap logalek-leider stond voor het mannenhuis en begroette de binnengekomenen luid. "Neegwa! Neegwa! Neegwa!", hetgeen betekent: dank aan mijn zusters kinderen. Of met: "Nopailak wa, wa, wa!", dat is: vadersvadersbroers afstammelingen, dank. De leider overlegde met enkele van zijn lineage-genoten, waarna een zevental levende varkens werden uitgedeeld aan mannen, die vroeger bij de wakun njerak of jè gegeven hadden. Twee varkens werden gestuurd aan de ap logalek-leider van de vijandige Labi-Keraklak, die de moordenaar gestraft had. Het transport geschiedde via bevriende ap logalek in de midden-vallei, die weer bevriend waren met de Labi-Keraklak.

Twee ploegen van drie man pijlden de 23 overige varkens. De dode varkens werden netjes op een rij gelegd, lopend van de honai naar de uitgang van de sili. De ap logalek-leider pleegde lange tijd overleg met twee MoBr's van de doden. Toen liep hij langs de varkens, wees er telkens met zijn voet een aan en noemde een naam. Bij de verdeling

De toewijzing van de varkens

bleek, dat de varkens bestemd waren voor de amilak van de gedode vrouwen. Deze varkens werden ter plaatse geslacht en gesmoord. De varkens werd met 5-6 stuks tegelijk gestoomd in zeer grote kookputten. Nadat het vlees toebereid was, consumeerde men een klein deel ter plaatse, het grootste deel echter werd meegenomen naar huis.

Bij de Mulaik-Hisachè vindt het wam eko niet plaats. Na de crematie van de dode geeft men aan de ami van de dode de alsagali. Voor een 'belangrijke' dode bestaat deze uit 8-9 jè, ong. 30 su en 4-5 njerak en een varken. Daarmee heeft de lineage van de dode aan zijn verplichtingen voldaan.

De wakunuak, de verblijfplaats van de geesten der overledenen

De wakunuak wordt soms (vooral door vrouwen) mokatma, d.w.z. verblijfplaats der mokat, genoemd. In het voorgaande bleek reeds, dat de siluk jilik, de representatie van de dode, naar de wakunuak wordt gebracht en dat de geest van de overledene zijn representatie volgt, mede aangelokt door het varkensvlees, dat de bringer van de bundel meeneemt naar de wakunuak en daar achterlaat. De wakunuak is dus de plaats, waar de geesten van de doden verblijven.

Op verschillende plaatsen in de Grote Vallei werden mokatma bezocht van de Mukoko (3), van de Mulaik-Hisachè (1), van de Kossi-Lora (1) en van de Wiligiman (2).

De wakunuak hebben naast een aantal gemeenschappelijke kenmerken, ook enkele kleine verschillen. De opbouw van de wakunuak berust op hetzelfde principe als die van het keukenhuis (lèsè), i.c.: rechthoekige, houten omwandling, twee centrale palen, die de nokbalk dragen, schuin aflopend dak, dat rust op de nokbalk en de omwandelingen, één ingang. Complete gebouwen van de wakunuak werden gezien bij de Kossi-Lora en de Mukoko. De overige wakunuak waren onder rotsen geconstrueerd, zodat het dak en meestal tenminste één zijwand niet gemaakt behoeften te worden. In alle gevallen zijn de verblijfplaatsen van de geesten beschermd tegen regen.

Alle wakunuak bevonden zich in de periferie van het territoir van de bezittende ap logalek. De Wiligiman-Wallalooa bouwden hun wakunuak onder overhangende rotsen aan de bovenstroom van de Aikè-rivier, in een gebied, waar in lang vervlogen tijden mensen gewoond hadden, doch dat nu geheel verlaten was.

Eveneens onder overhangende rotsen in de bergen achter het dorp Homaklep werd de wakunuak van de Thuraput en de Alua-Marian aangetroffen.

De Mukoko maakten o.m. twee wakunuak aan de Baliem-rivier — de ene even ten noorden — de ander iets ten zuiden van hun (vroegere) woongebied. Een derde bevindt zich aan de westzijde van hun territoir in het middenstroomgebied van de Wamena-rivier. De Mulaik-Hisachè en Wamu-Hisachè bouwden hun wakunuak in de bergen, onder een overhangende rots, oostelijk van het gebied, waar zij nu wonen.

Alle wakunuak zijn verborgen in het landschap, omgeven door bos of hoge begroeiing. Er leidt geen pad heen: wie er niet naar toe gebracht wordt, zal de wakunuak slechts bij toeval vinden. Een uitzondering hierop vormt de wakunuak van de Kossi-Lora. Deze lag in een bos dicht bij een vrij druk belopen pad. Deze wakunuak onderscheidde zich ook van de andere, doordat men op enkele meters afstand een stuk

grond had omheind. Men noemde dit een mokat-tuin. Men zei: "Als de mokat hier (bij de wakunuak) hun tuin hebben, zullen zij die van de mensen niet vernietigen".

De nadrukkelijke opdracht, die de geest van de dode meekrijgt bij de crematie, nl. om de vijand te bestrijden, zou licht doen vermoeden, dat men de wakunuak opzettelijk in de periferie plaatst, om de mokat zodoende gemakkelijk in de gelegenheid te stellen de vijand te attaqueren. Informanten wijzen echter elke suggestie, dat de mokatma in het grensgebied wordt gebouwd, opdat de mokat de vijand gemakkelijk kunnen bestrijden, van de hand.

De plaatsing in de periferie en de verborgenheid van de wakunuak hangen samen met de evidente afkeer en schrik, die men heeft voor de wakunuak. Slechts met veel overredingskracht kan men een enkeling bereid vinden de plaats aan te wijzen. De gidsen weigeren pertinent om de wakunuak binnen te gaan. Het is een oord, waar men niet komt, indien dit niet strikt noodzakelijk is. De plaats is wesa.

Voor de ingang (holak apè), die zich op kniehoogte bevindt (40 x 50 cm), is een dun stokje van wamal-hout (wamal tok) aangebracht om enkele vertikaal staande plankjes op hun plaats te houden. De ingang (uitgang) van de wakunuak wordt afgesloten om de geesten erop te wijzen, dat zij daar, in de wakunuak, moeten blijven. De wakunuak van de Mulaik-Hisachè was bovendien afgesloten met een aantal takken, die men op enige meters afstand van de ingang dwars over het pad gelegd had, als om hen de weg te versperren. Men is er overigens van overtuigd, dat de geesten desondanks de wakunuak dikwijls verlaten. Sommige informanten merkten op, dat de mokat "door de lucht gaan" en zich niet om de afsluiting bekommeren. De geesten van de wakunuak zijn dus niet aan een bepaalde vaste plaats gebonden, maar kunnen zich vrijelijk bewegen. Men stelt zich voor, dat de wakunuak hun vaste uitgangspunt is.

Aan de bovenrand van de voorzijde van de wakunuak van de Wiligiman-Wallaloo waren, naast de ingang, een hoeveelheid varens en bananenbladeren opgehangen. Om een lagere dwarsplank hing de onderkaak van een varken. Bladeren en onderkaak waren afkomstig van een ceremonie, die gehouden werd, voorafgaand aan het grote varkensfeest om de mokat van de mokatma te apaiseren¹⁶⁰).

In de wakunuak van de Mulaik-Hisachè waren siluk jilikbundels deels op de grond opgestapeld, deels aan de twee centrale palen vastgebonden, ongeveer een halve meter boven de grond. De siluk jilik, die op een stapel op de grond lagen, zijn waarschijnlijk van de centrale palen af-

¹⁶⁰) zie noapè labetta pag. 129 e.v.

gevallen en vervolgens op een stapel gelegd. De siluk jilik in de wakunuak van de Mukoko en de Kossi-Lora waren op dezelfde wijze aan de palen bevestigd.

De wakunuak van de Wiligiman-Wallalooa en de Alua-Marian waren ingedeeld in twee vertrekken. In het ene vertrek bevonden zich de siluk jilik van de gesneuvelde krijgers, in het andere die van de 'gewone' doden, d.w.z. de door ouderdom of ziekte overleden mannen en vrouwen. De siluk jilik waren van de grond af opgestapeld en niet, zoals elders, aan een centrale paal vastgebonden. In een hoek stonden een aantal lange stokken met daarop een isowak gestoken. Voor mensen, die op hoge leeftijd sterven, maakt men soms geen siluk jilik¹⁶¹), maar een representatie, bestaande uit hun wandelstok (sege-lup), op het uiteinde waarvan zijn isowak (drinkkalebass) wordt gestoken. Korte rietstengels lagen her en der verspreid tussen de siluk jilik van de 'gewone' doden. Een rietstengel (van wilde suikerriet) is de representatie van een (ongeïnitieerd) kind. Rondom de wakunuak lagen een groot aantal verdroogde en verweerde bananenbladeren, waarin de siluk jilik en het varkensvlees verpakt geweest waren.

Het aantal bundels is moeilijk vast te stellen. Naar schatting bevonden zich in de wakunuak van de Wiligiman-Wallalooa een 400 siluk jilik, afkomstig van krijgers, en ca 1600 tot 2000 afkomstig van 'gewone' doden. Ongeveer 10 jaar geleden werd deze wakunuak herbouwd. Alle oude siluk jilik deponeerde men toen weer in de nieuwe plaats, zodat hieruit geen indicatie over de sterfte verkregen kon worden. De wakunuak van de Alua-Marian werd vroeger ook gebruikt door de Thuraput, die nu elders wonen. De ruimte was duidelijk in tweeën verdeeld, maar sterk verwaarloosd: de siluk jilik-stapels waren uit elkaar gezakt en moeilijk te tellen. De verhouding van het aantal siluk jilik van gesneuvelde krijger tot die van 'gewone' doden was ongeveer 3 : 5. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze wakunuak niet, of maar zelden, meer gebruikt werd. Betrekkelijk verse bundels waren daar niet te vinden, in tegenstelling tot de wakunuak van de Wiligiman-Wallalooa, waar ten minste 2 bundels vrij recentelijk waren binnengebracht.

Enerzijds zegt men, dat de mokat van de wakunuak niet alle kwaadwillig zijn, en anderzijds ook, dat kwaadaardige mokat daar vandaan komen. De laatste opvatting leidt ertoe, dat de wakunuak overwegend met kwaadwillige mokat wordt geassocieerd. Dat is de oorzaak van het streven om deze mokat a.h.w. te isoleren. De middelen daartoe kwamen reeds ter sprake, i.c. de ligging van de mokatma in de periferie, de afzigheid van paden die vandaar naar de dorpen leiden, de afsluiting

¹⁶¹) cf pag. 171.

van de ingang, soms nog versterkt door op enkele meters afstand dwars voor de ingang takken neer te leggen. Ook het noapè labetta¹⁶²⁾ aan het begin van de mauwè is erop gericht om deze mokat te apaiseren, om verlost te blijven van hun eventuele kwaadwilligheid.

Peters¹⁶³⁾ beschrijft een ceremonie bij de Siokossi om de werking van de kwade mokat van de wakunuak te doen beëindigen. Hun gebied werd geteisterd door een watersnood. De Siokossi vroegen zich af, of de geesten boos op hen waren en misschien 'honger naar varkensvlees' hadden. Zij slachtten een aantal z.g. wam-wakunuak, d.w.z. varkens voor de wakunuak, "opdat de vele regens van de laatste tijd, waardoor de bataten in de grond verrotten, zullen ophouden en het weer droog weer worde." Men legde het lukakka-gras uit de smoorkuil bij de wakunuak neer (waarschijnlijk ook varkensvlees). De volgende dag maakte een groep jonge mensen in een wijde cirkel om de wakunuak een symbolische omheining van ter plaatse afgerukte takken en gras. De informanten van Peters merkten op, "dat de geesten voortaan achter deze omheining moeten blijven en niet meer rondzwerfen in de tuinen en bataten weghalen." Ook hier blijkt dus duidelijk, dat men de watersnood (en als gevolg daarvan de hongersnood) toeschrijft aan de werking van de mokat van de wakunuak.

Ap natogolekma, de verblijfplaats van de geesten der gesneuvelde krijgers

Ap natogolekma betekent: verzamelplaats van de geesten der gesneuvelde krijgers. Sommige informanten beweren, dat daartoe ook de door de vijand gedode vrouwen behoren.

Deze verzamelplaats is een huisje, dat de vorm van een lèsè heeft. De lengte bedraagt slechts 2.50 meter, de breedte en hoogte komen overeen met die van de lèsè en zijn resp. 1.50 en 2 meter. De vorm komt dus overeen met die wakunuak, die niet onder overhangende rotsen zijn gebouwd en reeds eerder in dit hoofdstuk beschreven zijn. De ingang is afgesloten met staande houten planken, die door horizontaal geplaatste stokken op hun plaats gehouden worden en van de buitenkant af verwijderd kunnen worden. Onder aan de hoofdpaal, die ongeveer in het midden van het huisje staat, is een omvangrijke bos, bestaande uit kleine bundeltjes wamal-takjes, gebonden. Elk wamal-takje (tok) stelt één door de vijand gedode krijger (of mens?) voor. In totaal waren er ongeveer twintig bundeltjes van elk dertig tot veertig wamal tok. In de

¹⁶²⁾ zie pag. 129 e.v.

¹⁶³⁾ o.c. pag. 73.

Hoofdpaal van de ap natogolekma waaromheen een geestenboog en bundels geestenpijlen zijn gebonden

bos wamal-bundels staken voorts enkele kleine bogen van pawihout; boven in enkele bundels waren op stokjes gestoken veertjes aangebracht en onderin staken twee bamboe mesjes (wim). De boogjes zijn tekens aan de mokat, dat zij waakzaam moeten zijn en de vijand moeten bestrijden. Deze boogjes¹⁶⁴) zullen later worden besproken in verband met de waakzaamheid van de mokat bij de kaio en de sacrale mannenhuizen). De bamboe-mesjes gebruikt men om bij de ceremoniën de ratten te slachten en het vlees te verdelen. De op stokjes gestoken veertjes zijn nodig voor het suessi palharek.

In de hoek rechts achter de centrale paal bevindt zich een soort console

¹⁶⁴) cf pag. 231 e.v.

(hopalek), waarop gedroogd gras en wat bladeren (erèt-ekken) liggen. De betekenis daarvan hangt samen met de ceremonie, die plaats vindt juist vóór het begin van de mauwè. Men gaf mij de volgende beschrijving.

Een aantal ap logalek-leden en de wesagun vangen ratten en brengen deze naar de natogolekma, tezamen met stukken varkensvlees. De ratten worden buiten het huisje geslacht, geschroeid en met het vlees en hete stenen in één pakket verpakt en gesmoord. De wesagun legt het gesmoorde vlees op de console als offer aan de mokat van de gesneuvelde krijgers. Bij de ceremoniën wordt aan de bos wamal een nieuwe bundel toegevoegd, die zoveel wamal tok telt als er krijgers gesneuveld zijn sinds de laatste mauwè.

Later, de volgende dag meestal, eet de wesagun de ratten en het vlees op. De bladeren en het gras, waarin het vlees (wesa) gesmoord werd, laat men na de ceremonie op de console liggen. De mannen, die aan de ceremonie hebben deelgenomen, moeten zich na afloop met de vogelveren laten bestrijken (suessi palharek). De betekenis van deze ceremonie is vergelijkbaar met het noapè labetta bij de wakunuak. De strijd-bare geesten van de gesneuvelde krijgers moeten gedurende de mauwè geapaiseerd worden. Zij moeten niet uitgaan naar de vijand om te doden, anders zou reeds gedurende het grote varkensfeest de strijd opnieuw ontbranden. Door het aanbieden van ratten en varkensvlees hoopt men de geesten gunstig te stemmen en dan zullen zij naar de mensen willen luisteren. Men zegt, dat de wesagun de geesten gedurende de ceremoniën ook toespreekt en hen verzoekt, zich van akties tegen de vijand te onthouden.

De wesagun, die de handelingen verricht, is van de Marian-lineage, die ook eigenaresse is van de grond, waarop de natogolekma staat.

De ap natogolekma staat afzonderlijk, half verscholen in een klein bos van vnl. wamal- en crotonstruiken. Rondom het bos loopt een diepe sloot en daarachter strekken zich de velden met zoete aardappelen uit. Op ruim honderd meter afstand bevindt zich een dorp, dat eveneens de naam Ap natogolekma draagt. Het dorp ligt op een afstand van ong. 1 km noordwestelijk van de Libarek en ongeveer 2 km van de Wiligiman-dorpen. De afstand tot de traditionele oorlogsplaatsen is op de Sokolik en de Warabaga hemelsbreed niet meer dan ruim een kilometer. De ap natogolekma staat dus vrij centraal t.o.v. de woongebieden en t.o.v. de vijand. De ligging tussen de beide ap logalek beschouwde men als toevallig; niet echter de ligging t.o.v. de vijand. De ap natogolekma moet zo dicht mogelijk (maar onbereikbaar voor de vijand) bij het traditionele strijdperk liggen ¹⁶⁵).

¹⁶⁵) zie kaart pag. 214.

Het aantal mokat, dat hier zijn verzamelplaats heeft, ligt blijkens de telling van de wamal tok tussen de zes- en achthonderd. De informanten spreken alleen van 'heel veel' mokat. Deze concentratie van mokat is voor de mensen even huiveringwekkend als die bij de wakunuak. Zij gaan niet naar de natogolekma, tenzij gedurende de mauwè of om het huisje te repareren.

Enkele jaren geleden werd de natogolekma vernieuwd. Alle oude wamal tok werden overgebracht naar het nieuwe huisje. De eerst geplaatste wamal tok moeten, als men aanneemt dat een mauwè één keer per drie à vier jaar plaats vindt, tussen de zestig en tachtig jaar oud zijn. In een periode van 3 tot 4 jaar worden gemiddeld dertig tot veertig mensen door de vijand gedood.

De ap natogolekma is van de Wiligiman-Wallalooa en de Kossi-Alua. Deze ap logalek-groepering brengt ongeveer driehonderd krijgers in het veld. Het percentage doden als gevolg van krijgsv verrichtingen zou dus per jaar ongeveer 3% zijn van het aantal krijgers.

Enige andere informanten merkten op, dat elke ap natogolekma gericht is op de strijd tegen een bepaalde vijand. Zo zou de ap natogolekma te Ap natogolekma gericht zijn op de strijd tegen de Wittaiia.

In de confederatie van Kurélu zijn meerdere ap natogolekma. De Logomabel en de Labimabel hebben er één bij het dorp Mebageinma. Een derde zou zich bij het dorp Simokak bevinden en toebehoren aan de Alua-Marian, Parageiè-Marian, Jugusuk-Marian en Thuraput. Een vierde ap natogolekma is van o.a. de Wettipo-Alua en staat of bij het dorp Itaka of bij Tumangkelek.

Merkwaardig is, dat de geesten van de door de vijand gedode krijgers gerepresenteerd worden door de siluk jilik en naar de wakunuak gebracht worden, terwijl dezelfde krijgers, gerepresenteerd door de wamal tok, naar de ap natogolekma gaan.

De verklaring daarvan is zeer waarschijnlijk, dat de geesten van de gesneuvelde krijgers weliswaar naar de wakunuak gaan, maar geenszins gebonden zijn aan die plaats. Ook uit hetgeen over de jobmetek, een heilige steen van de oorlog, gezegd werd, bleek duidelijk, dat de geesten van de gesneuvelde krijgers bij de oorlogvoering a.h.w. gemobiliseerd worden. De deelname van deze mokat aan de strijd kan — zoals werd opgemerkt — geactiveerd worden door de steen een eindweegs in de richting van het slagveld te dragen en hem dan met de scherpe kant op de vijand te richten.

Peters¹⁶⁶⁾ beschrijft een kleine ceremonie gedurende het weem kanèkè, waaruit eveneens blijkt, dat de geesten van de door de vijand gedode

¹⁶⁶⁾ o.c. pag. 99.

voorvaderen als een aparte categorie gezien worden en aan de strijd tegen de vijand deelnemen. Deze geesten worden (bij de Itlai-Haluk) voorgesteld door oude, beroete pijlen, die mokat natogolek (verzamelde geesten) genoemd worden. De pijlen worden rechtop in een rij voor het mannenhuis gezet en met varkensvet ingesmeerd, terwijl men al doende steeds herhaalt: "Word zwart, word donker!" Alhoewel Peters daaruit niet de conclusie trekt, dat deze geesten daarmee worden opgeroepen om deel te nemen aan de oorlogen, vermeldt hij wel de gelijkenis tussen het insmeren met varkensvet en zwartsel van zichzelf en de pijlen. De krijgers maken zich zwart bij twee gelegenheden, i.c. voor de overwinningsdans en, meer nog, vóór zij naar de oorlog gaan. Als men de mokat toespreekt met de woorden 'word zwart!' dan bedoelt men daar m.i. mee: bereid u voor op de oorlog. Voorts mag niet uit het oog verloren worden, dat deze ceremonie een onderdeel is van het weem kanèkè, d.w.z. dat het een direkte voorbereiding is op de oorlog. Tenslotte moge ook uit het feit, dat de geesten van 'gewone' doden de wakunuak wel verlaten om de mensen allerlei ziekte, narigheid en tegenslag te bezorgen (soms ook positief steun te verlenen), blijken, dat het brengen van de geest van de gesneuvelde krijger naar de wakunuak niet in tegenspraak is met zijn aanwezigheid in (bij) de ap natogolekma.

De nègèhè, de ziel van de levende mens

De mensen tonen een duidelijke schroom om over hun eigen 'ziel' te praten; ook over de 'ziel' van bekende, nog levende mensen is men niet erg mededeelzaam. De oorzaak daarvan is, dat men zich zeer bewust is van het feit, dat men zelf een ziel heeft, maar tevens, dat deze ziel door allerlei oorzaken, die in het navolgende ter sprake zullen komen, het lichaam kan verlaten. Door over de ziel te spreken, zou deze vertoord kunnen raken, hetgeen de ernstigste gevolgen kan hebben. De ziel van de levende mens wordt nègèhè genoemd, de geest van de overledene duidt men aan met het woord mokat. De nègèhè zetelt bij de man in het hoofd, bij de vrouw in het onderlijf. Hij kan het lichaam verlaten resp. door de mond en door de vagina. Bij het doden van b.v. een op zijn zij liggende vijandige krijger staat men bij voorkeur niet in de richting van zijn mond, bij het doden van een op haar zij liggende vrouw niet in de richting van haar vagina, daar bij het doden de nègèhè het lichaam kan verlaten en zich voortbeweegt langs de weg, in het verlengde van de opening waardoor hij naar buiten komt.

De voorstelling van de nègèhè is niet erg duidelijk. Over het algemeen denkt men aan een klein (15 x 30 cm) en vaag anthropomorf wezen, vergelijkbaar met de weerkaatsing van een mens in een rimpelige water-

plas¹⁶⁷). Informanten zeggen, dat men hem niet 'in levenden lijve' kan waarnemen. Eén informant vertelde echter een nègèhè gezien te hebben bij een brandstapel gedurende de verbranding. Zijn waarneming hield het midden tussen een zeer grote spin en een vogel met menselijke vormen. Hij had hem gezien, staande in de ingang van de uma. De vele mensen rondom de brandstapel hadden hem niet gezien. Een nègèhè zou alleen 'op afstand' waargenomen kunnen worden. Op de vraag, of hier nu eigenlijk niet reeds sprake was van een mokat, antwoordde men wijfelend bevestigend.

Met balpunt en papier tekent men desgevraagd een nègèhè met een in verhouding zeer groot lichaam, uitermate korte benen en armen, met hoofd, neus, ogen, mond en zonder hals. Even daarna spreekt men evenwel over dezelfde voorstelling als van een mokat. De gedaante van de mokat en de nègèhè zijn kennelijk overeenkomstig.

Tweemaal werd een relaas opgetekend van Mulaik-Hisachè-mannen over de aktiviteit van hun nègèhè. Het eerste verhaal handelt over een man, Asuk genaamd, die 's nachts bij zijn bananenaanplant waakte, daar hij bang was, dat de grote vleermuizen (kutiek) de bijna rijpe vruchten zouden stelen en opeten. Men is algemeen van mening, dat de nègèhè en mokat frekwent gebruik maken van de kutiek om zich te verplaatsen door de vallei.

Met pijl en boog gewapend verschanste Asuk zich bij zijn pisangbomen. De grote vleermuizen kwamen en hij schoot er één neer. Terwijl het beest neerstortte, hoorde Asuk een stem, die riep: "Niet meer schieten, ik ben het. Boksu!" Doordat de vleermuis werd beschoten en getroffen voelde (de nègèhè van) Boksu zich bedreigd en riep Asuk toe. Toen Asuk de volgende dag Boksu weer zag, had deze een wond aan zijn borst, waaruit Asuk gevoegelijk de konklusie kon trekken, dat hij de avond tevoren de nègèhè van Boksu had gewond.

Het tweede relaas betreft een man, Segelek genaamd. Het hier volgende verhaal werd hem in een droom medegedeeld door zijn eigen nègèhè. Op zekere avond strijkt een kutiek neer bij het huis van Segelek en klopt tegen de wand. De nègèhè van Segelek gaat naar buiten en vliegt weg op de rug van de kutiek. Zij vliegen de gehele vallei door op zoek naar rijpe vruchten en komen in het gebied van de Logomabel (N.O.-vallei) en de Kossi-Loga (N.W.-vallei). Terugvloeiend over de middenvallei bemerkt de nègèhè, dat er bij de Huwikiak een varkensfeest gehouden wordt. De kutiek wil doorvliegen, maar de nègèhè wil naar beneden om zich tegoed te doen aan het vlees. Zij besluiten, dat de nègèhè daar afgezet zal worden en de kutiek zal doorvliegen. De nègèhè

¹⁶⁷) N.B. Het spiegelbeeld (inakomak) zelf wordt niet als nègèhè beschouwd.

eet veel vlees, vult er nog een su mee, die hij mee naar huis neemt. Terug in de honai van Segelek, voegt hij zich weer bij hem door via de geopende mond het lichaam binnen te gaan. Uit deze verhalen en indringende gesprekken over dit onderwerp is mij gebleken, dat de nègèhè gewoonlijk in het lichaam van de mens verblijft, maar zowel op eigen initiatief als op initiatief van anderen daaruit kan weggaan. De droom wordt beschouwd als een werkelijke beleving van de nègèhè van de slaper. De tijdelijke afwezigheid van de nègèhè heeft reeds tot gevolg, dat het lichaam koud en stijf wordt. De warmte en levendigheid komen pas terug, als de geest erin is weergekeerd.

Bij het tweede relaas was sprake van een tocht van de nègèhè van de Mulaik-Hisachè-man Segelek naar de uithoeken van de vallei en tenslotte naar de bevriende Huwikiak.

Het is ook mogelijk, dat de nègèhè naar de vijand gaat en daar allerlei uitricht. De ap logalek-leider van de Mulaik-Hisachè vertelde het verhaal van één van zijn grote overwinningen, die tot stand kwam, doordat zijn nègèhè een gesprek in de honai van de vijandige ap logalek-leider afliuisterde. Vanwege deze waarschuwing was hij in staat om zijn krijgers in hinderlaag te leggen en de vijand (Aso-Lokowal) een geweldige nederlaag toe te brengen.

Als gevolg van de aktiviteit van kwade mokat (de geest van de overledene) of nègèhè (de ziel van een nog levende mens) of van de mokat of nègèhè van een vijand, kan de nègèhè uit het lichaam verdreven worden en kan een kwade mokat er bezit van nemen, of kan iemands nègèhè belet worden bij hem (haar) terug te keren. Mensen, wier nègèhè niet meer in het lichaam aanwezig is, kwijnen langzaam weg.

De jugulik, de (zieke) man tijdelijk zonder nègèhè

Bij de Mulaik-Hisachè heeft men een ritueel om de ziel weer in het lichaam terug te brengen (wam jugulik hagata). Het ceremonieel wordt uitgevoerd door de lineage-genoten van de zieke, die jugulik genoemd wordt. Een wesa-varken wordt op de sili gebracht en gepijld. Twee mannen houden het daartoe aan de poten omhoog. De man, die de voorpoten omhoog houdt, omwikkelt de rechter-voorpoot met bladeren (jagarekka en warabekka). De bladeren gebruikt men om het bloed uit de schotwond op te vangen. De jugulik wordt met de bebloede bladeren ingewreven. Men legde uit, dat dit nodig was om de kleine, onzichtbare gaatjes, door kwade of vijandige mokat in (het oppervlak van) het lichaam aangebracht, te sluiten. Door de afwezigheid van de nègèhè blijft het lichaam van de jugulik onbeschermd achter en hebben de mokat vrij spel.

Nadat de jugulik is ingewreven met de bebloede bladeren treedt de wesagun naar voren met vochtige brei van gele aarde. De jugulik wordt daarmee beschilderd: rondom het voorhoofd, langs het oor, over de zijkant van de hals, over het sleutelbeen en de buitenkant van de arm tot aan de pols brengt hij een pl.m. 3 cm brede streep aan. Daarna een tweede streep, lopend van de oksel over de zijde naar de penis, en een derde vanaf de keel over het borstbeen naar de penis en daar naar links en rechts wijkend, dan over de voorkant van het bovenbeen, knieschijf en scheenbeen doorlopend tot de voet. De vierde en laatste streep loopt van het zitvlak langs de achterkant van het been, via knieholte en kuit naar de hiel.

Onder het aanbrengen van de banden op het lichaam zingt de wesagun een gewijd lied (haranè):

Hesi abir abit
Hurem ninuk, Kàmo ninuk
warrigio-hiéé.

De vertaling luidt ongeveer als volgt:

Met (wesa)aarde ingewreven (versierd),
met aarde van (de wesa bergen) Hurem en Kamo:
word sterk! ga doden!

Het wesa-varken is intussen gestoomd. De kookput wordt opengemaakt. Bovenin bevindt zich gewoonlijk de wam-oat, de varkenshuid in zijn geheel, met daaraan vastzittend nog de ribben, de poten, de bovenkaak en kop en de speklaag. Vier mannen nemen de huid op, lopen ermee rondom de jugulik, die bij de honai staat, heffen het op tot mondhoogte en laten hem ervan eten. De wesagun zingt een haranè:

Su, Su, Su,
hum hum egarek
su, mulia su, mola su.

Het lied houdt een aansporing in, die gericht is tot de nègèhè, om zich weer te verenigen met de jugulik, en aan de kwade of vijandige mokat, om weg te gaan. Het wam-oat wordt nu op gras voor de honai neergelegd. Uit de kookput wordt dan een grote zoete aardappel gehaald en op dezelfde wijze aan de jugulik te eten gegeven.

Uit de besprekingen van deze ceremoniën met mijn informanten is gebleken, dat het opheffen van de oat van het wesa-varken het culminatiepunt is van de plechtigheden, die in het voorgaande beschreven werden. De gedachtengang is als volgt. De nègèhè van de jugulik is weg en zweeft ergens rond. Een nègèhè verstaat alles op dezelfde wijze als de mensen. Als iemand op een ochtend een vuur ziet branden op een sili, dan weet hij, dat daar een varken gesmoord wordt en waarom; zo ook

de nègèhè. De lineage-genoten moeten bij de ceremonie aanwezig zijn en dit geldt ook voor de nègèhè. Men is ervan overtuigd, dat de aandacht van de nègèhè door de ceremoniën wordt getrokken en dat hij in de buurt is. De aandacht van de nègèhè wordt vervolgens gevestigd op de jugulik, die in het centrum van de belangstelling staat, en wiens lichaam met (wesa)bloed wordt ingesmeerd en met (wesa)klei-banden versierd. De ceremonie is wesa, d.w.z. de geesten van de voorvaderen zijn erbij betrokken en worden geacht de mensen bij te staan. Met vereende krachten van mensen (lineage-genoten) en mokat (vooroudergeesten) probeert men de nègèhè te bewegen in het lichaam terug te keren. De opheffing van het oat tot een hoogte van ca. 1.50 m. is van belang, daar de rondzwerfende nègèhè zo gemakkelijk (door de open mond) bij de jugulik kan terugkeren. Tenslotte is er de aansporing in het gezang.

De lineage-leider snijdt het wam-oat in stukken en verdeelt het later onder de aanwezigen. Een deel van het vlees wordt in de honai neergelegd. Vlees en zoete aardappelen worden ter plaatse gegeten. De in bloed gedrenkte bladeren van de werabekka, waarmee de jugulik eerder op de ochtend werd behandeld, en de bladeren van de jagarekka worden nu om een korte tageikhouten stok gebonden. Dit geheel wordt nèsochei genoemd en is ongeveer een halve meter lang. De bladeren bevinden zich om de voet en het midden van de stok en zijn weer met gras omwonden. De houten top van de stok blijft zichtbaar. Hierop brengt men een silo-teken aan: een dun bundeltje gras, dat men om de top vastknoopt. Het geheel wordt vervolgens aan de rechterstaak van de vuurplaats in de honai bevestigd. Over de betekenis van de nèsochei werd mij verteld, dat men de mokat van de voorvaderen wil wijzen op hun plicht de lineage-genoten hier in de uma (dus ook de jugulik) te beschermen tegen de invloed van kwade of vijandige mokat. Het feit, dat een van de lineage-genoten zijn nègèhè had verloren, is een indicatie van onvoldoende bescherming van de mokat. Deze geesten van de voorvaderen moeten hier in de uma actief blijven, maar niet ver weg gaan en rondzwerfen. Om nu de geesten aan de uma te 'binden' wordt de nèsochei gemaakt. Esok betekent voet, ai betekent huis, verblijfplaats, en het geheel zou vertaald kunnen worden met 'verblijfplaats van de voet', waarbij voet gezien moet worden als pars pro toto. Reeds eerder bleek, dat de tageikstok, verpakt in siluekka (de siluk jilik) de mokat van de dode voorstelt, die naar de wakunuak gebracht wordt. De tageik-stok, verpakt in (wesa)bladeren en gras, stelt hier echter de mokat voor, die aan de vuurstaak van de honai wordt gebonden, opdat hij ter plaatse

zal blijven en de mensen zal beschermen. De silo ¹⁶⁸) om het uiteinde van de nèsochei is een teken voor kwade of vijandige mokat, dat zij daar niet mogen komen. De silo is in dezelfde betekenis beschreven door Peters ¹⁶⁹).

De ceremonie eindigt tenslotte door de lineage-genoten en de wesagun met een op een stokje gestoken veer over de handen te strijken (suessi palharek) en hen aldus te reinigen van het wesa.

In zijn beschrijving van het 'wim kanèkè hagasin' geeft Peters een aantal mededelingen over soortgelijke ceremoniën. Hij beschrijft ¹⁷⁰) hoe de lineage-genoten in optocht met een varkentje en een grote zoete aardappel naar de jugulik (Iluege genaamd) gaan, zich rond hem scharen, hem de handen opleggen en zeggen: "Je geest, die naar de verblijfplaats van de vaderen is gegaan, kom, in jou, kom terug." Het varkentje wordt vervolgens gepijld. Het rondtrekken om de jugulik met de oat wordt 'het terughalen van de geest' genoemd.

De zieke Iluege ¹⁷¹) krijgt een aparte portie van musan (wilde peter-selie), bloed en geroosterd vlees en wordt beblazen door twee lineage-genoten, opdat de geest weer bij hem zal terugkeren. Dit onderdeel heb ik niet gezien. Uit de beschrijving van Peters blijkt, dat de zieke een aparte portie krijgt van het wam tipat, dat alle anderen ook krijgen. Dit is een duidelijke aanwijzing, dat dit onderdeel bij het weem kanèkè-ceremonieel behoort, in het kader waarvan Peters het beschrijft, en niet noodzakelijk ook tot het wam jugulik hagata gerekend behoeft te worden.

Peters schrijft ¹⁷²), dat de nèsochei met nieuwe bladeren wordt omwikkeld en vervolgens wordt ingesmeerd met vet. Hij merkt daarbij op: "Men doet dit, opdat de mannen in de strijd niet hun voeten zullen verwonden aan hout of steen, waardoor ze te gemakkelijk slachtoffers zouden kunnen worden van de vijand." Het is zeker mogelijk, dat de bladeren van de nèsochei opzettelijk met vet worden ingesmeerd. Ik kon slechts opmerken, dat de mannen, die de nèsochei maakten, hun vette handen aan de bladeren afveegden.

Met de verklaring van Peters omtrent de bedoeling van de nèsochei

---

¹⁶⁸) De silo komt ook heel veel voor in het vrije veld en betekent daar, dat datgene waaraan de silo zich bevindt, of datgene dat achter de silo staat, respectievelijk niet meegenomen mag worden, ofwel verboden terrein is voor andere mensen.

¹⁶⁹) op. cit. pag. 99.

¹⁷⁰) op. cit. pag. 88 e.v.

¹⁷¹) Peters, pag. 94.

¹⁷²) Peters, pag. 99.

kan ik niet instemmen. De informanten verklaarden tegenover mij nadrukkelijk, dat het hier ging om een vermaning aan de geesten van de voorouders, die zich in en bij de kakok (kast) van de honai bevinden, en die tot taak hebben daar ter plaatse te waken tegen het binnendringen van kwade of vijandige mokat. Deze mening wordt bevestigd door informaties, die bij de Wiligiman werden verkregen.

In tegenstelling tot Peters zag ik niet alleen de nèsochei in mannenhuizen waar de weem kanèkè bewaard worden, maar ook in mannenhuizen met gewone kanèkè en zelfs eenmaal in een èbe-ai.

De hathalè, de (zieke) vrouw tijdelijk zonder nègehè; c.q. de vrouw, die over de deskundigheid beschikt om de ziel in het lichaam terug te voeren

Bij de Wiligiman zag ik een ceremonie, die in wezen dezelfde bedoeling heeft als het wam jugulik hagata, nl. het terugbrengen van de nègehè in het lichaam. Het verschil was echter, dat het hier een zieke vrouw betrof. In een periode van zes maanden vond dit ritueel, dat hathalè genoemd wordt, tweemaal plaats. Informanten konden bevestigen, dat dit ritueel alleen dan gehouden wordt, wanneer een vrouw 'hathalè moet worden'. Zowel de zieke vrouw, als de vrouw, die de leiding van het ceremonieel heeft, wordt hathalè genoemd. De symptomen bij de zieke zijn hier dezelfde als bij de jugulik: sterke vermagering, lusteloosheid, vermoeidheid. Vooral het chronisch karakter van deze verschijnselen wordt als een aanduiding gezien van de ziekte. Wanneer de geest van iemand weg is, dan blijft zijn (haar) lichaam onbewaakt achter. Naarmate de nègehè langer wegblijft, is de kans, dat vijandige en/of kwade mokat er bezit van nemen, des te groter. De afwezigheid van de nègehè veroorzaakt geen ziekte. Het zijn de kwade en/of vijandige mokat, die het lichaam ten gronde richten. Het gehele ritueel heeft een tweeledig doel: het terugbrengen van de geest in het lichaam van de zieke en het verdrijven uit dat lichaam van de kwade of vijandige mokat. In het gebied van de Wiligiman is er tenminste een vijftal vrouwen, dat met het ritueel op de hoogte is en leiding kan geven bij de ceremoniën. Het zijn allen gehuwde vrouwen van middelbare leeftijd met één of twee kinderen. Eén van hen deelde mee, dat zij ziek werd en eerst na lange tijd door een andere hathalè op de hoogte werd gesteld van het feit, dat haar overleden moeder vroeger een hathalè geweest was. De geest van haar moeder zou de ziekte veroorzaakt hebben, omdat zij, in navolging van haar moeder, nog geen hathalè geworden was. De erfelijkheid van deze kundigheid kon in andere gevallen niet vastgesteld worden. Wel meent men, dat ook hier

de ziekte veroorzaakt kan worden door zowel kwaadwillige mokat van de ap logalek van de zieke, als door mokat afkomstig van het vijandelijk gebied. De redenen waarom een nègèhè het lichaam verlaat zijn divers, maar worden dikwijls herleid tot opzettelijke of onopzettelijke overtredingen van de moraal van de Wiligiman.

Het ritueel wordt uitgevoerd zowel op verzoek van de zieke, als op initiatief van een hathalè, die bemerkt, dat een vrouw in haar omgeving langdurig ziek is. Het vindt grotendeels plaats in de uma, waar de zieke woonachtig is. De vrouwelijke sili-genoten zijn er allen bij betrokken, de mannen eveneens, zij het in mindere mate. De mannen zijn aanwezig, verrichten allerlei noodzakelijke werkzaamheden, deels op aanwijzing van de hathalè, en blijven op de achtergrond. De lineage-genoten van de patiënte waren in geen van de bekende gevallen aanwezig. Het ritueel is wesa en neemt meerdere dagen in beslag.

De ochtend van de eerste dag wordt een wesa-varken geslacht. Bij het pijlen van het varken vangt men wat bloed op in bladeren. De mannelijke sili-genoten maken de kookput gereed. Zij leggen de vuren aan om de stenen te verhitten en het varken te schroeien. Terwijl zij daarmee bezig zijn, neemt de hathalè een brandend en rokend stuk hout uit het vuur en gaat daarmee de gehele sili rond. Zij zwaait met het rokende hout over de stenen, die voor de smoorkuil bestemd zijn, over het brandhout, dat op de grond ligt, langs de lichamen en de handen van de mannen, die daar werkzaam zijn, en over de kookput. Zij begeeft zich dan naar de lèsè van de zieke en haar èbe-ai, steeds met het rokend hout zwaaiend. De kwade of vijandige geesten, die op de sili aanwezig kunnen zijn, worden op die wijze verdreven.

Terwijl het varken in de smoorkuil wordt gestoomd, vinden in de èbe-ai van de zieke vrouw enige ceremoniën plaats. De hathalè neemt een staart van een bageik wupè, een vachtdragend dier met een dikke staart. De staart wordt geleend bij de mannen van de uma, die dit voorwerp zelf ook vaak gebruiken voor hetzelfde doel. Zij zet de staart, waarin ter versteviging een stokje is gestoken, recht op de borst van de zieke en blaast nu vele malen op de plaats, waar de staart de borst raakt. Deze handelingen had ik eerder eens zien verrichten bij een gewonde krijger, die een hartkwaal had ¹⁷⁸⁾. Alhoewel de zieke vrouw geen hartklachten had, werd deze ceremonie (aijinam genaamd) toch door de hathalè verricht. Als verklaring gold, dat de vrouw mogelijk ziek geworden was door de werking van de nègèhè van haar man, als gevolg van teveel sexueel verkeer tussen beide echtelieden. De hathalè maakte daaop al blazend een toespeling en zei, dat de nègèhe van haar

¹⁷⁸⁾ zie pag. 200.

man haar moest verlaten. Ook de overige gesproken woorden duiden op het verdrijven van de kwade geest, i.e.:

munu agè
haragè, holan
haru holan.

De betekenis hiervan is, vrij vertaald:

kwade geest, ga weg!

Vervolgens steekt de hathalè een veer van de jakin (witte kakatua) in het haar van de zieke. De veer zou een teken zijn, dat de kwade mokat weghoudt.

De hathalè neemt dan een bundel jibi-bladeren¹⁷⁴) in de hand en zwaait deze op en neer voor de geopende mond van de zieke. Zij heeft mogelijk iets gegeten, dat zij niet mocht eten (er bestaan voedsel-tabu), met als gevolg, dat haar nègèhè van haar is weggegaan. De hathalè wil haar daarom met de jibi reinigen, opdat de mokat van de voorvaderen niet meer boos op haar zullen zijn en hun ziekmakende aktie staken.

Aan het eind van deze serie riten wordt het pawi erowali uitgevoerd. Het woord 'pawi' wordt gebruikt voor excrement en voor incestueuze omgang van stamhelftgenoten. 'Erowali' wordt alleen gebruikt in deze laatste betekenis. Het is een ceremonie om de verbolgenheid van de mokat der voorvaderen over bloedschennende sexuele omgang weg te nemen. Men weet niet met zekerheid te vertellen, of de zieke ook inderdaad bloedschennend sexueel verkeer heeft gehad. Een dergelijk vergrijp, door een van de andere vrouwen van de sili gepleegd, zou dezelfde nadelige gevolgen gehad kunnen hebben voor de zieke. De hathalè maakt een bundel van siluekka (gras), heektakken en bladeren van de asim-boom, die zij in brand steekt. De vrouwen van de sili staan allen in spreidstand. De hathalè steekt de brandende bundel enkele malen tussen de benen van de zieke en herhaalt dit bij alle andere vrouwen, terwijl zij steeds deze woorden zegt:

Tun, wuluk hogo
wutharigi.
wuluk, wuluk, wuluk.

De strekking van deze woorden zou volgens informanten (mannen) zijn: 'als je het vergrijp weer begaat, waarschuw mij (hathalè) dan tijdig en ik zal je helpen'. Het woord 'wuluk' zou speciaal een aanduiding zijn van de ziekte, die men krijgt als gevolg van verboden sexueel verkeer.

Tegen het middaguur wordt de haksè geopend en brengt men het vlees

¹⁷⁴) Zie voor het gebruik van de jibi-bladeren eveneens pag. 201.

voor het grootste deel in de èbe-ai van de zieke; enkele delen worden aan de behulpzame mannen gegeven. De hathalè, de zieke en de andere vrouwen komen bijeen in de èbe-ai van de zieke, en eten gezamenlijk een klein deel van het varken en vetten het lichaam in met wam-amok (varkensvet). De zieke ontvangt van de vrouwen van haar sili een nieuwe jokal (vrouwelijke schaambedekking) en trekt deze terstond aan. De mannen hebben intussen naast de èbe-ai van de zieke een heekboom¹⁷⁵), ontdaan van bladeren en dunne takken, in de grond gestoken en aan de omheining vastgebonden. Tussen de heekboom en de omheining is een platformpje gemaakt, waar de zieke en de hathalè opklimmen. Terwijl de zieke daar staat, reiken de vrouwen haar nog nieuwe draagnetten aan, die zij onmiddellijk omhangt. Zij stapt nu van het platform in de heekboom (met één voet, omdat de konstruktie nogal wankel is). De hathalè reikt haar een pijl en boog aan. De zieke vrouw ziet er mooi uit met de nieuwe jokal, de nieuwe draagnetten, het lichaam gezond glimmend van het vet, en krijgshaftig met de veer in het haar, de pijl en boog in de hand. Haar nègèhè zal in de buurt aanwezig zijn en haar kunnen zien en bij haar willen terugkeren. Om de terugkeer van de nègèhè nog te bevorderen, roept de hathalè, staande op het platform en zwaaiend met jibi-bladeren: jibi huluk, jibi huluk, jibi huluk, dat betekent: wees sterk! De bladeren van de jibi duiden weer op het feit, dat de zieke vrouw nu bevrijd is van de kwade mokat. Nog staande op het platform zegt de hathalè vervolgens:

Heek lagein
pok lagein
akuba lagein
hathalè.

Dit betekent ongeveer:

Klim in de heekboom, klim naar boven
en breng vandaar je nègèhè mee.

Het hoge platform is van belang, omdat de mokat de (zieke) vrouw daar "duidelijk kunnen toespreken". Op de vraag, wát de mokat haar eventueel zouden kunnen zeggen, bleef men het antwoord schuldig. Waarschijnlijk bedoelde men, dat op die hoogte de geesten rondzwerven en men daar dus ook beter contact met hen kan hebben.

Tegen de avond komen de vrouwen weer bijeen in de èbe-ai, waar zij tezamen van het wesa-varken eten en, na eerst met suessi bestreken te zijn, een zang- en dansfeest houden. De vrouwen zitten rondom het vuur en wiegen het bovenlichaam op het ritme van de zang heen en weer, terwijl de handen met de binnenkant naar voren gekeerd op en

¹⁷⁵) Heek is de naam van de soort.

neer worden bewogen. Het feest wordt gevierd, omdat de nègèhè in het lichaam van de zieke is teruggekeerd en zij van nu af weer gezond zal zijn. De liederen, die gezongen worden, staan deels in verband met de ziekte, zoals:

wia u-luk
u wero jarèkanen woi
harero jarèkanen woi.

In dit lied wordt de vraag gesteld, waar de ziekte vandaan kwam, wat de reden zou kunnen zijn van de ziekte.

De meeste liederen hebben een meer alledaags karakter:

Winibako wohibako
hèkituk wagai wagai
hèjira napiri
kabanhin silai oba
o puhati o
hèjira napirika
kiabahin agè roba
wè mati o.

De strekking van dit lied is ongeveer:

's Avonds als het donker is,
ik kom van verre.

(Dan vraag ik aan mijn moeder:)

waar is mijn eten, waar zijn mijn zoete aardappelen?

(moeder:) o, die zijn in de silai-oba.

(Dan vraag ik aan mijn moeder:)

waar is mijn groente?

(moeder:) o, die hangt boven in de silai-oba.

Silai-oba is de nok van het huis, waar de draagnetten met het eten voor de volgende ochtend worden opgehangen.

Het feest duurt tot diep in de nacht. Na enkele uren slaap zijn de vrouwen weer op de been. Gezamenlijk gaan zij naar de bergen, op zoek naar de nesten van de lapu-vogel. Deze vogels staan bekend om de bijzondere wijze, waarop zij hun nesten bouwen. Zij maken nl. een soort hofje met als omwanding stukjes houtskool, stenen, beentjes e.d. Waarschijnlijk is hier sprake van de "boervogel". De vogel (sue) in het algemeen wordt nauw geassocieerd met de mokat. In dit geval wordt de lapu vanwege de bijzondere bouw van zijn nest in de bergen geassocieerd met kwade mokat. Men noemt zijn nest een mokat-ai, d.w.z. verblijfplaats van de mokat.

Het doel van de tocht is kennelijk om de kwade mokat te tuchtigen. Nadat een lapu-nest gevonden is, wordt het door de vrouwen grondig vernietigd. Met hun pootstokken slaan zij erop los tot er niets meer van

over is. Als een of meerdere nesten zijn verwoest, keren de vrouwen dansend en zingend naar de uma van de zieke terug. Op dezelfde wijze als bij de overwinningsdans gaan nu ook de vrouwen van het ene vlakke dansveldje naar het andere. Op elk van deze dansplaatsen blijven zij enige tijd. De uitgevoerde dans is simpel en in feite niet veel méér dan een gezamenlijk heen en weer lopen bij een steeds op hoge toon gezongen reeks van strijdkreten.

In de loop van de ochtend vangen de mannen en jongens van de sili ratten in de buurt van de uma. In de namiddag zijn vrouwen en mannen weer terug op de sili. De ratten (vier) worden door de jongens geprepareerd. Met een benen naald verwijderen zij de ingewanden, het haar wordt boven het vuur afgeschroeid, waarna alle ratten tezamen worden verpakt in varen- en pisangbladeren. Op het platform wordt een ondergrond van pisangbladeren en lukakka-gras gemaakt, waarop de hete stenen worden neergelegd. Het restant vlees van het wesa-varken en het pakket ratten worden op een volgende laag gras gelegd. Het geheel wordt weer met gras bedekt en dichtgebonden.

Enkele mannen maken achter de èbe-ai een walolègèt¹⁷⁶). Dit is een kleine rechthoekige ruimte (50 x 80 cm), omheind met lage (ca. 20 cm) plankjes, die tussen stokjes op hun plaats gehouden worden. De aarde rondom de walolègèt wordt schoongemaakt en platgetrapt. Men legde uit, dat dit een symbolische verblijfplaats is van de mokat van de voorouders van de zieke. Boven aan een stok, die in de walolègèt wordt geplant, knoopt men een silo-teken. De mokat zullen aan het verschijnen van de nieuwe walolègèt kunnen zien, dat de bewoonster van de èbe-ai haar voorvaderen heel goed gedenkt en zorg aan hen besteed.

Na ongeveer een uur is het vlees in de haksè op het platform gaar. Het geheel wordt in de èbe-ai van de zieke gebracht. De vrouwen van de sili krijgen nog enkele stukjes van het restant varkensvlees. De ratten worden door de zieke en de hathalè gegeten, omdat het de mokat van de voorouders gunstig stemt. De lukakka-bladeren werden rondom de èbe-ai uitgestrooid. Men noemde dit: o ai logalin, het planten van het hout. De mokat worden zo op hun plicht gewezen om de èbe-ai te beschermen tegen verrotting en vraat, wat ook beschouwd wordt als aktie van kwade mokats.

Bij gelegenheid van één der hathalè-ceremoniën werd een nèsochei gemaakt en aan een staak van de vuurplaats in de èbe-ai bevestigd. De nèsochei en de betekenis daarvan kwam reeds uitvoerig ter sprake bij de behandeling van de jugulik-ceremoniën¹⁷⁷).

¹⁷⁶) zie ook pag. 114 e.v.

¹⁷⁷) zie pag. 186.

Aan het slot van de dag vindt opnieuw het suessi palharek plaats bij allen, die zich die dag met wesa-zaken hebben beziggehouden. Dat is het einde van de ceremoniën.

Later merkte ik op, dat in het haar van één der hathalè een kleine walimo-schelp was vastgemaakt. Men gaat van de gedachte uit, dat de nègèhè van vrouwen, die 'hathalè geworden zijn', gemakkelijk weer uitgaat. Om de terugkeer van de nègèhè te vergemakkelijken bevestigt men een walimo-schelpje in het haar.

Van een andere hathalè werd gezegd, dat de mokat "niet duidelijk tot haar spreekt" en dat zij daarom een grote kauri-schelp (njeraken) om de hals draagt. Deze schelp wordt mokat-ilaga (ooglid van de mokat) genoemd en zou een blijvend teken aan de mokat zijn, dat zij duidelijk tot de hathalè moeten spreken. De mededelingen, die de mokat aan de hathalè doen, hebben betrekking op de gedragingen van de nègèhè van andere mensen. Zij kan van de mokat ook inlichtingen verkrijgen over de situatie in het vijandelijk kamp, die voor de ap logalek van zeer groot belang zijn.

Een hathalè wordt beschouwd als een bijzondere, maar zeer kwetsbare vrouw. De 'vluchtigheid' van haar geest bevordert enerzijds de mogelijkheid om contact op te nemen met de mokat, maar heeft anderzijds tot nadelig gevolg, dat haar lichaam onbewaakt achterblijft en weer gemakkelijk de prooi kan worden van de activiteit van kwade of vijandige mokat. Om haar hals draagt de hathalè daarom een aantal dunne rotan bandjes, die mokat-kèlek genoemd worden. Het is een teken om vijandige of kwade mokat af te weren. Misschien kan het woord ontleed worden in de onderdelen mokat-ke-lek, dat is lett.: mokat-weg-geen, of vrij vertaald: (kwade) mokat ga weg.

De hathalè worden door informanten besproken als vrouwen, die zich 'netjes' gedragen volgens de regels van de moraal. Hun levens zouden gemakkelijk 'afbreken'. Dit is duidelijk als men niet uit het oog verliest, dat elke overtreding van de regels het gevaar inhoudt, dat de nègèhè weggaat of wordt verdreven door de mokat van de voorouders. Blijft de nègèhè voorgoed weg, dan heeft dit voor betrokkene de dood ten gevolge.

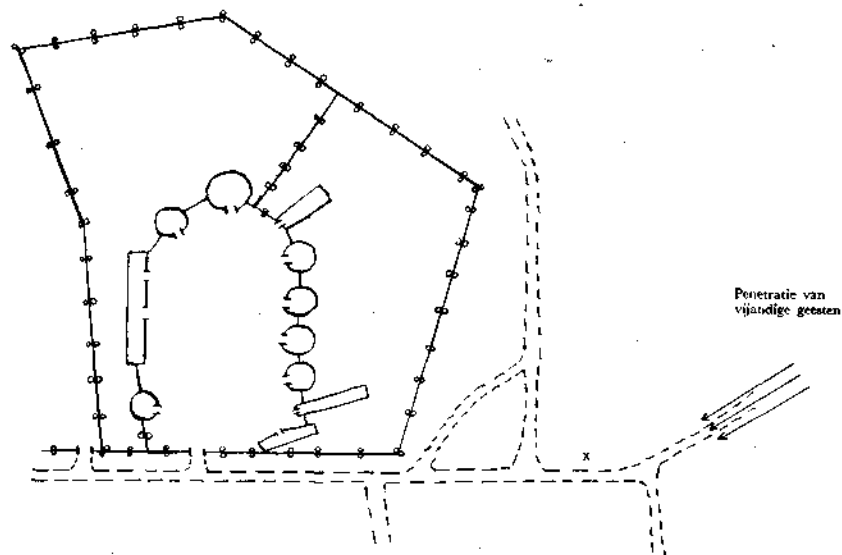
Hola ulawok, een rite ter afwering of verdrijving van geesten uit het vijandig gebied

Men stelt zich voor, dat de gewonde krijger zeer gevoelig is voor de werking van vijandige mokat. Daarom tracht men dikwijls een gewonde krijger te beschermen tegen de werking van de vijandige mokat. Zo kreeg b.v. WILIL 3 een pijlschot in zijn rug in de strijd tegen de Wit-

taia. Zijn broer Wali verrichtte daarop voor hem de hola-rite. Misschien ook is het feit, dat hij reeds verscheidene keren achtereen gewond raakte, hiertoe aanleiding geweest.

WILIL 3 bevond zich in de honai van Wupareinna uma 1, terwijl zijn broer op de sili de handelingen verrichtte. Gewoonlijk zit de gewonde vóór de honai. WILIL 3 wilde echter niet naar buiten komen.

Op het dorpsplein werd een klein vuurtje gemaakt door behulpzame lineage-genoten, waarin lukakka-bladeren gestoofd werden. Het bundeltje lukakka werd in andere bladeren gewikkeld en in het vuur gelegd. Wali zette intussen witte veertjes (van een oude karè-karè hoofdversiering) in de uiteinden van een droge, sterk vertakte rietstengel. Al doende sprak hij hardop: "Mokat van de Huwikiak, van de Wittaiia, van de Step-Kossi, van de Saba-Heinman (alle vijandige ap logalek), jullie mogen hier niet komen." De gestoofde lukakka-bladeren werden aan de gewonde overhandigd en op een groot kladi-blad neergelegd. Enige vrouwen van de uma voegden daaraan nog kleine dingen toe: snippers van de bladomwikkeling van hun tabaksrol, een handvol as uit het vuur van de lèsè en enige draden van een oude su. Enkele jongens werden uitgestuurd om takken van de wilde framboos (jèlèli) te pluk-

Schets van de plaatsing van de mokat-wachter (x) langs het pad dat leidt in de richting van het Wittaiia-woongebied, vanwaar de vijandige mokat zouden komen. (De overige paden leiden naar Wiligiman-dorpen).

Het gereedmaken van de mokatwachter

ken. Teruggekeerd op de sili overhandigden zij de takjes aan Wali. Hij vouwde het kladi-blad dicht en nam het samen met de rietstengel in de linkerhand. In de rechterhand nam hij de takjes van de wilde framboos en liep op de honai toe. Voor de ingang bleef hij staan en zwaaide met de frambozentakjes in de richting van de binnen zittende zieke en riep: "Mokat ga weg, ga weg." Hij overhandigde alle voorwerpen aan twee jongens, die daarmee hardlopend de sili verlieten. De voorwerpen werden ter weerszijden van het pad gedeponereerd. De rietstengel werd aan de ene kant van het pad in de grond gestoken, de frambozentakjes aan de andere zijde neergelegd. Het kladiblad met de lukakka en de andere voorwerpen werd bij de rietstengel neergelegd. Vanaf de uma van Wali lopen verschillende paden in meerdere richtingen (zie schets). De voorwerpen werden op de met (X) gemerkte plaats neergelegd, omdat dit pad door van de Wittaiia afkomstige vijandige geesten gebruikt zou worden. Gevraagd naar de betekenis van de verschillende objecten merkte Wali op, dat de rietstengel (lokkop) met de veren een teken is aan de vijandige mokat, dat de mokat hier waakzaam zijn. De beverderde rietstengel (vogel) is het symbool van een op wacht staande (goede) mokat. Daardoor afgeschrikt zullen de vijandige mokat teruggaan. De takjes van de wilde framboos zijn stekelig. Men wil ook daarmee de vijandige mokat weerhouden verder te gaan. De bundel

lukakka zou bedoeld zijn als voedsel voor de mokat, die op wacht staan. De zin van het gebruik van de as, de snippers van de omwikkeling van de tabaksrol en de draden van de su is, dat door het naar buiten brengen van deze voorwerpen de eventueel reeds aanwezige vijandige mokat een teken wordt gegeven om ook te verdwijnen, en wel in de richting, waarin de objekten worden afgevoerd.

Bij gelegenheid van het hola ulawok voor een gewonde zoon van Asuk te Asuklogoop, werden alleen een kladi-blad, de van veren voorziene lokkopstengel aan de ene zijde van het pad gedeponeed, terwijl de gestoofde lukakka dwars over het pad werd gestrooid tot ong. een meter links en rechts van het pad.

De ochtend na de dood¹⁷⁸⁾ van de Alua-jongen werd een bevederde rietstengel langs het pad geplaatst, dat in zuidelijke richting leidt naar de Siokossi en Wittai. Dwars over het pad had men nu verse lukakka gestrooid. De bedoeling was om vijandige mokat, die met de verwanten uit Solimo zouden kunnen meekomen naar de wakun, tegen te houden. Later werd vernomen van Wali, dat hij het hola ulawok eveneens uitvoert als zijn kinderen ziek zijn. Ook voor de zieke vrouw van WILIL 5 werd de rite een keer uitgevoerd. Daaruit blijkt wel, dat de ceremonie niet alleen voor gewonde krijgers, maar ook voor zieke mensen in het algemeen gebruikt wordt. In de praktijk zijn de gewonde krijgers, waarvoor de hola ulawok wordt uitgevoerd, talrijker dan de zieken.

De kolok, een rite ter afwering of verdrijving van vijandige mokat

Ook het gebruik van de kolok richt zich zowel op het afweren van de vijandige mokat als op de verdrijving van reeds aanwezige mokat. De aanwezigheid van vijandige mokat manifesteert zich als een zware hoofdpijn. Om het hoofd van de zieke brengt men een gevlochten band aan van het buigzame hotip-hout, of van amok-hèlè (soort rotan). In die band zijn enkele veren (werenè-essi) gestoken. Na het uitspreken van enkele voor mij onverstaanbare formules, die in strekking neerkomen op het verdrijven van de vijandige geesten, wordt de kolok buiten de uma gebracht. Men hangt dit voorwerp aan de vork van een stok naast het pad, dat naar de vijand leidt.

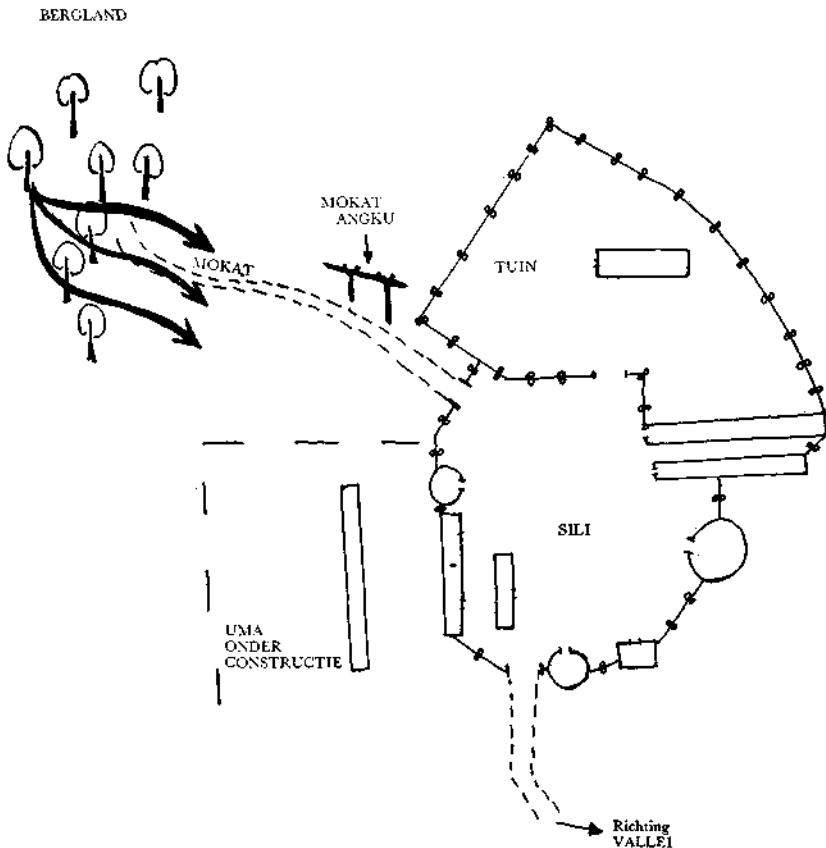
Door het plaatsen van de kolok wordt voorkomen, dat de vijandige mokat zal terugkeren of andere vijandige mokat zullen binnenkomen.

De mokat angku, stellage ter apaisering van kwade mokat

In tegenstelling tot voorgaande handelingen is de mokat angku (akoop

¹⁷⁸⁾ zie pag. 252 e.v.

of angku betekent brug) gericht op het voorkomen van de werking van kwade mokat. Met kwade mokat doel ik niet op de geesten, die afkomstig zijn uit het vijandig gebied, maar op de in en bij de wakunuak geconcentreerde geesten van de overledenen van de eigen en naburige ap logalek. Ze begeven zich o.m. vaak naar de dorpen en de tuinen van de mensen. Men gelooft, dat een aantal van deze geesten de mensen schade kunnen toebrengen, zeker wanneer deze niet handelen in overeenstemming met hetgeen de voorvaders hebben voorgeschreven. De mokat-brug (mokat angku) bestaat uit twee, 1 tot 1½ meter van elkaar in de grond gestoken, gevorkte stokken van 1 tot 2 meter lengte, die onderling verbonden zijn door een horizontaal liggende stok, die in de vorken van beide staande stokken rust en daar vastgebonden is. De liggende stok is bedoeld als landingsplaats voor de (laag)vliegende mokat.

Schets van de plaatsing van de mokat angku bij Lokkoparek

Mokat angku bij Kikinlo

De stokken van de angku achter Lokkoparek waren verschillend van lengte. De stok, die het dichtst bij het dorp stond, was 1.90 meter, de tweede stok, die er $1\frac{1}{2}$ meter achter stond, ruim 1 meter lang. De angku stond enkele meters van de achteringang langs een sterk hellend (zie tekening), uit een hoger gelegen dicht bos komend pad. In de vork van de voorste en langste stok lag op de liggende verbindingstak een rat (van de soort pukalè), terwijl om het midden van die stok een stengel wilde suikerriet was gebonden.

De angku bij de Kikinlo-tuin bevonden zich bij de noordoostelijke en de oostelijke toegang. Beide stellages waren van gelijke constructie als die te Lokkoparek, alleen kleiner in afmetingen. De hoogte bedroeg 1 meter, de onderlinge afstand van de verticale stokken was eveneens 1 meter.

Ter versteviging was een vierde stok schuin in de grond gestoken en verbonden met de vork van één der opstaande stokken. In de vork van de vertikale stok, die het dichtst bij de tuin stond, was eerder een rat gelegd, die inmiddels verdwenen was (waarschijnlijk door roofdieren verslonden). Om de liggende stok was nu een stengel wilde suikerriet gebonden. Aan de voet van een der stokken waren enkele veren in de grond gestoken. De angku bij de noordoostelijke toegang stond juist buiten het tuingebied, slechts door een sloot daarvan gescheiden. De angku aan de oostzijde bevond zich op een plaats iets verder van de tuin verwijderd en daarvan gescheiden door een dichte begroeiing van laag kreupelhout. De stellage stond aan de linkerkant, naast het pad, dat van de tuin in de richting van de oostelijk gelegen bergen leidt. Het gras was aan beide zijden van het pad over een lengte van zeventig meter vanaf de angku in de richting van de bergen plat geslagen. Zo ontstond een breed en duidelijk gemarkeerd pad, dat eindigde bij de angku. De betekenis van de angku bij de tuin werd door WILIL 3 uiteengezet.

Samen met zijn vriend WALILO 2 had hij een stuk wesa tuin in gebruik genomen. Hij was bevreesd, dat de mokat daar zeer vertoornd over zouden zijn en hun tuin zouden vernietigen of het gewas slecht doen groeien. Om te voorkomen, dat de mokat zich in de tuin zouden begeven (op zoek naar voedsel), werden de angku langs de paden geplaatst. De stengel wilde suikerriet en de rat worden beschouwd als de lekkernijen van de mokat. Nadat zij daarvan gegeten hebben zullen zij zeker niet verder gaan en terugkeren naar het woud in de bergen. Ook de in de grond gestoken veren zijn voor de mokat bestemd. Men meent, dat zij daarvoor grote belangstelling hebben ¹⁷⁹).

Ook de angku bij Lokkoparek werd op soortgelijke wijze verklaard door Wali. Hij vertelde, dat hij bang was, dat zijn kinderen erg ziek zouden worden als kwaadwillige mokat zijn uma zouden binnengaan. Daar de mokat uit het woud komen, had hij bij de achteringang een angku gemaakt en daarop het eten voor de mokat neergelegd.

In beide gevallen gaat het dus om het afweren van eventuele kwaadwillige mokat door hen voedsel aan te bieden. De rat wordt soms zelfs vooraf gestoomd.

Aijinam, een rite ter verdrijving van kwade mokat

Bij een gewonde krijger, die pijn had (krampen) in de hartstreek (etaiken) werd een rite uitgevoerd om de pijn (mokat) te verdrijven.

¹⁷⁹) zie pag. 208.

Men stelt zich voor, dat de krampen ontstaan, doordat een mokat in het etaiken bijt. Het werd vergeleken met het knagen van een rat of een muis. Eén informant zei letterlijk, dat de pijn ontstaat, doordat de mokat van een rat aan het etaiken knaagde.

Als middel om de kwaaddoende geest buiten het lichaam te drijven, wordt de aijnam gebruikt. Het is de staart van een groot knaagdier (waarschijnlijk een kuskus), die men verstevigd heeft door er een dun stuk hout in te steken. De aijnam wordt rechtop op de plaats, waar zich het knagende gevoel bevindt, gezet. Waar de aijnam het lichaam raakt, blaast men een tiental keren en prevelt enige woorden, waarvan de strekking is, dat de mokat wordt bevolen het lichaam te verlaten. Deze handelingen kunnen zowel door mannen als door vrouwen verricht worden.

Jibi, een rite ter apaisering van de geesten der voorvaderen

Jibi is de naam van een boomsoort, waarvan de bladeren gebruikt worden bij bepaalde ritën. Het ritueel wordt eveneens jibi genoemd. Krijgers, die naar het strijdperk gaan, bestrijken hun lichaam met jibi-bladeren, om niet door pijlen getroffen te worden. Anderen zeggen, dat zij de jibi gebruiken om een vaste hand van schieten te hebben en leggen daarbij verband tussën sexueel verkeer met hun vrouwen en hun capaciteit om in de oorlog te vechten. Sexuele omgang juist voorafgaand aan de oorlog zou hun krachten verminderen.

De eerstgenoemde betekenis werd als volgt uitgelegd. Als de mokat vertoornd zijn op een krijger, omdat hij zich niet heeft gedragen overeenkomstig de door de voorvaderen gestelde regels, dan kunnen zij hem op allerlei wijzen hinderen en tegenwerken. Raakt hij b.v. in de strijd gewond, dan houden zij de pijlpunt (in zijn lichaam) vast. Al wat vrienden en deskundigen ook proberen zal mislukken: de pijl zit onwrikbaar vast. Na een lange tijd tevergeefs geprobeerd te hebben de pijl uit de wond te trekken, vraagt een der mannen, of de gewonde misschien iets gedaan heeft, waarover de geesten der voorvaderen vertoornd kunnen zijn. Indien hij bekent een bepaald vergriep begaan te hebben, en belooft het te herstellen, zal de toorn van de mokat zich niet langer tot hem richten en zal de pijl verwijderd kunnen worden. Om nu te voorkomen, dat men in een dergelijke onaangename situatie geraakt, wrijft men het lichaam vóór de strijd in met jibi-bladeren. De mokat kunnen hem dan geen kwaad berokkenen.

Een andere methode om zich te bevrijden van de wraak der geesten is: het vergriep vertellen (opbiechten) aan de oorlogsleider en beloven het kwaad te vereffenen.

Mototok, een rite ter afwering van de geest van een gedode, vijandige krijger

De krijger, die een vijand gedood heeft (d.w.z. hem de eerste steek toebracht) loopt groot gevaar vanwege akties, die door de geest van de gesneuvelde worden ondernomen. In de honai, waar hij verblijft, plaatst hij in de zoldering een pijl, die met de punt naar de ingang gericht is. De wraaklustige geest zal daardoor afgeschrikt worden.

Silo, het tabuteken

Zowel bij de Mulaik-Hisachè als bij de Wiligiman staan op tal van plaatsen silo. Een silo is een klein bundeltje gras, riet of lis, waarin een knoop is gelegd. Meestal steekt men een ong. 1 meter lange, gevorkte stok in de grond en legt men de silo in de vork. Soms hangt men het aan de tak van een boom, of aan enig ander daar toevallig staand voorwerp. De silo is altijd duidelijk zichtbaar.

Het is een teken, dat aangeeft, dat iets aan een bepaald persoon toebehoort, of waarmee men te kennen geeft, dat iets bepaalds niet (meer) mag gebeuren. Het betreft dan meestal zaken, waarvan het eigendoms- of beschikkingsrecht niet zonder meer vaststaat. Vindt iemand in het bos een geschikt booghout, dat echter nog niet voldoende is uitgegroeid, dan kan hij daarbij een silo plaatsen en daarmee aan anderen duidelijk maken, dat hij op dit hout recht doet gelden. Als iemand vindt, dat men niet meer over het pad, dat door zijn tuin loopt, moet gaan, dan plaatst hij midden op het pad een silo. Een ap logalek-leider die, als gevolg van een recent konflikt, zijn mensen wil waarschuwen geen kontakt op te nemen met leden van een andere ap logalek, plaatst op het pad, dat naar deze laatste ap logalek leidt, een silo.

Men kan ook zeggen, dat de silo een waarschuwings- of verbodsteken is, dat uitdrukt: 'dit mag je niet wegnemen' of: 'hier mag je niet meer lopen' en: 'denk om het gevaar als je daarheen gaat'.

Uit de situatie blijkt wel, wat met een silo bedoeld is. De leden van de ap logalek zijn bovendien zeer goed op de hoogte van elkaars activiteiten. Men weet ook welke silo zijn gezet en door wie.

Het negeren van een silo neemt men hoog op. Als bekend wordt, wie een bepaalde silo heeft genegeerd, geeft dit aanleiding tot heftige ruzies tussen de plaatser van de silo en degeen, die zich daarvan niets aantrok.

Het negeren van de silo van bepaalde mannen kan de ernstigste gevolgen hebben, ook al geschiedde de overtreding niet opzettelijk. Bij de Mulaik-Hisachè beschikken enkele mannen over een soort heilige steen, harabuk genaamd. Deze is een kleine steen, 3-5 cm lang en 1-2 cm

breed. De steen werd beschreven als een soort heilige steen. Men bewaart de harabuk niet in de honai, maar als een persoonlijk bezit in de èbe-ai. De overtreding van hun silo heeft activiteiten van mokat ten gevolge. De armen en/of benen van de overtreder(ster) zullen opzwellen, naar het heet, als gevolg van het binnendringen van een scherp voorwerpje (stukje hout of steen). Om zich van deze pijn en overlast te ontdoen, moet men zich wenden tot de eigenaar van de harabuk. Alleen hij is in staat die ziekte te doen ophouden. Hij blaast op het gezwollen lichaamsdeel en wrijft erover met zijn handen, terwijl hij de geesten van zijn voorvaderen aanmaant om de zieke verder niet lastig te vallen. Na enige tijd breekt het gezwel door en geneest de wond.

Bij de Mulaik-Hisachè kon men slechts de namen van twee mannen noemen, die er een bezitten. Beide mannen zijn in maatschappelijk opzicht onaanzienlijke figuren. Eén van hen wordt zelfs kepu genoemd. De silo van deze man werden echter het meest gevreesd. Men beweerde zelfs, dat hij soms heel kleine (enkele centimeters) silo uitzette om daarmee mensen te treffen. De harabuk was bij de Wiligiman bekend onder de naam hatu.

Peters¹⁸⁰) beschrijft een soortgelijk verschijnsel bij de Itlai-Haluk en noemt het 'atou'. Het opzettelijk overtreden van een silo heeft tot gevolg, dat een man een gezwel krijgt aan zijn voet. Het gezwel zou ook hier ontstaan zijn door de atou van de silo-bezitter, die als enige in staat zou zijn om de wond te doen genezen,

In twee andere voorbeelden beschrijft Peters¹⁸¹) de werking van de atou bij een jongen, die als gevolg daarvan door een vallende steen getroffen en aan zijn voet gewond wordt en bij een meisje, dat komt te vallen en uit neus en mond bloedt. In beide gevallen werd de oorzaak toegeschreven aan de atou van een Siokossi-man, omdat de ongelukken gebeurden op grondgebied van de Siokossi. Hij komt naar de gewonden, blaast over de wonden en spreekt daarbij in het tweede geval de geesten verwijtend toe: "Waarom hebben jullie het kind doen vallen? Waarom? Jullie hart wordt goed". Behalve de Siokossi-man treedt in het tweede geval ook de vader (een oorlogsleider) van het kind op. Zijn activiteit was erop gericht om de geesten van zijn eigen voorvaderen in te schakelen bij het afweren van de geesten in de grond, die het kind hadden doen vallen, alsmede om haar te genezen, d.w.z. haar geest te doen terugkeren. De activiteit van de vader lijkt in verband met de atou alleen van indirect belang.

---

¹⁸⁰) o.c. pag. 160-162.

¹⁸¹) o.c. pag. 161.

Blijkbaar is de relatie tussen de grond, waarop het ongeluk gebeurt, en het deeluitmaken van de groep (ap logalek?) aan wie de grond toebehoort, van grote betekenis. Als het op grond van de Itlai-Haluk plaatsvindt, treedt een leider van deze ap logalek op, terwijl in het geval zo'n ongeluk op gronden van de Siokossi plaatsvindt, een man (waarschijnlijk een wesagun) van de Siokossi optreedt. Beide mannen staan, elk op eigen terrein, in direkte relatie tot de mokat, die ongelukken veroorzaken.

In de volgende twee gevallen, waarbij ik aanwezig was: een Wiligiman, die zijn voet pijnlijk aan een boomstronk stootte, en een andere keer, iemand van dezelfde ap logalek, die zijn knie aan een rotsblok bezeerde, viel het op, dat men deze voorvallen niet zag als een gevolg van eigen onoplettendheid, maar deze toeschreef aan de werking van kwade mokat. In het eerstgenoemde geval werd zwiingend een veer in de boomstronk gestoken, in het tweede geval pakte iemand, die bij het ongeval aanwezig was, een klein bundeltje gras, legde er een knoop in en gooide dit op de plaats waar zijn metgezel zich verwond had, op de grond. Zijn commentaar was, dat hij met deze silo de mokat wilde wijzen op de ongewenstheid van deze aktiviteit.

Bij de Mulaik-Hisachè werd i.v.m. de aktie van kwade of kwaadwillige mokat het begrip harabuk gevonden, bij de Wiligiman en de Itlai-Haluk het begrip hatu of atou. Beide begrippen worden gebruikt in verband met soortgelijke verschijnselen. Peters¹⁸²⁾ meent, dat het atou gezien moet worden als "boosheid, toorn, straffende hand" van de voorvaderen, "wier stenen in het mannenhuis bewaard worden". Zowel in het eerste door Peters gegeven voorbeeld, alswel in het eerste door mij gegeven voorbeeld, treden de mokat van de harabuk op tegen mensen, die onopzettelijk iets van de harabuk- (of atou-)bezitter wegnemen.

Men mag aannemen, dat ook degene, die opzettelijk iets wegneemt, door de geesten met ziekte geslagen zal worden. In dit opzicht zou men dus van een 'straffende hand' kunnen spreken. De vraag is, of men hier mag spreken van een straffende hand "van de voorvaderen, wier stenen in het mannenhuis bewaard worden".

Bij de Mulaik-Hisachè is de harabuk, zoals reeds werd opgemerkt, geen heilige steen van de soort, die in het mannenhuis bewaard wordt, maar een, die persoonlijk bezit is van slechts enkele mannen en in het gezinshuis wordt opgeborgen. De Mulaik-Hisachè maken dus duidelijk onderscheid tussen beide soorten stenen. De werking van de atou of de harabuk kan men daarom beter omschrijven als aktie van kwade of kwaadwillige mokat van een bepaalde ap logalek, die slechts door be-

---

¹⁸²⁾ o.c. pag. 162.

paalde mensen ten goede gekeerd kan worden, i.c. door de harabuk-bezitter en door de leider van de ap logalek (der Itlai-Haluk) en de wesagun (van de Siokossi), voor zover de actie plaatsvindt op het grondgebied van hun ap logalek. De harabuk zelf is het symbool van de kwade geesten, zoals de harekken symbolen zijn van de 'goede' geesten der voorvaderen, die in het mannenhuis verblijven.

Bageik injalu, een rite ter aktivering van de (goede) geesten

Een man, die om een of andere (meestal zeer konkrete) reden bang is, dat hij zal worden overvallen of bestolen, probeert zich van de bijstand van de geesten van zijn voorouders te verzekeren. Hij vangt daartoe enkele ratten, laat daaruit de ingewanden verwijderen en hangt de dieren aan de zoldering van de honai. Ratten zijn een door de mokat zeer gewild voedsel. Zij worden dan ook aangeboden om de mokat a.h.w. te paaien. Het aanbieden van het voedsel heeft tevens de bedoeling de mokat te aktiveren. Het middel ter opwekking van de mokat wordt injalu genoemd.

Individueel wordt er vrij vaak gebruik van gemaakt. In de lèsè van ALUA 20 b.v. hingen aan de korte zijwand twee verdroogde, met een touwtje aan elkaar gebonden ratten. Hij vertelde, dat hij de ratten daar gehangen had, nadat zij eerst enige maanden in zijn honai dienst gedaan hadden als injalu. Nadien had hij hen niet weg willen gooien of verbranden.

Deze man verkeerde lange tijd in zeer moeilijke omstandigheden. Hij woonde eertijds te Lukigin, elders in het confederatiegebied (op één uur lopen afstand), en was getrouwd met drie vrouwen. Eén van deze vrouwen vertelde hem op zekere dag (ongeveer vier jaar geleden), dat zij verkracht was. Weaklekek trok er onmiddellijk op uit om de dader te straffen. Hij trof hem niet thuis en nam alvast zijn varkens mee. Na enige tijd ontstond er een heftige strijd tussen de beide mannen en hun aanhangers. De tegenpartij ontkende ten stelligste dat de vrouw zou zijn aangerand. De vrouw zelf werd daarover nader aan de tand gevoeld. Zij gaf toe, dat zij het verhaal verzonnen had. Weaklekek ontstak in hevige woede en gaf zijn vrouw een kaakslag. De vrouw viel bewusteloos neer en kwam niet meer bij. Zij stierf de volgende dag. Weaklekek was radeloos. Hij maakte zelf een brandstapel van het hout van de omheining van zijn uma en verbrandde zijn vrouw. Hij vluchtte daarop naar de Wiligiman. De broers van de vrouw eisten genoegdoening. Weaklekek was niet bereid die te geven. De situatie tussen hem en de lineage-genoten van de overleden vrouw bleef lange tijd zeer gespannen. Weaklekek vond een nieuw onderdak te Homaklep. In de

honai van deze uma hing hij de injalu aan de zoldering. Hij vertelde, dat de mokat hem meermalen gewaarschuwd hadden door hem 's nachts met kloppen en tikken wakker te maken en het inderdaad éénmaal was voorgekomen, dat men geprobeerd had zijn varkens te stelen (als compensatie voor het doden van de vrouw).

Mep hali, de verbranding van het bloed (c.q. excrementen) van gesneuvelde krijgers

Zo snel mogelijk na hun overlijden verbrandden leden van de ap logalek het bloed, de excrementen en andere dingen van de oorlogsslachtoffers (de Alua-jongen, de krijger HALUK 7 en de Wittaiia van Mulelekum), die achtergebleven waren op de plaats, waar zij sneuvelde. Op de plek, waar de Alua-jongen gedood werd, maakte men zelfs op drie achtereenvolgende dagen na zijn dood een vuur. De overblijfselen van een gedode Wittaiia werden onmiddellijk na zijn dood verbrand.

De bedoeling hiervan is, te voorkomen, dat de geest van de dode terugkeert naar de plaats, waar hij gedood werd. In geval het niet mogelijk is om deze sporen te verwijderen, zal de geest bij de restanten daarvan terugkeren en niet naar de vijand gaan om wraak te nemen. Het belang hiervan laat zich als volgt illustreren: enige weken na het sneuvelen van de Haluk-krijger moest ik in de omgeving van de plaats zijn, waar hij gedood was (dichtbij het woongebied van de Wittaiia¹⁸³). Een aantal Wiligiman vergezelden mij en maakte van de gelegenheid gebruik om de laatste, nauwelijks nog zichtbare sporen van de dode, te verbranden.

Jarobo, tekens van de mokat aan de mensen

De Wiligiman vinden in het vrije veld, vooral in de omgeving van de kaio, allerlei voorwerpen, dieren of lichaamsdelen van dieren. Het zijn tekenen van de aktiviteit der mokat, door hen op een bepaalde plaats achtergelaten. De Wiligiman kunnen de tekens van hun mokat interpreteren.

Een hele (ge)dode rat duidt erop, dat de Wittaiia-mokat gekomen zijn om de mokat van de Wiligiman aan te vallen; een rat werd gedood en achtergelaten. De Wiligiman zullen daarom spoedig een Wittaiia-krijger doden.

Vindt men de kop van een gedode rat bij de wachttorens, dan is dat eveneens een teken, dat spoedig een vijand door de Wiligiman gedood zal worden.

Een rattenstaart is een teken, dat er groot gevaar dreigt. Meerdere

¹⁸³) cf pag. 258 e.v.

Wiligiman-krijgers zullen gedood kunnen worden. Het is een aanwijzing, dat men in dit deel van het grensgebied niet om oorlog moet vragen, maar moet wachten tot het gevaar voorbij is.

Een levende rat, die men thuis, onderweg naar, of bij de kaio aantreft, is een geschenk van de (Wiligiman) mokat. Zo'n gift wordt dankbaar aanvaard. De rat wordt gevangen en ter plaatse gestoofd en gegeten. De poten moeten bewaard worden, opdat de mokat zal zien, dat de mensen de gift aanvaard en gegeten hebben. Laat men dit na, dan zullen de jonge varkens niet meer groeien en de mensen zullen ziek worden als gevolg van de toorn van de mokat. Men gaf als voorbeeld, dat de kwade mokat in de (pijl)wond van een gewonde krijger kunnen binnendringen en binnenin in de wond bijten. De poten worden daarom in een dubbel gebogen takje geklemd en zo bewaard in de honai. De dubbel gebogen tak met de links en rechts uitstekende rattenpootjes wordt jilik genoemd. De rattenpoten in de jilik, die ik gezien heb, waren afkomstig van de soort witlo. Bij de mauwè wordt de jilik met bloed bestreken en verbrand. De betekenis daarvan is mij onbekend.

Het vinden van een stukje varkensvlees (wam kalèkek) is een gunstig teken. Een (Wiligiman)mokat stal het vlees, toen een Wittai-man dit in zijn mond wilde steken. De mokat bracht het naar de Wiligiman. De Wittai-man, wiens vlees gestolen werd, is zeer kwetsbaar en zal in de komende veldslag(en) gedood kunnen worden.

Loopt een varken van de Wittai door het grensgebied naar de Wiligiman, dan beschouwt men dit eveneens als een gunstig teken. Het varken werd immers door de (Wiligiman)mokat naar hen toe geleid. Hetzelfde geldt voor het overlopen van een jonge hond. De mokat van de Wittai hebben niet goed opgelet: daarom zullen zij ook in de komende oorlog niet goed met de Wittai meewerken en zullen de Wiligiman een vijand (men denkt daarbij vooral aan de eigenaar van het varken en de hond) kunnen doden.

De vondst van een vogel (suè) betekent, dat de Wiligiman-mokat een vogel van de vijand gedood hebben. Evenals bij het vinden van een rat is het een teken, dat een vijand gedood zal worden.

Het vinden van de kop van een vogel heeft dezelfde betekenis.

Sommige informanten beweren, dat de grootte van de kop een indicatie is voor de tijd, die nog zal verlopen, voordat men een vijand zal kunnen doden. Een kop met een deel van de nek geeft een termijn van ongeveer een maand (tugi) aan. Een snavel (apè) duidt op een zeer korte termijn van 1 à 2 dagen. De mannen in de kaio moeten dan bijzonder waakzaam zijn.

Het vinden van een vogellichaam zonder kop geeft aan (evenals de rat zonder kop), dat een Wiligiman-krijger gedood zal worden.

Vogelveren (suessi) zijn zeer gewilde objekten van de mokat. Indien de mokat ergens veren voor de mensen neerleggen, dan betekent dit, dat de Wittaiia spoedig zullen komen. De Wiligiman-mokat stelen deze veren van de Wittaiia, die bezig zijn hun vederkransen e.d. in orde te maken voor de oorlog. De veer is daarom een teken, dat er gevaar dreigt.

Vondsten van njeraken, van kleine Walimo-schelpjes, varkensslag tanden etc. worden eveneens beschouwd als gunstige tekenen. De voorwerpen zijn door de mokat uit het Wittaiia-gebied meegebracht. De Wittaiia-eigenaar zal spoedig gedood worden. Indien spoedig na de vondst inderdaad een Wittaiia gedood wordt, dan beschouwt men de walimo, de wam-aik e.d. als ap warek van de dode.

Een gevonden bamboe-mesje is een teken, dat spoedig een belangrijk man van de Wittaiia gedood zal worden. Het mesje wordt immers vooral door kains gebruikt bij het in stukken snijden van gesmoorde varkenshuid. Slaagt een Wiligiman-mokat erin dit mesje van de kain weg te nemen, dan blijkt daaruit, dat zijn (Wittaiia-)mokat hem niet meer bijstaan. De Wiligiman zullen hem daarom gemakkelijk kunnen doden. Een levende kikker (hulukak), die bij de kaio gevonden wordt, is een teken, dat een vluchtende vrouw onderweg is naar de Wiligiman¹⁸⁴).

De vondsten worden met een uitbundig herhaald wa, wa, wa! (dank) begroet. De krijgers zijn zeer gesteld op deze tekens, omdat daaruit blijkt, dat de eigen mokat actief zijn. De voorwerpjes worden bewaard en in een pakketje aan het dak van het wachthuisje gehangen. De dode muizen of vogels of de delen, die men daarvan vindt, moeten verbrand worden in de suëbageik hëgarekma¹⁸⁵).

De jarobo zijn wesa: nadat men de vondst heeft opgeborgen of verbrand, wordt de reinigingsrite (suessi palharek), uitgevoerd.

Er moge hier nogmaals de aandacht gevestigd worden op het feit, dat niet alleen de mokat tekens geven aan de mensen, maar ook de mensen tekens geven aan de mokat. De mensen beschikken over allerlei middelen en maken ook gebruik van vogels en veren. Enige, in het voorgaande reeds beschreven voorbeelden worden hier als verduidelijking opnieuw gegroepeerd.

Bij een der mokat-angku werden veren in de grond gestoken, omdat de mokat daar zeer op gesteld zijn. In dat geval ging het om een gift, die tot doel had de mokat gunstig te stemmen.

Het suessi-palharek heeft, zoals bleek, een reinigende functie. De aan-

¹⁸⁴) In één geval werd de kikker in de olea door een vooraanstaand krijger (ALUA 20) gepakt en in een paar grote bladeren losjes verpakt en bij het vuur neergelegd. Daarmee gaf hij de wens te kennen, dat de vrouw naar hem moest toekomen en bij zijn vuur moest komen zitten.

¹⁸⁵) zie pag. 229.

raking met wesa-zaken is gevaarlijk. Men wil de mokat a.h.w. afvegen en strijkt daarom met een op een stokje gestoken veer over de handen van de mannen, die met het wesa in kontakt geweest zijn.

Stoot iemand zijn voet, dan steekt hij een veer in de stronk, waaraan hij zijn voet verwondde, om de (kwade) mokat gunstig te stemmen.

Bij de hola- en kolok-rite wordt d.m.v. veren (symbolisch) een op wacht staande mokat voorgesteld.

Onderweg naar de oorlog vangt men een vogel (mokat van de vijand) en geeft daarmee aan, dat de eigen mokat dit ook moeten doen, opdat de Wiligiman een vijand zullen kunnen doden.

De krijgers versieren zich met vogelveren en vogelhuiden in allerlei vormen om daardoor te gelijken op de als vogel voorgestelde mokat. Deze indentifikatie heeft tot doel de mokat bij de strijd te betrekken. Met deze greep uit de talrijke voorbeelden moge blijken, dat de relaties tussen de wereld van de mokat en die der mensen op een eigen en dikwijls symbolische wijze tot uitdrukking gebracht wordt.

Daarnaast echter blijkt b.v. uit de wakun-lukèga, dat de mokat de mensen ook door gezang (etai) iets over hun toekomst bekend maken, of door tikken of kloppen, zoals bij de bageik injalu. Ook de krijger in de kaio, die vóór een Wittaa-overval door de werking van vijandige mokat indut, wordt door zijn (Wiligiman)mokat gewekt door stemgeluid, tikken of kloppen.

Wesa en wesagun, het heilige en een bedienaar

Om te verduidelijken, wat onder wesa en wesagun verstaan moet worden, zullen elementen van de wam kanèkè — als voorbeeld — aan een nadere beschouwing worden onderworpen.

Ofschoon alle mannen bij de rituele handelingen aanwezig zijn, zijn ze er niet allen in gelijke mate bij betrokken. De bereiding van de wesavarkens geschiedt door alle aanwezige mannen. Het tevoorschijn halen van de heilige stenen wordt echter door de leider van de lineage, maar vaker nog door de wesagun verricht; andere mannen mogen dit niet doen en willen dit ook niet, omdat het aanraken van de heilige stenen voor hen gevaarlijk is. Het invetten van de ap warek, de oude pijlen, die de door de vijand gedode lineage-genoten voorstellen, geschiedt door de wesagun. Hij maakt ook de nèsochei. Gewone mannen en zelfs jongens kunnen de walolégèt herstellen. De inwijding van de tipat geschiedt meestal door oudere mannen (bij de Wiligiman), maar alle mannen mogen daarbij aanwezig zijn. De reiniging van de heilige stenen wordt echter door de leider van de lineage en/of de wesagun verricht. De leider van de lineage, of meer nog: de wesagun, houdt zich bezig met die riten, waarbij de direkte representaties van de vooroudergeesten be-

trokken zijn, zoals de heilige stenen en de ap warek; de overige mannen verrichten de rituele handelingen van meer secundaire betekenis. Er is dus duidelijk sprake van graduele verschillen in de deelname aan de rite. De vrouwen mogen niet aanwezig zijn, maar dat betekent geenszins, dat men de rite niet ook voor hun welzijn uitvoert. Vrouwen zijn niet aanwezig, omdat het aanwezig zijn bij de rite voor hen te gevaarlijk is. In dit opzicht is er, zoals bleek, sprake van een gradueel verschil bij de uitvoering van de rite bij de Mulaik-Hisachè en bij de Wiligiman. De mannen moeten aanwezig zijn, maar nemen in verschillende mate deel aan de riten, want ook voor de meeste mannen geldt, dat onderdelen van de riten voor hen te gevaarlijk zijn. Ook hier dus een gradueel verschil in nabijheid en mede-uitvoering van de rite.

In de rite van het wam kanèkè komt de mens in contact met de geesten der voorouders. Alles wat in relatie staat tot de geesten der voorouders is wesa en degenen, die bij uitstek in staat zijn om de relatie met de geesten van de voorouders te onderhouden of te versterken zijn de leider van de lineage en/of de wesagun. Dit geldt niet alleen in het kader van het gegeven voorbeeld van het wam kanèkè, maar in het algemeen. Alle riten, waarbij mokat betrokken zijn, zijn wesa en in al deze gevallen zijn het de leider van de lineage en de wesagun, die men bij voorkeur de riten laat uitvoeren, zij het, dat eenieder en in het bijzonder de leider van de lineage en de wesagun in sterkere relatie staan tot de geesten van hun eigen voorouders, dan tot de geesten van overledenen in het algemeen.

Het begrip wesa, gedefinieerd als 'alles wat in relatie staat tot de mokat', omvat bijzonder veel, want niet alleen zoeken de mensen in de rite contact met de mokat, maar ook zoeken de mokat contact met de mensen. Wesa zijn de riten en alles wat daarbij hoort: de handelingen die erbij verricht worden, de voorwerpen die erbij gebruikt worden, de woorden die erbij gesproken worden en de plaats waar zij gehouden worden.

Niet alle riten zijn in gelijke mate wesa. In dit opzicht kan onderscheid gemaakt worden tussen de riten, die voor de gemeenschap gehouden worden en de riten, die zich richten op het welzijn van individuele personen. De eerstgenoemde riten, zoals het wam kanèkè, dat voor de leden van een lineage gehouden wordt, of het weem kanèkè, het noapè labetta e.d., waarbij de ap logalek of ap logalek-groepering betrokken zijn, zijn duidelijk meer wesa dan de laatstgenoemde, zoals b.v. de kolok-¹⁸⁶) en hola¹⁸⁷)-rite of het aijinam¹⁸⁸).

¹⁸⁶) cf pag. 197.

¹⁸⁷) cf pag. 194.

¹⁸⁸) cf pag. 200.

Hetzelfde geldt voor de voorwerpen, die bij de rite gebruikt worden. De representatie van de voorvaderen, de heilige stenen b.v., zijn meer wesa dan de bladeren, waarin het wesa-varken wordt gestoomd.

Inzake de rituele handelingen heb ik er slechts enkele gevonden, waarvan men zei, dat de werking niet in betrekking staat met mokat. De handelingen betreffen het samenstellen van een bepaald mengsel (mebeken) van tabakskruimels, minuscule stukjes hout, kruimels van de zoete aardappelen e.d. en de toediening daarvan (verstopt in uiterst kleine hoeveelheden in het voedsel) aan een persoon, die men wil doden. Degene die het eet, zal opzwellen, vomeren, bloed spuwen en in drie dagen dood zijn.

De Mulaik-Hisachè vertelden, dat de Haluk-Walilo de kunst van het maken van deze kwade stof verstaan; ook de mensen van Kurëlu en de Mukoko zouden daartoe in staat zijn; zichzelf niet. Enige Haluk-Walilo, die ernaar gevraagd werden, ontkenden, dat men bij hen dergelijke dingen zou doen. Volgens hen deden anderen het wel; men wist dat de Logomabel deze praktijken bedrijven om anderen te doden. De Wiligiman meldden desgevraagd, dat het niet veel voorkomt. Enige vrouwen, z.g. imaghè, zouden in een kleine su (imag su) de kwade middelen (imag) bij zich dragen en daarmee soms mensen doden. Deze vrouwen zouden zelfs in staat zijn om met hun blik mensen ziek te maken. Ook de mensen van Solimo (waartoe ook de Haluk-Walilo behoren) zouden een gevaarlijke stof (kuacheb) gebruiken om anderen te doden. Slechts één keer is het mij opgevallen, dat een vrouw zich in het bos verschool bij nadering van een imaghè. Ik acht het zeer waarschijnlijk, dat men zich op beperkte schaal van dergelijke praktijken bedient. Men staat er echter zeer afwijzend tegenover en zegt, dat mensen die het doen, kepu¹⁸⁹⁾ zijn. Anderzijds past men wel op het hen te zeggen: men is er zeker bang voor. Als leden van de Wiligiman op bezoek gaan bij de Siokossi, dan eten zij niet, of alleen het voedsel, dat door of onder toezicht van hun vrouw is bereid. Terwijl elke ziekte wordt toegeschreven aan de werking van kwade mokat¹⁹⁰⁾ is dit met het mebeken, kuacheb of imag niet het geval.

Wesa zijn de plaatsen, waar mokat verblijven. Een deel van deze plaatsen is in de rite vastgesteld, zoals b.v. de wakunuak, de kaio, de ap natogolekma en de honai, waar de kanèkè bewaard worden. Deze plaatsen kunnen beschouwd worden als de grote vaste verzamelpunten van de mokat. Op andere plaatsen zijn slechts één of enkele mokat aanwezig, zoals op de plek, waar iemand zijn voet stoot¹⁹¹⁾ of op de plaats, waar

¹⁸⁹⁾ cf pag. 74.

¹⁹⁰⁾ cf harabuk, pag. 202.

¹⁹¹⁾ zie pag. 204.

iemand overleed of werd gedood en wiens lichaam men niet tijdig kon verbranden, of waarvan bloed en excrementen achterbleven, of in de ruimte, waar de geest van de dode nog vaak zal terugkeren, i.c. bij de su walon ¹⁹²⁾ in de lèsè.

De flexibiliteit van de wesa-plaatsen blijkt ook uit het feit, dat de etalma (dansplaats) wesa is als er een etai (overwinningsdans) gehouden wordt en niet wesa, als er geen etai is. De oorlogsplaats (weem japarekma) is niet alleen wesa als er oorlog gevoerd wordt, maar ook, als er geen oorlog gevoerd wordt, in het eerste geval zijn de mokat aanwezig om deel te nemen aan de strijd, in het tweede geval omdat de weem japarekma in het grensgebied ligt en daar een voortdurende activiteit van mokat wordt vermoed.

Enige plaatsen staan in relatie tot de geesten der oudste voorvaderen, zoals die, waar de eerste mensen op aarde gekomen zijn, of de plaats, waar de nopu, de stamvader, bij aankomst in het woongebied zijn stok in de grond stak, die uitbotte en uitgroeide tot een (wesa)boom, of plaatsen waar de voorouders een stok in de grond staken om daarmee te kennen te geven, dat zij zich daar met hun mensen zouden vestigen. De stok groeide uit tot een boom, die eveneens wesa is.

Wesa zijn de voorwerpen, die door de mokat aan de mensen gegeven worden ¹⁹³⁾ en tenslotte de mensen, die in uiterst nauwe relatie staan tot de geesten der voorvaderen: de grote leiders ¹⁹⁴⁾ van de ap logalek en de confederaties.

De zon en de maan zijn wesa en worden als menselijke personen voorgesteld. Soms zegt men, dat de zon (mo of ook wel: umbuji genaamd) een man (ap) is en de maan een vrouwelijk persoon, terwijl men op andere ogenblikken opmerkt, dat zon een vrouw is, wier jokal zo schittert, dat men er niet tegenin kan zien. Er is nog een andere aanwijzing, dat men 'boven' (waar ook de zon en de maan zijn) een ideale wereld vermoedt. Eén der weinige mythische verhalen vertelt van het bezoek van de mensen aan de bovenwereld. Lang geleden was er een verbinding met de bovenwereld: een dikke rotan kabel liep van de aarde naar boven. Op zekere dag ging een man naar boven en stal in de bovenwereld varkens en bracht de dieren naar de aarde. De mensen boven waren daarover zo vertoornd, dat zij de rotan kabel doorhakten. Sindsdien kunnen de mensen van de aarde niet meer boven komen.

Daar deze voorstellingen geheel los staan van die van de geesten der

---

¹⁹²⁾ zie pag. 165.

¹⁹³⁾ zie pag. 206 e.v.

¹⁹⁴⁾ zie pag. 89, 90, 95.

voorvaderen, is het misschien raadzaam, om de zon-maan-bovenwereld als een afzonderlijk wesa-complex te beschouwen.

De mokat, de geesten van de (ge)doden

In het voorgaande werden een viertal categorieën geesten onderscheiden. Een samenvatting en ruimtelijke ordening geeft een duidelijker inzicht in de geestelijke entourage van de Wiligiman.

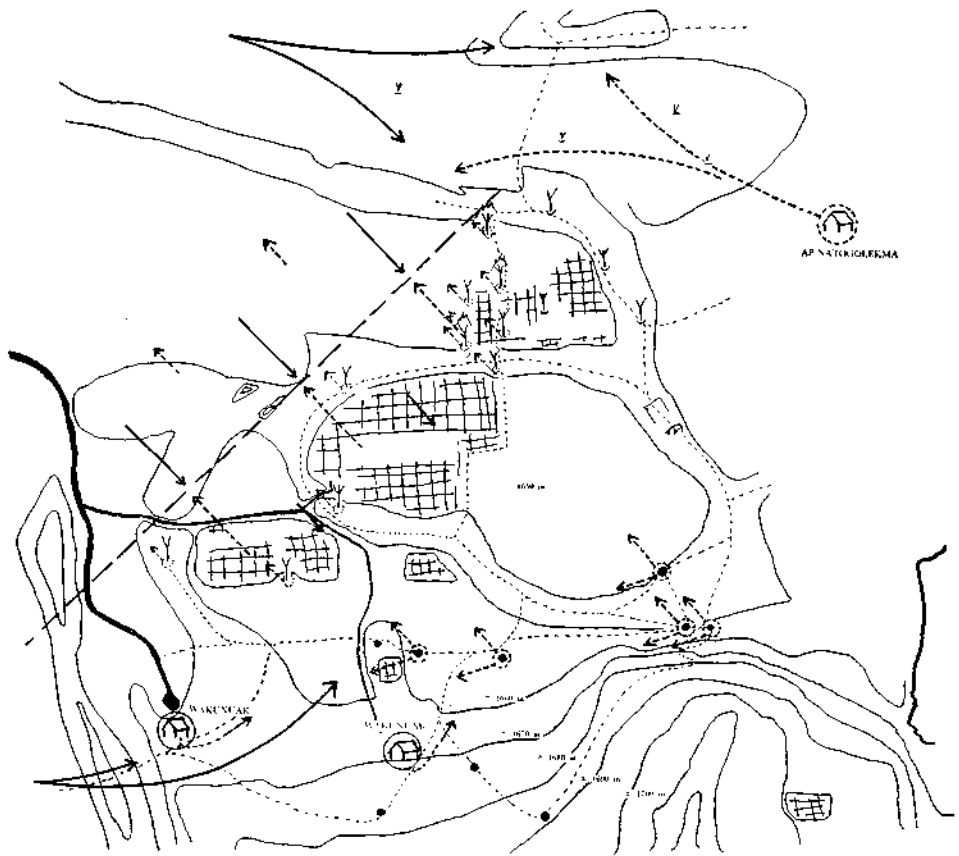
Bij de behandeling van o.a. het begrip wesa werd reeds een onderscheid gemaakt tussen geesten der voorvaderen en geesten der overledenen.

De geesten der voorvaderen zijn geconcentreerd in de honai, waar zich de heilige stenen van de lineage bevinden. Deze geesten zijn de belangrijkste voor de leden van de lineage, omdat zij hen bijstaan in al hun activiteiten. Deze mokat kunnen de mensen ook benadelen, als zij niet doen wat door de voorvaderen is voorgeschreven. De voorvaderen, die door de vijand zijn gedood, worden in één adem genoemd met de 'heel oude' voorvaderen, de stamvader c.s. Zij spelen een bijzondere rol in het kader van de krijgsverrichtingen van de nu levende leden van de lineage. De geesten van de overledenen vormen een andere categorie. Deze geesten verblijven in en bij de wakunuak, maar kunnen zich vandaar naar de dorpen en de velden van de mensen begeven. Men zegt, dat ook deze geesten in het algemeen goed zijn, maar dat er zich onder hen ook kwade geesten bevinden, die de mensen veel nadeel kunnen berokkenen. Zij kunnen b.v. de mensen ziek maken, de varkens slecht doen groeien of de velden met zoete aardappelen vernietigen. Men streeft ernaar om de kwade geesten zoveel mogelijk in de wakunuak te concentreren en te apaiseren.

De geesten van de door de vijand gedode leden van meerdere ap logalek worden afzonderlijk bijeengebracht in de ap natogolekma. Het streven van de mensen is erop gericht om deze categorie zo intensief mogelijk aan de strijd tegen de vijand te doen deelnemen. Zij werken mee aan de bewaking van het grensgebied en zijn daarom bij de kaio aanwezig. Ook bij de krijgsverrichtingen zijn zij in groten getale aanwezig.

Een laatste categorie wordt gevormd door de mokat, die uit het gebied van de vijand komen om de strijd aan te binden met de geesten van de door de vijand gedode krijgers en om de krijgers op allerlei wijzen lastig te vallen, o.a. door hen in de kaio te doen dutten, zodat zij de vijand niet tijdig kunnen waarnemen, door de ziel (nègèhè) van de levenden te verdrijven, door gewonde krijgers op slinkse wijze te doden en dergelijke praktijken meer. Deze categorie mokat wordt het meest gevreesd.

Bijgaande kaart geeft een enigszins geschematiseerde ruimtelijke voor-

Legenda:

- > vijandige mokat
- ..... (goede) Wiligiman mokat
- - - - - ambivalente mokat
- "concentraties van goede mokat

Kaart 6. Schematische en geografische voorstelling van de activiteit van de mokat

stelling van de aktiviteit der mokat. De concentratiepunten van de mokat zijn aangegeven met een cirkel, i.c. om de dorpen waar kanèkè bewaard worden, om de wakunuak en om de ap natogolekma. De relatieve grootte van de pijlen geeft de intensiteit aan van de mokat-aktiviteit; de richting van de pijlen geeft aan, waar de respektieve terreinen van aktie liggen.

HOOFDSTUK VII

DE OORLOGVOERING

Definitie

Het begrip oorlogsvoering (warfare) wordt door Berndt¹⁹⁵⁾ gedefinieerd als: "planned violence, carried out by members of one social unit, in the name of that unit, against another". De definitie van Pospisil¹⁹⁶⁾ sluit daarbij nauw aan, hij spreekt van: "premediated organised, planned fighting". Beide definities zijn met betrekking tot de oorlogvoering in de Grote Vallei bruikbaar.

De Wiligiman onderscheiden 3 soorten oorlogvoering. De eerste vorm betreft de veldslagen (weem japarek), waarbij de vijand openlijk wordt uitgedaagd. Deze worden op de traditionele gevechtsplaatsen uitgevochten. Daarnaast zijn er de overvallen "weem sorom" (sorom betekent: verborgen, onzichtbaar) op het gebied van de vijand en de hinderlagen "weem salek" om een vijandige krijersgroep te verrassen, die probeert ongezien te naderen.

De oorzaken

Berndt schrijft, dat de Kamano, Fore, Usurufa en Jate, die in het oostelijk bergland van New Guinea wonen, oorlog voeren "to exact compensation or revenge from another for a real or imagined injury"¹⁹⁷⁾. Pospisil noemt als oorzaken "divorce initiated by a woman" en "witchcraft"¹⁹⁸⁾. Als een oorlog begint, dan is dat omdat, evenals bij de Kamano c.s. "a man had been injured by an individual of another political unit. His wife may have been raped or induced to leave her new lover. His relative may have died of sorcery. A pig may have been stolen or an economic obligation broken"¹⁹⁹⁾.

¹⁹⁵⁾ R. Berndt: *Excess and Restraint*, pag. 232.

¹⁹⁶⁾ L. Pospisil: *Working papers in Dani ethnology*.

¹⁹⁷⁾ R. Berndt o.c. pag. 233.

¹⁹⁸⁾ L. Pospisil: *Kapauku Papuans and their law*, pag. 89.

¹⁹⁹⁾ id. pag. 89.

Van een voortdurende staat van paraatheid, van traditionele vijandschap en van een vrijwel permanente oorlogssituatie is bij de door Berndt en Pospisil beschreven groepen geen sprake.

Terwijl in de Grote Vallei de leden van de verschillende onderling oorlogvoerende partijen slechts bij uitzondering verwant zijn en onderling weinig of geen contact hebben, constateert Berndt, dat tussen de occasioneel vechtende partijen zeer veel hechte banden bestaan. Hij merkt op: "Marriage and close relationship in this region are intimately correlated with warfare. The more closely districts are bound by kinship ties, the greater the likelihood of dissension and open hostility" ²⁰⁰).

De in het voorgaande genoemde oorzaken spelen bij de oorlogvoering in de Grote Vallei een ondergeschikte rol. De oorlogstoestand is daar niet een tijdelijk verschijnsel, maar een permanente situatie. De oorlogvoering houdt slechts op gedurende de relatief korte periode van het grote varkensfeest, d.w.z. enkele maanden in de 4 jaar. Normaliter wordt er circa 2 x per maand gevochten tussen krijersgroepen van 200 à 400 man van de elkaar vijandig gezinde ap logalek-groeperingen.

Tot de oorzaken van de oorlogen bij de Wiligiman moet zeker de wraaklust gerekend worden. Herhaaldelijk is daarvan sprake. Men noemt het "ap okko wasin", d.w.z. een vijand doden (ruilen voor een door de vijand gedode krijger). Deze aanleiding geldt vooral voor de lineage-genoten van een gedode krijger.

De eigenlijke oorzaak ligt echter dieper en heeft met de religie van doen. De kern van het geloof van de Wiligiman wordt gevormd door de intieme relatie tot de geesten der voorouders; zonder steun waarvan geen Wiligiman iets kan ondernemen. Zonder de bijstand van deze mokat zullen zijn varkens niet groeien, noch de zoete aardappelen; zijn kinderen en vrouwen en hijzelf zullen ziek worden. In de strijd zal hij geen succes hebben, integendeel, hij loopt een grote kans gedood te worden. Kortom: de mens is afhankelijk van zijn voorvaderen. Deze laatsten nu hebben hem opgedragen om de vijand te bestrijden. Terecht merkt Peters op: "Van de handhaving van deze ordening hangt het welzijn van de Danigemeenschap af" ²⁰¹).

In de riten komt — zoals bleek ²⁰²) — de sterke relatie tussen oorlogvoering en levensbeschouwing zeer duidelijk tot uitdrukking. Geen oorlog meer voeren betekent voor hen: niet meer kunnen leven. Men zegt dan ook: "Als wij geen oorlog meer voeren, dan worden wij blind."

In het navolgende zal blijken, dat het niet kunnen voeren van een succesvolle oorlog (d.w.z. een oorlog, waarbij één of meerdere vijanden ge-

²⁰⁰) R. Berndt o.c. pag. 234.

²⁰¹) Peters o.c. pag. 112.

²⁰²) Zie hoofdstuk VI.

dood worden) reeds aanleiding is tot collectieve depressieve gevoelens, daar het ontbreken van succes wijst op een verstoring van de relatie met de geesten der voorouders. Het doden van een vijand is daarom niet alleen weerwraak van lineage-genoten en vrienden, maar een herstel van een evenwicht in de gemeenschap (ap logalek) als geheel. Het is een bevestiging — of een herstel van de goede relaties met de voorouders.

De traditionele oorlogsplaatsen (weem japarekma)

De veldslagen van de Wiligiman c.s. worden traditioneel uitgevochten op twee oorlogsplaatsen: de Sokolik en de Warabaga (zie kaart 7). Beide plaatsen bevinden zich in het niemandsland (jukmo) tussen de buitenste wachtposten van de Wiligiman en de Wittaiia.

De oorlogsplaatsen liggen over het algemeen op droge, wat hoger gelegen gebieden, waar geen van beide partijen voordeel kan behalen uit de terreingesteldheid.

Het niemandsland tussen de Wiligiman en de Wittaiia bestaat voor een groot deel uit moerassen met een begroeiing van lage struiken, kort riet en waterplanten. De diepte varieert van ong. een halve meter tot ruim één meter. Bij grote regenval kan de waterstand nog een halve meter hoger worden. De krijgers vechten bij voorkeur niet in het moeras, omdat zij daar koud worden en hun blote voeten gemakkelijk verwonden aan de scherpe waterplanten.

De Sokolik is een landrug, die een halve tot één meter boven het water-niveau van het moeras uitsteekt en met gras begroeid is. Deze landrug en trouwens ook alle andere, die zijn aangegeven op de kaart 2²⁰³), zijn onvruchtbaar en worden niet bebouwd. Oostelijk van de Sokolik strekt zich een groot tuincomplex uit. De oude sloten en goten, de ruige begroeiing en het verspreid voorkomende lage geboomte maken dit terrein zeer geschikt om de vijand ongezien te naderen.

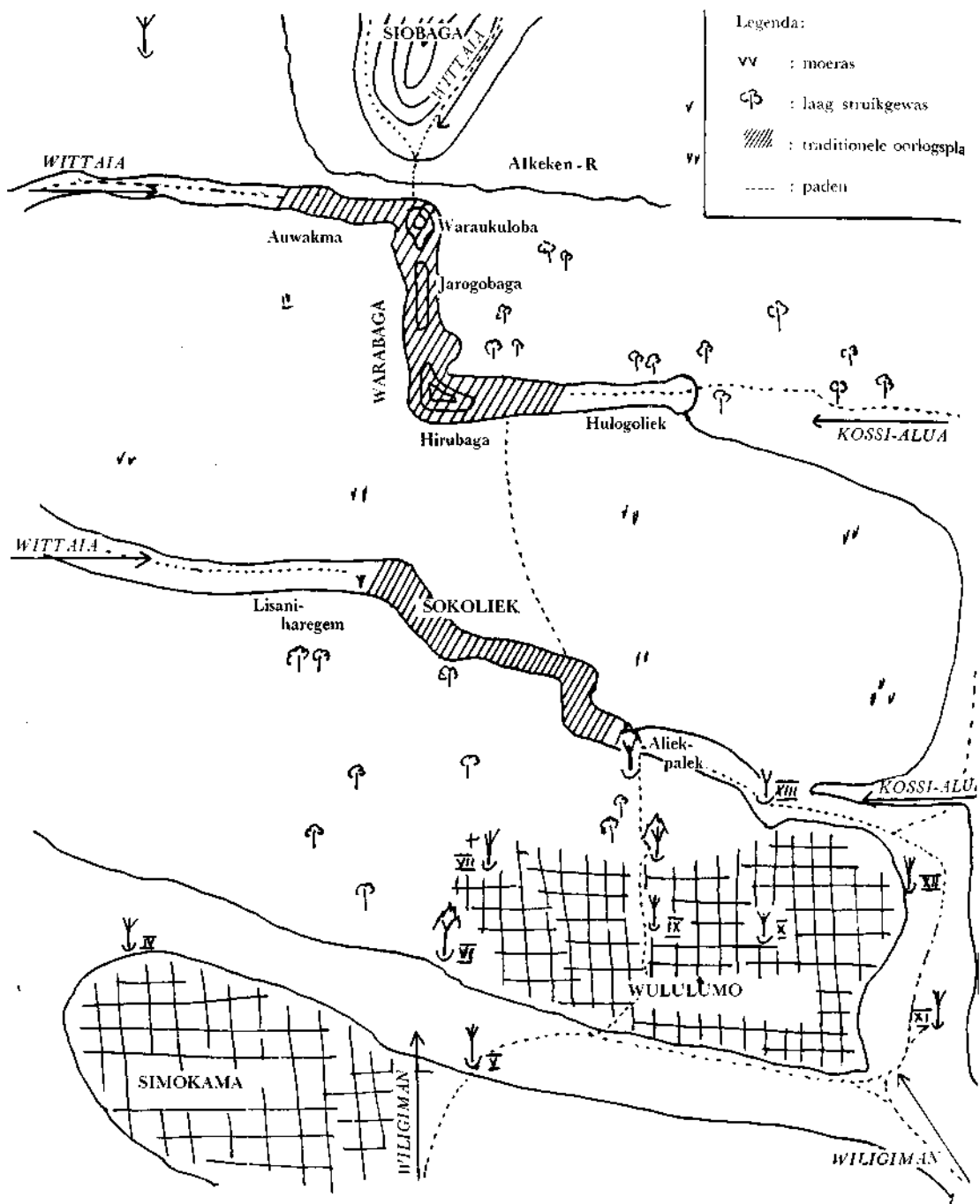
Westelijk van de Sokolik bevindt zich het moeras. Het is daar niet mogelijk een grotere groep krijgers verdekt op te stellen. De begroeiing is te schaars en te laag.

De Warabaga is een met grote stenen overdekte heuvelrug. De hoogste punten zijn de Wara-ukuloba en de Hirubaga, die respectievelijk ca 20 en 15 meter boven het oostelijk en zuidelijk aangrenzende moeras uitsteken.

De Jarogobaga bereikt een hoogte van ca 13 meter boven het waterpeil. Buiten de reeds genoemde uitstekende formaties varieert de hoogte tussen de Hirubaga en de Wara-ukuloba van ca 9 tot 13 meter. De Auwak-

---

²⁰³) pag. 50.

Kaart 7. Oorlogsplaatsen van de Wiligiman

ma en de Hulogoliek zijn veel lager en lopen van 2 tot 4 meter respectievelijk af naar het moeras en het oude tuincomplex noordelijk van de Warabaga.

De zuidzijde van de Warabaga loopt vrij steil naar beneden. De noordzijde loopt veel geleidelijker af in de richting van het oude tuincomplex. Alleen in de hoek, die gevormd wordt door de Jarogobaga en de Hirubaga, bevindt zich vrij dicht kreupelhout, waarin en waarachter zich een krijersgroep zou kunnen verbergen. Vanaf de Wara-ukuloba is het voor de Wittaiä niet mogelijk om waar te nemen, wat zich achter de Hirubaga afspeelt en anderzijds is het voor de Wiligiman vanaf de Hirubaga onmogelijk om te zien, wat er achter de Wara-ukuloba gebeurt. De gevechten vinden wel plaats in het gehele gearceerde gedeelte (zie Kaart 7), maar vooral op het deel tussen de Hirubaga en de Wara-ukuloba.

Indien de Wittaiä zich niet staande kunnen houden in het gevecht, dan trekken zij zich terug achter het Alkèken-riviertje (pl.m. 5 m. breed en $\frac{1}{2}$ tot $1\frac{1}{2}$ m. diep), of op de Auwakma; de Wiligiman vluchten wanneer ze het gevecht dreigen te verliezen het moeras in bij de Hulogoliek of verdwijnen daar in het oude tuincomplex.

Een derde oorlogsplaats van de Wiligiman c.s. is de Jalèbaga. Op deze plaats, die ver naar het zuiden ligt, vochten de Wiligiman c.s. met de Wallaloa (Opalu) c.s. van Solimo.

Behalve de Wiligiman hebben ook de andere ap logalek hun vaste oorlogsplaatsen. De Kossi-Alua voeren traditioneel ook oorlog aan de Wiligirivier. Aan de Jagatarek (Kaart 4 ²⁰⁴) is de weem japarekma van de oorlogsleiders Jamènè en Omaken van de Wettipaloo. Namunekken is een oorlogsplaats van de Logomabel en de Labimabel. Bij Wuparalo is de traditionele oorlogsplaats van o.a. de Wantiek-Wallela. Jabuekka en Ialowak zijn oorlogsplaatsen van de Logo-Thageja.

De verzamelplaatsen (weem isaharobaga)

De krijers van één ap logalek gaan dikwijls samen naar het oorlogsterrein en hebben daar een eigen verzamelplaats. Als er oorlog gevoerd wordt op de Warabaga komen de Wiligiman-Wallaloa e.a. tezamen op de Hirubaga; de Kossi-Alua, Wettipaloo, Alua-Marian e.a. op de Hulogoliek. De Wittaiä van de Baliem komen bijeen aan de voet van de Siobaga en gaan vandaar naar de Wara-ukuloba. De Siep-Elortak komen via de Auwakma naar de Warabaga.

De verzamelplaatsen op de Sokolik bevinden zich links en rechts van het op kaart 7 gearceerde gedeelte. De verzamelplaats van de Wiligiman

²⁰⁴) pag. 66.

wordt Aliekpalek genoemd en bevindt zich bij Kaio XIV; die van de Wittaiia bevindt zich links van het gearceerde gedeelte en heet Lisani-Haregem.

De wapens

De belangrijkste wapens, die in de oorlog gebruikt worden, zijn de speer en de pijl en boog. Daarnaast maakt men gebruik van een dolk (hugubi) van een puntig geslepen casuaris (hugubi)-bot, ong. 25-40 cm lang, bij gevechten van man tot man, die bv. in de ebe-ai of honai plaatsvinden. De hugubi bewaart men in het slaapvertrek. Hij wordt vrijwel nooit meegenomen naar het oorlogsterrein.

Een zware wandelstok (sege-lup) wordt ook wel benut als verdedigingswapen.

De speer (sege)

De speren worden door de mannen zelf gemaakt, indien zij over de goede houtsoort kunnen beschikken. Is dit niet het geval, dan worden zij voor schelpen gekocht van de Jali. Het vervaardigen van één speer duurt ongeveer 14 dagen. De speren variëren van 4 tot 5 meter lengte. De dikte bedraagt 2 tot 3,5 cm.

Het bovineinde (sege-ekat) is aan de zijden afgeplat over een lengte van 75 à 95 cm, gescherpt en gepunt. Soms worden de afgeplatte zijden elk nog verdeeld in twee delen, zodat de doorsnede van het speerblad enigszins ruitvormig wordt. De onderzijde loopt konisch toe en wordt soms versterkt met een apart uiteinde (sege-okut). Een stukje rond hout van enkele centimeters lengte en even dik als het ondereinde van de speer, wordt d.m.v. een vlechtwerkje aan de speer verbonden om een verdergaande splijting van het hout te voorkomen. Op de grens van het ronde en het aangescherpte deel bevindt zich een vlechtwerk (sege-sigil), dat met kalksteen wit gemaakt wordt. Zowel de reeds donkerkleurige als de lichtkleurige speren worden steeds donkerder door het gebruik en door de regelmatige invetting met varkensvet om uitdroging van het hout te voorkomen.

De sege-ekat wordt, zoals ook reeds door Veldkamp²⁰⁵⁾ werd opgemerkt, geassocieerd met het mannelijk geslachtsdeel (sege sopalin — lett.: de sege wassen — is: copuleren).

---

²⁰⁵⁾ F. Veldkamp, Enige gegevens over land en volk van de Grote Vallei der Baliem, blz. 60; zie ook: Peters pag. 87.

De pijl en boog (sikè-tok)

Een groot deel van (vooral de jongere) krijgers maakt bij de oorlogvoering gebruik van de pijl en boog (sikè tok). Het booghout is 120 tot 150 cm lang en wordt gespannen met een streng van een taaie en buigzame rietsoort, die enkele keren wordt gespleten.

De oorlogspijlen (tok of malè) bestaan uit een rieten (sigisigit) schacht van 70-100 cm en een pijlpunt van hard hout (joli) van 30-40 cm. Het deel van de pijlpunt, dat in de schacht steekt, is hierbij niet meegerekend (10-15 cm). De lengte van een pijl varieert dus van 100-140 cm. Op de plaats, waar de pijlpunt in de schacht wordt gestoken, is om het riet een band (wukul) ter breedte van ongeveer 1-4 cm aangebracht. Het bandje is van een dunne rotan draad (mulèlè) gevlochten. De schacht is een enkele keer versierd met o.a. een ingekerfde zigzag-lijn. De pijlpunten zijn voorzien van inkervingen (kanè) of weerhaken (aik wanek) of beide. De inkerving is aangebracht met de bedoeling, dat het harde hout op die plaats afbreekt, zodat een deel van de pijlpunt (abi) in het lichaam van de getroffene achterblijft. Zodra een pijl het lichaam binnendringt, maakt de getroffene een schrikbeweging, waardoor de pijl uit balans raakt. Op de pijlpunt wordt door de beweging een grote kracht uitgeoefend op de plaats, waar de pijl juist binnen het lichaam steekt (d.w.z. ongeveer op de plaats, waar zich het breukvlak bevindt, ongeveer 6-14 cm van het uiteinde), hetgeen de breuk veroorzaakt. Krijgers, die door pijlen getroffen worden, proberen te voorkomen, dat de punt eraf breekt om het verwijderen van de pijlpunt te vergemakkelijken. De werking van de weerhaken ligt voor de hand. Men voorkomt ermee, dat de pijl zonder meer uit de wonde getrokken kan worden. De combinatie van inkerving en weerhaken aan een pijlpunt komt het meest voor. De weerhaken bevinden zich altijd achter de inkerving. De reden daarvan is, dat de inkervingen gemaakt worden in het zeer dunne uiteinde van de pijl. Het aanbrenge van weerhaken tussen de inkerving en het uiteinde van de pijlpunt zou praktisch neerkomen op het aanbrenge van een nieuw breukvlak. Bij sommige pijltypen is het hout achter de eerste rij(en) weerhaken zo diep weggesneden, dat ook daar een pijlpunt gemakkelijk afbreekt. Om het uiteinde worden soms dunne vezels, van de bast van een orchideeën-soort, gedraaid. Dit geschiedt zodanig, dat de vezels gemakkelijk losraken bij het uittrekken van de pijlen en in het lichaam achterblijven. Deze vezels veroorzaken langdurige verzweringen. Tussen de laatste weerhaken en de schacht bevinden zich soms eenvoudige, in het hout gekerfde versieringen.

De pijlpunten worden gemaakt met de onderkaak en tanden van een knaagdier of met een schilfer van een zeer harde steen. Het vervaardigen van één pijl vergt een dagenlange arbeid.

De effectiviteit van de pijlen op meer dan 50 m. afstand is gering. De pijlen zijn licht en verliezen vrij gauw hun snelheid, 'zeilen' door de lucht en zijn voor ieder duidelijk waarneembaar en zonder moeite te ontwijken. Op korte afstand is het een gevaarlijk wapen. Men kan de pijlen dan moeilijk zien aankomen. Bij de strijd op korte afstand worden zoveel pijlen in zo korte tijd afgeschoten, dat vele mannen gewond raken. Vele pijlen worden ter plaatse verwijderd, maar de meeste zijn afgebroken (op het breukvlak) en bevinden zich een of enkele centimeters onder de opperhuid in het lichaam. De pijlen veroorzaken dikwijls langdurig abscessen. Een enkele keer kan zo'n pijl later nog uit het lichaam verwijderd worden. Veelal echter blijven zij in het lichaam achter, maar veroorzaken slechts zelden blijvend ongerief. Een klein percentage van de gewonden overlijdt aan infecties.

De varkenspijlen (wim) onderscheiden zich van de oorlogspijlen. De pijlpunt is niet van hout, maar van bamboe (jelua). De dolkvormige bamboe wordt niet in, maar aan de schacht bevestigd met een dunne rotan draad en een kleefstof. Op de plaats van aanhechting wordt een krijtachtige verfstof (bisi) aangebracht. De betekenis van het krijt is waarschijnlijk om te voorkomen, dat door de kleefstof de pijlen aan elkaar zouden gaan kleven. Men gebruikt de pijlen vrijwel alleen om varkens te doden. Er ontstaat een brede snijwond, waardoor het varken snel doodbloedt. De pijl kan gemakkelijk uit het lichaam getrokken worden.

Incidenteel gebruikt men deze pijlen ook in de oorlog. Met de tanden splijt men de punt, zodat dicht bij elkaar meerdere iets uit elkaar staande pijlpunten gevormd worden. Treft de pijl nu een vijandige krijger, dan vertakt de punt zich en dringt het lichaam binnen. Door het gebruik van deze pijlen ontstaan gevaarlijke wonden.

Naast voornoemde twee pijsoorten zijn er nog een aantal, die alleen voor de jacht gebruikt worden. Deze laatste kunnen globaal onderscheiden worden in pijlen om vogels (suap en topo) te schieten en pijlen (taku) om de grotere knaagdieren (kuskus) te doden. Deze jachtpijlen worden niet voor oorlogsdoeleinden gebruikt.

De oorlogsdracht

De strijd wordt niet alleen gevoerd door mensen, maar gezamenlijk door mensen en mokat, in het bijzonder de geesten van de door de vijand gedode krijgers.

Zonder deze hulp van de geesten zal elke actie vruchteloos zijn. De krijgers beschilderen hun lichaam en hun gezicht en versieren zich op allerlei wijzen met veelvuldige gebruikmaking van vogelveren. Men steekt

veren in het haar, men vervaardigt vederkransen (karèkarè) en draagt deze op het hoofd, men maakt hoge met kuskusbont beklede en met vogelhuiden en veren versierde mutsen ²⁰⁶). Sommige krijgers dragen versieringen op de rug van vogelveren, die bijna vleugels gelijken, andere dragen vogelstaarten (suèlarè) of toktok in de hand ²⁰⁷).

Het doel van de versiering en de nabootsing van het vogelgeluid is om een gelijkenis met de mokat tot stand te brengen. Mede door identificatie van mensen en mokat wordt het samengaan van beiden in de strijd tegen de vijand bewerkstelligd. Een dode vijand wordt vanwege de identificatie met de vogel dikwijls suè warek (lett.: dode vogel) genoemd. Daarnaast gebruikt men echter even vaak de uitdrukking ap warek (ap = man, mens).

De wapens van de mokat, een ong. 40 cm lange boog (injalu) en pijlen (wamal tok), zet men klaar in de honai, waar de heilige stenen en de ap warek (oude pijlen, die door de vijand gedode leden van de lineage representeren) bewaard worden ²⁰⁸), in de ap natogolekma ²⁰⁹) en bij de kaio ²¹⁰). Eén keer werd waargenomen, dat men aan de dode vóór de verbranding een bamboe-mesje gaf om daarmee een vijand te doden ²¹¹).

Behalve t.b.v. de totstandkoming van de identificatie, heeft de vorming als vogels, de nabootsing van het vogelgeluid en het zwaaien met de suèlarè en de toktok, een afschrikwekkende functie: de vijand wordt erdoor geïntimideerd.

Het systeem van de verdediging

Het grondgebied van de Wiligiman strekt zich uit van het gebergte in het Oosten tot de landrug, waarvan de Sokolik een deel vormt, in het Westen. De zuidelijke begrenzing wordt gevormd door de Aikè-rivier en het Herageinma-moeras, de noordelijke grens door de landrug, die loopt van de Sokolik naar het dorp Mapiliatma. In dit gebied moeten

---

²⁰⁶) zie voor een meer nauwkeurige beschrijving daarvan pag. 447

²⁰⁷) De suèlarè is gemaakt van casuarisveren, die, zoals bij een plumeau, bijeen gebonden zijn. Het handvat is versierd met het gele jokalband, aan het uiteinde van dit handvat bevindt zich een groot oog, dat soms ruim genoeg is om de hand door te steken en zodoende de suèlarè aan de pols te dragen. Bij de Jali is het 'oog' zo groot (en enigszins naar voren gebogen), dat men het hoofd erdoor kan steken en de suèlarè op de rug kan dragen. De toktok is een ca één meter lange rietstengel, waarop veertjes geplakt zijn.

²⁰⁸) zie pag. 113.

²⁰⁹) zie pag. 178.

²¹⁰) zie pag. 231.

²¹¹) zie pag. 161.

de Wiligiman hun tuinen aanleggen en daarbij rekening houden met het feit, dat sommige stukken aan lineages van andere ap logalek toebehooren. De dorpen liggen in het noordoostelijk deel van hun woongebied, zo ver mogelijk van de grens met de Wittaiia verwijderd.

De eerste tuinen werden vlak bij de dorpen aangelegd. In de loop van de ca 15 jaar, dat de Wiligiman hier wonen, zijn die gronden uitgeput geraakt en was men genoodzaakt steeds verder van huis nieuwe tuinen te ontginnen.

Onder druk van de overvallen van de Wittaiia op de tuinen van de Wiligiman is men genoodzaakt de werkers in de tuinen te beschermen. Tussen de dorpen en tuinen enerzijds en het niemandsland (waarachter zich het vijandelijk gebied bevindt) anderzijds hebben de Wiligiman een krans van wachttorens (kaio) opgericht. De torens worden veelal om de ca 500 meter geplaatst en staan altijd juist buiten of dicht bij de grens van de verst van de dorpen verwijderde tuinen. In het noordoosten sluit het wachttorensysteem aan op dat van de Kossi-Alua en Wiligiman van de overzijde der Elokhera.

Op kaart no. 2 ²¹²) is de ligging van de verschillende kaio aangegeven. Kaio I bevindt zich op de landrug Puakuloba en dient zowel tot bescherming van het Elapeinima tuincomplex, alswel van het gehele zuidelijke grensgebied. Het terrein leent er zich daar uitstekend voor om het Wiligimangebied ongezien te naderen, daar zowel de oostelijke als de westelijke oever van de rivier dicht met bomen begroeid is en men vanaf de Suraput het gebied van de Wiligiman geheel kan overzien. De bescherming tegen overvallen vanuit het oostelijk van kaio I gelegen gebied, dat vanuit de toren slechts ten dele te overzien is, geschiedt incidenteel door groepjes Wiligiman-krijgers, die zich op een hooggelegen punt van de Suraput verschansen.

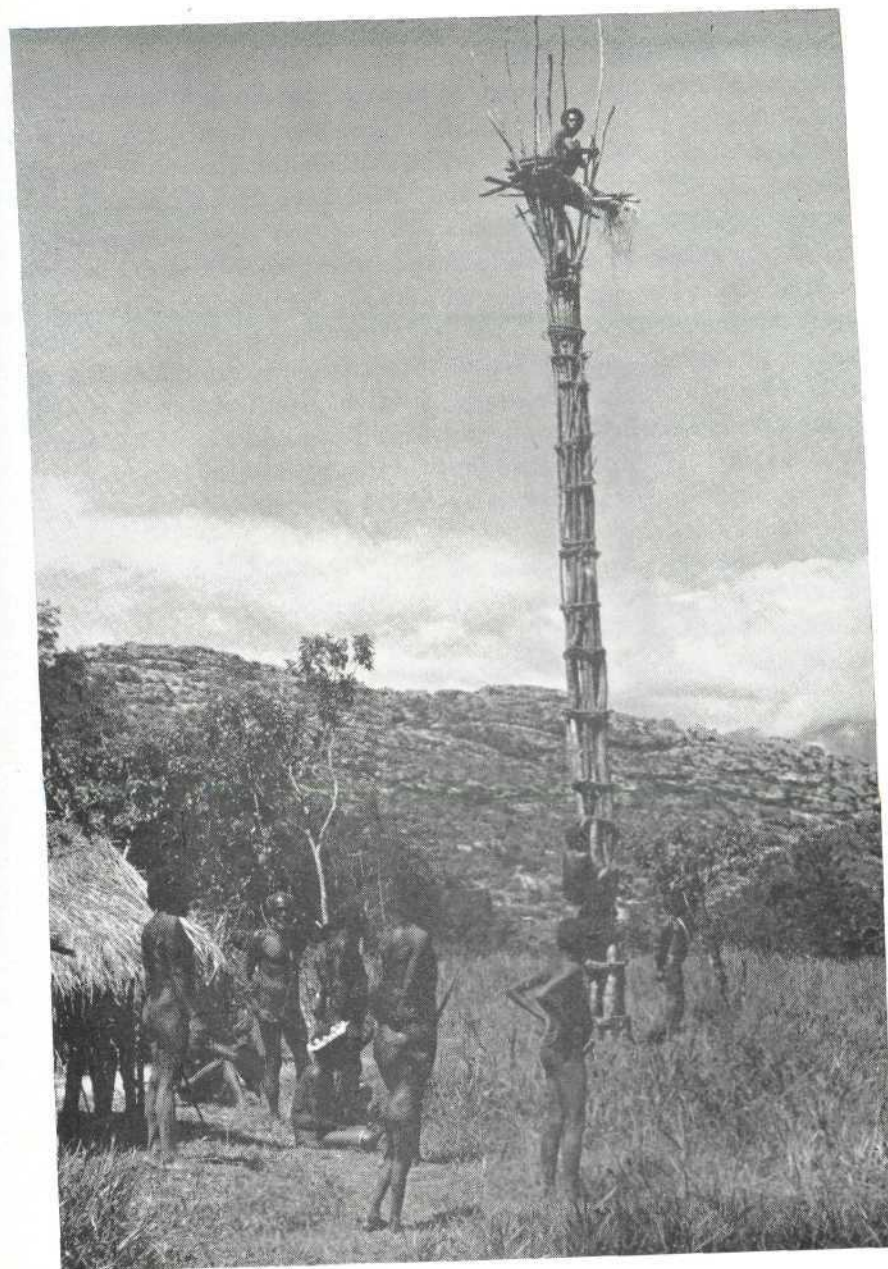
Kaio II diende vroeger ter bewaking van het noordelijk deel van Elapeinima en doet nu nog slechts dienst in tijden van verscherpte bewaking en wanneer men meent, dat de Wittaiia zich bij kaio I in hinderlaag gelegd hebben.

Kaio III op de Wakol-alobaga is daar opgericht om het Elapenriviertje te overzien. De boorden van het stroompje zijn met riet en bomen begroeid en de Wittaiia zouden, sluipend langs de oever, zowel Elapeinima als Simokama kunnen bereiken, zonder door de wacht in kaio I opgemerkt te worden. Vanuit kaio III kan ook het oude tuingebied, dat westelijk van de Elapen ligt, bewaakt worden.

Kaio IV ligt op de Pukalèbaga en beschermt de mensen, die in Simokama werken.

---

²¹²) pag. 50.

De bewakers van de Kaio

Kaio V dateert uit de tijd, dat Wululumo nog niet ontgonnen was. Als meest westelijk liggende kaio was het lange tijd een van de belangrijkste uitkijktorens. Nu dient de kaio nog als steunpunt om de Wittaiä gade te slaan als zij Wululumo (willen) overvallen.

De kaio VI, VII, VIII en IX dienen als uitkijkposten voor Wululumo. De kaio zijn alle van recente datum. Kaio VI is een uitkijkpost, die zich in een hoge araucariaboom bevindt. In deze post is het koud, daar de bewakers zich niet in de zon kunnen koesteren. Boven in de boom heeft men een klein huisje gebouwd, dat juist groot genoeg is voor één man. Het oude tuingebied zuidelijk van Wululumo leent zich goed voor overvallen. De oude sloten en de één à twee meter hoge begroeiing van gras, riet en boompjes bieden de mogelijkheid om ongezien te naderen. De Wiligiman, die dit heel goed weten, bouwden daarom in april nog een tweede kaio (VII) achter in het Wululumo-tuingebied, op ong. 50 meter van de hoek van de tuin, waarachter men het terrein voor nog eens 100 meter goed kan overzien.

Kaio IX staat in het tuingebied op ca 100 meter afstand van de rand van de tuin. Deze afstand wordt bewaard, daar het terrein westelijk van deze kaio door het geboomte, dat zich daar bevindt, ook vanuit de kaio moeilijk is te overzien. Een naderende vijand zal eerst 100 meter open terrein moeten doorlopen, alvorens de kaio te bereiken. Een extra beveiliging voor kaio IX biedt kaio XIII, die in een boom is gemaakt. Daar wordt alleen in tijden, dat men een overval verwacht, gewaakt met meerdere krijgers. Ook vanuit deze boom-kaio is het westelijk daarvan gelegen terrein niet geheel te overzien. Men beschouwt dit als een gevaarlijk punt. Het bosachtige gebied tussen kaio VIII en kaio XIV trekt men, wanneer er op de Sokolik gevochten wordt, alleen door met grotere groepen krijgers. Men is er nooit zeker van, dat zich daar geen hinderlaag bevindt.

De kaio XIV wordt alleen gebruikt wanneer er op de Sokolik gevochten wordt en de vijand ver genoeg weg is. Deze post is voor dagelijks gebruik ongeschikt, omdat de afstand tot Wululumo te groot is en men bij een overval gemakkelijk afgesneden zou kunnen worden van de overige krijgers in de tuinen. Dit is de voornaamste reden, waarom men in het algemeen de kaio óf aan de rand van de tuin, óf juist daarbuiten plaatst. De afstand tussen de mannen in de kaio en de mannen en vrouwen, die in de tuinen werken, moet zo kort mogelijk zijn. In geval van nood moet men zich gezamenlijk kunnen verdedigen, daar bij een overval de overmacht van de vijand toch altijd al groot is. De overvallers trekken over het algemeen met 30 tot 50 krijgers gezamenlijk op, terwijl gewoonlijk slechts de helft van dit aantal mannen bij een kaio aanwezig is.

De kaio X, XI en XII zijn van de Heinman van de overzijde der Elok-

hera en van de Kossi-Alua. Beide groepen hebben daar tuinen en bewaken hun eigen deel van het terrein, dat grenst aan dat van de Wiligiman. De kaio X ligt op ongeveer 400 meter van kaio IX, midden in het tuin-gebied. Ook het terrein westelijk van deze kaio is vrij overzichtelijk. De kaio XI wordt vrijwel alleen gebruikt als men een overval verwacht, of bij een oorlog, als de vijand ver is opgedrongen en men de situatie wil overzien.

Kaio XII wordt vrij regelmatig gebruikt t.b.v. de bewaking van de tuinen daar. Vanuit deze kaio kan men het gehele terrein tot kaio VIII en kaio XIII overzien.

Ook kaio XIII wordt alleen gebruikt als er op de Sokolik gevochten wordt. Deze kaio werd verschillende keren door de Wittaiä vernield en steeds herbouwd, zij het dat de toren steeds korter werd en nu nog slechts ong. 4 meter hoog is.

De bouw van de kaio

Kai is de naam van een taaie houtsoort, ò is het woord voor hout. In de samenstelling kaio betekent het: wachttoren of wachtpost.

De wachtpost bestaat uit een aantal elementen: de wachttoren, het wachthuisje, een wapenrek, een kleine tuin en een plaats, waar een vuur aangelegd kan worden.

De wachttoren bestaat uit een of twee lange (8-10 meter) rechte palen, die ongeveer één meter in de grond worden ingegraven, samen met ong. 10 kortere en dikwijls kromme dikke takken of jonge bomen. Van beneden af aan bindt men alle palen bijeen met een soort rotan (hèlè aiok). Na elke halve tot driekwart meter bevestigt men zo'n stevige rotan band, die tevens dienst doet als opstapje om in de kaio te klimmen. Hogerop, waar de kortere takken eindigen, steekt men nieuwe takken van bovenaf tussen de reeds aanwezige en bindt ook deze met lianen vast. Zo ontstaat een ong. 8 à 10 meter hoge zuil van palen en takken. Bovenin steekt men 3 à 4 dikke stokken enigszins diagonaal in de zuil, zodat tussen deze 4 stokken een platformpje gemaakt kan worden, waarop één man kan zitten. De uiteinden van deze stokken worden soms onderling met elkaar verbonden d.m.v. lianen, waardoor een vlechtwerk ontstaat, waarop men gras kan leggen om de bewaker te beschermen tegen de hitte van de zon.

De olea of olisè, het wachthuisje, staat op een afstand van 5 tot 10 meter van de kaio. De konstruktie is eenvoudig. Men steekt 6 of 9 gevorkte staken in de grond. De middelste staken zijn ca 30 cm hoger dan de

ong. één meter hoge staken aan de zijkant. Over de hogere staak buigt men een stok en verbindt deze aan twee lagere staken ter weerszijden. Er ontstaan dan 2 of 3 bogen op ong. 1 meter van elkaar, die men onderling verbindt met lange stokken. Tussen alle dwarslatten en bogen worden nu lianen gespannen. Op het aldus ontstane vlechtwerk legt men een laag gras. De zijwanden blijven open. Het wachthuisje beschermt de bewakers tegen de regen en de hitte van de zon. Als het koud is maakt men een vuurtje in de olea. Behalve wat gras op de grond en wat verkoolde houtresten is er vrijwel niets te vinden. Soms steekt in het dak een bamboe vezel (sekan) en een gevorkt droog stuk hout, waarmee men vuur maakt. In de vork legt men wat licht ontvlambaar materiaal, bv. droog gras. Men haalt de sekan om de vork, legt de vork deels onder de voet en trekt de sekan onder de plaats, waar zich de brandstof bevindt, snel heen en weer. De wrijving veroorzaakt de hitte, die de brandstof doet ontvlammen. Aan het dak hangt soms een klein pakketje, waarin men allerlei kleine voorwerpen (jarobo) bewaart, die bij de kaio door de wachten gevonden werden. Deze jarobo zijn, zoals wij zagen²¹³⁾ tekens van de mokat aan de mensen en moeten zorgvuldig bewaard blijven in de olea.

Bij vele wachtposten bevindt zich ook een bogenrek (sikè pok), bestaande uit twee in de grond gestoken stokken, waartussen een dwarslat is aangebracht, waar men de bogen en de pijlenbundel tegenaan kan zetten. Men maakt de sikè pok om te voorkomen, dat er ruzies ontstaan tussen mannen, die op elkaars bogen of pijlen trappen en deze daardoor beschadigen, of zichzelf eraan verwonden. De speren zet men gewoonlijk tegen de olea.

Naast de vuurplaats in de olea of bij de kaio, die door de bewakers gebruikt wordt, is er dikwijls nog een tweede vuurplaats, die buiten het terrein van de kaio en de olea ligt en met een laag omheinkje (50 cm) is omgeven. Men noemt deze tweede vuurplaats de 'suè bageik warek hêtu hunharekmekè' d.w.z. de plaats, waar het vuur (hêtu) de dode (warek) muizen (bageik) en vogels (suè) verslindt (hunharek). De vogels en muizen zijn tekenen van de strijd, die tussen de eigen mokat en die van de vijand heeft plaats gevonden. Als gevolg van die strijd zijn vogels en muizen (symbolen van de mokat) gesneuveld. Zoals men de gesneuvelde krijger (suè- of ap warek) cremeert, zo moeten ook de suè of bageik warek van de mokat verbrand worden.

Bij de kaio maken de mannen dikwijls een tuintje, waarin kalebasvruch-

---

²¹³⁾ zie pag. 206 e.v.

ten worden gekweekt. De neerhangende vruchten omwindt men onderaan met een liaan en hangt daaraan een steen. De vrucht groeit dan langgerekt en smal uit. De rijpe vrucht wordt geplukt. Met een puntig stokje haalt men het vruchtvlies eruit en laat de overblijvende koker drogen. De koker (holim) wordt gebruikt om het mannelijk schaamdeel te bedekken. Soms leggen de mannen ook een kleine keladi (hom)-tuin aan. Als zij honger hebben, eten zij de geroosterde knollen.

De bewaking van de kaio

De wachters in de Willigiman-kaio zijn de mannen, die hun tuinen er dichtbij aangelegd hebben. Allen hebben de plicht aan de bewaking deel te nemen. Meestal zit één van hen bovenin de toren op wacht en roken de overigen een sigaretje in de olea. Enkele mannen werken in de tuinen, waar ook hun vrouwen zijn, of ontginnen samen met anderen een nieuw stuk tuin.

ALUA 20 is de leider van de wachters van kaio I ²¹⁴). Hij is zeker de meest vooraanstaande krijger van al degenen, die hun tuinen hebben te Elapeinima. Altijd wanneer er in de tuinen gewerkt wordt, is hij aanwezig. Een enkele keer laat hij de bewaking over aan één of enkele andere mannen en helpt zijn vrouwen in de tuinen. De overige mannen van Elapeinima vertrouwen op hem en staan hem ook bij als hij nieuwe tuinen moet aanleggen of hun hulp nodig heeft. Kaio II is van WILIL 34, een krijger met voldoende gezag om in geval van nood met succes handelend te kunnen optreden. Zijn kaio is, zoals reeds bleek, sinds de bouw van kaio I van ondergeschikt belang.

Kaio III wordt geleid door ALUA 35 uit Abulapak. Hij is het hoofd van de kleine Alua-lineage no. 1 en een man van gezag. De ap logalek-leider Wereklowè is de leider van kaio IV.

Kaio V was vroeger in handen van de befaamde Wilil-krijger Asuk (WILIL 53). Bij deze kaio wordt, sinds de opening van het Wululumo-tuincomplex, slechts bij uitzondering gewaakt. De functie van deze kaio is, na de ingebruikneming van de kaio VI t/m X, komen te vervallen. Asuk heeft nu de leiding van de kaio IX en VIII. Hij laat de taak echter voor een groot deel over aan WILIL 1, een nog jonge, maar zeer intelligente krijger en een goed organisator.

De kaio VI en VII worden respectievelijk bemand door gerenommeerde krijgers als WALILO 28 en zijn zoon WALILO 21 en de Aluakrijger 63 en zijn classificatoire vader (64) van lineage no. 2. ALUA 63 is de leider van deze lineage.

²¹⁴) cf kaart pag. 50.

Uit voorgaand overzicht blijkt wel, dat de leiding van de bewaking van het grensgebied in handen is van vooraanstaande krijgers, van wie men weet, dat zij de verantwoordelijkheid voor een dergelijke taak aankunnen. Het zijn alle mannen, die een zekere mate van overwicht hebben en wier leiding men vanzelfsprekend aanvaardt. De uitzonderlijk hoge frekwentie van gevaarlijke situaties schept voldoende gelegenheid om dergelijke leiders op de voorgrond te doen treden.

De mokat van de kaio

Bij de kaio waken ook de geesten van de voorvaderen, in het bijzonder die van de gesneuvelde krijgers. De mokat strijden tezamen met de mensen tegen de vijand en diens mokat. In het voorgaande kwamen reeds ter sprake de dode vogels en de dode ratten, die in het veld gevonden worden en die men beschouwt als tekenen van de strijd tussen de 'eigen' en de vijandige mokat. Ook bij de bewaking spelen de mokat een belangrijke rol. Men acht het van groot belang om de mokat bij de bewaking te betrekken. Bij de oprichting van de kaio wordt een bundeltje lukakka ²¹⁵)-bladeren in willekeurige andere bladeren gewikkeld en gestoomd in het vuur van de olea. De omwikkeling van de buitenste bladeren wordt weggenomen, waarna de lukakka rondom de voet van de kaio gestrooid wordt (ekka isago hégarek). Zodcende wil men de mokat op hun taak wijzen, ervoor zorg te dragen, dat de kaio niet snel verrot of door houtworm wordt verteerd. Verrotting en vraat van houtwormen is voor de Wiligiman geen natuurlijk proces, maar wordt gezien als veroorzaakt door kwaadaardige mokat.

De kaio-leider maakt tegen de tijd, dat de anderen de kaio bijna gereed hebben, een kleine boog van pawihout (soort wilg) en enkele kleine pijltjes. Het boogje (injalu) en de pijlen worden onder in de kaio tussen het hout gestoken om de mokat attent te maken op hun plicht om de mensen te helpen bij het wacht houden. Boog en pijlen zijn een teken aan de mokat, dat de vijand bevochten en gedood moet worden. Als men dit nalaat, zullen de mokat niet helpen en zal men de vijand niet tijdig kunnen opmerken. Soms denkt men, dat de eigen mokat de mensen niet helpen. Het indutten in de kaio bv. ziet men als een gevolg van activiteit van vijandige mokat, die naderbij konden komen en de wacht deden inslapen, omdat de eigen mokat niet oplettend waren.

Het werken aan de oprichting van een nieuwe kaio, in het bijzonder het strooien van de lukakka-bladeren en het maken en aanbrengen van de injalu, is wesa, wat betekent, dat het in direkt verband staat met de

---

²¹⁵) saccharum (gras).

mokat-wereld. Gedurende dit werk mogen de mannen niet roken en niet eten of drinken. Vrouwen mogen nu niet langs de kaio lopen. Na een week moeten de mannen zich ritueel laten reinigen, omdat wesa ook gevaarlijk is. Eén van de mannen neemt een op een stokje gestoken veertje en beweegt dit over de uitgestoken handen van de werkers (suessi palharek)²¹⁶). Daardoor zijn de mannen weer gereinigd en vrij. Laat men zich niet reinigen, dan wordt men gevaarlijk ziek.

De kaio staat op de grens van de tuinen met het niemandland (jukmo). De vijand sluipt dikwijls door de jukmo om de Wiligiman te overvalen. Op dezelfde wijze stelt men zich voor, dat de mokat van de vijand naar het gebied van de Wiligiman komen. Men kan de mokat niet zien, maar men gelooft, dat zij zich hechten aan voorwerpen of dieren en vogels, die zich daar bevinden. Neemt men aldaar gevangen dieren, vogels, vogeleieren, veren, brandhout, booghout, riet etc. mee, dan loopt men grote kans, dat ook een listig verborgen vijandige mokat meekomt en de mensen groot onheil bezorgt.

Relaas van de gevechten, waarbij de Willigiman betrokken waren, vanaf begin april tot begin september 1961

De veldslag van 10 april

De gebeurtenissen voorafgaand aan deze veldslag

Op 4, 5 en 6 april vond een overwinningsdans (etai) plaats voor een Wittaiakrijger, die in een voorgaande veldslag gewond werd en op 3 april overleed. De Wiligiman beschouwden dit als een goed teken. De omstreeks januari van het jaar gedode Wiligiman-krijger (zoon van WALILO 74) was daarmee gewroken en de goede verhouding tot de vooroudergeesten bevestigd. De Wittaiia verkeerden in een tegengestelde situatie: een krijger was gedood en moest gewroken worden om aldus de goede verhouding tot hun voorouders te herstellen.

De situatie van de Kossi-Alua was eveneens ongunstig: een van hen was in een voorgaande oorlog gedood en nog ongewroken. Ook zij verkeerden dus in de positie een vijand te moeten doden.

De oorlogsverklaring

Ongeveer 5.30 uur in de ochtend van de 10e april verscheen een 10-tal

²¹⁶) *passim*; afbeelding pag. 117.

Wittaia-krijgers op de Warabaga ²¹⁷). Zij hieven een lange reeks oorlogsyells aan om de Wiligiman e.s. tot de strijd uit te dagen.

De deelnemers en de verzamelplaatsen

Een Kossi-Alua-oorlogsleider begaf zich met zijn mannen onmiddellijk naar de Warabaga. Door als eerste aan te komen wilde hij te kennen geven, dat hij de uitdaging aanvaardde en daarmee ook het gunstige of ongunstige resultaat van de strijd voor zich zou opeisen, resp. aanvaardden. Spoedig daarop verscheen ook een deel van de Wiligiman krijgers. Een aantal van hen bleef bij de kaio I en IX om de in de tuinen werkende vrouwen te beschermen tegen een mogelijke overval van de Wittaia. In de namiddag omstreeks 3 uur begaven ook zij zich naar de Warabaga, nadat de vrouwen uit de tuinen naar huis gegaan waren. In de loop van de dag kwamen steeds meer krijgers naar het strijdveld, voornamelijk nog van de Wiligiman aan de overzijde der Elokhera, de Wettipalooa en een klein aantal Logomabel.

Aan de Wittaia-zijde bevonden zich de Wittaia-groeperingen, die aan de Baliem-rivier wonen, o.a. de Kossi-Walilo en de Hubikossi, alsmede de Wittaia van de Aikè-rivier, de Siep-Elortak.

Het verloop van de strijd ²¹⁸)

Reeds in de ochtenduren na de aankomst van de Kossi-Alua vonden kleine schermutselingen plaats. De aankomende Kossi-Alua krijgers liepen onmiddellijk door naar de vijand en schoten een aantal pijlen in hun richting. Toen de weerstand te groot werd, keerden zij terug en gingen bij elkaar zitten op de Hulogoliek. De Wittaia gingen terug en kwamen bijeen op de Wara-ukuloba. In de loop van de ochtend, steeds bij aankomst van een nieuwe groep krijgers aan de Wiligiman-zijde, vonden kleine aanvallen plaats, die na een kwartier beëindigd werden en overgingen in schermutselingen van jongeren, die op afstanden van 50 tot 80 meter pijlen op elkaar afschoten. De ouderen zaten bijeen op het oostelijk deel van de Warabaga. Zij ontstaken kleine vuurtjes, praatten en rookten wat. De hoofdmachten van de oorlogvoerende partijen zaten ongeveer 700 meter van elkaar. De leiders van de aanwezige ap logalek kwamen bijeen en bespraken het leiderschap van deze oorlog.

De Kossi-Alua hielden vast aan hun eis, dat zij die dag het recht op de oorlog hadden. Dat wil niet zeggen, dat de Kossi-Alua nu ook de veldslag zullen leiden en de anderen aan hen ondergeschikt zullen zijn. Enige mannen waren het oneens met de eis van de Kossi-Alua en gingen naar

²¹⁷) zie kaart 7 pag. 219.

²¹⁸) *ibid.*

huis. Anderen, voornamelijk Wiligiman, die vanaf het aanbreken van de dag in touw waren, trokken tegen het middaguur terug naar kaio IX om enig voedsel te bemachtigen.

In de namiddag vond de eerste grote aanval plaats. Alle Wiligiman en Kossi-Alua c.s. krijgers gingen groepsgewijs in looppas naar de plaats, waar de Wittaiia zich bevonden. De Wittaiia, die het oprukken van de Wiligiman vanaf de Wara-ukuloba konden zien, kwamen op de been, verzamelden zich en trokken de vijand in groepen tegemoet. Naarmate men elkaar naderde werd de draf sneller en nam het krijgsgehuil toe. De reeds aanwezige jongeren werden in de grote strijdgroepen opgenomen en vochten mee in de voorste linie. Grote aantallen pijlen vlogen nu heen en weer. De onderlinge afstand van de strijdende partijen slonk tot 20 à 30 meter. De oprukkende Kossi-Alua drongen de vijand een eindweegs terug. De Wittaiia herstelden zich, deden een tegenaanval en brachten de Kossi-Alua tot stilstand. De mannen vochten nu aan beide zijden over de gehele breedte van de Jarogobaga. Een half uur lang bleven de krijgersgroepen elkaar met pijlen bestoken op afstanden van ongeveer 50 meter. Langzaamaan keerden steeds meer, vooral ouderen, terug tot buiten schotsafstand, gingen zitten en sloegen de strijd gade. Bij de Wittaiia vond hetzelfde plaats. De ouderen trokken terug op de Wara-ukuloba en lieten het werk over aan de jongeren. Bij deze aanval deed zich één gevaarlijke gebeurtenis voor. ALUA 20 van Homakleprende, de anderen vooruit, achter een Wittaiia-krijger aan met zijn speer. Op het beslissende ogenblik gooide hij zijn speer en miste. Zijn tegenstander draaide zich om en viel de nu ongewapende ALUA 20 aan. Diens vriend WILIL 3, die het gevaar zag, schoot, snel naderbij komend, een groot aantal pijlen op de aanvaller af en verdreef hem. Het gehele voorval, dat misschien 10 seconden duurde, was het enige, dat men later als echt gevaarlijk betitelde.

De strijd verliep maar de schermutselingen gingen nog een uur door tot op een gegeven moment alle Wittaiia achter de Wara-ukuloba verdwenen en zich terugtrokken achter het kleine Alkèken-riviertje. Aan de andere zijde daarvan aan de voet van de Siobaga bevonden zich een aantal krijgers, die tot dan toe niet aan de strijd hadden deelgenomen. De aktie had tot doel deze (veelal oudere) krijgers in de groep op te nemen en hen aan te sporen om aan de strijd deel te nemen. De manoeuvre lukte, na enige tijd kwamen de Wittaiia weer terug en deden een aanval op de Wiligiman c.s. Deze aanval duurde maar even. De Wittaiia waren in de minderheid en werden snel tot staan gebracht. De ouderen trokken zich weer terug op de Wara-ukuloba, de jongeren gingen door met elkaar te beschieten. Dit duurde voort tot ca 5 uur in de namiddag. Een zware regenbui naderde en de mannen aan beide zijden trokken zich terug. De

Wittaia van de Aikè-rivier (die van de Wara-ukuloba over de landrug Auwakma in zuidelijke richting naar huis trokken) werden door de op de Jarogobaga zittende Wiligiman c.s. uitgescholden en nagejouwd. Zij scholden terug, maar waren niet bereid de strijd te hervatten.

Gewonden

Bij de Kossi-Alua-Wiligiman c.s. waren elf gewonden. In de ochtenduren waren reeds twee Kossi-Alua gewond geraakt. Op de Hulogoliek werden zij geopereerd. Met een benen naald werd het vlees om de weerhaken van de pijlpunt opzij geduwd en de pijlen eruit getrokken.

Vele gewonden werden zo met succes geopereerd. De gewonden waren:

Wiligiman:	WALILO 2,	pijlschot in zijn rug;
	WILIL 3,	„ „ „ arm;
Kossi-Alua:	een krijger,	„ „ „ bovenarm;
	„ „	„ „ „ long;
	„ „	„ „ „ hoofd boven de slaap;
	„ „	„ „ „ zijkant v. d. keel;
Wallaloo:	„ „	„ „ „ schouder;
	„ „	„ „ „ borst;
Labi-Mabel:	„ „	„ „ „ zijkant v. d. borst;
Haluk-Marian:	„ „	„ „ „ borst.

Men beschouwde deze verwondingen niet als ernstig. Over één Kossi-Alua-krijger maakte men zich zorgen. Hij had een pijlpunt onder in de linkerlong. De pijl was in het lichaam afgebroken. Men sneed de wond een beetje open met een bamboemesje, maar de chirurgijn (ap malè hinet injaparekmekè) kon niet bij de pijlpunt komen. Zestien dagen later overleed de krijger vrij plotseling aan deze verwonding.

Ook verschillende Wittaia-krijgers waren gewond. Het aantal en de aard van de verwondingen kon niet worden vastgesteld.

De opinie ²¹⁹⁾ van de Wiligiman

De Wiligiman waren niet tevreden over de oorlog. Men zei, dat de Wit-

²¹⁹⁾ cf P. Matthiessen, "Under the Mountain Wall" passim. Matthiessen maakte gedurende bijna 3 maanden deel uit van de Harvard-Peabody-expeditie en was bij vele belangrijke gebeurtenissen en met name bij vele gevechtshandelingen aanwezig. Zijn beschrijving steunt, vooral inzake de feitelijke betekenis en de achtergronden, op informatie, die ik hem tijdens of onmiddellijk na de handelingen ter beschikking stelde, cf Preface pag. XIV. Uit latere onderzoekingen bleek niet zelden, dat de gegeven interpretatie moest worden herzien, of zelfs de feitelijke omstandigheden anders waren dan aanvankelijk werd vermoed. Mijn beschrijving wijkt daarom op talrijke punten af van de zijne. Ik wijs nog graag op zijn voortreffelijke schetsen van natuur en landschap.

taia 'lui' geweest waren en de strijd ontweken hadden. De oorlog was voor de Wiligiman ook niet schadelijk geweest. Niemand van hen was ernstig gewond, maar ook aan de zijde van de Wittaiia waren geen gevaarlijk gewonden gesignaleerd.

De veldslag van 15 april

De gebeurtenissen, voorafgaand aan deze veldslag

Het gevecht van 10 april had de situatie van beide partijen niet veranderd. Voor de Wiligiman bestond de noodzaak om het initiatief te nemen niet. De Kossi-Alua en de Wittaiia-groeperingen van de Baliem en de Aikè-rivier verkeerden nog in dezelfde positie als vóór 10 april en waren zeer geneigd hun kansen in een nieuwe oorlog te beproeven.

Oorlogsverklaring

Het initiatief tot de strijd ging uit van de Wittaiia-oorlogsleider Watlè van de Siep-Elortak. Vroeg in de ochtend zond hij een krijgersgroep naar de Sokolik om de vijand uit te dagen. De uitdaging werd aanvaard.

Deelnemers en verzamelplaatsen

De eerst aangekomenen op de Sokolik waren de Wiligiman-Wallalooa en de Kossi-Alua. De Wiligiman kwam bijeen rond de Sienboom-kaio XIV, die bij de Sokolik staat. De Kossi-Alua groepeerden zich rond de kleine kaio XIII.

Later in de ochtend kwamen krijgersgroepen van de Wiligiman van Maitmo van de overzijde van de Elokhera-rivier. Tegen het middaguur verschenen kleine groepjes krijgers van de Siep-Walilo van de oorlogsleider Opalu, die zuidelijk van de Wiligiman eveneens tegen de oostelijke bergwand van de vallei wonen. De Siep-Walilo vormen een ap logalek van de confederatie van de Siokossi. Tussen hen en de Wittaiia bestaat eveneens een traditionele vijandschap.

Behalve de Siep-Elortak van Aikema en de Wittaiia van de Baliem-rivier, nam aan de andere zijde ook een aantal Huwikiak deel aan de strijd. De Huwikiak wonen aan de overzijde van de Baliem in het westelijk deel van de vallei. Zij voegden zich bij de Wittaiia van de Baliem-rivier en trokken met hen langs de Siobaga over de Alkèken-rivier en vandaar, zuidelijk door het moeras, naar de Sokolik. Het totaal aantal krijgers aan beide zijden bedroeg naar schatting omstreeks 400.

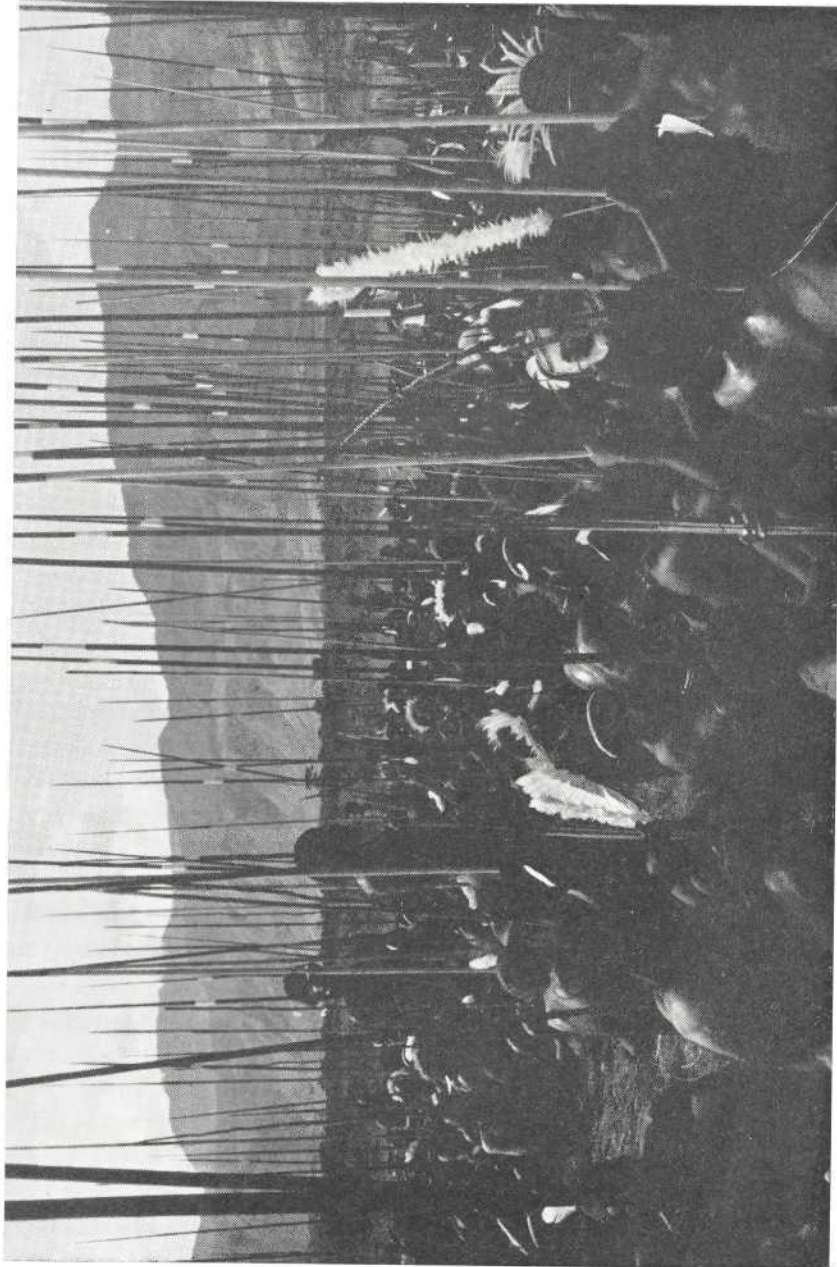
Het verloop van de veldslag

Telkenmale bij de aankomst van een ap logalek vond een korte aanval plaats. Na tien minuten à een kwartier trok het grootste deel van de strijdenden zich terug om op veilige afstanden bijeen te gaan zitten, prattend en rokend. De jonge krijgers van de Wittaiia c.s. en de Wiligiman c.s. gingen de gehele ochtend door met elkaar te beschieten. De onderlinge afstanden waren echter zo groot (50-100 meter), dat deze activiteit voor de oplettende krijgers weinig gevaar met zich meebracht. Een vijftiwintigtal krijgers van de Wiligiman bevond zich de gehele ochtend bij de kaio VI, VII en VIII om van daaruit de vijand gade te slaan en erop te letten, dat de Wittaiia geen onverhoedse overvallen zouden kunnen plegen op de in de tuinen werkende vrouwen of op kleine, langs die route aankomende, groepjes krijgers.

Bij de kaio I werd de gehele ochtend gewaakt door ALUA 20 en zijn mannen om de daar werkzame vrouwen te beschermen en eventuele sluipovervallen van de Wittaiia te onderscheppen.

De Wittaiia van hun kant zetten een wachtpost uit op de oostelijke flank van de Siobaga om te voorkomen, dat individuele krijgers of kleine groepjes krijgers vanuit een hinderlaag bij de Waraukuloba overvallen zouden worden.

Na het middaguur kwam er meer beweging in de groepen aan beide zijden. De verschillende ap logalek begaven zich op een drafje naar het front en vielen aan. Aanvankelijk werd nog gearzeld, maar toen alle ap logalek bijeen waren, werd een vervaarlijk krijgsgewil ingezet, dat samen met de doffe roffel van duizend voeten een angstaanjagend geheel vormde. Men ging tot de aanval over. In de frontlijn aangekomen verspreidden de krijgers zich over de gehele breedte van de Sokolik (30-40 meter). Een aantal krijgers rukte behoedzaam op door het moeras, dat zich aan de westzijde bevindt. Deze krijgers hielden de stand van zaken aan het front nauwkeurig in het oog om niet van de hoofdmacht afgesneden te worden. De krijgers van beide partijen naderden elkaar tot op afstanden van 10 tot 20 meter. Een regen van pijlen vloog over en weer. De mannen maakten zich zo klein mogelijk, de bovenlichamen geheel voorovergebogen. De wapens hield men zoveel mogelijk voor het lichaam. De mannen in de voorste linie waren uiterst beweeglijk, renden voorwaarts, hielden plotseling halt, sprongen van links naar rechts, schoten hun pijlen af, ontweken pijlen en renden de vijand achterna. De ouderen, die in tweede linie liepen, gaven voortdurend aanwijzingen om de mensen in de eerste linie van allerlei gevaren en risico's op de hoogte te brengen. De Wiligiman c.s. drongen de Wittaiia aanvankelijk een eindweegs terug. Na ca 150-200 meter herstelden de Wittaiia zich,

Oorlogsleiders staande temidden van hun krijgers

deden een tegenaanval en drongen de Wiligiman c.s. op hun beurt terug. Na ongeveer een uur trokken zich steeds meer mannen van beide zijden terug om op veilige afstand het oorlogstaferaal te slaan. Alleen de jongeren, een dertigtal aan beide zijden, vochten door, zij het, dat de onderlinge afstanden nu veel groter werden (50-80 m.). Soms liepen zij de vijand alleen of met 2 à 3 krijgers een eindweegs tegemoet, schoten een aantal pijlen af en liepen snel terug voor de aanvallende jongeren van de andere kant. Bij deze schermutselingen raakte niemand gewond. Elke aanzoevende pijl werd, wanneer hij zou neerkomen op een plaats waar zich krijgers bevonden, met een luid "Malè! malè!" ('n Pijl! 'n Pijl!)-geroep aangekondigd. De pijlen werden onmiddellijk opgeraapt en teruggeschoten. De schermutselingen van de jongeren hadden duidelijk een ludiek karakter. Er werd luid gelachen en geschreeuwd. De jongeren vermaakten zich uitstekend.

Later in de middag werd het opnieuw ernst. De krijgers kwamen bijeen en bereidden een grote aanval voor. In snelle draf stormden zij het gevechtsterrein op. Weer werden de Wittaiia een eindweegs teruggedrongen, weer herstelden zij zich en dreven de Wiligiman in hun uitgangsposities terug. Na drie kwartier was de massale strijd beëindigd en ging deze weer over in schermutselingen tussen jongeren, die aan beide zijden door de ouderen werden gadeslagen.

Vanaf de Sokolik kon men waarnemen, hoe drie gewonde Huwikiak-krijgers door hun vrienden naar huis gedragen werden. De Wiligiman c.s. lachten de Huwikiak uit en riepen spottend: "Laat die kerels toch zelf lopen, het zijn toch geen varkens!" en maakten verder opmerkingen als: "Poeplui, ga maar naar huis, jullie vrouwen zullen de piepers wel gaar hebben." De achtergebleven Wittaiia maakten zich boos op de Wiligiman en deden een aanval. De strijd werd voortgezet tot het invallen van de duisternis, waarna beide partijen luid zingend en yellend naar huis gingen.

Gewonden

Wiligiman: HALUK 10,	pijlschot dwars door zijn kuit;
WALILO 21,	„ in zijn middenvoet;
WILIL 55,	„ „ „ onderarm
WILIL 47,	„ „ „ zitvlak;
?	„ „ „ schedel, de pijl ketste daarop af en kwam een eind verder van onder de hoofdhuid weer naar buiten;
WILIL 59,	pijlschot door zijn hand;
LOKOWAL 60,	„ in bovenbeen;
krijger uit Mapiliatma,	speersteek in zijn schouder;

Kossi-Alua: een krijger, pijlschot in zijn onderkaak;
 " " " " " voorhoofd;
 Siep-Walilo: " " " " " borst.

Een tiental leden van andere ap logalek liepen eveneens lichte verwondingen op. Ook aan de Wittaiia-zijde waren een twintigtal lichtgewonden, waarvan 3 Huwikiak.

Geen van de verwondingen werd gevaarlijk geacht. Later bleek, dat de Siep-Walilo-man vrij zwaar gewond was. Op een draagbaar werd hij drie dagen later naar huis gebracht.

De opinie van de Wiligiman

De Wiligiman waren tevreden over de oorlog. Er was aan beide zijden hard en fel gevochten. Bij hen waren geen krijgers ernstig gewond geraakt, terwijl men meende, dat bij de Wittaiia en de Huwikiak enkelen gevaarlijk gewond waren.

De hinderlaag van 27 april

Op 27 april overleed een Kossi-Alua-krijger aan de verwondingen, die hij had opgelopen in de oorlog van 10 april. Alhoewel de Kossi-Alua een duidelijk van de Wiligiman onderscheiden ap logalek vormen is het overlijden van een krijger een zaak van méér dan lokale (ap logalek) betekenis. De belangrijkste mannen van de Wiligiman, in het bijzonder de leiders van de grotere lineages, moeten bij de crematie aanwezig zijn en hun deelname aan de lineage-genoten van de overledene betuigen. Dit gold temeer, daar de overledene (zelf weliswaar een jonge en weinig gerenommeerde krijger) de zoon van een Walilo-oorlogsleider was.

De afwezigheid van vrijwel alle leidende mannen van de Wiligiman verzwakte de positie van de groep als geheel aanzienlijk. Bij de Kossi-Alua werd op deze dag vrijwel niet gewerkt. Mannen en vrouwen begaven zich naar de begrafenisplechtigheden (wakun). Vanuit het gebied van de Wittaiia kon waargenomen worden, dat zich bij de Kossi-Alua in het geheel geen mensen in de tuinen bevonden en bij de Wiligiman slechts weinigen. Zij konden daaruit de conclusie trekken, dat er iets gaande was. Vanaf de Siobaga was het bovendien mogelijk om waar te nemen, dat zich voortdurend groepjes mannen en vrouwen naar Sinisiek, het dorp van de dode, begaven. De conclusie, die de Wittaiia uit de situatie trokken, was, dat het tijdstip om een hinderlaag te leggen, gunstig was.

Later bleek, dat in de namiddag een groep van ongeveer 30 Siep-Elortak langs de overzijde van de Aikè-rivier naar de voet van de

Suraput was geslopen. Enkele mannen waren naar boven geklommen en hadden lange tijd het Wiligiman-gebied geobserveerd. Toen alles veilig leek, waren zij de rivier over gezwommen en hadden zich in hinderlaag gelegd. Een groep had zich verborgen in het kreupelhout langs de rivier ter hoogte van kaio I, een tweede groep had zich verscholen in het lage struikgewas rond een oude schuilhut, die zich halverwege de afstand van de rivier tot het dorp Abukulumo bevond en circa 100 m. oostelijk van het pad lag, dat deze plaatsen verbindt.

Normaal wordt het pad naar de Aikè druk belopen, zowel door jongeren, die naar de rivier gaan om te drinken, als door ouderen, die naar hun tuinen in Elapeinima gaan.

De enige, die op deze namiddag op het pad naar de Aikè liep, was ALUA 20, de leider van kaio I, die, terugkomend van de wakun, naar zijn tuinen wilde gaan. Hij besloot onderweg dit niet te doen, daar hij ongewapend was.

Na zodoende de gehele namiddag tevergeefs gewacht te hebben, gingen de Wittaiä tegen de avond naar de Aikè-rivier terug en trokken gezamenlijk de wachttoren van ALUA 20 omver. Het voorval werd pas de volgende ochtend door de Wiligiman ontdekt. Nog diezelfde dag werd de kaio door ALUA 20 en zijn mannen hersteld.

De overval op de Wittaiä-tuinen van 10 mei

De situatie voorafgaand aan deze overval

Vroeg in de ochtend van de 28e april werd de naam van een de vorige dag gecremeerde Kossi-Alua-krijger doorgegeven (ap wogosuogoluk). Een groep jonge Kossi-Alua-krijgers begaf zich naar de Warabaga en riep vandaar de naam van de dode naar de Wittaiä. Gewoonlijk circuleert zo'n bericht met grote snelheid door de vijandelijke confederatie. Omstreeks 12 uur verschenen honderden Wittaiä-krijgers op de Warabaga. Massale dansen werden uitgevoerd. De gezangen en yells waren in het gehele gebied van de Wiligiman te horen. De Wittaiä-krijgers dansten vooral op de Hirubaga en de Hulo-goliek. De Wiligiman konden de drommen dansenden duidelijk zien. Een honderdtal Wittaiä-krijgers trok daarop van de Warabaga door het moeras naar de Sokolik en zetten hun dansen en gezangen voort. Deze plaats ligt dicht bij Wululumo en Simokama. Er waren daar geen Wiligiman in de tuinen werkzaam, omdat men verwachtte, dat de Wittaiä ook naar de Sokolik zouden komen om hun overwinning te vieren. Het is niet de gewoonte om de Wittaiä, als zij etai houden, lastig te vallen of uit te dagen. De Wiligiman ver-

bleven in de buurt van hun dorpen en lieten dit alles gelaten aan zich voorbij gaan. De overwinning van de Wittaiia was tenslotte niet ten koste van een van hen behaald. Na een uur keerden de Wittaiia terug in hun eigen gebied en staken een deel van een heuvelkam in brand om aldus de Huwikiak van het feest op de hoogte te brengen.

Op 29 april werd bij geruchte vernomen, dat er door de Kossi-Alua om oorlog gevraagd zou zijn, doch dat de Wittaiia niet gekomen waren. Men verklaarde dit met: "De mensen willen nu in hun tuinen werken."

Op 4 mei zou opnieuw om oorlog verzocht zijn door de Kossi-Alua. Zij vroegen de Wiligiman aan deze oorlog te willen deelnemen. Een groep van de Wiligiman- en Wallaloo-krijgers kwam bijeen op de Libarek. Een groep Wittaiia-krijgers bevond zich aan de voet van de Siobaga. Omstreeks het middaguur gingen beide partijen naar huis. Als redenen werd opgegeven, dat de Wittaiia in hun tuinen wilden werken en de Wiligiman geen zin in de oorlog hadden, omdat de oorlogsleider een aantal wesa-overtredingen had geconstateerd en vreesde, dat de mokat de krijg daarom nadelig zouden beïnvloeden. Een aantal Wiligiman hadden namelijk vogels, afkomstig uit het niemandsland, gegeten. Het eten van vogels uit de jukmo is verboden, omdat de mokat van de vijand, die in dit gebied rondzwerven, zoals reeds werd opgemerkt, met de vogels ²²⁰) meekomen en zo hun destructieve werking op de mensen kunnen uitvoeren. Later werd vernomen, dat de Wittaiia de oorlog niet wilden, omdat zij meenden, dat de Kossi-Alua in de buurt van de Warabaga in hinderlaag zouden liggen. Dit denkbeeld bleek achteraf juist.

De Kossi-Alua konden intussen hun doden niet wreken (akuni inokoma wata). Nu de vijand niet bereid bleek de uitdaging te aanvaarden, werd besloten tot een overval op de tuinen van de Wittaiia, die zuidelijk van de voet van de Siobaga liggen.

De wijze, waarop de overval werd uitgevoerd

De leiding van de overval was in handen van de Walilo-oorlogsleider (wiens zoon op 27 april was overleden). Hij werd bijgestaan door de Kossi-Alua, de Wallaloo en een groot deel der Wiligiman. De deelnemende Wiligiman-krijgers waren 's morgens vroeg naar de Kossi-Alua vertrokken. In het gebied van de Wiligiman zou alles 'gewoon' moeten lijken. De overblijvende mannen en vrouwen zouden in de tuinen moeten werken, opdat de Wittaiia niet de indruk zouden krijgen, dat er een overval op til was.

De Kossi-Alua en alle andere ap logalek slopen naar de Hulogoliek.

Daar splitste de groep zich in tweeën. Een klein aantal krijgers sloop oostelijk van de Hirubaga en vervolgens door het moeras naar de plaats van overval. Het grootste deel van de krijgers sloop naar de Wara-ukuloba. Een dertigtal krijgers ging vervolgens onder leiding van WILIL 11 over de Alkèken-rivier en ging vervolgens langs de noordzijde van de voet van de Siobaga naar boven.

Reeds vanaf de Wara-ukuloba meende men te zien, dat er op de Siobaga geen wacht was uitgezet. Om zekerheid te krijgen besloop WILIL 11 met zijn mannen de wachtpost. Er bleek inderdaad niemand aanwezig. Vanaf de noordelijke flank gaf hij toen een teken aan de mannen bij de Wara-ukuloba. Een veertigtal krijgers sloop nu van achter de Wara-ukuloba door de Alkèken in de richting van de Wittai-tuinen. Er waren daar 3 mannen aanwezig. Eén van hen zat op wacht in de kaio en keek in noordoostelijke richting, twee andere mannen waren werkzaam in hun tuinen. Het grootste deel van de overvallers was achtergebleven bij de Wara-ukuloba. Onder hen bevonden zich de oudere krijgers en de belangrijkste oorlogsleiders.

De eigenlijke overval zou worden uitgevoerd door de jonge krijgers onder leiding van een jongere broer van de Walilo-oorlogsleider en een zoon van de Heinman-oorlogsleider. Urenlang slopen zij behoedzaam in de richting van de drie Wattaia-mannen. Toen zij ongeveer 50 meter van de kaio verwijderd waren, ontdekte de wacht eindelijk de overvallers. Hij alarmeerde de twee werkende mannen, sprong uit de kaio naar beneden, en vluchtte weg. De overvallers grepen een van de twee mannen, die in de tuin werkten, en doorstaken hem vele keren met hun speren en vluchtten weg. De man was niet dood, maar men durfde niet langer te blijven, daar men uit ervaring weet, dat de Wattaia zeer spoedig ter plaatse zullen zijn om een tegenaanval te doen.

Alle mannen, d.w.z. de eigenlijke overvallers, de krijgers uit het moeras en zij die op de Siobaga zaten, trokken zich terug op de Wara-ukuloba. De Wattaia deden met ongeveer 30 man een tegenaanval. Hun aantal was te gering om de strijd op de Auwakma gaande te kunnen houden. De leiders van de Kossi-Atua, Wiligiman en Wallaloo zaten huilend bijeen op de Wara-ukuloba, omdat 'de vijand' waarschijnlijk niet gedood was. Omstreeks 4 uur echter drong er geweeklaag uit het dorp van het slachtoffer (Mulelekum) door tot de overvallers en werd door de Wattaia toegegeven, dat de man was overleden. De Wattaia trokken naar huis en verbrandden onderweg het bloed en excrementen van de dode.

De verzamelde krijgers op de Warabaga zetten onmiddellijk de etai-

---

²²⁰⁾ volgens anderen: omdat de vogels zelf mokat zijn.

De verwijdering van een pijlpunt

dansen en -zingen in. Een vuur werd ontstoken om de achterblijvenden thuis te verwittigen van het succes van de overval. Vrij spoedig daarop vertrokken de verschillende ap logalek zingend naar huis: de zoon van de Walilo-leider was gewroken. Tot laat in de nacht (23.00 uur) werd de etai bij de Wiligiman voortgezet. Later bleek, dat de Wittaiia nog in dezelfde namiddag een hinderlaag legden bij kaio I aan de Aikè-rivier op vrijwel dezelfde wijze als bij de hinderlaag op 27 april. Ook nu kwamen geen Wiligiman in de buurt. De volgende ochtend pas werd opgemerkt, door de aanwezigheid van voetsporen, platgetrapt gras en gebroken takken, dat er een hinderlaag gelegd was.

Gewonden

Bij de korte schermutseling met de Wittaiia werden drie krijgers gewond. Een Kossi-Alua kreeg een pijlschot in het bovenbeen, een andere krijger kreeg een speersteek in de zij. Een der Willigiman-krijgers kreeg een pijlschot in het voorhoofd. Geen van deze verwondingen werd als ernstig beschouwd.

De veldslag van 26 mei

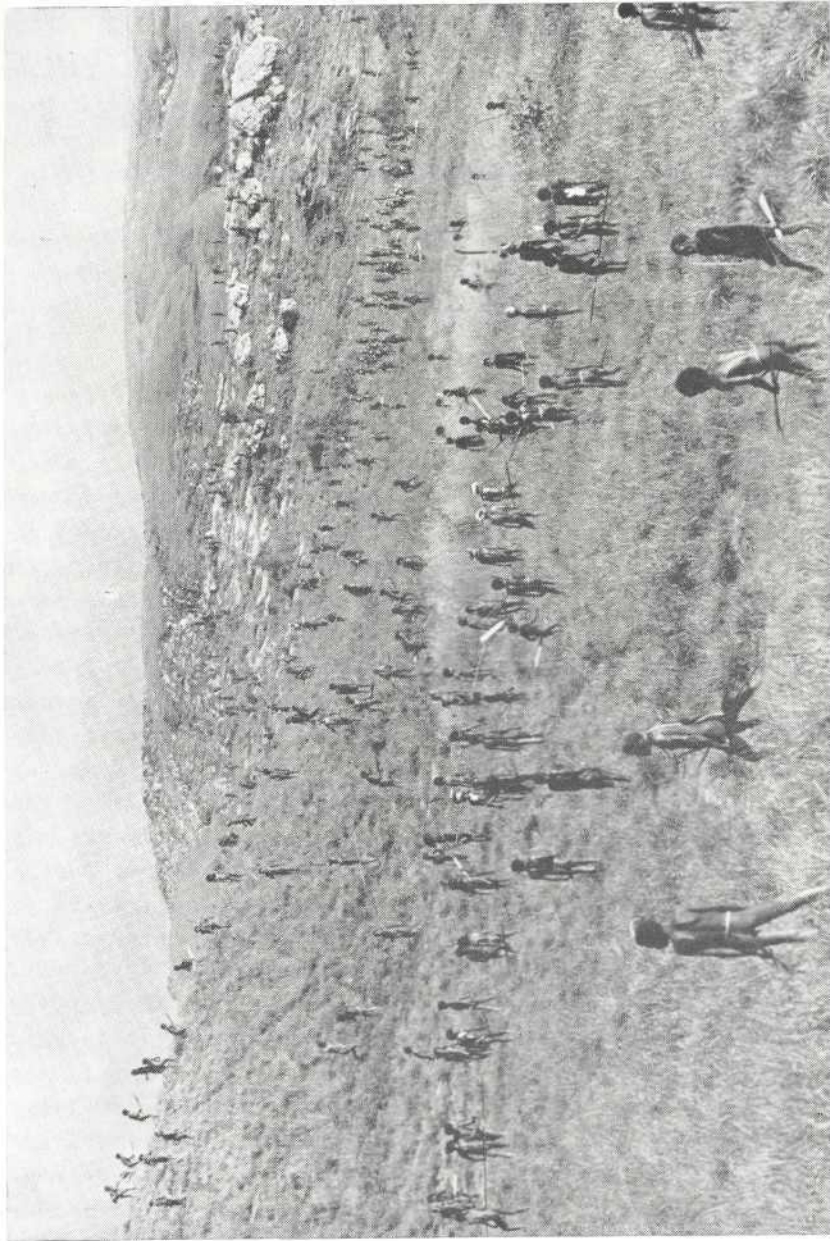
De gebeurtenissen voorafgaand aan deze veldslag

Op 11 mei vond de etai voor de daags tevoren gedode Wittai-man plaats. Wat de Kossi-Alua betreft was het evenwicht hersteld en verkeerden zij niet in de noodzaak om tot gevaarlijke krijgshandelingen over te gaan. Voor de Wittai gold het tegendeel. Bij geruchte vernam ik, dat zij verschillende pogingen ondernamen om zich te wreken. Deze overvallen vonden plaats in het grensgebied tussen de Kossi-Alua en de Wittai. Door de Wiligiman werd aan deze strijd niet, of hoogst sporadisch door individuele personen, deelgenomen.

Eveneens bij geruchte hadden de Wiligiman op 25 mei vernomen, dat de Wittai de volgende dag een veldslag of een overval zouden willen uitvoeren. Reeds vroeg in de ochtend van de 26e mei had een negental krijgers van de Wiligiman (WILIL 34, 58, 55, 57, HEINMAN 19, WALILO 26, 69 en 2 en ALUA 68) dan ook de wacht betrokken op de Suraput. Zij waren koud geworden en warmden zich openlijk in de ochtendzon. De mannen keken allen in de richting van de Warabaga, waar zij de eerste Wittai-krijgers zagen verschijnen. Even later bemerkten zij een kleine, uit zuidelijke richting aankomende groep Wittai-krijgers. Onder hen bevond zich één Wilil-krijger, die vroeger uit het gebied van de Wiligiman was weggevlucht naar de Wittai. Deze man daagde hen uit, nadat hij in een oogwenk had overzien, dat zich onder de Wiligiman geen gerenommeerde krijgers bevonden. De Wiligiman vluchtten op één na allen hals over kop, ten dele met achterlating van hun wapens. Zij waren bang, dat de Wittai met 'vele' krijgers een overval wilden uitvoeren. De ene achterblijvende WALILO 2 verschool zich tussen de rotsen en keerde later naar huis terug. Hij deelde mee, dat de 3 Wittai-mannen waarschijnlijk geen ander doel hadden dan eveneens de wacht te betrekken op de Suraput.

De oorlogsverklaring

Het meest waarschijnlijke is, dat de Wittai deze keer om oorlog vroegen. Zij waren in de loop van de ochtend naar de Warabaga gekomen, terwijl de Wiligiman pas later in de ochtend arriveerden. De Wiligiman en Wallaloo gingen met tegenzin naar de oorlog, omdat de Wallaloo-oorlogsleider juist die dag de krijgstrofeeën, o.a. de wapenrusting (ap warek) van een elders (Ialowak) in het confederatiegebied gedode vijandige krijger, zou ontvangen en er bijgevolg een etai zou plaatsvinden.

Een veldslag op de Warabaga

Deelnemers en verzamelplaatsen

De Wittaiä waren in groten getale opgekomen en zaten bijeen op de Wara-ukuloba. De Wiligiman en Kossi-Alua waren vergeleken met de Wittaiä verre in de minderheid. Naar schatting waren niet meer dan 200 van hun krijgers bijeen op de Hulogoliek.

Het verloop van de strijd

De Wiligiman beseften, dat zij in de minderheid waren en wachtten de aanvallen van de Wittaiä af. 's Ochtends was er bij de aankomst van de Wiligiman ap logalek even gevochten door een groep van ong. 150 man aan elke zijde. De strijd werd daarna op de Jarogobaga door de jongeren voortgezet. Zij bestookten elkaar met pijlen, terwijl de grote meerderheid van de oudere krijgers bijeenzat en een sigaretje rookte. In de namiddag werd door de Wittaiä een grote aanval gedaan. De leiders van de Wallaloo, Wiligiman en Kossi-Alua begrepen heel goed, dat zij tegenover de Wittaiä-overmacht niet veel zouden kunnen uitrichten. Zij waren echter ook geenszins van plan om naar huis te vluchten en de strijd te vermijden.

Vanwege de minderheidspositie en de daaraan verbonden gevaren traden de leiders veel meer op de voorgrond. Normaal geven zij vanuit de achterhoede enige aanwijzingen en laten de strijd verder op zijn beloop. Nu echter beoordeelden zij voortdurend het verloop van de strijd en gaven bevelen aan hun volgelingen en aan andere krijgers, via hun eigen oorlogsleiders. De eerste aanval van de Wattaia werd tot staan gebracht. Zij werden zelfs teruggedrongen tot bij de Wara-ukuloba. Aan beide zijden werd de strijd vrij intensief door vele jongeren een tijd lang gaande gehouden. Een deel van de Wiligiman begon bij de Hirubaga etai-dansen uit te voeren. Dit irriteerde de Wattaia zo, dat zij een tweede grote aanval opzetten en de Wiligiman c.s. van de Warabaga verdreven. Zij vluchtten in het moeras oostelijk van de Warabaga en via de Hirubaga in het noordelijk van de Warabaga gelegen oude tuingebied. De Wittaiä waren overtuigend het sterkste in de 'open' strijd op de Warabaga. Zij durfden de Wiligiman c.s. echter niet te achtervolgen, daar de strijd in het moeras zowel als in de oude tuinen altijd zeer onoverzichtelijk wordt en het gevaar voor een hinderlaag niet denkbeeldig is. De Wittaiä trokken terug tot de hoek in het gevechtsterrein tussen de Hirubaga en de Jarobaga. De Wiligiman kwamen terug en verzamelden zich bij de Hulogoliek. Het was intussen laat in de namiddag. De schermutseringen tussen de jonge krijgers werden beëindigd en ieder ging zijns

weegs. De Wiligiman trokken gezamenlijk door het moeras naar huis, de Kossi-Alua verdwenen via de Hulogoliek.

De opinie van de Wiligiman

De Wiligiman waren zeer tevreden over het verloop van de oorlog. Door de numerieke minderheid vond men het geheel verklaarbaar, van de Warabaga vedreven te zijn. Zij vonden, dat zij lang stand gehouden hadden tegen een overmacht. Alle partners in de strijd tegen de Wittaiia hadden intensief deelgenomen, niemand had zich op de achtergrond gehouden. Tezamen een hard, maar spannend en flitsend gevecht geleverd te hebben, gaf hen een gevoel van voldoening.

Gewonden

Van de Wiligiman:

HEINMAN 9, pijlschot in de maag.

WILIL 11, pijlschot in de maag, zijkant van het lichaam ter hoogte van het dijbeen.

WALILO 2, pijlschot in het bovenbeen.

ALUA 63, speersteek.

HALUK 65, pijlschot in het bovenbeen.

Van de andere ap logalek:

een krijger, pijlschot in de linkerborst.

„ „ pijlschot in het zitvlak.

„ „ speersteek in middenrug.

„ „ speersteek in middenrug.

„ „ pijlschot door het bovenbeen.

„ „ pijlschot door het bovenbeen.

„ „ pijlschot in het bovenbeen.

„ „ pijlschot in de schouder.

Geen van deze twaalf verwondingen werd als ernstig beschouwd.

De overval op de Wiligiman-tuinen van 4 juni

Gebeurtenissen voorafgaand aan deze overval

Zoals reeds vermeld, ontvingen de Wallalooa de ap warek van een aan de Ialowak gedode Wittaiia. De etai werd vanwege de oorlog een dag uitgesteld en op 27 mei gehouden.

Gedurende de oorlog van 15 april op de Sokolik was een andere krijger van de Wittaiia gewond geraakt. Hij was overleden op 28 mei. De Wiligiman-Wallalooa ontvingen de naam de dode op 29 mei om

ca 13.00 uur. Een grote groep krijgers en vrouwen begon de etai en trok zingend en dansend naar de Sokolik en vandaar naar de Libarek. Tegen drie uur vond overleg plaats tussen de leiders en werden de aanwezige krijgers door de Walilo-oorlogsleider Nilik aangespoord naar de Ialowak te gaan om de vijand opnieuw te bevechten. De etai werd afgebroken. Na een paar minuten waren alle krijgers vertrokken. Een groepje oude mannen en dansende vrouwen bleef achter. De oude mannen zaten stil bijeen, spraken niet of zachtjes met elkaar en concentreerden zich op de strijd, die de jongeren gingen voeren.

De leiders van de Wallaloo, de Wiligiman en de Wiligiman van de overzijde der Elokhera-rivier, gingen als laatsten naar het oorlogsterrein. Achteraf bleek, dat de Wiligiman-Wallaloo c.s. een tuinoverval hadden willen uitvoeren. Maar omdat hun tegenpartij waakzaam was, liep de gehele onderneming op niets uit.

Op 30 mei werd de etai voortgezet, waarbij de ap logalek van de Wiligiman, de Wallaloo, de Kossi-Aula en de Wiligiman van de overzijde der Elokhera-rivier aanwezig waren.

Op 31 mei circuleerden onder de Wiligiman geruchten, dat opnieuw een Wittaiia overleden zou zijn aan zijn verwondingen. Bevestiging van deze geruchten werd evenwel nooit verkregen.

De situatie had zich intussen voor de Wittaiia zeer nadelig ontwikkeld. Tenminste twee van hun krijgers waren gedood, zonder dat zij daar iets tegenover konden stellen. In de oorlog van 26 mei waren zij overtuigend de sterkste partij geweest, maar dit had in feite geen resultaat opgeleverd: zij hadden geen enkele vijand gedood.

Op 4 juni bleek, dat de Wittaiia in de namiddag bij de Sokolik in het Wululumo tuincomplex in hinderlaag hadden gelegen. Daar ter plaatse werkte echter niemand in de tuinen. Om 5.30 uur kwamen zij te voorschijn en daagden de Wiligiman uit tot een open gevecht. Zij staken het wachthuisje bij de kaio IX in brand om de Wiligiman te irriteren. Na ongeveer een kwartier waren 50-60 Wiligiman en een klein aantal Kossi-Alua op de Sokolik aanwezig en reeds in strijd gewikkeld met de ca 100 Wittaiia-krijgers. De strijd duurde slechts 20 minuten, waarna beide partijen bij het invallen van de duisternis naar huis gingen.

Gewonden

WILIL 3 kreeg opnieuw een pijlschot in zijn rug; WILIL 34 kreeg een lichte verwonding. Eén Kossi-Alua-krijger kreeg een lichte speerwond aan zijn hals.

De opinie van de Wiligiman

De Wiligiman waren in het geheel niet verwonderd of geschokt, door de overval van de Wittaiä. Zij zeiden, dat zij zoiets wel verwacht hadden. Over de tuinnoverval als vorm van oorlogvoering werd lakoniek opgemerkt: "Dat doen wij zelf ook zo". De Wiligiman meenden, dat nieuwe aanvallen van de Wittaiä niet lang op zich konden laten wachten, omdat hun doden nog ongewroken waren.

De veldslag van 5 juni

Achteraf werd geconstateerd, dat de Wittaiä reeds de volgende ochtend in het grensgebied opnieuw geprobeerd hadden om een tuincomplex te overvallen. Daar de Wiligiman echter overal waakten, werd het plan opgegeven. Om ongeveer 2 uur in de namiddag kwamen de Wittaiä met ongeveer 250 man te voorschijn bij de Sokolik. Zij kwamen bijeen ter hoogte van de araucariaboom-kaio (XIV).

De Wiligiman-Wallaloa waren spoedig ter plaatse en verzamelden zich bij de kaio XII. Daar vele krijgers zo uit de tuinen kwamen aangelopen en nog met aarde besmeurd waren, wasten zij zich eerst in de buurt van kaio XII. Naar kaio VIII en IX werd een groep van ca 30-40 krijgers gestuurd. Zij liepen van kaio XII door het open terrein, ongeveer langs kaio X, naar deze plaats toe.

De Wiligiman c.s. vermoedden, dat de vijand in hinderlaag zou liggen in het gebied tussen kaio XIV, XIII en kaio VIII. Behoedzaam werd het gebied rond kaio VIII verkend. Alhoewel geen zekerheid werd verkregen, dat de vijand daar in hinderlaag zou liggen, vermeeden men toch alle risico's en bleef men waar men was. De Wiligiman c.s. (ongeveer 150 krijgers) waren in de minderheid. Zij wilden om die reden zelf geen aanval forceren. De eventuele aanwezigheid van een hinderlaag tussen kaio XIII en XIV weerhield hen ervan tot de aanval over te gaan. Indien daar een aantal Wittaiä in hinderlaag gelegen zou hebben, zouden de Wiligiman c.s. bij een aanval op de Wittaiä in de rug overvallen kunnen worden door deze verborgen krijgers. Dit risico wilde men in geen geval lopen.

Tot een grote aanval kwam het die dag niet, want ook de Wittaiä wilden niet aanvallen, omdat zich bij kaio VIII een groep Wiligiman-krijgers bevond, die op hun beurt de Wittaiä bij een aanval op de Wiligiman bij kaio XII in de rug zouden kunnen aanvallen. Beide partijen hadden zich zodoende in een positie gemanoeuvreed, die geen grote aktie meer toeliet. Het bleef bij het elkaar met pijlen beschieten van jongere krijgers, ongeveer ter hoogte van kaio XIII. Om-

streeks 4 uur in de namiddag begon het te regenen en ging iedereen snel naar huis.

Er waren geen gewonden.

De opinie van de Wiligiman

De Wiligiman waren niet tevreden over deze oorlog. Er was eigenlijk niet eens gevochten. Zij waren boos op de Wittaiia, die enerzijds een open oorlog wilden en hen uitdaagden, maar anderzijds gelijktijdig in hinderlaag gingen liggen en zo verhinderden, dat een treffen tussen beide partijen plaatsvond.

De veldslag van 7 juni

Gebeurtenissen daaraan voorafgaand

Sinds 4 weken werden de Wittaiia steeds onrustiger. Op 10 mei was een van hun krijgers bij de tuinoverval gedood en sindsdien waren ook nog enkele andere krijgers aan verwondingen overleden. De behoefte om deze rampzalige situatie te doorbreken, was reeds tot uiting gekomen in de reeks van steeds korter op elkaar volgende overvallen en oorlogen.

De wijze waarop het gevecht werd begonnen

Op 7 juni omstreeks 9 uur verschenen een 150-tal krijgers, voornamelijk van de Siep-Elortak, op de Sokolik. Zij verwoestten een kleine tabaksaanplant bij kaio VIII en enkele aanplantingen van zoete aardappelen. Bij de araucariaboom-kaio lag een kleine vijver langs de Sokolik, die via een drassig terrein in verbinding stond met het moeras. Aan de zijde van de tuinen hadden de Wiligiman een dam gemaakt om hun tuinen tegen het water van het moeras te beschermen. De Wittaiia staken deze dam door, waardoor het water van het moeras en het kleine vijvertje in het Wiligiman-tuingebied liep. Daarna gingen zij naar kaio XII en staken het wachthuisje onder luid gejoel en krijgsgewil in brand. Zij trokken daarop terug naar de Sokolik ter hoogte van de Lisani-Haregem.

Deelnemers en verzamelpunten

De Kossi-Alua en een deel van de Wiligiman kwamen bijeen bij de brandende olea; een ander deel van de Wiligiman liep rechtstreeks naar de kaio IX en VII. Daar een hinderlaag bij kaio VII voor mo-

gelijk werd gehouden, werd de nodige voorzichtigheid door deze laatsten in acht genomen. Toen de Kossi-Alua en de overige Wiligiman doorliepen naar kaio XIII, waagden zij zich eveneens verder en liepen van kaio VIII naar de araucaria-boom-kaio aan de voet van de Sokolik. Het feit, dat de Wittaiia zich ver weg bij de Lisani-Haregem bevonden, wees erop, dat zij geen hinderlaag gelegd hadden. De Wallalooa-ap logalek kwam bijeen op de Libarek. Pas tegen 11.30 uur kwam de ap logalek met ongeveer 100 krijgers naar het oorlogsterrein. De krijgers liepen rechtstreeks door naar de vijand, leverden een kort gevecht (15 min.) en trokken terug in de buurt van kaio XIII, waar zich ook de andere ap logalek bevonden. Ook bij de aankomst van de Wiligiman-ap logalek van de overzijde van de Elokhera werd hetzelfde schema gevolgd: de circa 100 krijgers kwamen in draf aan en liepen onmiddellijk door naar de vijand, vochten een kwartier en trokken zich terug. Een twintigtal jongeren van beide partijen zette de strijd 'op afstand' voort door elkaar over en weer met pijlen te beschieten.

Het verloop van de strijd

In de namiddag kreeg een groep Wiligiman-krijgers opdracht om de kaio VIII en IX opnieuw te bezetten. De Wittaiia waren weliswaar ver weg, maar men kon nooit weten, wat er in de namiddag nog kon geschieden.

Tegen het middaguur passeerde een handelsmissie uit de middenvallei de landrug, gaande van de Wiligiman c.s. in de richting van de Wittaiia. Zij vervoerden o.a. een varken. De Wiligiman c.s. hielden de missie aan en maakten boze opmerkingen aan hun adres. Men vond het ongewenst, dat zij nu de landrug passeerden. Na enige tijd werd het varken door de oorlogleider aan de achterpoten opgetild en geknepen, zodat het beest luid schreeuwde. Zodoende, zo verwachtten de Wiligiman, zouden hun mokat, die eventueel bij het dier aanwezig waren, afschrikt worden en niet meegevoerd naar de vijand, om daar door de mokat van de Wittaiia gedood te worden.

Omstreeks 4.30 uur werd de eerste grote aanval ingezet door de Wiligiman-Wallalooa. Aan beide zijden waren nu tussen de 400 en 500 krijgers aanwezig. Het gevecht duurde een half uur en werd bij de Lisani-Haregem geleverd. De Wiligiman-Wallalooa c.s. drongen de Wittaiia een honderdtal meters terug. De Wittaiia herstelden zich en wierpen de Wiligiman weer terug over dezelfde afstand. Bij dit treffen naderden de vijandige groepen elkaar tot op 20 meter. De heethoofden, die voorop lopen, tot op nog kortere afstanden tot 10, soms tot 5 meter. Een regen van pijlen vloog over en weer, speren werden ge-

worpen, opgeraapt en teruggegooid. De mannen in de voorste linie waren uiterst beweeglijk en bleven geen sekonde op dezelfde plaats om geen vast doelwit te vormen. De lichamen waren ver naar voren gebogen om pijlschoten in buik en borst te voorkomen. De inspanning, die gevegd werden, was zo groot, dat de krijgers spoedig vermoeid raakten en zich op veiliger afstand terugtrokken. Reeds op ongeveer 50 meter van de vijand is men praktisch buiten gevaar. De pijlen, die de mannen dan nog zouden kunnen treffen, worden in een boog afgeschoten, zodat iedereen ze kan zien aankomen en zo nodig ontwijken. De ouderen stonden op nog grotere afstanden tot 80 à 100 m. van de vijand. Incidenteel vloog een pijl zover, maar over het algemeen liepen zij daar geen gevaar. Later in de namiddag volgde een grote aanval van de Wittaiä. De Wiligiman c.s. werden teruggedrongen tot achter het vijvertje bij de araucariaboom-kaio. Na een half uur was de kracht uit de aanval verdwenen en gingen de gevechten over in schermutselingen tussen jongeren. De strijd duurde voort tot het zo donker werd, dat men de pijlen niet meer kon zien aankomen.

Gewonden

Er waren een twintigtal gewonden, waarvan 5 Wiligiman. Vier krijgers hadden pijlen in resp. de bovenarm, de voet en twee in de onderbenen. Een vijfde was tweemaal getroffen: een pijl door de hoofdhuid van de schedel en een tweede pijl in de liesstreek.

De opinie van de Wiligiman over deze veldslag

De Wiligiman waren tevreden over de wijze van oorlogvoering, maar niet over het resultaat. De Wiligiman hadden bemerkt, dat de Wittaiä zeer sterk waren en hard gevochten hadden. De voortdurende druk van de Wittaiä-aanvallen van de laatste weken deed zijn invloed nu gevoelen. Zij maakten zich zorgen, dat er spoedig doden bij hen zouden vallen. De krijger, die o.a. in de lies gewond was maakte het niet zo goed, hetgeen als een indicatie van de kracht van de vijandige mokat werd beschouwd.

De overval van de Wittaiä op 10 juni

8 juni

De volgende ochtend omstreeks 9 uur vroeg WILIL 11, die zich met enkele krijgers naar kaio I begeven had, om versterking. Hij meende, dat de Wittaiä bij het oude tuinhuisje, halverwege de Aikè en het dorp

Abukulumo, en in de buurt van de bron van de Aikè-rivier, in hinderlaag lagen. Een achttal krijgers begaf zich prompt naar de kaio. Voorzichtig werd de omgeving verkend, de Wittaiia zouden niet de indruk mogen krijgen, dat de Wiligiman een hinderlaag verwachtten. Een krijgsgroep van 30 tot 40 man begaf zich achterom langs de oostelijk gelegen bergen in de richting van de oorsprong van de Aikè. Nadat al deze krijgers in het veld waren, werd het gebied tussen de Aikè-rivier en het dorp Abukulumo uitgekamd. Er bleken geen Wittaiia aanwezig. Tegen 11 uur keerde de grote krijgsgroep terug. De vrouwen waren intussen gewoon naar de tuinen gegaan, zij het, dat zij het pad langs de schuilhut meden en via de Wakolaloboga liepen. Bij alle kaio werd intensief wacht gehouden.

9 juni

De Wiligiman waren ervan overtuigd, dat de Wittaiia deze dag bij de Aikè een hinderlaag zouden leggen. Aan de Kossi-Alua en de Wiligiman van de overzijde der Elokhera werd hulp gevraagd om een eventuele overval te onderscheppen. Een aantal krijgers van deze ap logalek was de gehele dag waakzaam in het gebied bij de Aikè, op de Suraput en in het bergterrein tussen de Suraput en de Aikè. Ook de Wiligiman zelf waren de gehele dag zeer op hun hoede. Bij alle kaio waren vele mannen aanwezig.

Door de Wilil-lineage-leider Wali werd de dag besteed aan het uitnodigen van de andere lineages van de ap logalek tot deelname aan de wam kanèkè-ceremoniën. De ap logalek verheugden zich op het feest, daar men juist in deze moeilijke tijd zich gaarne opnieuw verzekerde van de steun en bijstand van de geesten der voorvaderen.

10 juni

De ceremoniën begonnen reeds om ongeveer 9 uur in de ochtend en werden de gehele dag (en de volgende) voortgezet. Het wam-kanèkè werd reeds afzonderlijk behandeld ²²¹⁾, hier zij nog vermeld, dat de mannen en jongens van de Wiligiman ap logalek vrijwel allen aanwezig waren, alsmede een deel van de Wallalooa. 's Morgens vroeg werd door een aantal mannen wacht gehouden, terwijl hun vrouwen de zoete aardappelen oogstten, die ten dele voor de ceremoniën en ten dele als dagelijks voedsel nodig zouden zijn. Tegen het middaguur was er

²²¹⁾ zie pag. 102 e.v.

vrijwel niemand meer in de tuinen werkzaam en was er geen wacht meer in de *kaio*.

Een klein groepje, bestaande uit drie jongens en een oudere krijger, liep in de late namiddag naar de *Aikè*. Het was warm en zij wilden het koele water uit de bronrivier drinken. Toen het groepje de laatste landrug voor de rivier passeerde, doken de *Wittaia* uit hun schuilplaatsen op. De jongens en de krijger vluchtten in panische angst naar huis. Een tweede groep *Wittaia* was verborgen bij de schuilhut oostelijk van het pad. Deze krijgers probeerden de vluchtelingen de weg af te snijden. Eén van de jongens kon vanwege een voetwond niet hard genoeg lopen en werd zwaar gewond. De overigen vluchtten, na het verschijnen van de *Wittaia* bij de schuilhut, naar het *Elapeinima* tuincomplex en wisten te ontkomen.

In enkele minuten was het bericht van de overval bij de *Wiligiman* bekend. Een grote groep krijgers snelde naar de *Aikè*. De *Wittaia* waren reeds gevlucht over de rivier. Achteraf kon vastgesteld worden, dat zich ongeveer 30 *Wittaia*-krijgers aan de *Wiligiman*-zijde van de *Aikè* bevonden hadden. Ten dele hadden zij zich bij de schuilhut verborgen (ong. 20), ten dele in het struikgewas bij de rivier (ong. 6) en in een inzinking van het terrein op de landrug (ong. 4).

De jongen was vele keren met speren doorstoken, maar leefde nog toen de *Wiligiman* hem vonden. De gewonde jongen was een (classificatoire) zoon uit de kleine *Alua*-lineage no. 4. Hij werd naar het dorp *Abulapak* overgebracht en in de *honai* van zijn lineage-genoten *ALUA* 35 en 36 verzorgd. In het aangrenzende dorp *Asukloloop* werden de ceremoniën voortgezet. Een deel van de mannen was vertrokken onmiddellijk na de binnenkomst van het onheilsbericht. De overigen zaten zwijgzaam en verslagen rond de *honai*. Juist nu zij met de *aplogalek* bijeen waren om de banden met de voorvaderen te versterken, werden zij overvallen door rampspoed. De jongen overleed nog dezelfde avond.

De veldslag van 22 juni

Gebeurtenissen voorafgaand aan deze veldslag

11 juni

Het *wam kanèkè*-ritueel, dat onder normale omstandigheden ook twee dagen duurt, werd de volgende dag te *Asukloloop* voortgezet door een deel van de mannen. Al hetgeen gewoonlijk geschiedt, werd ook deze dag uitgevoerd.

In het dorp Abulapak kwamen honderden mannen en vrouwen bijeen om hun deelneming aan het overlijden van de jongen te betuigen en de crematie bij te wonen. Grote deputaties van de Kossi-Alua, de Alua-Marian, de Wallalooa en de Wiligiman van de overzijde der Elokhera brachten, onder leiding van hun oorlogsleiders, varkens en schelpenbanden, netten en andere waardegoederen. Bijna de gehele activiteit in het gebied van de Wiligiman en de naburige ap logalek was geconcentreerd op de sili van de dode. Vooral onder de Wiligiman heerste grote verslagenheid.

De rouwplechtigheden duren meestal ongeveer 4 dagen²²²). Op de tweede en derde dag komen nog zeer veel mensen naar de sili van de wakun: dat is de gewoonte. Tal van praktische zaken worden dan geregeld, het eten wordt gezamenlijk bereid in zeer grote haksè en gezamenlijk gegeten. Op de derde dag van de wakun kwam gedurende de bereiding van de maaltijd het bericht binnen, dat de Wittaiia bij Lokkoparek een overval gepleegd zou hebben. In luttele sekonden waren bijna alle mannen gewapend in die richting verdwenen.

Op de vierde dag na de dood van de jongen werd door zijn lineagegenoten in samenwerking met de ap logalek-leider een overval op de Wittaiia georganiseerd. De hulp van de Kossi-Alua en de Wiligiman van over de Elokhera werd ingeroepen. De krijgers trokken langs het oostelijk van de dorpen lopende bergpad naar de Suraput, de plaats van samenkomst. Vandaar wilde men de tuinen van de Siep-Elortak overvallen. De overval liep op niets uit, daar men meende, dat de Wittaiia zich in hinderlaag gelegd hadden. Nog een week lang zochten de Wiligiman naar mogelijkheden om zich te wreken. Tot grote akties kwam het niet. Sommige leiders meenden, dat zich spoedig wel een gelegenheid zou voordoen om een vijand te doden, anderen voelden niet voor de aktie (de Wiligiman van de overzijde der Elokhera), daar hun mensen wilden werken in de tuinen. De Wiligiman zelf voelden zich niet sterk, men geloofde om de een of andere reden niet in de mogelijkheid van een succesvolle onderneming. Met de Kossi-Alua werden wel afspraken gemaakt over de wijze, waarop men zou proberen om de Wittaiia in een hinderlaag te lokken.

De oorlogsverklaring

Op 22 juni om 9.45 uur verschenen de Wittaiia op de Warabaga en maakten kleine vuren op de Hirubaga om de aandacht te trekken. Zij

²²²) zie pag.s 146 e.v., 169 e.v.

riepen om oorlog en lieten hun oorlogsyells over het gebied van de Wiligiman schallen.

Het verloop van de gebeurtenissen

De Wiligiman beraadden zich snel. Aan naburige ap logalek werd het krijgsplan door een boodschapper medegedeeld.

Na de uitdaging van de Wittaiia sloop een zestigtal Wiligimankrijgers via Wululumo langs de Aliekpalek door het moeras naar de oostzijde van de Hirubaga en ging daar in hinderlaag liggen. De Wittaiia waren bijeengekomen op hun traditionele verzamelplaats, de Wara-ukuloba. Het is niet waarschijnlijk, dat de Wittaiia de in hinderlaag liggende Wiligiman gezien hebben, maar zij vermoedden kennelijk, dat er iets gaande was en bleven bijeen op de Wara-ukuloba, terwijl de jonge krijgers opdracht kregen, niet verder op te trekken dan de Jarogobaga. Voor de Wittaiia moet het zonderling geweest zijn, dat er geen enkele Wiligiman- of Kossi-Alua-krijger te zien was.

De overige Wiligiman liepen rechtstreeks naar het gebied van de Kossi-Alua. Tezamen met deze laatsten trokken zij in de richting van de Warabaga. Onderweg werden twee vogels (weem ekken) gevangen en in een netje meegenomen. De vogels zijn (symbolisch) mokat van de vijand. Het vangen en gevangen houden van vogels moet de eigen mokat tot voorbeeld strekken. De mokat van de Wiligiman en Kossi-Alua moeten mokat van de vijand vangen en gevangen houden. Een vijand, wiens mokat gevangen is, is zelf uiterst kwetsbaar en kan gemakkelijk gedood worden. Tegen het middaguur verschenen de Kossi-Alua en het deel van de Wiligiman, dat zich des ochtends bij hen gevoegd had, op de Hulogoliek en bleven daar bijeen. De Wittaiia konden vanaf de Wara-ukuloba niet waarnemen, wat er op de Hulogoliek precies gebeurde. Wel was het mogelijk om te zien, dat de krijgers van de Kossi-Alua c.s. aangekomen waren. Deze laatsten vielen niet, zoals gewoonlijk, onmiddellijk na aankomst aan. Ook dit feit zal de Wittaiia enigszins verbaasd hebben.

Jonge Wittaiia-krijgers kwamen wel in de buurt van de verborgen Wiligiman-krijgers op de Hirubaga, maar werden gewaarschuwd en terugeroepen door hun oorlogsleiders. Het is waarschijnlijk, dat de Wittaiia ernstig rekening hielden met de mogelijkheid, dat de Wiligiman c.s. daar in hinderlaag lagen. De hinderlaag van de ongeveer 60 Wiligiman had daardoor geen resultaat.

Tegen 13.00 uur begrepen de Wiligiman, dat de Wittaiia juist vanwege de hinderlaag van de Wiligiman niet tot de strijd wilden overgaan en zetten zelf een aanval in. Jonge krijgers gingen naar de

aanvalslinie en raakten slaags met jonge Wittaiia-krijgers. Een viertal krijgers begon een gewaagde onderneming. WILIL 59 en 41, WALILO 2 en een jonge krijger van de Wallaloo slopen langs de oostflank van de Hirubaga naar de zuidzijde door het moeras in westelijke richting en legden zich in hinderlaag langs de bovenrand van de zuidflank. De Warabaga is daar erg steil. Alhoewel men het moeras vanaf de Warabaga gemakkelijk kan overzien, hoopten zij, dat de jonge Wittaiia-krijgers hen niet zouden opmerken. De Wiligiman-jongeren deden hun best om de Wittaiia naar zich toe te lokken, om aldus de vier in hinderlaag de gelegenheid te geven een Wittaiia-krijger te grijpen en te doden. De Wittaiia waren erg voorzichtig en lieten zich niet verleiden om de jonge Wiligiman-krijgers te ver te achtervolgen. Zij schreeuwden de Wiligiman toe, dat zij wel begrepen, dat zij steeds hinderlagen legden en dat zij nu maar eens te voorschijn moesten komen.

Het begon te regenen, maar het zag er niet naar uit, dat dit lang zou aanhouden. De schermutselingen gingen door. Om 2 uur werd door de Wiligiman, de Wallaloo en de inmiddels ook aangekomen Wiligiman van Maitmo een grote aanval ingezet. De Kossi-Alua hadden zich verdekt opgesteld in het kreupelhout, dat ligt in de hoek tussen de Jarogobaga en de Hirubaga. Na de aanval van de Wiligiman, ongeveer ter hoogte van de Jarogobaga, herstelden de Wittaiia zich snel en drongen hen terug in de richting van de Hirubaga. Terwijl de Wiligiman terugtrokken tot op de hoogte, waar de Kossi-Alua verborgen waren, kwamen deze laatsten te voorschijn en deden met ongeveer 100 man een aanval op de noordelijke vleugel van de Wittaiia. De Wittaiia, verrast door deze aanval, trokken hals over kop terug, nagezet door de Wiligiman en Kossi-Alua. De schrik en verwarring onder de Wittaiia was zo groot, dat de gehele krijgsmacht pas aan de voet van de Siobaga en ver op de Auwakma tot stilstand kwam.

Misschien had de aanval van de Kossi-Alua alleen ten doel verwarring te stichten onder de Wittaiia om aldus de Wiligiman in de gelegenheid te stellen bij de achtervolging een Wittaiia-krijger te grijpen en te doden. De aanval van de Kossi-Alua was gedisciplineerd, maar zij maakten geenszins de indruk een vijand te willen doden. Op een teken van de oorlogsleider kwamen zij te voorschijn en draafden in gesloten formatie de Wittaiia, die ong. 30 meter van hen verwijderd waren, tegemoet. De Wittaiia vluchtten ijlings. De achtervolging was voornamelijk een zaak van de Wiligiman; de Kossi-Alua verhoogden weliswaar hun tempo, maar raakten snel achterop. Op de Wara-ukuloba hielden zij halt en keerden terug.

Na deze aanval trokken ook de Wiligiman c.s. zich terug op de Hirubaga, en de Kossi-Alua op de Hulogoliek om de Wittaiia in de gelegenheid

te stellen op de Wara-ukuloba terug te komen. De Wittaiia lieten echter verstek gaan. Tegen het vallen van de avond trokken alle krijgers naar huis. De gevangen vogels werden onderweg naar huis verbrand. Men noemt dit: mokarekken²²³) hētu hunta, de mokat-tekens verbranden.

De gewonden

Een viertal krijgers had lichte pijlverwondingen. Een krijger van de Logomabel had een gevaarlijk pijlschot gekregen juist onder het sleutelbeen. De pijl was dwars door het lichaam gegaan en doorgedrongen tot onder de huid aan de rugzijde. Aan de voorzijde was de pijl onder de opperhuid afgebroken. De man werd naar de Hulogoliek gedragen en daar geopereerd. HALUK 10 speelde een belangrijke rol bij de behandeling van de gewonde. Eerst probeerde hij de afgebroken pijl met de tanden uit te trekken. Dit mislukte: de pijl zat te vast in het lichaam door de weerhaken. De wond aan de voorzijde werd een beetje opengesneden met een bamboe-mesje en iets verwijd met een benen naald. Nu probeerde WILIL 41 eveneens de pijlpunt met de tanden eruit te trekken. Ook ditmaal zonder resultaat. Daar men zich voorstelde, dat de pijlverwonding ook inwendig bloedingen veroorzaakt had en dit bloed in de borstholte zou lopen, werd de huid op een aantal plaatsen onder de verwonding doorgesneden om het 'oude' bloed eruit te laten lopen. Juist onder de rand van de onderste zwevende ribben werden vervolgens enkele diepe inkervingen gemaakt. Met een bamboe-mesje werd eerst de huid doorgesneden en daarna werd de wond ongeveer 2 cm verdiept om a.h.w. een open verbinding te maken met het inwendige van de borstholte. De man verloor vrij veel bloed door deze zeer pijnlijke operaties en werd misselijk. Men besloot verder geen pogingen te ondernemen om de pijl te verwijderen. Het bloed werd afgewassen door besprenkeling met in water gedompeld lis en riet. Enkele mannen legden een verband van verse bladeren op de wonden en 'verbonden' de gewonde met aan elkaar geknoopt lis. Anderen maakten een eenvoudige draagbaar en droegen hem naar huis. Men was van mening, dat de man ernstig gewond was en het mogelijk niet zou overleven. Erg onder de indruk waren de Wiligiman niet, het was tenslotte een Logomabel.

De mening van de Wiligiman over deze veldslag

De teleurstelling over het mislukken van de hinderlagen was snel verge-

²²³) Mokarekken is een samentrekking van de woorden mokat en ekken. Ekken betekent: zaad of vruchtbeginsel, hier waarschijnlijk het best te vertalen met: teken, voorstelling.

ten na het succes van de aanval. De Wittaiia waren numeriek de mindere van de Wiligiman c.s. Naar schatting waren de Wittaiia met ca 250 krijgers in het veld geweest, de Wiligiman met ongeveer 300. Dit verschil was te gering om van veel invloed te kunnen zijn op de oorlogvoering. De Wiligiman c.s. waren tactisch en meerdere geweest en daardoor was het hun gelukt de Wittaiia in één slag van de Warabaga te verdrijven. Zij waren zeer tevreden over dit resultaat en voelden zich sterk. De strijd zou voortgezet moeten worden, omdat de dode nog niet gewroken was en nog geen Wittaiia gedood of ernstig gewond was.

De overval van de Wiligiman op een Wittaiia-tuin op 5 juli

Gebeurtenissen, voorafgaand aan deze overval

In de twee weken na de oorlog op de Warabaga vonden geen krijgshandelingen plaats. De Haluk bouwden te Abulapak een nieuw mannenhuis en vroegen daarbij om hulp van de dorpsbewoners en andere Wiligiman. Op 30 juni was de honai gereed en werd de inwijding gevierd met de ceremoniën van het reinigen der heilige voorwerpen. Bij die gelegenheid waren al de mannen van de Haluk-lineage aanwezig en allen, die bij de werkzaamheden geholpen hadden. Onder hen bevonden zich ook de lineage-genoten van de gedode jongen en de ap logalek-leider HALUK 33. ALUA 35 verzocht om hulp bij de ap logalek-leider om zijn (classificatoire) zoon te wreken. De plannen voor een overval werden echter doorkruist door de dood van de hoogbejaarde ALUA 18 te Abukulumo. Hij was de vader van de Alua-lineage, waarvan ook ALUA 35, 36 en 80 deel uitmaakten. Op 1 juli vond een eenvoudige crematieplechtigheid plaats in het dorp van de overledene.

Nadat de naburige ap logalek verzocht waren om deel te nemen en de dag was vastgesteld, vond de overval plaats op 5 juli.

De deelnemers en de plaats van samenkomst

De Kossi-Alua waren in vrij groten getale gekomen, evenals de Wallalooa. Van de Wiligiman van de overzijde der Elokhëra namen slechts weinigen deel. Vrijwel alle Wiligiman waren bij de overval betrokken. Zij kwamen bijeen in het gebergte, dat juist boven de oorsprong van de Aikè ligt. De gehele krijgsmacht trok langs de voet van de Suraput, langs de Aikè-rivier in de richting van het Herageinma-moeras. Aan de zuidzijde van dit moeras liggen de tuinen van de Siep-Elortak, die men wilde overvallen. De hoofdmacht bleef te Likinatma, terwijl een veertigtal krijgers naar de overzijde van het moeras sloop. De tocht duurde uren

lang. Het moeras is daar ter plaatse ruim een halve meter diep en begroeid met gras, dat ongeveer een halve meter boven het water uitsteekt. Boompjes of andere hogere objekten om zich achter te verbergen zijn uiterst spaarzaam. De gehele afstand werd kruipend afgelegd met slechts een klein deel van het lichaam boven water.

In de buurt van de tuin gekomen, werden zij opgemerkt door de Wittaiä. De Wiligiman sprongen tevoorschijn en achtervolgden de vluchtende Wittaiä. Alhoewel de Wittaiä slechts met 6 man waren, zagen zij kans zich in twee groepen te splitsen, waarvan er één een omtrekkende beweging maakte, terwijl de andere groep doorliep. De snelste Wiligiman, een jonge Haluk-krijger (7), werd van zijn trager lopende vrienden afgesneden en doodgestoken, vóórdat zij hem konden bijstaan. Na deze rampzalige gebeurtenis vluchtte de gehele groep overvallers door het moeras terug naar Likinatma. Later werden zij nagezet door de inmiddels aangekomen versterking van de Wittaiä. Het lichaam van de dode bleef achter bij de Wittaiä. Midden in het moeras raakten de overvallers slaags met de achtervolgers. De strijd duurde maar kort, daar de Wiligiman versterking kregen van de mannen, die te Likinatma achtergebleven waren, en de overmacht voor de Wittaiä te groot werd.

De Wiligiman trokken zich weer terug in Likinatma. Zij zaten daar bedrukt bijeen, terwijl het etai-gezag van de Wittaiä over het moeras klonk.

Tegen het vallen van de avond brachten de Wittaiä het lichaam van de dode tot halverwege het moeras, waar zij het neerlegden. De Wiligiman haalden de dode daar op, maakten te Likinatma een draagbaar en liepen zwijgend met hun droeve last naar huis. Het bericht van de dood was hen reeds vooruitgegaan. Overal, waar het vernomen werd, zetten de vrouwen klaagzangen in. Een oude vrouw weeklaagde: "Waarom proberen jullie hen (Wittaiä) te doden?" Het antwoord van een man luidde: "Die lui zijn onze vijanden. Waarom zouden wij hen niet doden, het zijn toch geen mensen." Na zonsondergang bereikten de Wiligiman en Kossi-Alua via de Wantibaga de Talukpalek (zie kaart 2). Men zette de draagbaar neer in de jukmo, ongeveer 100 meter voor kaio VI. Een inderhaast gehaald klein varkentje werd gepijld. Asuk, de oude oorlogsleider van de Wiligiman, drenkte enige zojuist gekapte ruwe rieten (lokkop) pijlen in het bloed van het varkentje. De dode lag op de draagbaar met de voeten in de richting van de Wittaiä. Asuk stelde zich op aan het voeteinde van de dode en schoot met zijn boog vier lokkop pijlen over het lichaam van de dode in de richting van het Wittaiä grondgebied. De eerste pijl schoot hij staande in het verlengde van het lichaam; de tweede schoot hij, iets links van de draagbaar staande, diagonaal over de dode; een derde en vierde pijl wederom diagonaal over de dode, nu

rechts van het voeteneinde. Het lichaam was in handen geweest van de Wittaiia en de kans was groot, dat de Wittaiia-mokat met het lichaam van de dode meegegaan waren. Om deze (kwaadwillige) mokat te verdrijven, werden zij bedreigd door in bloed gedrenkte pijlen op hen af te schieten over het lichaam van de dode in de richting van het Wittaiia-woongebied, om daarmee de richting aan te geven, waarin de mokat zouden moeten vluchten. De draagbaar werd na deze ceremonie weer opgenomen en naar Abulapak, het geboortedorp van de dode, gebracht.

De gewonden

Enkele Kossi-Alua waren licht gewond. HEIMAN 9 kreeg een pijl in het bovenbeen HALUK 10 had een speerwond aan zijn heup en werd op de schouders van zijn vrienden naar huis gebracht. WALILO 21 kreeg een pijlschot in zijn kuit.

De opinie van de Wiligiman

De Wiligiman waren zeer onder de indruk van het gebeurde. Men had gehoopt een dode te kunnen wreken en in plaats daarvan was weer een Wiligiman-krijger gedood en nog wel een (classificatoire) zoon van de ap logalek-leider.

Op de wakun van de dode waren honderden mannen en vrouwen uit het gehele confederatiegebied aanwezig: niet alleen van de Kossi-Alua, de Wiligiman van de overzijde der Elokhera en de Wallaloo, maar ook van de Wallaloo van Solimo. De komst op de wakun geldt niet alleen als een laatste eerbewijs aan de dode, maar is ook een eer voor zijn lineage en zeker voor zijn vader, de leider van de ap logalek.

De dag na de wakun vond in de honai van de Wiligiman-leider een samenkomst plaats met de belangrijkste mannen van de Kossi-Alua, waarbij de noodlottige situatie ter sprake kwam en waarbij men naging, wat mogelijk de oorzaak van zoveel tegenslag was. De mokat zouden verstoord kunnen zijn over een vete tussen de Wilil van de overzijde der Elokhera en andere mannen. Hierbij zou ALUA 36 (een oudere broer van de onlangs aan de Aikè gedode jongen) betrokken zijn geweest. Hij zou deelgenomen hebben aan de oorlogsdans in de bergen, voorafgaand aan een op de Wilil-leider beraamde overval. De overval vond weliswaar geen doorgang, maar het feit, dat het plan was opgezet, lekte uit en leidde tot verdeeldheid. Wereklowè en Jogonagoik, een leider van de Kossi-Alua, wilden nu, dat de zaak geregeld zou worden. ALUA 36 haalde een jè en gaf deze aan één der aanwezige Wilil van de overzijde

der Elokhera, om daarmee de verzoening tussen partijen tot stand te brengen. Door dit gebaar werd de vete als gesloten beschouwd en verwachtte men, dat de mokat van de voorvaderen hen niet (meer) zouden tegenwerken.

Een week na de dood van HALUK 7 werd een overval georganiseerd op de tuinen van de Wittaiia bij de Warabaga. De overval werd opgezet door Amilek, een oorlogsleider van de Kossi-Alua. Alhoewel slechts een klein aantal Wiligiman aan deze overval deelnam, was het toch de bedoeling, de dood van de Haluk-krijger te wreken. Amilek had de Wiligiman-leider beloofd de wraak te zullen uitvoeren. De Kossi-Alua lagen de gehele dag bij de Warabaga in hinderlaag. Het was een regenachtige dag en de Wittaiia vertoonden zich niet in de tuinen. Omstreeks 5 uur in de namiddag verschenen de krijgers op de Warabaga. Ook op deze openlijke uitdaging reageerden de Wittaiia niet. Tegen de avond keerden de Kossi-Alua onverrichterzake naar huis terug. De Wiligiman wilden zelf nog geen oorlog of een overval uitvoeren, omdat zij na het verlies van twee doden bang waren (najuk), en nog geen vertrouwen hadden in een nieuwe onderneming.

Op 28 juli vond aan de Ialowak een overval plaats van de Wittaiia en Kossi-Hilapok op een tuin van de Wettipaloo. De overvallers waren tijdig gesignaleerd. De bewakers van de kaio (ong. 8 man) verborgen zich in de buurt. De overvallers meenden, dat er niemand aanwezig was. Eén van hen klom in de kaio om de omgeving te verkennen. De bewakers kwamen te voorschijn, waarop de Wittaiia allen vluchtten. De man in de kaio, die niet tijdig kon ontkomen, werd gegrepen en gedood. Des avonds werd het lichaam aan de Wittaiia teruggegeven. De Wiligiman wilden op 29 juli de etai houden. Het regende echter de gehele dag. De viering werd daarom verschoven naar de volgende dag.

Het moreel van de Wiligiman kwam nu langzamerhand weer op peil. Op 3 augustus gingen enkele leiders van de Wiligiman, o.a. WILIL 1 en HALUK 33, naar het wam kanèkè van de Wallaloo. De Wallaloo vroegen de Wiligiman om hun bijstand bij de eerstkomende oorlog, die spoedig na het feest zou plaatsvinden.

De veldslag van 6 augustus

De oorlogsverklaring

In de ochtend van 6 augustus daagden de Wallaloo de Wittaiia op de Warabaga uit. De Wiligiman vertrokken naar de oorlogsplaats zonder veel enthousiasme, daar het 'hun' oorlog niet was en dus ook de eventueel gedode vijanden niet zouden gelden als wraak voor hun doden.

De verzamelplaatsen en de deelnemers

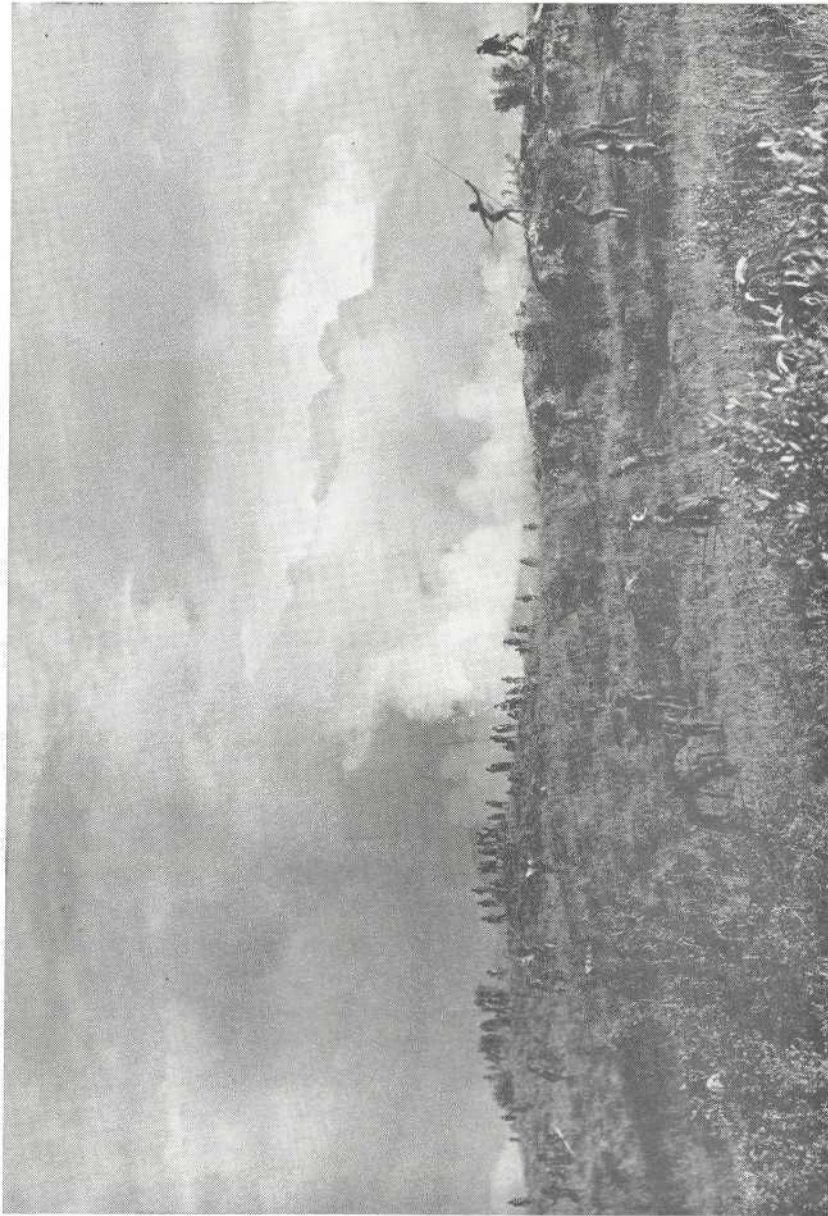
De Wallaloa kregen, behalve van de Wiligiman, ook steun van de Kossi-Alua en in mindere mate van de Wiligiman van de overzijde der Elokhera. De Wittaiä waren in groten getale gekomen, zowel de Wittaiä van de Baliem, als die van de Aikè, de Siep-Elortak. Ook groepen krijgers van de Huwikiak en Hubi-Kossi waren aanwezig. Daar de Wallaloa en Kossi-Alua, die het eerst aanwezig waren, bijeen kwamen op de Jarogobaga en de Wara-ukuloba, de traditionele verzamelplaatsen van de Wittaiä c.s., moesten deze laatsten een andere plaats van samenkomst kiezen. Hun krijgsmacht was voornamelijk geconcentreerd op de Auwakma. Een aantal Wittaiä-krijgers verzamelde zich aan de voet van de Siobaga. De reden, waarom de Wiligiman c.s. zich bij deze oorlog verzamelden op de traditionele plaats van samenkomst van de Wittaiä, is mij onbekend.

Het verloop van de strijd

Het gevecht begon pas in de namiddag. Jonge krijgers van beide partijen beschoten elkaar op de Auwakma. Omstreeks 2 uur vond een grote aanval van de Wallaloa c.s. plaats. De Wittaiä werden een eindweegs teruggedrongen op de Auwakma, herstelden zich, deden een tegenaanval en kwamen terug in hun oude posities. De strijd ging spoedig over in een gevecht op veilige afstand tussen de jongeren. Deze schermutselingen vonden plaats op de Auwakma en tussen de Wara-ukuloba en de Siobaga aan de Alkènrivier. Nadien kwam de strijd niet meer op gang. De groep aan de voet van de Siobaga was zo groot geworden, dat de Wiligiman-Wallaloa c.s. geen grote aanval meer durfden ondernemen op de Auwakma, uit vrees in de rug aangevallen te worden door de Wittaiä, die aan de voet van de Siobaga bijeen waren.

De splitsing in twee groepen verzwakte de kracht van de Wittaiä, die daarom vanaf de Auwakma geen aanval durfden ondernemen. De Wittaiä aan de voet van de Siobaga wilden zich niet bij hen aansluiten. Een aanval aan de voet van de Siobaga zou eveneens het risico van een aanval in de rug van de op de Auwakma gelegeerde Wittaiä met zich meebrengen. De posities van beide partijen waren zodanig, dat elk de ander verhinderde om tot actie over te gaan. Dit verveelde de krijgers al spoedig en zo ontspon zich een virulente scheldpartij tussen de mannen op de Wara-ukuloba en die op de Siobaga. De Wittaiä hadden het speciaal op de grote Kossi-leider Limo gemunt. Zij riepen: "Je bent de vrouw (lees: onderdanige helper) van Husuk (een andere leider van de Kossi-Alua en een leeftijdgenoot van Limo), je bent een kepu."

"Waarom neem je zo'n grote speer mee?" "Heb je al (ooit iemand) ge-

Oorlogvoering, de scheidslijn van de strijdende partijen loopt ongeveer diagonaal door de foto

dood?" "Nee, je bent een kepu." Limo schold terug: "Mijn speer (sege) heeft al gegeten; aan de Wiligima heb ik een van jullie gedood." De Wittaiia weer: "Waarom heb je zoveel vrouwen (in vergelijk tot je status)?" Limo: "Ik heb 5 vrouwen en ik zal er nog 5 trouwen, want ik woon op mijn eigen grond. Jullie zijn zwervers, daarom hebben jullie geen vrouwen." (De Siep-Elortak waren vroeger nl. uit de confederatie verdreven en vluchtten toen naar de Wittaiia. Daarom worden zij nu zwervers genoemd.) Tot de Wiligiman werd teruggeroepen: "Het is al lang geleden, dat jullie gedood hebben. Durven jullie niet meer?" Een Wiligiman riep: "Pas maar op, spoedig zullen wij ons wreken!" Onder elkaar zeiden de Wiligiman echter: "Niet zo praten, anders worden ze boos en doden ze mensen in onze tuinen," en: "als je ze uitdaagt, komen ze ook, pas op!" De Wittaiia riepen terug: "Als je durft, kom dan in onze tuin!" De twist duurde ongeveer een uur. Tegen de avond gingen beide partijen naar huis.

De gewonden

Een vijftal mannen kreeg verwondingen. Eén jonge Alua-krijger, zoon van de Alua-lineage-leider, kreeg een pijlschot in zijn buik. Enkele Kossi-Alua werden eveneens door pijlschoten getroffen. WILIL 41 kreeg een pijl in zijn arm, HALUK 76 een pijlschot in zijn been. Geen van de verwondingen beschouwde men als ernstig.

De mening van de Wiligiman over de veldslag

De Wiligiman waren niet bijzonder over de veldslag te spreken. Er was eigenlijk niets gebeurd. Het grootste deel van de middag was voorbijgegaan met scheldpartijen, waaraan men allerminst behoefte had. De Wiligiman waren niet in de stemming om daaraan met plezier te kunnen deelnemen. Voor hen was de oorlog een hoogst ambivalente zaak. Enerzijds moesten de doden gewroken worden en anderzijds was men bang iets te ondernemen.

De veldslag van 16 augustus

De situatie in het kamp van de Wiligiman werd steeds meer gespannen. Reeds meer dan een maand geleden waren twee krijgers gedood. De pogingen, die men tot nu toe in het werk gesteld had, waren op niets uitgelopen: de doden bleven ongewroken. De motieven van de oorlogsleider om de wraak steeds uit te stellen, zijn terug te brengen tot de

tweeslachtige houding van de Wiligiman zelf. Naarmate de tijd verstreek en de herinnering aan de vroegere verliezen langzamerhand op de achtergrond raakte, werd steeds meer aandrang uitgeoefend op de oorlogsleider om een oorlog of een overval te organiseren. Wereklowè vroeg en kreeg hulp van de Kossi-Alua, de Wallalooa en de Wiligiman van de overzijde der Elokhëra. De Wittaiia kwamen eveneens in groten getale naar de Sokolik. Reeds in de ochtend waren beide partijen slaags geraakt en werd er hard gevochten.

Enige vrouwen oogstten zoete aardappelen in het Elapeinima-tuincomplex. Bij de kaio I bevonden zich ongeveer 30 krijgers o.l.v. ALUA 20 om te voorkomen, dat de Wittaiia daar een overval zouden uitvoeren. Om elf uur waren de tuinen verlaten.

Alle activiteit was geconcentreerd op de Sokolik. Af en toe liep of strompelde een gewonde krijger naar huis, of werd op de schouders van zijn vrienden naar huis gedragen.

De vrouwen verbleven in en rondom de dorpen en hielden zich bezig met allerlei huishoudelijk werk of werkten in de kleine tuinen (jagoma), die tussen de omheining van de sili en die van het dorp liggen.

De strijd duurde de gehele dag voort. Geen enkele valide man werd in de dorpen gezien.

De gewonden

Tenminste 20 mannen raakten gewond. De meesten daarvan waren Wiligiman. Daar het 'hun' oorlog was, werd door hen het hardst gevochten en het meeste risico gelopen. Geen van de Wiligiman werd ernstig gewond. Een krijger van de Logomabel had een pijl in zijn buik gekregen. De Wiligiman meenden, dat hij wel dood zou gaan.

De opinie van de Wiligiman

Geen van de Wittaiia-mannen was ernstig gewond. Men geloofde niet, dat de strijd tot resultaat zou hebben, dat een vijand zou overlijden en dus een overleden Wiligiman gewroken zou zijn. De strijd zelf was bevredigend geweest. De mannen hadden hard gevochten.

De overval op de Wettipalooa op 25 augustus

De drang om een vijand te doden was intussen tot een vorm van collectieve obsessie uitgegroeid. De Wiligiman moesten doden en wel spoedig. Enerzijds hadden zij het gevoel, dat de geesten der voorouders hen niet meer wilden bijstaan, dat zij aan zichzelf werden overgelaten en waarschijnlijk zelfs tegengewerkt. Dat maakte hen bang en verlamde hun

drang om de vijand te bevechten. Anderzijds was reeds tweemaal één van hen gedood en was het de wil van de voorouders, dat die doden gewroken zouden worden. Zonder de hulp van de mokat zou dit onbegonnen werk zijn. De dubbelzinnigheid van de situatie gaf hen het gevoel onder een hevige druk te leven.

Toen een Wittai-vrouw op 24 augustus naar de Wiligiman vluchtte vanwege een onenigheid met haar echtgenoot, waren een aantal Wiligiman ernstig van plan haar te doden als wraak voor de dood van HALUK 7. De ap logalek-leider weerhield hen van deze daad, omdat de vrouw al was doorgelopen tot het dorp Mapiliatma. Als zij in het grensgebied onderschept zou zijn, dan zou men haar hebben kunnen doden. De volgende dag passeerde een viertal krijgers van de Wettipaloo, die aan de overzijde van de Baliem wonen en steun verlenen aan de ap logalek van Hisago. De Kossi-Alua en Logomabel en soms ook de Wiligiman voeren oorlog met Hisago. Twee van de Wettipaloo wilden hun familie in het gebied van de Logomabel bezoeken en waren met twee vrienden via de Huwikiak en Siokossi over het bergpad, dat langs de oostelijke bergwand van de vallei loopt, naar het gebied van de Wiligiman gelopen. Voor het dorp Abulapak werden zij door een Wilil-leider aangesproken en meegelokt naar de honai. De Wilil-man had onmiddellijk begrepen, dat hij met leden van een vijandige ap logalek te doen had en dat twee van hen geen verwanten hadden onder de Logomabel en daarom gedood zouden kunnen worden. In de honai werd het tweetal, dat niet verwant was aan de Logomabel, overvallen. Eén van hen slaagde er in naar buiten te vluchten (de twee anderen liet men gaan). De tweede vluchtte in panische angst naar de slaapzolder (henapu), werd daar overmeesterd en gedood. Dit gebeurde in de late namiddag. Een uitzinnige vreugde barstte los. In het gehele gebied hoorde men etai-gezangen. De geesten der voorouders waren hen weer gunstig gezind en hadden deze Wettipaloo naar hen toegestuurd. Anderen zeiden, dat de geest van de gedode HALUK 7 deze vijanden naar de Wiligiman gebracht had.

In het licht van de bijna volle maan werd het lijk naar de etai-plaats de Libarek, gesleept. In aanwezigheid van de ap warek, de gedode man, werd de etai voortgezet tot middernacht. Het lijk werd de volgende ochtend door de familie van de overige ontvluchte Wettipaloo opgehaald en verbrand.

De volgende dag werd de etai voortgezet. Om 12 uur waren reeds vele krijgers op de Libarek aanwezig. De oorlogsleiders van de Wiligiman en Wallaloo voelden zich zeer sterk. De etai werd een dag uitgesteld en de krijgers werden opgeroepen om mee te gaan naar de Jagatarek om daar aan de oorlog deel te nemen. De etai werd daags daarna gevierd

door de Kossi-Alua, de Siep-Walilo en Wallaloo uit Solimo, de Wallaloo en de Wiligiman.

De dood van de Wettipaloo en de viering van de etai brachten de zo nodige ontspanning. Het leven herkreeg zijn gewone gang. Merkwaardig is, dat sinds de dood van HALUK 7 de wraak voor de eerder gedode Alua-jongen niet meer expliciet als motief voor enige actie naar voren kwam. Met de dood van de Wettipaloo was het evenwicht hersteld. Het beslissend criterium m.b.t. het evenwicht is daarom waarschijnlijk niet het aantal doden (geen oog om oog), maar het feit van het doden zelf. Het doden van een vijand is de belangrijkste aanwijzing voor de mensen, dat de geesten der voorouders hen bijstaan, en daar gaat het om.

Etai, de overwinningsdans

Etai is het woord, dat de algemene betekenis heeft van feest. Zang en dans zijn de voornaamste vormen tot uitdrukking ervan. Etai wasin, feest vieren, betekent in de praktijk: dansen bij door de dansers zelf gezongen eentonige²²⁴) liederen.

Het gedood hebben van een vijand is de meest voorkomende aanleiding tot de etai. Daarnaast vindt het o.a. gedurende de mauwè bij verschillende gelegenheden (ap waia hagata, hè jokal) plaats. De mauwè zelf omvat een cyclus van riten, die echter maar éénmaal per 2 à 4 jaar gehouden wordt. De etai als overwinningsdans is een van de weinige tussentijdse vreugde-uitingen.

Het doden van een vijand vraagt dikwijls om grote en zeer gevaarlijke akties, waarbij direkt zeer vele mannen van meerdere ap logalek betrokken zijn en indirekt ook de vrouwen en kinderen deelgenoot zijn aan de soms tastbare spanning. De vreugde-uitingen worden dan ook gekenmerkt door grote uitbundigheid.

In de periode van maart tot september 1961 werd 6 keer een etai gehouden bij de Wiligiman. De overwinningsdansen worden gezamenlijk gehouden door de krijgsgroepen (ap logalek), die samenwerken in de strijd tegen een bepaalde vijand. Reeds bleek, dat de strijd tegen bepaalde vijandige confederaties door een ap logalek-groepering wordt gevoerd, maar ook, dat de samenstelling van de ap logalek-groepering gewijzigd kan worden. De wijziging betreft dan meestal een vermeerdering van het aantal deelnemers, daar ook andere dan de gewoonlijk reeds samenwerkende ap logalek aan de strijd, en dus ook aan de etai, kunnen deelnemen. In de strijd tegen de Wittai werken b.v. samen de Wiligiman, de Wallaloo en de Kossi-Alua. Soms wordt aan deze strijd ook deelgenomen door de Wettipaloo en/of de Wiligiman van de overzijde der Elokhera.

²²⁴) cf pag. 272.

De ap logalek-groepering als geheel neemt echter ook deel aan de overwinningsdansen, indien één van de samenwerkende ap logalek de ap warek ontvangt van een elders in het confederatiegebied gedode vijand. Als b.v. de Wallalooa de ap warek ontvangen van een aan de Ialowak gedode vijand, dan houden zij een etai, waaraan ook de Wiligiman deelnemen.

De dansplaats

De etai wordt op de etaima (etaiplaats) gehouden. Meestal is dit een hoger gelegen, vlak stuk grond, waar ruimte is om ca. 1000 mensen voldoende bewegingsvrijheid te geven. De Wiligiman, Kossi-Alua en Wallalooa maken gebruik van een deel van de landrug, die loopt van Mapiliatma naar de Wululumo-tuinen (zie kaart 2 pag. 50). Deze etaiplaats wordt Libarek genoemd.

De plaats, waar de etai gehouden zal worden is afhankelijk van drie gegevens: op welke oorlogsplaats de overleden krijger gedood (of aanvankelijk alleen maar gewond) werd; tot welke vijandige confederatie hij behoorde; wie de sakrale krijgstrofeeën ontvangt. Indien b.v. een krijger overlijdt als gevolg van de strijd op de Jalebaga, dan vindt de etai te Lukigin plaats (de kanèkè van de oorlog tegen de Siokossi bevinden zich n.l. te Lukigin in de uma van de Alua-lineage, waarvan Weaklekek de leider is). De overwinning op de Wittaiia wordt gevierd op de Libarek. De ap warek van de strijd tegen de Wittaiia worden aan Kurëlu gegeven. Gelijkijdig met de etai op de Libarek wordt op de etaima van Kurëlu daarom ook etai gevierd.

In de confederatie van de Logomabel zijn tenminste 5 etaiplaatsen. Naast de etaima op de Libarek en te Lukigin, is er een te Namunekken, te Wagawaga en een te Koleracho. Onder voorbehoud van de boven geschetste afwijkingen en overlappingsen, kan het navolgende overzicht van etai-plaatsen en de daar samenkomende ap logalek opgesteld worden:

etaima	De overwinnende groepering van ap logalek	De overwonnen groepering van ap logalek
Libarek	Wiligiman Wallalao Kossi-Alua e.a.	Wittaia
Lukigin	Alua-Marian Wiligiman Wallalao e.a.	Siokossi
Namunekken	Wettipalao Jogobi-Kossi Thuraput Haluk-Marian e.a.	Kossi-Hilapok (Pawikama)
Kolelacho	Logomabel Labimabel Logo-Tagowa Jugusik-Wettipo Wiligiman e.a.	Jibili-Alua Jawa-Alua Labi-Keraklak (Hisago)
Wagawaga	Thuraput Haluk-Marian Wettipalao e.a.	

De feestdracht

Voordat vele feestvierenden zich naar de etai begeven, maken zij zich zorgvuldig op en tooien zich met hun mooiste versierselen. De oudere gehuwde vrouwen smeren hun lichaam in met gele, rode of grijze klei. Soms bedekt men daarmee alleen delen van het lichaam, vooral de schouders, bovenarmen en het gezicht, veelal echter ook de benen en het gehele bovenlijf.

De jongere getrouwde vrouwen vetten hun lichaam in met wam-amok. Op het hoofd dragen zij vederkransen, als halsversiering gebruiken zij de grote schelp (mikak)²²⁵⁾ of het befje van kleine schelpjes²²⁶⁾, de wa-

²²⁵⁾ cymbium schelp.

²²⁶⁾ nassa immersa.

limo. Al deze goederen lenen zij van hun echtgenoten of broers. De vrouwen bezitten zelf geen versierselen. Hoogstens bezitten de jonge vrouwen een of enkele draagnetten en jokal (schaamrokjes): de mooiste worden op deze dagen gebruikt. Enkele jonge vrouwen dragen een bundel pijlen in de hand; anderen hebben een suèlare ²²⁷⁾ of eenvoudig een bundel bladeren of rietpluimen. De kinderen dragen een enkele keer bloemen of bloemkransen in hun haar.

Ook vele mannen maken zich op, vooral de jongere krijgers. De etai is een van de weinige gelegenheden, waarbij mannen en vrouwen niet gescheiden, maar gezamenlijk optreden. Vele jonge krijgers willen zich aan de vrouwen en meisjes tonen en dossen zich daarom fraai uit. Slechts enkelen maken gebruik van klei en smeren dan daarmee vooral het onderlichaam in. Zeer veel gebruik maakt men van varkensvet om het lichaam goed te doen glanzen. Gemengd met zwartsel ²²⁸⁾ wordt het vet in de haren en op het gezicht aangebracht, vooral op het voorhoofd en van de jukbeenderen tot de rug van de neus. Rondom de ogen en op de neusrug brengt men een andere kleur aan, bij voorkeur rood ²²⁹⁾. Soms maakt men het hele gezicht, de schouders en de borst zwart. De hoofdharen worden bij deze gelegenheid soms opnieuw gekapt. Om dunne stokjes vormt men 'pijpekrullen', die met varkensvet in vorm gehouden worden, zodat het haar netjes in pijpjes naar beneden hangt. Op het hoofd of om het haar dragen de mannen allerlei versieringen. Een enkele centimeters brede, witgeverfde ²³⁰⁾ band van pandanusblad steekt scherp af tegen het zwarte gezicht en hoofdhaar. In de bovenrand van deze karèkarè is soms aan de voorkant nog een rij veertjes gestoken. Vele mannen steken vogelveertjes in het hoofdhaar: rechtopstaand op het voorhoofd en door een koordje rondom het hoofd vastgehouden en/of horizontaal boven de oren in de haardos gestoken en naar voren gericht.

Oude voornamen kain, die geen of weinig haar meer hebben, dragen een pruik (humpak) van duizenden, aan touwtjes geregen pitjes. Enkele mannen dragen een hoge bontmuts. Het maaksel bestaat uit een koker van pandanusblad, waarop de huid van een kuskus is genaaid. De diameter is iets kleiner dan die van het hoofd: de koker kan aan de achterzijde door het verstellen van een draad nauwer en wijder worden ge-

---

²²⁷⁾ zie pag. 224.

²²⁸⁾ Zwartsel wordt op verschillende manieren gemaakt. Twee methoden zijn: het verkolen van oliehoudende vruchtjes; het verbranden van een bepaald soort gras en het vermengen van de as daarvan met varkensvet.

²²⁹⁾ Rood verkrijgt men van rode keileem (logai).

²³⁰⁾ Witte kleurstof wordt van het veel in het gebergte voorkomende kalksteen gemaakt.

maakt. Bovenop aan de voorzijde is in het pandanus, of tussen het bont en de pandanus, een schabloon gestoken, die de vorm heeft van een vogellichaam en waaromheen een vogelhuid is genaaid, die uitloopt in enkele lange opstaande veren. Deze hoofdversiering (inumissi) wordt als zeer kostbaar beschouwd. De meeste onderdelen ervan worden uit Jalimo geïmporteerd. Het dragen van de inumissi is geen voorrecht van grote leiders. Iedere man, die zichzelf respecteert, mag dit hoofddeksel dragen. Jonge krijgers versieren zich er graag mee.

Als halsversiering wordt veel gebruik gemaakt van de walimo en de mikak. Beide versierselen zijn kostbaar en worden hoog gewaardeerd. Alle mannen, die er een bezitten, dragen het op de etai, tenzij hun vrouwen of zusters zich daar al mee getooid hebben. Enige mannen dragen een paar varkensslagtanden, die door het neustussenschot gestoken zijn. Men vindt het wel mooi, maar de dracht is enigszins pijnlijk en ongemakkelijk. Na enige tijd haalt men de slagtanden weer uit de neus.

Det oorlogsleider van de Wallalooa, Nilik, droeg bij een der etai om beide bovenarmen een brede (10 cm) van dunne rotan draden gevlochten band. Daarop waren zeer vele varkensstaartjes gebonden. Ik betwijfel of het hier alleen om een versiering gaat. De betekenis kon men mij niet duidelijk maken.

De dansen

De dansen, die worden uitgevoerd bij de etai, zijn zeer eenvoudig. Met honderden tegelijk lopen mannen, vrouwen en grotere kinderen zingend en groupe in dezelfde richting, draaien om en lopen over dezelfde afstand terug. Als de groep te groot wordt, splitst men haar in tweeën. Beide groepen dansen op zichzelf en behoeven geen rekening te houden met elkaar; het gezang is hetzelfde en de draaipunten worden daarin niet gemarkeerd. Als de ene groep voorwaarts gaat, kan de andere alweer op de terugtocht zijn. Onvermoeibaar dansen de meeste aanwezigen de gehele namiddag door. De oudere vrouwen kunnen dat niet volhouden en gaan al spoedig zitten in het gras langs de rand van het veld. Enkele oudere vrouwen dansen alleen. Al zingend bewegen zij hun lichaam op en neer door hun knieën iets te buigen en te strekken, terwijl zij hun onderarmen en handen naast het lichaam omhoog gebogen houden, de binnenzijde van de handen naar voren gekeerd. De 'heen-en-weer-dans' (etai-sili) is de meest gebruikelijke. Bij het begin van de etai of bij gelegenheid van de binnenkomst van een krijgersgroep, wordt ook een rondedans (etai-lipik) uitgevoerd. De vrouwen en krijgers lopen een tijdlang rond om een kern van zeer dicht bij elkaar lopende krijgers. Het gezang is oorverdovend, de grond dreunt van het

gestamp van zoveel voeten. Plotseling houdt de rondedans op. Alle krijgers dringen naar het midden; op de grond stampend, yellen zij nog een aantal keren zeer hard en gaan uiteen. Sommige informanten zeggen, dat het yellen en stampen ten doel heeft de mokat (in de grond, in de dorpen, in het woud) te verwittigen van de overwinning.

Hieronder volgt de tekst van een lied, dat vele malen, zo niet eindeloos, herhaald wordt. De letterlijke betekenis heb ik niet kunnen achterhalen.

Waia wi, waia wa
jili wi, wija wa
nawilenka, nawilenka
jau-wio, jau-wai
jariak wuwee
wariak woowee.
Jiwa - wowai
okati - ji - wu
wae wièluogo
wu io, wa io
jau - i, jau è
héki o - o wag o wee.

De etai van 4 en 5 april 1961

Reeds vóór deze data werd bij geruchte vernomen, dat een Wittaiakrijger zwaar ziek zou zijn als gevolg van een pijlverwonding. Op 3 april overleed de man. In de loop van de ochtend van de 4de april bereikte het bericht de Wiligiman. Enkele tientallen mannen, vrouwen en kinderen, voornamelijk van de Wiligiman, trokken daarop naar de Libarek en dansten en zongen tot laat in de namiddag. Het grote feest vond de dag daarna plaats. Naar schatting waren enkele honderden mannen, vrouwen en kinderen aanwezig. De vrouwen en kinderen waren in meerderheid afkomstig van de Wiligiman en Kossi-Alua; de mannen waren van de Wiligiman, Wallalao, Kossi-Alua en Wettipalao.

Des ochtends maakten de vrouwen zich op voor het feest, nadat zij eerst het dagelijks voedsel, de zoete aardappelen, uit hun tuinen gehaald hadden.

De vrouwen uit de bijeenliggende dorpen Wupareinma, Homaklep en Abukulumo kwamen reeds om circa 11 uur bijeen op een open plaats voor het dorp Abukulumo en zongen en dansten tezamen. Tegen 2 uur gingen zij naar de Libarek, waar reeds vele vrouwen aanwezig waren. De dansen werden voortgezet. Omstreeks 3 uur kwamen ook de mannen van de verschillende ap logalek. Zij droegen als gewoonlijk hun wa-

De overwinningsdans; links de rondedans; rechts de 'heen-en-weer-dans'; op de voorgrond een bundel krijgstrofeeën

pens bij zich. De jongere krijgers namen aan de dansen deel, de ouderen gingen in groepen (per ap logalek) bijeenzitten aan de noordzijde van het veld. De leiders zaten in een aparte groep bijeen voor de grote schuilhut. De gehele namiddag bleven de ap logalek op de Libarek bijeen. De meerderheid der aanwezigen was steeds op de dansplaats, de overigen rustten bij tijd en wijle uit in het gras rondom het veld. De vrouwen gingen tegen 5 uur naar huis om het voedsel te bereiden. De mannen bleven tot even voor zonsondergang.

De etai van 10 en 11 mei

In de namiddag van de 10de mei werd een Wittai-man zwaar gewond

bij een overval ²³¹⁾ van de Wiligiman, de Wallalooa en de Kossi-Alua op de zuidwestelijk van de Warabaga gelegen tuinen der Wittaiia. Toen even later bekend werd, dat de man was overleden, begonnen de krijgers te zingen en te dansen op de Warabaga. Enkele mannen legden vuren aan om de mensen thuis te berichten, dat men een vijand gedood had. Het etaigezang werd spoedig in het gehele gebied van de Wiligiman-Wallalooa en Kossi-Alua gehoord. De krijgers trokken yellend naar huis. Tot middernacht werd de dans en zang op de sili van de dorpen voortgezet. Op de ochtend van de volgende dag werden overal voorbereidingen getroffen voor de etai. Mannen en vrouwen maakten zich op of dansten reeds in kleine groepjes op de sili. Een aantal mannen en vrouwen (ong. 75) trok via de kaio I, II en V naar de Libarek. Later arriveerde een grote groep Kossi-Alua en Wallalooa. De Wallalooa brachten de ap warek mee. Bij de overval waren 5 speren en 1 walimo buitgemaakt. De ap warek werden bij de leiders neergelegd.

De Wittaiia-man werd gedood in een overval, die door de Wallalooa georganiseerd was als wraak voor de dood van een van hun krijgers. De vader van deze Wallalooa-krijger, een belangrijk man, zat bij de leiders rond het vuur. Terwijl de etai-gezangen over het veld schalden, zetten de leiders een treurzang in. Zij memoreerden de dood van de jonge Walilo-krijger en betuigden opnieuw hun deelneming aan de vader. Na korte tijd hield de klaagzang op en spraken de mannen op rustige toon verder.

De feestelijkheden duurden de gehele namiddag voort en werden slechts eenmaal onderbroken door een klein incident. Tussen WILIL 1 en een Kossi-Alua-man bestond een vete over één der vrouwen van eerstgenoemde. Toen WILIL 1 de man, die zijn vrouw had verleid, op het etai-veld ontmoette, ontstond er een hevige twist tussen beiden. De eerder genoemde vader van de Walilo-jongen kwam tussenbeiden en verweet Wali woedend, dat hij gekomen was om zijn etai te verstoren. Even leek het erop, dat de aanwezige Wilil en Walilo slaags zouden raken. De zaak werd echter gesust en WILIL 1 ging mokkend naar huis.

Het dansfeest werd tot laat in de namiddag voortgezet. Later werd vernomen, dat de Walilo de ap warek na afloop van het feest naar Kurëlu gebracht hadden. Wereklowè was op deze etai niet aanwezig op de Libarek. Hij was naar Wagawaga gegaan, waar op dezelfde dag een etai gehouden werd.

---

²³¹⁾ zie pag. 241-2.

Gedurende de oorlog van 26 mei op de Warabaga op de dag vóór de hieronder beschreven etai, bereikte de Wiligiman-Wallaloo en Kossi-Alua het bericht, dat de Wallaloo de ap warek zouden ontvangen van een elders in het confederatiegebied gedode vijandige krijger. Als reden werd opgegeven, dat de Wallaloo recht hebben op de ap warek van de aan de Ialowak gedode vijanden. De verzamelde krijgers zetten toen, tot ergernis van de Wittaiia, tijdens de oorlogvoering de etai in. Spoedig daarop werden zij door de Wittaiia verdreven van het strijdperk ²³²).

Omstreeks het middaguur van de 27ste mei werden de ap warek van het dorp Takulobok (of van Kulumo?) naar de Libarek gebracht door een groep Wallaloo-krijgers. Onderweg staken zij op verschillende plaatsen het langs het pad groeiende droge gras en brem in brand en markeerden daarmee hun tocht. Men zegt, dat het vuur (rook) dient om mensen en mokat van de etai op de hoogte te brengen.

Op de etaima werd de bundel ap warek, bestaande uit 9 speren, 2 suè-larè en een aantal bogen en bundels pijlen, ontpakt (de omwikkeling van gras werd eraf genomen). De krijgers pootten een stevige staak van pawihout in de grond en bonden de ap warek daar tegenaan. De krijgers, die de ap warek gedragen hadden, werden met de suessi gereinigd. Op de Libarek waren toen nog slechts enkele kleine groepjes mannen en vrouwen aanwezig. Omstreeks 14.00 uur arriveerde Nilik, de oorlogsleider van de Wallaloo. Hij ging bij het vuur zitten en begon een klaagzang, die door enige oudere mannen beantwoord werd. Tussen de ap warek en de vuurplaats lag nu een bundeltje gras met een knoop erin. Daarin zou zich een pluk haar van de gesneuvelde krijger bevinden. Deze pluk haar werd ap warek genoemd en representeerde de gedode vijand. Om drie uur kwam een grote krijgersgroep van de Kossi-Alua binnen. Na de gebruikelijke rondedans en de stampeï, werden de 'heen-en-weer-dansen' hervat. De oorlogsleiders en andere belangrijke mannen dansten een tijdlang mee. Zij liepen vooraan, iets rechts van de dansgroep.

De dansen duurden tot tegen de avond. De ap warek werden op de schouders genomen door een aantal Wallaloo-krijgers en naar Kulumo gebracht. De pluk haar werd in een bamboe-koker (jèlua) gedaan en eveneens door de Wallaloo meegenomen.

Bij gelegenheid van de ontvangst van de ap warek zou — zo werd medegedeeld — de volgende dag te Kulumo het ap warek sèbèluogoluk plaatsvinden. De Wallaloo slachten voor deze rite een varken, reinigen de

---

²³²) cf pag. 244 e.v.

kanèkè en de ap warek, waarna men de ap warek opbergt in een speciaal daarvoor gebouwde schuur.

De etai van 29 en 30 mei

Op 28 mei des ochtends om 9.30 uur werd bij geruchte vernomen, dat een Wittaiia-man als gevolg van een pijlschot in zijn bovenbeen zou zijn overleden. Daar men het bericht niet voldoende betrouwbaar achtte, bleef iedereen aan zijn dagelijkse werk in afwachting van nadere bevestiging. Op 29 mei werd de naam van de overledene door de Wittaiia aan de Wiligiman doorgegeven. De Wiligiman-krijgers trokken dansend naar de Sokolik en vandaar naar de Libarek. Bij het vuur zaten reeds de oorlogsleiders Wereklowè, Nilik en Maitmo. Vóór hen lagen de ap warek, bestaande uit een klein langwerpige pakketje en twee aan elkaar gebonden pijlen. De oorlogsleiders hadden besloten om een aanval te doen op de tuinen van Hisago. Zij gaven de krijgers opdracht om daarheen te gaan. Speciaal Nilik beijverde zich om alle krijgers aan te moedigen om aan de overval deel te nemen. In luttele minuten waren de krijgers vertrokken²³³). Eén man kreeg de opdracht om de ap warek naar Kurèlu te brengen. Op de Libarek bleven een groep dansende vrouwen en een aantal oude mannen achter. De oorlogsleiders vertrokken eveneens in de richting van Hisago's tuinen. Op de 30e mei vond de etai plaats. Aanwezig waren, behalve de Wiligiman-Wallalooa en Kossi-Alua, ook krijgersgroepen van de Alua-Marian en de Wiligiman van de overzijde der Elokhera. De etai verliep op de gebruikelijke wijze. Even vond een klein incident plaats. Een krijger werd ervan beschuldigd, dat hij een andere man (confederant) gedood zou hebben. De beschuldigde antwoordde, dat als men werkelijk die (onjuiste) mening was toegedaan, hij naar de Wittaiia zou gaan. Maitmo stond op en hield onder doodse stilte van de omstaanders een korte speech. Hij zei, dat men geen beschuldigingen in het wilde weg moest uiten. De etai ging door tot zons-
ondergang.

Op 28 juli wilden de krijgers van Pawikama een tuinoverval uitvoeren bij Wiligiman. De overval werd door de tegenpartij tijdig opgemerkt. Er werd snel een hinderlaag voor de overvallers gelegd. De Kossi-Hilapok liepen erin. Een vooropsluipende krijger werd gegrepen en gedood. Het lijk werd aan de vijand teruggegeven.

Vanwege de regen vond de etai de volgende dag nog niet plaats. Op de 30ste juli werd de overwinning zowel te Namunekken als op de Libarek gevierd. Op de Libarek waren de Kossi-Alua, de Wallalooa en de Wiligi-

²³³) zie pag. 246-7.

man aanwezig. Er waren geen ap warek. Aangenomen mag worden, dat deze te Namunekken op de etaima opgesteld waren. De etai verliep op de gebruikelijke wijze: van het middaguur tot zonsondergang werd er gedanst en gezongen.

De etai van 25, 26 en 27 augustus

Tegen zonsondergang van de 25e augustus werd te Abulapak een jonge Wettipaloo-krijger gedood²³⁴) door de Wiligiman. Het bericht ging met grote snelheid van mond tot mond en werd overal met grote vreugde en instemming begroet. Na een periode van intense spanning was het dan eindelijk gelukt weer een vijand te doden. Bij het licht van de maan dansten en zongen de Wiligiman. Het lijk werd naar de Libarek gesleept. Tot middernacht ging de etai door.

Op 26 augustus werden 's morgens de gebruikelijke individuele voorbereidingen voor het feest getroffen. Mannen en vrouwen versierden zich en trokken omstreeks 12 uur naar de etaima. Een grote groep krijgers trok naar de Sokolik om de dood van de Wettipaloo-krijger aan de Wittaia mede te delen. Daarna keerden zij terug naar de Libarek, waar tot ongeveer twee uur werd gedanst en gezongen. De oorlogsleiders hadden echter besloten om met de verzamelde krijgers naar de Jagatarek te gaan om de vijand te overvallen. De aanwezige vrouwen zetten de etai nog even voort en trokken daarna huiswaarts.

Pas op 27 augustus vond de etai plaats. Omstreeks 13.00 uur trok een grote groep Wiligiman-mannen en -vrouwen via kaio I en II door de tuinen naar kaio V. Bij elke kaio werd ongeveer een kwartier gedanst en gezongen. De etai bij elke kaio werd steeds besloten met de rondedans om de wachttorens. Van kaio V ging de groep (enkele honderden mensen) gezamenlijk naar de Libarek. Om drie uur arriveerde een groep krijgers van de Wallaloo uit Solimo. Samen met een groot aantal Kossi-Alua trokken zij langs dezelfde kaio en gingen tenslotte eveneens naar de Libarek.

Sommige informanten verklaarden, dat men dit deed om de mokat op te halen. (De meeste informanten geven als stereotiep antwoord, dat men dit altijd zo doet, of dat de voorvaderen het zo gewild hebben; slechts enkelen gaan verder en geven dan bovengenoemde verklaring). Bij aankomst van elke ap logalek werd ook nu de rondedans op de etaima uitgevoerd. Rond 4 uur waren circa 1000 mannen en vrouwen op de Libarek aanwezig. Zij waren afkomstig van de Wallaloo, Wiligiman, Kossi-Alua, Alua-Marian en de Wallaloo van Solimo. De etai duurde ook nu tot zonsondergang.

²³⁴) cf pag. 265 e.v.

Door de overwinning op de vijand voelen de Wiligiman (en hun strijdmakkers) zich sterk. Nu men er zeker van is dat de geesten der voorvaderen hen bijstaan durven zij de vijand uit te dagen. Voor hun overmoed zullen zij boeten. Eén of meer Wiligiman-krijgers zullen gedood worden. Er zal weer verslagenheid heersen.

Men zal weer een vijand doden en opnieuw zal uitzinnige vreugde zich van hen meester maken.

BIJLAGE I

In deze bijlage worden alle mannen van de Wiligiman en hun vrouwen bij hun ukulnaam en een nummer genoemd per dorp en per dorpswijk. De mannelijke leden van de ap logalek vindt men links in het overzicht (de ukulnamen worden hier en in de tekst met hoofdletters geschreven); de vrouwen zijn vermeld in de tweede kolom (en zijn ook in de tekst o.m. kenbaar, doordat hun ukulnaam met één hoofdletter begint en overigens met kleine letters geschreven wordt). Vrouwen, die slechts met clannaam zijn vermeld, zijn overleden. Het teken 'x' tussen de kolommen 1 en 2 geeft aan, dat de aan weerszijden genoemde mannen en vrouwen gehuwd zijn. Kolom 3 vermeldt het kindertal, gesplitst in jongens en meisjes. In deze kolom zijn de aantallen van de volwassen kinderen tussen haakjes geplaatst, indien zij met ukulnaam en nummer afzonderlijk in de lijst voorkomen. Bij de optelling van de drie kolommen kunnen zo dubbeltellingen vermeden worden.

	ukulnaam v/d mannen	ukulnaam v/d vrouwen	kinderen	
			jo.	mei.
Dorp				
WUPAREINMA WILIL 1	x	Haluk 1	—	1
Wijk 1	x	Haluk 2	—	1
	x	Thuraput 3	—	1
	x	Heinman 4	—	—
WALILO 2				
ongehuwd				
WILIL 3	x	Haluk 5 (0)*)	—	—
	x	Alua 6 (0)	—	—
	x	Heinman 7 (0)	—	—
	x	Alua 8 (0)	—	—
WILIL 4	x	Alua 9	—	—
WILIL 5	x	Thuraput 10	1	1
	x	? 11	1	1
WILIL 6	x	Thuraput 13	1	—
HALUK 7				
ongehuwd				
		Haluk 12	(2)	—
		weduwe		

*) (0) betekent, dat het huwelijk ontbonden is.

	ukulnaam v/d mannen		ukulnaam v/d vrouwen	kinderen jo.	mei.
Wijk 2	HEINMAN 8	x	Marian 14	1	1
		x	Wettipo 15	(1)	(2)
		x	Marian 16	(1)	—
		x	Kossi 17	—	(2)
	HEINMAN 9	x	Kossi 18	—	—
		x	Itlai 19 (0)	—	—
		x	Marian 20	—	—
	HALUK 10	x	Wilil 21	1	—
	WILIL 11	x	Haluk 22	—	1
		x	Alua 23	—	—
	WALILO 12	x	Heinman 24	—	2
	WILIL 13	x	Siep 25	1	—
	KOSSI 14				
Wijk 3	MARIAN 15	x	Heinman 26	—	1
	MARIAN 16	x	Walilo 27	—	(2)
		x	Heinman 28	(2)	—
			? 29	(1)	(2)
		weduwe			
Wijk 4	WILIL 17	x	Logo 30	(1)	1
		x	Logo 31	(1)	—
			Haluk 32	(1)	(1)
			weduwe		
	WILIL 18	x	Logo 33	—	1
HEINMAN 19	x	Marian 34	—	1	
Dorp					
HOMAKLEP	ALUA 20	x	Wettipo 35	1	—
Wijk 1		x	Wilil 36	—	1
		x	Wilil 37	—	1
			Kossi 38	(1)	1
			weduwe		
			Kossi 39	1	—
			weduwe		
			Mabel 40	—	1
			weduwe		
	WALILO 21	x	Heinman 41	—	—
		x	Alua 42	—	—
ALUA 22	x	Kossi 43	1	—	
ISABA 23	x	Oagei 44	2	—	
WALILO 24	x	Logo 45	(1)	1	

	ukulnaam v/d mannen	ukulnaam v/d vrouwen	kinderen jo. , mei.	
	WALILO 25			
	ongehuwd			
Wijk 2	WALILO 26	x Alua 46	—	—
		x Alua 47	2	—
		x Alua 48 (0)	—	—
Dorp				
MUSANIMA	WALILO 28	x Hilapok 49	(1)	1 —
Wijk 1	WILIL 27	x Logo 50	(1)	1
		x Alua 51	(1)	—
		x Haluk 12	(1)	—
	WILIL 84			
	ongehuwd			
Dorp				
SUGULAKI	WILIL 29	x Alua 52	1	1
Wijk 1	WILIL 30	x Alua 54	—	1
	WILIL 31	x Alua 55	2	—
	WILIL 32	x Haluk 56	(2)	—
		x Matuan 57	(1)	—
		x Haluk 53	—	1
Dorp				
ABULAPAK	HALUK 33	x Wilil 58	—	1
Wijk 1		x Pawika 59	—	—
		x Marian 60	—	1
		x Wilil 61	(1)	1
		x Kossi 62	—	—
		x Walilo 63	—	1(1)
		x Wilil 64	—	1
		x Logo 65	1	(1)
		x Hiluka 66	—	1
	WILIL 34	x Alua 67	—	1
		x Aropaka 68	—	1
Wijk 2	ALUA 35	x Wilil 142 (0)	—	—
		x Itlai 69	1	1
		x Walilo 70	—	1
		Marian 71	(1)	—
		weduwe		
		Paragaië 72	—	(1)
		weduwe		
	ALUA 36	x Wilil 73	—	—
Wijk 3	HALUK 37	x Mabel 74	2	—

	ukulnaam v/d mannen	ukulnaam v/d vrouwen	kinderen jo.	mei.
		x Matuan 75	—	(1)
	HALUK 38	x Walilo 76	—	1
	KOSSI 39	x ? 77	—	(1)
Wijk 4	HALUK 40	x Isaba 78	1	1
		x Isaba 79	—	—
		x Itlai 80	—	—
		x Wilil 81	1	—
		x Wilil 82	(1)	—
Dorp				
ASUKLOGOOP	WILIL 41	x Heinman 83	—	—
Wijk 1		x Haluk 84	—	—
	WALILO 42	x Alua 85	(1) 1	—
	WILIL 43	x Alua 86	1	—
	LOGO 44	x Walilo 87	—	1
	WILIL 45	x Logo 88	(1)	1
		x Labi 143	1	—
		x Haluk 89	—	1
		x Siep 90	—	1
		x Siep 91	—	(1)
		Logo 92	—	3
		weduwe		
	WILIL 46	x Oagei 93	—	1
		x Oagei	—	1
		x ? 94	(1)	—
	WILIL 47			
	ongehuwd			
Wijk 2	LOGO 48	x ? 95	—	2
		x ?	—	2
		x ?	(1)	(2)
	LOGO 49	x Walilo 96	1	1
		x Kossi 97	1	—
Wijk 3	HEINMAN 50	x Wilil 144	1	—
		x Walilo 98	1	1
	HEINMAN 51	x Walilo 99	—	1
		? 100	—	(1)
		weduwe		
Wijk 4	HEINMAN 52	x Wilil 101	2	(1)
		x Wilil 102	1	—
		? 145	(1)	1
		weduwe		

	ukulnaam v/d mannen		ukulnaam v/d vrouwen	kinderen	
				jo.	mei.
	WILIL 53	x	Logo 103	—	1
		x	Elortak 104	—	1
		x	Haluk	(1)	(1)
	WILIL 54	x	Alua 105	—	1
Wijk 5	WILIL 55	x	Alua 106	—	—
		x	Heinman 107	—	—
	WALILO 56				
	ongehuwd				
	WILIL 57	x	Heinman 108	—	—
	WILIL 58	x	? 109	—	1
Dorp					
	LOKKOPAREK (WILIL 1)	x	(Haluk 2)	—	—
Wijk 1		x	(Thuraput 3)	—	—
	WILIL 61	x	? 113 (0)	—	—
	(KOSSI 14)				
	ongehuwd				
	(WILIL 13)	x	(Siep 25)	—	—
	(LOGO 44)	x	(Walilo 87)	—	—
	(WILIL 6)	x	(Thuraput 13)	—	—
	(WILIL 17)	x	(Logo 30)	—	—
	WILIL 62				
	weduwnaar				
Wijk 2	WILIL 59	x	Siep 110	—	—
		x	Haluk 111	—	—
	LOKOWAL 60	x	Walilo 112	—	—
Dorp					
	MAPILIATMA				
	ALUA 63	x	Wilil 114	—	1
Wijk 1	ALUA 64	x	Wilil 115	—	2
	HALUK 65	x	Wilil 116	1	—
	ALUA 66				
	weduwnaar				
	HALUK 67	x	Wettipo 117	—	—
	ALUA 68				
	ongehuwd				
	WALILO 69				
	ongehuwd				
	MARIAN 70				
	ongehuwd				
	WALILO 71				
	ongehuwd				

	ukulnaam v/d mannen		ukulnaam v/d vrouwen	kinderen jo. mei.
			Alua 118 weduwe	(1) (1)
	(HALUK 76)	x	Marian 119	(1) —
	(WILIL 27)	x	Alua 120	(1) —
			Siep 121 weduwe	(2) —
			Walilo 122 weduwe	— —
Wijk 2	ALUA 72	x	Wilil Alua 123	— (1) — (1)
	WILIL 73	x	Haluk 124	— 1
		x	Alua 125	— —
			Oagai 126 weduwe	(1) —
Wijk 3	WALILO 74	x	Heinman 127	(1) (2)
		x	Thuraput 128	(2) —
	WALILO 75	x	Alua 129	— 1
	HALUK 76	x	Walilo 130	— (1)
		x	(Marian 119)	— (1)
	(ALUA 79)	x	Marian 132	(1) —
	WALILO 77	x	Alua 133	— —
	WALILO 78	x	? 134 (0)	— —
Wijk 4	ALUA 79	x	Wamu 135	— —
		x	(Marian 132)	— (1)
		x	Walilo	— (1)
		x	Pawika 136	— (1)
		x	Marian 137	1 —
			Alua 138 weduwe	(1) —
	WALILO 85	x	Alua 131	2 1
Dorp	ABUKULUMO			
Wijk 1	ALUA 80	x	Walilo 139	— 1
	ALUA 81			(1) —
	weduwnaar			
Wijk 2	ALUA 82	x	Jogobi 140	— 1
		x	Marian 141	— 1
	ALUA 83			(1) —
	weduwnaar			

BIJLAGE II

A. De huwelijken tussen de Wilil en de Heinman:

HEINMAN 52	x	Wilil 101
HEINMAN 52	x	Wilil 102
WILIL 57	x	Heinman 108
WILIL 1	x	Heinman 4
WILIL 41	x	Heinman 83
HEINMAN 9	x	Kossi 18 *).

Twee leden (8 en 9) van de Heinman-lineage zijn getrouwd met twee Kossi-vrouwen (17 en 18). De beide vrouwen, moeder en dochter, zijn oorspronkelijk vluchtelingen, die reeds lang bij de Wiligiman wonen. Zij werden door de Wilil geadopteerd en later uitgehuwelijkt. De dochter werd in een ruilhuwelijk van de Wilil met de Heinman betrokken. Dit huwelijk wordt daarom, en omdat ook haar moeder bij de Wiligiman woont, tot bovengenoemde categorie gerekend.

B. De huwelijken tussen de Wilil en de overige kleine zelfstandige lineages:

lineage-nr v.d. mannen	ukul en nr v.d. mannen	x	ukul en nr v.d. vrouwen	lineage-nr v.d. vrouwen
1	ALUA 35	x	Wilil 142	—
1	ALUA 36	x	Wilil 73	—
—	WILIL 34	x	Alua 67	1
2	ALUA 63	x	Wilil 114	—
—	WILIL 27	x	Alua 51	2
—	WILIL 29	x	Alua 52	3
(3	ALUA 79	x	overleden Wilil-vr.)	—
(3	ALUA 72	x	overleden Wilil-vr.)	—
7	HALUK 10	x	Wilil 21	—
—	WILIL 1	x	Haluk 1	7
—	WILIL 1	x	Haluk 2	7
—	WILIL 59	x	Haluk 111	7
7	HALUK 33	x	Wilil 58	—

*) Kossi 18 wordt door sommige informanten tot de Wilil gerekend. Van ukul-naam kan men veranderen bij adoptie, mits de nieuwe ukul tot dezelfde moiety behoort.

lineage-nr v.d. mannen	ukul en nr v.d. mannen		ukul en nr v.d. vrouwen	lineage-nr v.d. vrouwen
—	WILIL 53	x	Logo 103	6
—	WILIL 17	x	Logo 30	6
—	WILIL 27	x	Logo 50	6

C. De huwelijken tussen de Wita (Walilo van lineage 4 en 5) en leden van kleine zelfstandige Waia-lineages:

lineage-nr v.d. mannen	ukul en nr v.d. mannen		ukul en nr v.d. vrouwen	lineage-nr v.d. vrouwen
6	LOGO 49	x	Walilo 96	4
5	WALILO 85	x	Alua 131	2

D. De huwelijken tussen mannelijke leden van naburige ap logalek van de lineages 8, 9 en 10, die bij de Wiligiman wonen, en Wiligiman-vrouwen *):

lineage-nr v.d. mannen	ukul en nr v.d. mannen		ukul en nr v.d. vrouwen	lineage-nr v.d. vrouwen
8	WALILO 26	x	Alua 46	1
8	WALILO 75	x	Alua 129	3
10	ALUA 82	x	Marian 114	—
9	HALUK 65	x	Wilil 116	—

E. De huwelijken van vrouwen van naburige ap logalek, voor zover zij lid zijn van de lineages 8, 9 en 10, waarvan een deel der mannen bij de Wiligiman wonen, met Wiligiman-mannen:

lineage-nr v.d. mannen	ukul en nr v.d. mannen		ukul en nr v.d. vrouwen	lineage-nr v.d. vrouwen
7	HALUK 38	x	Walilo 76	8
—	HEINMAN 51	x	Walilo 91	8
8	WALILO 26	x	Alua 47	10
—	WILIL 43	x	Alua 86	10
—	WILIL 55	x	Alua 106	10
—	WILIL 11	x	Haluk 22	9

*) Daartoe worden niet alleen gerekend de vrouwen, wier kanèkè zich bij de Wiligiman bevinden, maar ook zij, wier ouders en/of broers bij de Wiligiman wonen, maar hun kanèkè (nog) elders buiten het gebied van de Wiligiman bewaren.

F. De huwelijken tussen de individueel naar de Wiligiman gekomen mannen en Wiligiman-vrouwen:

MARIAN 15	x	Heinman 26
MARIAN 16	x	Heinman 28
ALUA 20	x	Wilil 37
WALILO 12	x	Heinman 8
WILIL 73	x	Haluk 124 (van lineage 9)

G. De huwelijken tussen nakomelingen van de individueel naar de Wiligiman gekomen mannen en Wiligiman-vrouwen:

HEINMAN 19	x	Marian 34
------------	---	-----------

H. De huwelijken van naar de Wiligiman gevluchte echtparen:

WILIL 58	x	(?) 109
LOKOWAL60	x	Walilo 112
KOSSI 39	x	(?) 77.

SUMMARY

In the Eastern Highlands of West New Guinea (Irian Barat) live approximately 150,000 members of the Dani people. They were originally contacted by Dr H. A. Lorentz in 1909 during the second South New Guinea expedition, but it was not until 1939, when they were rediscovered by Archbold's expedition to Mount Wilhelmina, that a growing interest in this remarkable people was shown. Research by missionaries and scientists started in 1955. Important material was gathered by the Harvard-Peabody expedition in 1961, in which the writer participated.

The Grand Valley of the Baliem is situated in the middle of the Dani-inhabited area. The valley is about 50 kms long and up to 20 kms wide and lies about 1,600 meters above sea level, with a healthy climate.

The social structure of this 'stone age' people is characterised on the one hand by patrilineal descent groups (moiety and ukul) and on the other by kinship groups, called *ap logalek*, consisting of major and minor lineages (cf Diagram page 22). The ukul can best be described as a non-functional patrilineal exogamous descent group, the members of which are spread all over the valley.

The Wiligiman *ap logalek* (321 souls) consists of a number of small minor lineages and one major lineage. The lineages are almost equally divided between the two exogamous moieties, the members of which frequently intermarry and have developed a strong sense of solidarity.

They inhabit a cluster of nine villages consisting of a varying number (2 to 5) of living quarters (*uma*), separated from each other by double palisades without internal connections, with entrances that can be firmly closed in times of danger.

The Wiligiman, like the rest of the Dani, are horticulturists and swineherds. Most of this work is done by the women. The gardens are often drained and manured with humus from the ditches, and are relatively well kept. The gardens lie closely together and are kept under constant guard by the men, who use watchtowers about 10 meters high (cf. map page 50).

The men of each *ap logalek* form a separate unit of warriors to fight the enemy. The political and military organization consists basically of a number of *ap logalek*, who together form the 'ap logalek grouping'

which is responsible for warfare in a particular part of the borderland. Several ap logalek groupings together for a confederacy (cf. map 3 page 61).

Leadership on the lowest level is exercised mainly by the leaders of the lineages. The leader of the ap logalek is the most outstanding man, who may be the chief of a major lineage and/or a gifted and charismatic leader of a minor lineage. In the ap logalek grouping no specific leadership as such is known. The men of the grouping often fight in combined forces under the loose command of whichever ap logalek leader took the initiative for the particular battle or raid.

There is a moral obligation on every man to participate in warfare. Any man who neglects this duty is a kepu, i.e. in a sense an outcast.

The cosmos of the Dani is populated by the living and the ghosts of the dead. The ghosts of their forefathers participate in daily life and are the protectors of the well-being of the community, whose rules of conduct they have set. Life must be lived as it always has been. They believe that if they do not behave like their forefathers, if they do not fight, they will go blind, the sun will no longer rise, the cosmos will become cold in everlasting night and man will die.

The rites of the holy stone-cleaning (wam kanèkè) are performed for the benefit of the ap logalek's ghosts, whose aid is needed for any human enterprise and to keep the community healthy and prosperous. The killing of an enemy is a sign that the ghosts of the Wiligiman dead are co-operative and kindly disposed towards the living. Long intervals between killings create a feeling of desintegration. In this event the warriors are prepared to take ever increasing risks in order to kill an enemy and thus satisfy their forefathers.

The ghosts of the enemy play a rôle of equal importance. They constantly try to kill the Wiligiman by action on the battlefield, and by secretly penetrating Wiligiman territory, their villages and even their homes (see map 6 pag. 214). A number of ceremonies are intended as defence against such treacherous deeds.

So men and ghosts are involved in almost never-ending hostilities. At irregular intervals, averaging about once a fortnight, they fight the traditional enemy in premediated, previously declared battles, in ambushes and raids on gardens and watchtowers. Any killing is celebrated by a victory dance.

Peace only exists between the groups composing one confederacy and between some, but never all, neighbouring confederacies. Mutually hostile confederacies live in peace only during the month of the great pig-feast, celebrated approximately every four years.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Arcken, V. J. E. M. van:** Verslag betreffende het bewoonde gebied gelegen plm. twintig kilometer ten Zuidwesten van het Bernard-kamp. Tijdschrift Nieuw-Guinea, deel 6, 1941/1942.
- Baal, Dr J. van:** De magie als godsdienstig verschijnsel. Amsterdam, 1960.
- Barnes, J. A.:** African models in the New Guinea Highlands. *Man*, Vol. 62 (1962).
- Berndt, R. M.:** Excess and Restraint. University of Chicago Press, 1962.
- Berndt, R. M.:** Warfare in New Guinea Highlands. *American Anthropologist* (special publication), Vol. 66, Number 4, August 1964.
- Bohannon, Dr P.:** Law and warfare. New York, 1967.
- Brookfield, H. C.:** The ecology of Highland Settlement. *American Anthropologist*, Vol. 66, Number 4, August 1964.
- Bromley, M.:** A preliminary report on law among the Grand Valley Dani of Netherlands New Guinea. *Nieuw-Guinea Studiën IV*, 1960.
- Bruyn, Dr J. V. de:** Verslag van een tocht naar Beura, het stroomgebied van de Beurong en Ielop, het stroomgebied van de Ielorong in Centraal Nieuw-Guinea door de Controleur der Wisselmeren Dr J. V. de Bruyn, van 9 juni 1941 tot 7 aug. 1941. Ongepubliceerd.
- Bij, T. S. van der:** Ontstaan en eerste ontwikkeling van den oorlog. Groningen, 1929.
- Bij, T. S. van der:** De "oeragressiviteit" van den mensch. Groningen, 1932.
- Bijlmer, Dr H. J. T.:** Tapiro pygmies and Pania Mountain Papuans. Results of the anthropological Mimika expedition in New Guinea 1935-'36.
- Bijlmer, Dr H. J. T.:** Anthropological results of the Dutch scientific Central New Guinea expedition A° 1920, followed by an essay on the anthropology of the papuans. 1922.
- Davie, M. R.:** The evolution of war. A study of its rôle in early societies. New Haven, 1929.
- Fischer, H. W.:** Ethnographica von den Pesechem und aus Südwest-Neu-Guinea; Nova Guinea VII, Uitkomsten der Nederlandsche Nieuw-Guinea Expedities in 1907 en 1909 o.l.v. Dr H. A. Lorentz. Leiden, 1923.
- Hitt, R. T.:** Cannibal valley. New York, Harper and Row, 1962.
- Koch, J. W. R.:** Bijdrage tot de anthropologie der bewoners van Zuid-West-Nieuw-Guinea. Leiden, 1908.
- Kock, M. A. de:** Enige ethnologische en anthropologische gegevens omtrent een dwergstam in het bergland van Zuid-Nieuw-Guinea. Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Gen. 1912.

- Malinowski, Dr B.:** An anthropological analysis of war. The American journal of sociology (46), 1940-'41.
- Langness, L. L.:** Some problems in the conceptualisation of Highland social structures. American Anthropologist, Vol. 66. Number 4, Aug. 1964.
- Matthiessen, P.:** Under the mountain wall. New York, 1962.
- Newcomb, W. W.:** Towards an understanding of war. Essays on the science of culture in honor of Leslie A. White. Edited by G. E. Dole and Robert L. Carniero.
- Peters, H. L.:** Enkele hoofdstukken uit het sociaal-religieuze leven van een Dani-groep. Uitg.: Dagblad voor Noord-Limburg N.V. Venlo, 1965.
- Pospisil, Dr L.:** The Kapauku papuans of West New Guinea. New York, 1963.
- Pospisil, Dr L.:** Working papers in Dani-ethnology. 1962.
- Pospisil, Dr L.:** Kapauku papuans and their law. New Haven, 1958.
- Pulle, Prof. Dr A.:** Naar het sneeuwgebergte van Nieuw-Guinea. 1915.
- Rawling, E.:** The land of New Guinea Pygmies. 1913.
- Read, K. E.:** The political system of the Ngarawapun. Oceania 1949-1950, Vol. XX.
- Read, K. E.:** Cultures of the Central Highlands, New Guinea. Southwestern Journal of Anthropology, Vol. 10 (1954).
- Read, K. E.:** Leadership and Consensus in a New Guinea society. American Anthropologist, Vol. 61, 1959.
- Roux, C. C. F. M. le:** De Bergpapoea's van Nieuw-Guinea en hun woongebied. 3 dl. Leiden, 1950.
- Steinmetz, Dr S. R.:** De vredelievendheid der laagste volksstammen. Mens en Maatschappij (7), 1931.
- Turney-High, H. H.:** Primitive war. Its practice and concept. Columbia, 1949.
- Veldkamp, F.:** Enige gegevens over land en volk van de Grote Vallei der Baliem. 1958. (Rapport, niet gepubliceerd).
- Veling, J. F.:** Nota, ongepubliceerd.
- Verstappen, H. Th.:** Luchtphotostudies over het Centrale Bergland van Nederlands Nieuw-Guinea. Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Gen., Deel LXIX no 3, 1952 en no 4, 1952.
- Volhard, Dr E.:** Kanibalismus. Stuttgart, 1939.
- Wedgwood, C. H.:** Some aspects of warfare in Melanesia. Oceania, Vol. I (1930-1931).
- Wegen, G. van der:** Contribution of the Bureau of Mines to the geology of the Central mountains of West New Guinea. Geologie en Mijnbouw, 45e jg. no 5, aug. 1966. Pag. 250.
- Wirz, Dr P.:** Anthropologische und ethnologische Ergebnisse der Zentral Neu-Guinea Expedition 1921-1922. Nova Guinea, Vol. XVI, 1924.
- Wollaston, A. F. R.:** Pygmies and Papuans; Stone-age to-day in Dutch New-Guinea. 1912.

LIJST VAN DANI-WOORDEN *)

abogoik	witte bergkristal, amulet dat vrees wegneemt en bloed- dorstig maakt.
abusal	gal.
agossa	zie (n)agossa.
agot	zie (n)agot.
agot logalek	groepering van enkele ap logalek.
ai	huis, hut, verblijfplaats.
aijinam	rite ter verdrijving van kwade geesten.
aik	tand, scherp.
aik mali	oorlogsleiders.
aim werek tugirè	het recht op de oorlog (de krijgstrofeeën).
aiok	liaan.
ajuk	vrees, angst.
akarom	stuit.
ako	varken.
akul	mnl. geslachtsorgaan.
al	varkensdarmen.
alsagali	bundel waardegoederen, bestaande uit netten, njerak en/of jè.
ami(lak)	moedersbroer(s).
aobak	zie (n)aobak.
ap (akuni)	man(nen).
ap okko wasin	wreken.
apè	snavel, mond; ingang.
apelagoak	wervelkolom.
ap logalek	de groep van de in één gebied wonende, samenwerken- de en gezamenlijke oorlogvoerende leden van Wita- en Waia-lineages.
ap malè hinet injaperek- mekè	chirurgijn.
ap natogolekma	verblijfplaats van de geesten der gesneuvelde krijgers.
ap oak melabogo haga- rekma	de knekelplaats.
ap okko wasin	doodslag uit wraak.
aput	zie (n)aput.
ap waia hagasin	initiatieceremoniën.
ap warek (ai)	ceremoniële krijgstrofeeën; gedode krijger (bewaar- plaats krijgstrofeeën).

*) De spelling van de Dani-woorden komt overeen met de wijze waarop zij in het Nederlands worden uitgesproken, indien uit de schrijfwijze niet anders blijkt; de U wordt uitgesproken als oe; van Dani-woorden bestaat slechts zelden een meervoudsvorm.

ap wogosuogoluk	het doorgeven van de naam van de gedode krijger aan de vijand.
asim	houtsoort.
assimogol	lever.
asuk	oor.
bageik	rat.
bageik injalu	rite ter aktivering van de (goede) geesten.
eak	zie (n)eak.
èbe	kern, lichaam.
èbe-ai	gezinshuis.
èbe-ako	zie mauwè.
eitjoko	stelen, terugnemen, schadeloosstellen.
eket mep	vaginabloed.
eki abusak wanin	stelen (weinig opzettelijk).
eragè	hart.
esok	voet.
essi	haar, veer.
etai	overwinningsdans.
etaima	dansplaats.
etaiken	hart, verstand.
hagasin	maken, doen.
haksè	smoorkuil, kookput.
harabuk	een soort heilige steen.
haranè	gewijd lied.
harinjaparek	initiatieceremoniën.
hasik	soort rotan bindmateriaal.
hathalè	de vrouw (tijdelijk) zonder ziel, c.q. vrouw, die over de deskundigheid beschikt om de ziel in het lichaam terug te voeren.
hatu	zie harabuk.
hè	vrouw.
heagoik	blauwachtige bergkristal, liefde-amulet.
hè ai abè	publieke vrouwen.
heek	houtsoort.
hè ita	de bruid.
hè jokal	huwelijk(sfeest).
henapu	slaapzolder.
hetu	vuur.
hetu nan	crematie.
hiperi	zoete aardappel.
holak apè	ingang.
hola ulawok	een rite ter afwering of verdrijving van geesten uit het vijandig gebied.
holim	kalebasvrucht; peniskoker.
hom	keladi.
hotop	buigzame houtsoort.
hulukak	kikker.
hugubi	benen dolk.
hugul	toestand van algehele desintegratie.
hunuk palik	toestand van uitzinnige moed.

humpak	pruik.
imag	ziekmakende magische stof.
inakomak	spiegelbeeld.
inapu	lineage: de groep van patrilineaal traceerbare verwanten.
inasuk palin	de rand van de oorschelp afsnijden (rouwbetoon).
inèki palin	het amputeren van vingerkootjes (rouwgebruik).
inihàchè	stamhelft.
irhen waganha	gezamenlijk bezit.
isin	aantrekken, kleden.
isowak	drinkkalebas.
jaga	stenen bijl.
jagarekka	bladsoort.
jagat	grasvezel.
jagoma	tuin, gelegen tussen de beide omheiningen van de uma.
Jali	bewoer(s) van het oostelijk van de vallei gelegen gebied.
Jalimo	gebied, waar de Jali wonen.
jaréka	ceremoniële ring met handvat.
jarobo	tekens, die de mokat aan de mensen geven.
jè	waardestenen.
jè alsagali wanin	compensatie in waardegoederen (o.a. jè) voor het verlies van gesneuvelde mensen c.q. krijgers.
jèkerek	jongen(s) (7-12 jaar).
jèlèli	wilde framboos.
jè talek	het gereedmaken van de gift voor de MoBr van de dode. Lett.: waardestenen tellen.
jè wanin	zie: jè alsagali wanin.
jibi	rite ter apaisering van de geesten der voorvaders.
jò	vezelsoort, waarvan netten en jokal gemaakt worden.
jokal	vrouwelijke schaambedekking.
jokal isin	uithuwelijking.
job metek	heilige steen van de oorlog; leider van de krijgsmacht der geesten.
jugulik	de man (tijdelijk) zonder ziel.
jukmo	niemandsland.
kain	leider, moedig krijger.
kain-at	zich gedragen als kain.
kain tikmanmèkè	de leider van het buitenwerk (oorlogvoering).
kain umamèkè	de leider die thuisblijft (ceremonieel-leider).
kain weemawok ikirek-mèkè	de leider, die ten strijde trekt.
kaio	wachtoren.
kakok	vaste kast, waarin de heilige voorwerpen bewaard worden.
kanèkè	heilige stenen.
karè-karè	hoofdtooi (band van pandanusblad waarin veren zijn gestoken).
kepu	lafaard, minderwaardige.
kolak	rite ter afwering of verdrijving van vijandige mokat.

kuacheb	ziekte veroorzakende magische stof.
kupi	touw, bindmateriaal.
kutiek	vleermuis.
lapuchoro	confederatie.
lègèt	omheining.
lèsè	keukenhuis.
lokkop	riet.
lokkop palek manman	de beraadslaging (bij de mauwè) over de gedode vijanden en de gesneuvelde krijgers.
uwogoluk	gras (saccharum).
lukakka	boerenvogel.
lupu	zie tok.
malè	het grote varkensfeest.
mauwè of: ebe ako	ziekte veroorzakende magische stof.
mebeken	verbranding van het bloed (c.q. excrementen) van gesneuvelde krijgers.
mep hali	halsversiering (grote cymbium-schelp).
mikak	zon.
mo	geest van een overledene.
mokat	tuin van de geesten.
mokat agoma	verblijfplaats der geesten.
mokat-ai	stuitspek (offer aan de vooroudergeesten).
mokat akarom	stellage ter apaisering van kwade mokat.
mokat angku	afweermiddel tegen geesten.
mokatkelek	rite ter afwering van de geest van een gedode vijandige krijger.
mototok	confederatie uit de Middenvallei rond de huidige bestuurspost Wamena.
Mukoko	rotan band.
mul	wilde peterselie.
musan	(mijn) moeder.
(n)agossa	(mijn) jongere broer, Zu.
(n)agot (m.v.: (n)agorimi)	teken (stellage), dat de varkensgeesten verbiedt om er voorbij te gaan.
nako hèsèlwok	eten.
nan	(mijn) VrBr, ZuMa.
(n)aobak	(mijn) zoon, Do, BrDo, BrZo.
(n)aput	(mijn) Zukind(eren).
(n)eak (m.v.: (n)eagi)	de ziel van de levende mens.
nègèhè	rite ter aktivering van de geesten der voorvaderen.
nèsochei	schelpenband.
njerak	de kroning van de dode.
njerak eelhabaga	kaurieschelp (cypria moneta).
njeraken	de verdeling van de schelpenbanden.
njerak putè	de apaisering van de geesten der overledenen.
noapè labetta	(mijn) oudere broer, -Zu.
(n)oè	(mijn) VaVa, VaVaBr, ZoZo, ZoDo.
(n)opa	(mijn) Va, VrVa.
(n)opasè	mythologische stamvader.
(n)opu	

oat	varkenshuid.
oba hotarek	het reinigen van de heilige stenen.
oè	zie (n)oè.
olea of olisè	wachthuisje.
omaken	wortel (van een plant).
opa	zie (n)opa.
opasè	zie (n)opasè.
opu	zie (n)opu.
o-ukul	dorp.
owankè	kracht, sterkte.
pawi	faeces; incestueuze omgang; soort hout (wilg?).
pelai inako	ceremonie van het afsluiten van de rouw.
sali	stuk boomschors.
sali wali	rite waarbij aan de sali een reinigende werking wordt toegeschreven.
samèlek	ceremonie ter identificatie met de geesten der voorouders.
samelharek	ritueel beblazen (bekrachten).
sege	speer.
sege-jabu	graafstok.
sege-lup	wandelstok.
sege-okut	ondereinde van de speer.
sege-sigil	(witte) band om de speer.
sikè	boog.
sikè-pok	bogenrek.
silai-oba	nok van de hut.
sili	dorpsplein.
silo	tabuteken.
silu ekka	lange grassoort.
siluk jilik	bundel gras (silu ekka) om een stok; de representatie van de geest van een dode.
Solimo	landstreek, zuidelijk van het Wiligiman-woongebied gelegen, waar o.m. de Siokossi (Siep-Kossi) en Itlai-Haluk wonen.
su	draagnet.
suè	vogel.
suè bageik warek hètù	de plaats, waar dode vogels en ratten worden verbrand.
hunharekmekè	vogelstaart; soort plumeau van casuarisveren.
suèlarè	ritueel bestrijken van personen met een op een stokje gestoken kleine rode veer (suessi) ter reiniging van een aanraking met het wesa.
suessi palharek	gedode vijanden; lett.: dode vogels.
suè warek	de verdeling van de netten.
su putha	de representatie van de moeder van de dode; klein ceremonieel draagnet.
su walon	houtsoort.
tageik	boomschors; om de hals gedragen amulet.
tipat	eerbare grassoort.
toa	(oorlogs-)pijl.
tok, malè	

toktok	riet, waarop veren geplakt zijn.
tugi	maan(d).
uan	diefstal.
ukul	clan.
uma	dorpswijk.
umain	interne twist (tussen de ap logalek van één confederatie).
wa	dank.
Waia	stamheft.
wakun	crematie van een dode.
wakun lukèga	de raadpleging van de geesten.
wakunuak	verblijfplaats van de geesten der doden.
walimo	besje van schelpjes.
walimoken	schelpje (nassa immersa).
walo-lègèt	de woonplaats van de geesten der voorvaderen.
wam	varken.
wam agowak	varkens-bovenkaak, kop en nek.
wam ahè	ham.
wam-ai	varkenshok.
wam-aik	varkensslagtang.
wam akaro	rugspek.
wam akarom	stuit plus staart van het varken.
wamal tok	pijl, die de geest van een gesneuvelde krijger representeert.
wam amok	spekvet.
wam apèlagoak	wervelkolom.
wam arè	varkensstaart.
wam assimogol	lever.
wam eitjoak	varkensonderkaak en buikhuid.
wam eki	schouder.
wam eko	de beloning voor het hulpbetoon bij de wakun.
wam ero palin	ceremonie aan het begin van de mauwè.
wam esi hythan	de varkensschouw.
wam jalef	het ceremoniële varken voor de geesten der voorouders.
wam jugulik hagata	de rite om de geest terug te brengen in het lichaam.
wam kalèkek	stukje varkensvlees (jarobo).
wam kanèkè	religieuze ceremonie ter collectieve versterking van de relatie tussen de mensen en de geesten der voorouders.
wam mokat	varkensgeest.
wam oat	varkenshuid.
wam oat palin	de beloning voor het doden en schadeloosstelling van de familie van de gedoden. Lett.: de varkenshuid versnijden (verdelen).
wam omoló	varkensribben en -rughuid.
wam pelai nekkarek	de afsluiting van de rouwperiode.
wam sejimèkè	het (ceremoniële) varken van de vijand.
wam suè warek	de varkens, die als beloning aan de doders gegeven worden. Lett.: de varkens voor de gedode vijanden.
wam tilia	ingewanden van het varken.

wam tipat nekka	de rite van de tipat-amulet (onderdeel van de wam-kanèkè-rite).
wam worotukatnogo	de bestemming van de varkens (bij het begin van de mauwè).
wasin aklè	boogstreng.
wasikalok	de verdrijving van de geest van de dode.
weem aila	dorp van een oorlogsleider.
weem eki hakèkè	het recht op de leiding van bepaalde krijsakties.
weem holak	oorlogspad.
weem isaharobaga	verzamelplaatsen van de krijgers.
weem japarek	oorlog voeren.
weem japarekma	oorlogsplaats.
weem jokko ikirek	om bijstand vragen voor de oorlogvoering.
weem kanèkè	de heilige stenen van de oorlog.
weem salek	hinderlaag.
weem sorom	overval.
wen	tuinbed.
wenèkak uogoluk	beraad over de oorzaak van het onheil.
werabekka	crotonsoort.
wesa	sacraal, alles wat in relatie staat tot de geesten, het heilige.
wesagun	oudere man, die het heilige kan hanteren.
wim	(varkens-)pijl van bamboe; bamboemesje.
Wita	stamhelft.
wulè	vogelsoort.
wulikin	vuurplaats.

CURRICULUM VITAE

Schrijver werd te Vleuten op 22 december 1929 geboren. Hij studeerde niet-Westerse sociologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en deed in oktober 1958 doctoraal examen (cum laude). In januari van het volgende jaar vertrok hij naar Nieuw-Guinea en was daar werkzaam bij het Binnenlands Bestuur tot september 1960. In deze periode werd een onderzoek ingesteld naar de sociale en economische omstandigheden van de Papoea's van Hollandia (Kota Baru), waarvan de resultaten in een ambtelijk rapport werden vastgelegd.

Nog in 1959 werd schr. overgeplaatst naar het exploratie-ressort Oost-Bergland met als standplaats Wamena in de Baliem-vallei en met de opdracht het bestuur gaande te houden en de taal en de cultuur van de Dani te bestuderen. Vanaf september 1960 werd hij toegevoegd aan de staf van het Bureau voor Bevolkingszaken en vrijgesteld voor onderzoek in verband met de komst van de Harvard-Peabody expeditie, waaraan hij als cultureel-anthropologisch adviseur werd toegevoegd. In deze tijd werd het materiaal voor dit proefschrift verzameld.

Vanaf september 1961 tot januari 1963 was hij adviseur van de Streekraad Biak-Noemfoor. In verband met de overdracht van het gebiedsdeel ontbrak de tijd om de resultaten van een budgetonderzoek uit te werken. Van oktober 1963 tot mei 1964 was schr. werkzaam als sociologisch expert bij de 'Mission Européenne en République Centrafricaine' (Oubangi-Chari), die van de Europese Economische Gemeenschap de opdracht had een regionaal ontwikkelingsplan op te stellen.

Gedurende de volgende drie jaar was hij werkzaam bij de Directie Technische Hulp van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, aanvankelijk als 'project officer' bij het Bureau Projecten, later als Hoofd Bureau Analyse en Resultatenonderzoek van de Afdeling Jongeren Vrijwilligers. In dit kader werden ontwikkelingsprojecten bestudeerd en beoordeeld in verschillende Afrikaanse landen.

In augustus 1967 is schr. aangesteld als wetenschappelijk medewerker van de Afdeling Anthropologie van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam.